

JOHN KEANE

Yeni Despotizm

ÇEVİREN

İSMAİL FERHAT ÇEKEM

iletişim

JOHN KEANE 1949 doğumlu Avustralyalı siyaset bilimci. Sydney Demokrasi Ağı'nın kurucularındandır. Sydney Üniversitesi'nde politika üzerine dersler veren yazar demokrasi, sivil toplum ve medya alanlarında yayınlar yapıyor ve yazıları *New York Times*, *Al Jazeera*, *Guardian*, *Huffington Post* gibi mecralarda yayımlanıyor. Bu alanlarda birçok kitabı bulunan yazarın en güncel kitapları *When Trees Fall*, *Monkeys Scatter* (2017) ve *Power and Humility: the Future of Monitory Democracy*'dir (2018). Türkçeye çevrilmiş eserleri şunlardır: *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar* (der., Ayrıntı, 1993), *Medya ve Demokrasi* (1993), *Demokrasi ve Sivil Toplum* (Ayrıntı, 1994), *Şiddetin Uzun Yüzyılı* (Dost, 1998), *Şiddet ve Demokrasi* (İmge, 2010).

The New Despotism

© 2020 John Keane

Bu kitabın yayın hakları AnatoliaLit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
A.M. Health & Company Limited'dan alınmıştır.

İletişim Yayınları 3042 • Politika Dizisi 212

ISBN-13: 978-975-05-3148-4

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITOR Aybars Yanık

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JOHN KEANE

Yeni Despotizm

The New Despotism

ÇEVİREN

İsmail Ferhat Çekem

George ve Alice için, daima...

**Derler ki, birileri izliyor olmalı,
Birileri orada olmalı.
— FRANZ KAFKA**

İÇİNDEKİLER

Yine Karanlık Çöktü	11
Viranelik	11
Demokrasiye ağıt yakanlar	19
Despotizm hayaleti	22
Kavramsal yanılgılar	30
Servet, Para, İktidar	45
Patronaj ilişkileri	45
Plütokratlar	59
Devlet kapitalizmi	66
Vasallar	73
Orta sınıflar	80
Hayalet Halk	89
İktidardakilerin endişeleri	89
Egemen halk	99
Temaşa	104
Sessiz sadakat	113
Seçimler	119

Medyanın Gücü	133
Abu Dabi.....	133
Vodvil.....	139
Sihirbazlar.....	151
Medyanın karartılması.....	157
Medyayla baştan çıkarma.....	166
Dijital isyanlar.....	169
Dijital yenilikler.....	179
 Kadife Yumruklar	 185
Kamuoyunu yönlendirmek.....	185
Ölçülü şiddet.....	199
Kanun devleti.....	214
 Neden Despotizm?	 231
Despotizmi yeniden düşünmek.....	231
İktidarın suiistimal edilmesi.....	243
Otoriterlik doğru kavram mı?.....	247
Gönüllü kulluk.....	251
 Demokrasinin Geleceği	 261
Demokrasi ile despotizm arasındaki flörtleşme.....	261
Despotizm ve demokrasi.....	271
Direnış.....	281
 <i>TAVSİYE EDİLEN OKUMALAR</i>	 297
<i>DİZİN</i>	301

Yine Karanlık Çöktü

Viranelik¹

Acı dolu hayal kırıklıkları her çağda yaşanır; bu yeni yüzyılın başında, herkesin demokrasi adını verdiği o şeye dair umutların kaybolduğu dönemde de böyleydi. Kamusal meselelerden anlayan yurttaşların içini bir sıkıntı basmıştı. Bir nesil boyu onunla yaşamış ve birlikte yaşamayı sevmiş oldukları demokrasinin şimdi neden –uyurgezer biri gibi– tökezlediğine, acze düştüğüne, hatta bütünüyle anlamını yitirdiğine dair herkes başka bir fikir yürüttü. Demokrasinin hayal kırıklığına uğratığı kesimler suçu halktan kopuk hükümetlere, yolsuzluğa bulaşmış siyasetçilere, ekonominin kesat oluşuna, açgözlü bankalara, yağmacı şirketlere ve nefret suçlarının, hukukun üstünlüğünün hakir görülmesinin yaygınlaşmasına attı. İyimserliğini devam ettirenler, umutsuzluğa rağmen umudunu koruyanlar, demokrasinin çöküşünün durdurulup tekrar ayağa kaldırılabileceğini ve bir noktada, yönetimdeki değişikliğin yardımcı-

1 İngilizce metinde bu bölümün başlığı olarak verilen “Desolation Row”, Bob Dylan’ın 1965 yılında çıkardığı *Highway 61 Revisited* albümünde yer alan bir şarkıdır. Dylan bu şarkıda tarihten, edebiyattan, İncil’den ve kendi hayal gücünden aldığı karakterleri ve gerçeküstü sözleri kullanarak o dönem toplumda gözlemlediği çürümeyi ve kaosu anlatır – ç.n.

la, işlerin iyiye gideceğini varsaydı. Dünyanın dört bir tarafında yapılan anketler bu kesimin azınlıkta olduğunu gösterdi.²

Mevcut ekonomik düzende çalıştığının karşılığını alamadığı için hissettiği memnuniyetsizlikten ve siyasi elitlere, tutulmayan vaatlere, toplumsal adaletsizliklere, düzensizliğe, çöküşe duyduğu kızgınlıktan bunalmış yurttaşların sayısı ise çok daha fazlaydı. İhtiyar Machiavelli'nin, cehenneme giden yolda yürümenin daha kolay olduğu çünkü yolun yokuş aşağı gittiği ve insanların gözünü kapattığı gözlemini doğrulamak istercesine, bir o kadar insan da demokrasiye ne olduğunu umursamamaktan başka bir şey yapmadı. Omuzlarını silke silke, ellerini kollarını sallaya sallaya, sessiz sedasız söylenmeye devam ettiler. Ne var ki, o yılların yaşattığı bütün kızgınlığa, umutsuzluğa ve kafa karışıklığına rağmen, herkes şu hususta genel hatlarıyla mutabık kaldı: Geçmişten bugüne demokrasi olarak gelmiş devletlerde, çürüme ve bozulma ağır basıyordu. İşler kötü gidiyordu; durum herkesin tahmin ettiğinden çok daha berbattı.

2 Yirmi yedi ülkede yapılan bir ankete göre katılımcıların % 51'i "demokrasi-nin işleyiş şekline memnun değildi", % 45'i ise "memnundu". Richard Wike, Laura Silver ve Alexandra Castillo, "Many across the Globe Are Dissatisfied with How Democracy Is Working", Pew Araştırma Merkezi, 29 Nisan 2019, <https://www.pewresearch.org/global/2019/04/29/many-across-the-globe-are-dissatisfied-with-how-democracy-is-working>. Economist Intelligence Unit araştırmacıları, 2019'da yayımladıkları ve vatandaşların "şeffaflık, hesap verebilirlik ve yolsuzluk" endişelerinin son on yıllık dönemde düzenli olarak arttığı tespitine yer verdikleri 2018 *Demokrasi Endeksi Raporu*'nda (*Democracy Index 2018: Me Too?*) (https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=Democracy2018), benzer bulguların altını farklı vurgularla çizdi. Söz konusu raporda (s. 5), "Dünya Değerler Araştırması (WVS: World Value Survey), Eurobarometer, Latinobarometro ve Afrobarometer gibi" diğer araştırma kuruluşlarının "demokrasiye olan güvenin aşınmaya başladığını göstermiş olduğuna" dikkat çekildi. V-Dem, 2018 *Yıllık Demokrasi Raporu*'nda (V-Dem, *Annual Democracy Report 2018*; Göteborg, 2018), "seçimleri gerçekten anlamlı kılan demokrasi unsurlarının önemini yitirmekte olduğundan" bahsedilmiş, "demokrasi metrikleri arasında son yıllarda en büyük gerilemenin basının özerkliği, ifade özgürlüğü, alternatif bilgi kaynaklarına erişimin serbest olması ve hukukun üstünlüğü gibi unsurlarda gözlenmiş olduğu" not edilmişti (s. 1). Freedom House tarafından yayımlanan *Dünya Özgürlük Raporu 2018* (*Freedom in the World 2018*; Washington, DC, 2018) anketinde şu tespit bulunuyordu: "Demokrasi krizde. Demokrasi ile somutlaşan değerler –bilhassa yöneticileri serbest ve adil seçimler aracılığı ile seçme hakkı, basın özgürlüğü, hukukun üstünlüğü– bütün dünyada saldırı altındadır ve mevzi kaybetmektedir" (s. 1).

O yıllara sinmiş kasveti anlamanın bir yolu, yaşlı gözlerle demokrasi rüyasının solmakta olduğundan bahseden –ve bir zamanlar demokrasinin küresel ölçekteki zaferine sevinip bu iyi haberi davulla zurnayla ilan etmiş– Amerikalı siyaset bilimcilerine bakmaktı. Komünizm ölmüş, eski sömürgelerdeki diktatörler ilacı yemiş sinekler gibi yere düşmüştü. Ne var ki, tarihin ilerleyişi demokrasiyi kayıracak gibi durmuyordu artık. Siyaset bilimi alanında saygı duyulan isimlerden biri dünyanın aslında, “otoriter yönetimlerin kazandığı ivmenin ve demokratik yönetimlerin yaşadığı istikrarsızlığın, son birkaç on yıldaki en yüksek seviyesine çıktığı” bir dönemle karşı karşıya olduğunu yazdı.³ Diğerleri, keyifleri kaçmış bir halde, liberal demokrasinin varoluş krizinden bahsetti yahut servet dağılımındaki uçurumun derinleşmesi, sağlık hizmetlerinin kötüleşmesi, toplu saldırılar ve afyon bağımlılığı gibi nedenlerle, demokrasinin ölümünü yavaşlatılmış gösterimde izleyeceğimiz günlerin yaklaştığına dair uyarılar yaptı.

Geçmişin yasını tutanlar, dünyanın en güçlü demokrasisinin, Amerika Birleşik Devletleri’nin bir zamanlar “tepeye kurulmuş parıldayan bir şehir”⁴ (bunlar Ronald Reagan’ın 1989 Ocak ayında Oval Ofis’e veda ederken kullandığı sözlerdi) gibi durduğunu hatırlatıyordu. Liberal demokrasi, “barış ve refahı yaymak için insanlık tarihindeki bütün [siyasi sistemlerden] daha fazla” çaba harcamıştı. 1980’ler ve 1990’lar boyunca, “özgürlükler gelişti, piyasalar genişledi, sivil toplum büyüdü, temsili kurumlar güçlendi ve demokrasi, insanlık tarihinde ilk defa, en yaygın hükümet etme biçimi haline geldi”.

Ne var ki demokratik dünyanın geri kalanında olduğu üzere Birleşik Devletler’de de, halkın kendisini yönetmesi “büyü-

3 Larry Diamond, “Democracy after Trump: Can a Populist Stop Democratic Decline?”, *Foreign Affairs*, 14 Kasım 2016; ayrıca bkz. “Democracy Demotion: How the Freedom Agenda Fell Apart”, *Foreign Affairs*, Temmuz/Ağustos 2019.

4 İngilizce metindeki *shining city on the hill* deyiimi, Hz. İsa’nın dağdaki vaazında (Yeni Ahit, Matta 5: 13-16, Tuz ve Işık meseli) geçer. ABD’li siyasetçiler tarafından, ülkelerinin dünya için bir umut ışığı olduğunu vurgulamak için tercih edilen bu deyim, Ronald Reagan’ın yanı sıra John F. Kennedy ve Barack Obama tarafından da çeşitli konuşmalarda kullanılmıştır – ç.n.

yen bir küresel krizle” karşı karşıyaydı. Demokrasi viraneye dönmüştü. “Ekonomik durgunluk, gelir dağılımında eşitsizlik, göç” gibi zorluklarla karşılaştı. Demokrasinin sebep olduğu ve artık elle tutulur hale gelmiş olan hayal kırıklığını en çok yaşayanlar “göç, küreselleşme, ırksal ve kültürel çeşitlilik nedeniyle, ait oldukları kültürün normlarının dışına çıkmaya zorlandığını ve ekonomik koşullarının tehdit altında olduğunu hissedenden, becerileri ve eğitimleri sınırlı, beyaz işçi sınıfı seçmenlerdi”. Orta sınıf seçmenlerde bu korkuyu yaşayanların sayısı az değildi. Bütün bu dinamikler yeni ve tehlikeli bir “popülizm ve illiberalizm” dalgasını körüklüyordu.⁵

Söz konusu gidişatın, ülke genelinde çöküş yaşandığı hissinin etrafı kapladığı bir küresel imparatorluk olan Birleşik Devletler’de çok sayıda insanı ürkütmüş olmasının anlaşılabilir bir sebebi vardı. Birleşik Devletler vatandaşlarının belirgin bir çoğunluğu, çoğu zaman on kişiden en az yedisi, geleceğe baktığında yaşadıkları toplumda zenginler ile fakirler arasındaki mesafenin açılacağını, ülkenin en büyük sorunlarını çözmeyi liderlerinin başaramayacağını, ülkelerinin küresel nüfuzunun azalmaya devam edeceğini tahmin ediyordu.⁶ Bu eğilim Birleşik Devletler ile de sınırlı değildi. Adına demokrasi denen siyasi düzenlerin neredeyse hepsi kurumsal yapının bozulmasından, toplumsal eşitsizliğin artmasından ve halktaki hayal kırıklığından mustarıptı. Bu düzenlerin çoğu artık dürüstlük, adalet ve istikrarın kusursuz örneği değildi.

Halkın demokrasiden soğuduğunu söylersek hikâyenin tamamını anlatmış olmayız. Olumlu gelişmeler de görülmüştü: Devlet kurumlarındaki suiistimaller hakkında dışarıya bilgi uçurulması ve yolsuzlukların sivil toplum gözlemcileri tarafından ka-

5 Alıntılar Diamond’dan: “Democracy after Trump”; Yascha Mounk, *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2018, s. 20. Ayrıca bkz. Steven Levitsky ve Daniel Ziblatt, *How Democracies Die*, Crown, New York, 2018, s. 1-10.

6 Kim Parker, Rich Morin ve Juliana Menasce Horowitz, *Looking to the Future, Public Sees an America in Decline on Many Fronts*, Pew Araştırma Merkezi, Mart 2019, <https://www.pewsocialtrends.org/2019/03/21/public-sees-an-america-in-decline-on-many-fronts>.

muya ifşa edilmesinden yerel yönetimler seviyesinde temel gelir uygulamalarının geliştirilmesine ve mültecilerin, göçmenlerin, evsizlerin korunmasına uzanan girişimler bunlar arasında sayılabilir. Feministler, erkek egemen kurumlara ve kadın düşmanı çifte standartların hasarını taşıyan gündelik pratiklere dünyanın dört bir tarafında karşı koydu. Kelimenin anlamındaki belirsizlik sayesinde halka cazip gelmeyi sürdürmüş demokrasi adına, yerli halkların özyönetim denemeleri, vatandaşlık haklarının çocukları kapsayacak şekilde genişletilmesi, çıkarılan yasaların gelecek nesillere etkisinin Finlandiya’da olduğu gibi parlamento tarafından sıkı bir incelemeye tabi tutulması, biyosfer rezervlerinin UNESCO gözetimindeki hükümetlerarası bir program tarafından izlenmesi benzeri bazı uzun soluklu karşıt eğilimler hayatta kalmayı başardı. Söz konusu gelişmeler zamanın doğrusal bir çizgi üzerinde hedefine doğru ilerleyen bir ok olmadığını, iç içe geçmiş tempoların ve çoklu ritimlerin demokrasinin belirleyici özelliği olduğunu hatırlatma vazifesi gördü. Karşıt eğilimler mevcut *başarısızlık saplantısına (fracasomania)* ters düşüyordu: Demokrasideki çürümeyi durdurmak mümkün değildi ve bu yüzden her şeyi değiştirmek gerekiyordu çünkü artık hiçbir şey çalışmıyordu. Demokrasideki ilerlemeler asık yüzlü gözlemcileri kuşkusuz neşelendiriyordu. Bazı gözlemciler biyolojiden aldıkları, gerçekliği sorgulanması gereken metaforları kullandı ve demokrasilerin her ne kadar bir sonu, bir de başı olsa da, öldüklerini ilan etmek için çok erken olduğunu öne sürdü. “Orta yaş krizinden” fazlası değildi bu yaşananlar.⁷

Bu gibi güvencelere rağmen, yeni yüzyılın o ilk yıllarının üzücü gerçeği, demokrasinin öz niteliklerini uçurumun kenarına sürükleyen çok sayıda gücün farklı özellikler taşıyan birçok ül-

7 “Fracasomania”, geçmişte yapılmış her şeyin başarısızlıkla sonuçlanmış olduğunu saplantılı bir biçimde düşünme eğilimi, Albert O. Hirschman tarafından öne sürülmüş şu eserde tartışılmıştır: *Rival Views of Market Society and Other Recent Essays*, Harvard University Press, Cambridge, MA, s. 12. Biyolojiden alınan metafor şu eserde geçiyor: David Runciman, *How Democracy Ends*, Basic Books, Londra, 2018; şu kitapta, bu kavramın nasıl bir hayli farklı kullanıldığına bakmak da yerinde olur: John Keane, *Power and Humility: The Future of Monitory Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.

kede harekete geçmesiydi. Bu tespit, uluslararası ilişkiler için kesinlikle doğrudu: Amerika Birleşik Devletleri demokrasinin teşvik edilmesinden konuşmayı bıraktı, dünyanın dört bir tarafındaki alçaklarla açık açık saf tuttu. Avrupa Birliği olarak bilinen ismen demokratik devletler topluluğu da rakiplerine –örneğin 2019 Şubat’ındaki AB-Arap Birliği zirvesinde– yağ çekmeyi seçerek üç aşağı beş yukarı aynı şekilde davrandı. Hollanda’nın soğuk ve ciddi Başbakanı Mark Rutte, başka bir etkinlikte, “Bazen pistte kim varsa onunla dans etmek zorundasınızdır,” dedi. Rutte’nin Avrupa’yı “özgürlüğün, demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün temeli” olarak savunması ve aynı zamanda onu “uyanık davranmaya”, “naifliğini azaltıp daha gerçekçi olmaya” davet etmesi, Avrupa’nın, iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasinin ruhunu ve kurumlarını kendi sınırları dışına da yaymaya duyduğu inancı ne kadar kaybetmiş, bunu yapma kabiliyetini ne kadar yitirmiş olduğunu gözler önüne serdi.⁸

Toplumsal eşitliği sağlama ve iyi yönetim vaatleri tutulamadığından çifte standart kabul edilen uygulamalar pek çok demokratik ülkede de yaygınlaştı. Anketler, Latin Amerika ülkelerinde yurttaşların dörtte birinden azının (% 24’ünün), demokrasinin ülkelerindeki işleyişinden memnun olduğunu gösteriyordu; bu oran, anketler başladığından beri kaydedilmiş en düşük orandı. Bu düşüşün sebeplerini bulmak zor değildi. Arjantin’in 44 milyonluk nüfusunun üçte birinden fazlası gecekondu mahallelerinde yoksulluk içinde yaşıyordu. Meksika’da çok partili demokrasiye geçişin başladığı 2000 yılından sonra, resmî kayıtlara göre yoksulluk sınırının altında yaşayan insanların sayısı, nüfusun % 50’sinin üzerine çıktı. Her an suça karışabilecek bir yoksullar ordusundan beslenen mafya şiddeti endişe verici boyutlarda arttı. Şehirlerde seçimle işbaşına gelmiş sayısız yönetici suikasta kurban gitti, yüzlerce gazeteci katledildi ya da kaybedildi, çeyrek milyondan fazla vatandaş hayatını

8 Başbakan Mark Rutte, “The EU: From the Power of Principles towards Principles and Power”, Churchill Lecture, Europa Institut at the University of Zurich, 13 Şubat 2019, <https://www.government.nl/documents/speeches/2019/02/13/churchill-lecture-by-prime-minister-mark-rutte-europa-institut-at-the-university-of-zurich>.

kaybetti.⁹ Hindistan demokrasisi de benzer ölümcül semptomların pençesinde kıvranıyordu. Dünyanın en kirli şehirlerinden on dördü bu ülkedeydi. Hindistan'daki sekiz eyalette bulunan yoksul insan sayısı, Sahra Altı Afrika'sında bulunan yirmi altı ülkedeki yoksul sayısından fazlaydı. Hindistan'daki devlet hastaneleri çoğu zaman ölüm tuzaklarıydı. Şiddet her yerdedi: Arabalı, bisikletli çeteler halinde turlayan erkekler siyasetin belirleyici olduğu bölgesel hâkimiyet savaşlarında galip gelmek için çoğu zaman bıçak, tabanca ve bomba gibi silahları kullanmayı tercih ederdi. Hindistan'ı kadınlar için en tehlikeli ülkeler listesinin ilk sırasına koyan çalışmalar mevcuttu. Ülkedeki yüksek mahkeme yargıçlarından biri, Hindistan yargısının sistemde birikmiş 32 milyondan fazla davayı sonuçlandırmasının 320 yıl süreceğini hesaplamıştı.¹⁰

Hindistan'daki ve diğer demokrasilerdeki yurttaşlar, bu esnada, reklam verenlere satılacak kişisel bilgileri büyük ölçeklerde toplamak ve kullanıcıları nefret söylemi, komplo teorileri, intikam pornoları ve diğer muzır içerikle ağlarına düşürmek için tasarlanmış devasa medya platformlarının getirdiği siyasi tehlikelerle ve sosyalliği bozucu etkilerle karşı karşıya olduklarını fark etti.¹¹ Çöküşün kaynağı başka yerlerdeydi.

Hemen her demokrasi, “demokratik egemenliğin, gizli saklı aşk yaşadıkları sınıfların işlerini yapan hükümetin çıplaklığını örtecek bir pelerine dönüşeceği” tarihî anlar olduğunu hatırlatan o eski veciz sözün doğruluğunu içinde hissetti.¹² Zengin-

9 John Keane, “Mexico: The Cactus Democracy”, *The Conversation*, 18 Temmuz 2017, <https://theconversation.com/mexico-the-cactus-democracy-81025>.

10 *Informe Latinobarómetro 2018*, Santiago de Chile, 2018, s. 34-35; Debasish Roy Chowdhury ve John Keane, *How to Kill a Democracy ... the Indian Way*, Oxford University Press, Oxford, 2020.

11 Siva Vaidhyanathan, *Antisocial Media: How Facebook Disconnects Us and Undermines Democracy*, Oxford University Press, New York, 2018; Russell Muirhead ve Nancy L. Rosenblum, *A Lot of People Are Saying: The New Conspiracism and the Assault on Democracy*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2019 ve John Keane, *Democracy and Media Decadence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

12 Thorstein Veblen, *The Vested Interests and the Common Man*, Kessinger Publishing, New York, 1919, s. 125.

ler ile yoksullar arasındaki uçurumun genişlemesi, düşük ücret karşılığında ve uzun vadeli iş güvencesi olmaksızın geleceği karanlık gig ekonomisi¹³ işlerinde esnek zamanlı ve eksik istihdamla çalışanlardan oluşan çok sayıda “prekaryanın” ortaya çıkması gündelik hayatı zedeledi.

Bu zehirli eğilimleri besleyen, halkın siyasetçilerin onlara iyi liderlik edememesinden ve yaşadıkları değişimi alışılmış kalıplara sıkıştırarak anlatmaya çalışmasından duyduğu memnuniyetsizliğin giderek artması, kitlelerin siyasi partilere üyeliği devam etmekle birlikte bu partilerin içinin boşaltılması ve seçimlere bulaştırılan kara paranın sistemi zehirlemesiydi. Bir zamanlar toplumsal farklılıkları birleştirme ve uzlaştırma vazifesi görmüş olan kartelleşmiş parti sistemlerinin çöküşünün işaretleri her yerde görülebiliyordu. Kuş beyinli seçmenlerden şikâyet edilmesi, seçim ritüellerinin “demokrasiyi öldürdüğü” iddiaları aldı yürüdü.¹⁴ Öte yandan pek çok demokratik ülkedeki kamu bürokrasisi, bir “kalıcı devrimin” dayacağını yediğini fark etti: Kırılan bütçeler, dayatılan performans yönetimi ilkeleri ve o dönemde iktidarda kim varsa, onun yürüttüğü bitmek bilmeyen kampanyalarda hesapsızca partizan davranmaları için yapılan baskılarla kadroları azaltıldı ve zarar gördüler.¹⁵ Demokrasilerin giderek daha az şeffaf, daha korkutucu ve daha baskıcı olduğu düşüncesi ağır basmaya başladı.

Dünyanın her yerinde sistemli gözetleme, polisin askerî bir güç gibi hareket etmesi, hapse atma oranlarının ve halkın toplanma hakkı üzerindeki devlet baskısının artması demokrasile-

13 Gig ekonomisi (Ing. *gig economy*): İnsanların bir işverene bağlı çalışmak yerine ücreti ayrı ayrı ödenen farklı işlerde çalıştığı, kısa süreli işlerin yaygın olduğu, işletmelerin kısa süreli veya talep üzerine yapılan sözleşmeler gereği bir işverene bağımlı olmayan çalışanlarla anlaşmalar yaptığı ekonomi modeli – ç.n.

14 David Van Reybrouck, *Against Elections*, Random House, Londra, 2018; Jason Brennan, *Against Democracy*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2016; Christopher H. Achen ve Larry Bartels, *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2016; Shawn W. Rosenberg, “Democracy Devouring Itself: The Rise of the Incompetent Citizen and the Appeal of Right Wing Populism”, University of California, Irvine, 2019, <https://escholarship.org/uc/item/8806z01m>.

15 P. Diamond, *The End of Whitehall? Government by Permanent Campaign*, Palgrave Macmillan, Londra, 2019.

ri pençesine aldı. Teröre karşı verilen bitmeyen savaş, garnizon devletin¹⁶ elini güçlendirmek suretiyle temel hak ve özgürlükler üzerindeki baskıları çoğalttı. Polisin şafak vakti yaptığı baskınlar, kırmızı alarmlar, göz yaşartıcı gaz ve biber gazı, güvenlik kontrolleri demokrasi için kötüydü. Gökyüzünde turlayan insansız hava araçları ve helikopterler, sokaklara inen birlikler, silahlı çatışmalar ve “terörizmi” kuşatma mantığının sivil toplumun üzerine çökmesi de kötüydü.

Popülizmin dünya genelinde yeniden ortaya çıkması, pek çok gözlemci için demokrasiyi nakavt eden yumruktu. Bu yeni popülizm, kafa karışıklığı, yalan ve mesnetsiz komplo teorileriyle dolu ağlar ören demagogların seçimle iktidara gelmesine yol açtı. “Hakikat-sonrası” karnavalları, basın özgürlüğünün kısıtlanması, uzmanlığa ve kamu kurumlarına saygı duyulmaması ana akım siyasetin başına bela oldu. Irk ve dinsel kimlik, çevre standartları, cinsel tercih normları ve aile hayatının geleceği konuları üzerinde şiddetli kültürel çatışmalar yaşandı. Popülizmle birlikte “biz” ve “onlar” söyleminin yaygınlaştığı, ötekileri aşağılamaktan alınan keyfin arttığı görüldü; sınırların güçlendirilmesine, araya duvarlar örülmesine yönelik hamleler arttı; bütün bunların arkasında, ülkelere özgü kurumların, örneğin parlamentoların yurttaşlara ve onların seçilmiş temsilcilerine hiç mi hiç hesap vermeyen birbirine bağlı büyük şirketlerin ve hükümetlerin sınırların ötesine geçen iktidarı tarafından yutulduğu algısının keskinleşmesi yatıyordu..¹⁷

Demokrasiye ağıt yakanlar¹⁸

Hoşnutsuz kötü ruhlara hizmet eden güçlerin sayısı çoğalmış ve bunların büyük bölümü mevcut demokrasilerin derinliklerine saklanıp pusuya yatmışken yeni yüzyılın o ilk yıllarında,

16 Kendi askerî güvenlik ihtiyaçları üzerinden örgütlenmeye öncelik veren devlet – e.n.

17 Ajay Gudavarthy, *India after Modi: Populism and the Right*, Bloomsbury India, New Delhi, 2018.

18 Yazar, İngilizce metinde bu bölümün başlığında “Jeremiads” kelimesini kullanmak suretiyle Eski Ahit’teki Ağıtlar kitabına kinayeli bir biçimde gönderme

küresel ölçekte daha büyük ve daha meşum bir şeylerin meydana geldiği insanların kafasına yavaş yavaş dank etmeye başladı. Kendi ülkelerinde yaşadıkları değişimden kafayı kaldırıp dünyada neler olduğuna baktıklarında o büyük resmi gören insanlar karamsarlığa sürükleniyor; dağılmış Sovyetler Birliği'nin kalıntılarından, Avrupa'daki iktisadi durgunluktan, Arap dünyasındaki kargaşadan, savaş halindeki bir Rusya'nın ve kendine güvenli, hırslı bir Çin'in dünya sahnesine dönüşünden doğan yeni dünya düzeninden duydukları endişe bu karamsarlığı besliyordu.

Günümüzde küresel eğilimler daha şeffaftır. Yeni dünya düzeninden duyulan endişe, tarihin sonuna dair mağrur konuşmaların, demokrasinin dünya çapında kazandığı zaferin sonsuza dek süreceğine işaret eden bir zamanların popüler varsayımının yerini alıyor. Francis Fukuyama ve destekçileri tarafından şiddetle savunulan bu vizyonun bir masal, pek çok insanı yanlış yönlendirerek Amerikan tarzı liberal demokrasinin yayılması sayesinde dünyanın daha iyi bir yer haline geleceğini düşünmeye sevk etmiş uydurma bir hikâye olduğunu artık anlamış gözlemcilerin sayısı çoğalıyor. Ölmekte olan bu masal şimdi demokrasiyi uzun zamandır eleştirenlerin ve ona doğrudan düşmanlık edenlerin hedefindedir. İktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasiyi hor gören ve doğrudan reddeden bu kesimler, çürüyen bedenden parça parça et koparan akbabalar misali, hayatta bir kez kurulabilecekleri bu ziyafet sofrasının keyfini sürüyor. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, "Herkes bize demokrasi dersi veriyor," diyor, sözlerinin ne kadar acı verici olduğunu bilerek ve ekliyor: "Demokrasi fikrinin, kelimenin siyasi anlamıyla, Batı toplumunda bozulmaya başladığını görüyoruz."¹⁹

yapıyor. Yeremya (İng. Jeremiad) peygamber, MÖ. 6. yüzyılda Kudüs'ün işgal edilmesi ve Hz. Süleyman Tapınağı'nın yıkılmasına karşı tuttuğu yası anılan kitapta şiirsel bir dille anlatır. Öte yandan, günümüzde, demokrasinin bozulduğunu, yıkılmak üzere olduğunu söyleyenler, yani demokrasiye ağıt yakanlar, despotizmlerdir – ç.n.

19 "At War with Russia': EU Parliament Approves Resolution to Counter Russian Media 'Propaganda'", *Russia Today*, 23 Kasım 2016, <https://www.rt.com/news/367922-eu-resolution-russian-media>.

Türkiye’de ipleri elinde tutan Recep Tayyip Erdoğan’ın konuşmaları da benzer bir yavanlıktadır. “Hiç kimse ülkemize demokrasi, insan hakları, özgürlükler dersi vermeye kalkamaz,” diyor Erdoğan. “Ülkemizde hiç kimsenin kökeninden, kıyafetinden, düşüncesinden ve insani tercihlerinden dolayı horlanmadığı bir yaklaşımı hâkim kıldık. Buldukları her fırsatta Türkiye’nin demokrasisine, özgürlüklerine laf edenler bugün kendi imtihanlarıyla baş başalar. Artık hiç kimse ülkemize demokrasi, insan hakları, özgürlükler dersi vermeye kalkamaz.” Dubai Emiri ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Devlet Başkanı Yardımcısı ve Başbakanı Şeyh Muhammed bin Raşid el-Mektum’un konuşmalarına da aynı özgüvenli meydan okuyuşun sindiği görülebilir. Askerî eğitim almış, binicilikte şampiyonluklar kazanmış ve şiirler yazmış olan el-Mektum, hükümetin “halkına yakın olması, ona daha hızlı, daha iyi ve daha çok hizmet etmesi” gerektiğini söylüyor. Ona göre BAE’nin şansı, “zengin Arap-İslâm kültüründen taviz vermeksizin toplumsal, kültürel ve dinî mirasımızdan duyduğumuz gurur ve inançla” miras aldıkları liberal olmayan demokrasinin yerel biçimlerinin “babalarımızın ve atalarımızın zamanından bu yana” BAE’nin ayrılmaz bir parçası olmasıydı.²⁰

Önde gelen Çinli akademisyenlerden Su Changhe bu tartışmayı, din dışındaki konularda, benzer sözcüklerle yürütür. “Batı demokrasisi çürüme emareleri göstermeye çoktan başlamıştır,” diye yazıyor Su Changhe. “Bu durumun, hâlâ siyasi sistemlerini kurmaya nasıl başlayacaklarını arayan gelişmekte olan ülkeleri alarına geçirmesi gerekir.” Sözlerine şöyle devam ediyor: “Batı demokrasisinin kavramlarını söküp atmalıyız. Gerçekten özgür bir ruha, bağımsız bir ulusal karaktere kavuşmak istiyorsak ilk önce, az sayıda Batılı ülke tarafından ev-

20 “No One Can Lecture Turkey about Human Rights: Turkey’s Erdoğan”, *Hürriyet*, 10 Aralık 2018, <http://www.hurriyetdailynews.com/no-one-can-lecture-turkey-about-human-rights-turkeys-erdogan-139609>; El-Mektum, Muhammed bin Raşid, *Flashes of Thought*, Dubai, 2013, s. 16; “Democracy Deep-Rooted in Our Society: Sheikh Mohammed”, *Khaleej Times*, 4 Ekim 2015, <https://www.khaleejtimes.com/nation/government/democracy-deep-rooted-in-our-society-shaikh-mohammed>.

rensel değerleri temsil ettiği savunulup göklere çıkartılan demokrasi idealini yere indirmeli, bu değerlerin aslında sadece o ülkelere uygun olduğunu kabul etmeliyiz.” Buradaki öncelik, “toplumsal ayrışmaya, etnik çatışmalara, siyasi çekişmelere, bitmeyen siyasi istikrarsızlığa, zayıf ve iradesiz hükümetlere” yol açan “demokrasi tuzağına” düşmemek için her şeyi yapmaktır.²¹ Çin’in önde gelen bilimkurgu yazarı Liu Cixin, konuyu daha kesin bir dille ele alır. “Eğer Çin bir demokrasiye dönüşecek olsaydı, cehennem yeryüzüne inerdi.” Yazar, çok satan üçlemesi *Remembrance of Earth’s Past*’ın (*Dünyanın Geçmişini Hatırlama*), son kitabının bir bölümünde, demokrasiye geçme ihtimalinin uyandırdığı bu duyguya tekrar yer verir. Uzak bir gezegende yaşayan halkların gelip dünyayı işgal etmesinin, insanlığın büyük bölümünü zorla Avustralya kıtasına götürüp orada gözaltında tutmasının nasıl felaketle sonuçlandığını tasvir eder. “[Avustralya’ya] yeniden yerleştirilen popülasyonlardan oluşan toplumların kökten değişimlere uğradığını” anlatır yazar. “İnsanlar fark etti ki, bu kalabalık, aç kıtada, despotizmden daha korkutucuydu demokrasi. Herkes düzenin ve güçlü bir hükümetin hasretini çekiyordu.”²²

Despotizm hayaleti

Bugünün ağıtları pekâlâ, “azınlıkta kalmış Batılı ülkelerde” ve Batı demokrasisine ayak uydurmaya çalışan diğer ülkelerde yaşayan demokratları uyarmak için geçmiş zamanlarda demokrasinin ağılama duvarına yazılmış ve yeni başlayan 21. yüzyılın bu ilk yıllarında, insanları yönetmenin, kendisini demokrasinin alternatifi olarak gördüğü için özgüven kazanmış yönetimlerinin –mevcut siyaset yapma usullerine, hükümetlerin el

21 Su Changhe, “需将西方民主从普世知识降级为地方理论” [“Batı demokrasisi evrensel bir idealden yerel bir kuram seviyesine indirilmelidir”], *Guangming Daily*, 28 Mayıs 2016, <http://news.sina.com.cn/c/2013-05-28/092127244512.shtml>.

22 Liu Cixin’in tespiti Jiayang Fan tarafından aktarılıyor: “The War of the Worlds”, *New Yorker*, 24 Haziran 2019, s. 34; gözaltı süreci ise Liu Cixin tarafından şurada anlatılıyor: “Post-Deterrence Era, Year 2 Australia”, *Death’s End*, New York, 2016, <http://santiw.com/DeathsEnd/536.html>

kitabı muamelesi yaptığı metotlara sığmayan ve son birkaç on yıldır bildiğimiz, tecrübe ettiğimiz haliyle iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasiyi kökten tehdit eden yöntemlerin– bulunacağını ve dünyanın bunlar tarafından kademe kademe şekillendirileceğini söyleyen kehanetler olabilir. Parlamenter demokrasinin askerî diktatörlüklerin ve mütecaviz totaliter yönetimlerin tehdidi ile karşı karşıya kaldığı 1920’lerden ve 1930’lu yılların başından bu yana, eğilimlerin bu kadar yakınsadığı hiç görülmemiştir. İmparatorlukların ve büyük güçlerin bir anda yükselip bir anda çökmesiyle o dönemde tetiklenen kasılmalar çoğu zaman korkutucu ölçüde dramatiktir.²³ Demokrasiye bugün yönelmiş tehditlerin en barizleri –Amerikan imparatorluğunun içten çürümesi, bozulması ve güçlü bir Çin’in küresel üstünlüğünün artması– cenaze merasimlerindeki yürüyüş temposunu andıran bir hızda ilerliyor. En azından bu kitap öyle olduğunu öne sürecek.

Kitabın amacı, dünyamızı şekillendiren önemli bir siyasi eğilimi genel hatlarıyla anlamaktan daha fazlasıdır. Niccolò Machiavelli’nin gerçekler ve zorluklarla yüzleşip onları kararlılıkla ele alan klasik eseri *Prens* (1532) tarzında yazılmış bu kitap, her ne kadar aralarında sayısız farklılıklar olsa da ortak siyasi vasıflar sergileyen Rusya, Vietnam, İran, Tacikistan, Çin, Brunei, Suudi Arabistan, Macaristan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerdeki karanlık iktidar dinamiklerini derinlemesine ele alacak. İzleyen sayfalarda tebaasına hükmetmenin ve onların sadakatini kazanmanın daha etkin yolları hakkında epey ipucu bulacak olmak bu ülkelerin güçlü yöneticilerini cesaretlendirebilir, keyiflendirebilir.²⁴ Buna karşılık, söz konusu yö-

23 Seva Gunitsky, *Aftershocks: Great Powers and Domestic Reforms in the Twentieth Century*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2017.

24 Bu ipuçları daha çok, Ignazio Silone’nin yeniyetme faşist diktatörleri, onlar için bir kullanım kılavuzu yazarak hicvettiği *The School for Dictators* (Harper & Brothers, New York, 1938) tarzındadır. Kitap, Birleşik Devletler’in gelecekteki diktatörü Bay W., onun gizli danışmanı Profesör Pickup ve ikisinin Avrupa seyahatleri sırasında tanıştığı Şüpheli Thomas arasında geçen kurmaca bir sohbettir. Thomas, faşist düşünce yapısının nasıl işlediğini ve Amerika’da faşist yönetim tekniklerinin en iyi nasıl uygulanacağını bu iki karaktere öğretmeye soyunur.

neticilerin kurnazlığını ve neler yapabileceğini gösteren bu sayfaları okuyan demokrasi dostları titreyip dehşete düşmelidir. Bahsedilen ülkeleri ziyaret etmemiş, haklarında sınırlı bilgiye sahip okuyucular da hiçbir şey için değilse bile bu yönetim sistemlerinin temel özelliklerinin ne kadar büyük bölümünün bizim demokrasilerimizin içerisinde gül gibi yaşadığını görünce meraklanmalı, şaşkına dönmeli ve rahatsız olmalıdır.

İktidarın nasıl paylaşılacağını anayasalarda düzenlendiği demokrasilerde bir nesildir aşına olduğumuz ilkelere ve pratiklere yönelik tehdidin sadece dış siyasi rakiplerden gelmediği, bu kitabın ana fikridir. İktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasilere has düzenlemeler Çin, Rusya, Suudi Arabistan, Singapur ve benzer ülkelerde rastlanan yeni iktidar biçimleri ve hükümet etme yöntemlerinin sessiz cazibesıyla usul usul ortadan kaldırılabilir. Dünyanın ne yöne savrulduğuna dair kafaların karışık olduğu ve anlaşmazlığın hüküm sürdüğü günümüzde, bu kitap, içinden geçtiğimiz karanlık zamanların dünyanın her yerinde uğursuz bir şeye gebe olduğunu ileri sürüyor: dünyanın daha önce hiç görmediği türde bir despotizm.

“Despotizm” sözü tanıdık gelmeyebileceği gibi duyularımızı ağır ağır uyuşturup dış dünyaya sınırsız kapanmalarına da yol açabilir. Ne var ki, iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasilerin yalnızca toplumsal kargaşa, iktisadi çöküntü, siyasi komplolar ve ordu şiddeti tarafından değil, 21. yüzyılın ölümcül cazibe saçtığı kesin iktidar biçimleri tarafından da nasıl nefessiz bırakılabileceğini, öldürülebileceğini bilmek için anlamamız gereken kelime budur. Bu kadim terimin –despotizmin– nasıl karmaşık ve olaylı bir geçmişi olduğu ve neden uzun zamandır gözden düşmüş olduğu daha sonraki bölümlerde açıklanmakla birlikte, söz konusu kaba ve can yakıcı terimden şimdi bahsedilmesi yerinde olacaktır. Geçmişteki düşünürler “despotizmi” Oryantalist önyargıyla yüklü, “kesin bir anlam taşımayan”, “duygusal yükü ağır” bir terim olarak görüp kapı dışarı etti.²⁵ Öte yandan, uygun bir biçimde gözden geçirildiğinde

25 Bir nesil önce, Franz Neumann, “despotizm” terimine itirazlarını böyle dile getirmişti. Franz Neumann, “Notes on the Theory of Dictatorship”, *The Democ-*

ve dikkatle yaklaşıldığında, “despotizm” terimi, tamamen 21. yüzyıl özellikleri taşıyan yeni bir iktidar türünün demokrasiye yönelttiği tehditleri anlamlandırmada kullanılacak vazgeçilmez anahtar kelimelerden biridir.

Bu kitapta kullanılan “despotizm” anahtar kelimesi hayli farklı özelliklere sahip vakaları bir araya getirir, bunların darmadağın ve değişken gerçeklikleri içinden somut tespitler süzer, meseleleri ortak özelliklerini ön plana çıkarmak ve anlaşılabilir kılmak için bilerek basitleştirir. Ortodoks sınıflandırmaların, şeyleri düzenlemenin eski usul yöntemlerinin huzurunu kaçırmayı amaçlar. Okuyucuları taze düşünme biçimlerini kullanmaya, dünyaya yeni gözlerle bakmaya, onlarda farklı hisler uyandırmaya, aşına olunmayan hareket biçimlerinin kapağını aralamaya zorlar. Bu yeni despotizmlerin, aralarındaki uyumsuzluklara rağmen, aynı aileye mensup fertler gibi davrandığına dikkat çeker.

Singapur’un Macaristan’a, Belarus’a ve Vietnam’a kıyasla despotizmin daha eski ve çok daha gelişmiş bir örneği olduğu doğrudur. Suudi Arabistan’da alkol tüketimi, ithalatı, damıtımı ve satışı yasaktır; oysa milyonlarca Rus için gündelik hayatın mis kokulu iksiri likördür. Çin küresel emperyalist bir güç olma yolundadır; Pakistan, Laos ve Kazakistan’daki iş ortakları, siyasi ve askerî dostları Çin’in peşinden gitmekten memnundur. “Despotizm” teriminin anlamı kesinlikle muğlaktır. Ne var ki, bu kitapta “despotizm” kelimesi geçtiğinde, bir şeylerin uyumsuzluğundan ziyade yakınlığı akla gelmelidir. Despotizm ailesini anlamlandırmak daha acil bir iştir; pek çok farklı despotizm türünün ayrıntılı taksonomisini çıkarmak ikincil önemdedir. Bu kelime dünyamızın kare olduğunu ya da bütün köpeklerin Dalmaçyalı olduğunu varsaymaz. Fakat sadece birçok ortak özellik sergilemekle kalmayıp aynı zamanda ticaret ve yatırım, diplomasi, istihbarat toplama ve propaganda, askerî ekipman satışı gibi meselelerde çeteyi toplayıp düşmanlarına karşı duran ve müttefikleriyle işbirliği yapan devletleri kalın kırmızı bir çizgiyle diğerlerinden ayırır.

Biraz ham bir tanımlamayla, bugünün despotizminin, insanları manipüle etme ve hayatlarına karışma, desteklerini alma, uyum göstermelerini sağlama sanatlarında ustalaşmış yöneticiler tarafından idare edilen, yeni bir düzmece-demokratik hükümet tipi olduğunu söyleyebiliriz. Despotizmler, pürüzsüz bir biçimde işlesin diye zenginlikle, parayla, hukukla, seçimlerle, “halkın” ve “milletin” “ülke içindeki bozgunculara” ve “dışarıdaki düşmanlara” karşı korunduğundan bolca bahseden medyayla yağladıkları bağımlılık ilişkilerini en yukarıdan en aşağıya doğru ince ince işler. Despotizmler, tebaasının gönüllü itaatini ve yumuşak başlılığını besleyip büyüterek siyasetin yerçekimine meydan okuyan, iktidarın tavandan tabana azalarak indiği piramitlerdir.

“Despotizm” kelimesinin baskı ve kaba kuvvet ile eşanlamalı olduğunu düşünenler hata eder. Aslında, yeni despotizmlerin yöneticileri aldatma ve ayartma ustalarıdır. Seçim zaferlerini de içeren kurnazca yöntemleri bir kombinasyon halinde kullanmak suretiyle, orta sınıfların önemli tabakaları, vasıflı, vasıfsız işçiler ve yoksullar dahil olmak üzere yönetilenlerin rızasını kazanmayı başarırlar. Gönüllü kulluk onlardan sorulur. Hatta yönettikleri devletlerin sınırlarının hayli dışında hayran ve dost kazandıkları da görülür.

Yaşadığımız yüzyılın yeni despotları iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasiye hiç sevgi beslemezler. Onlar iktidarı iktidar sahibi olmak için, başkaları üzerinde kuracakları iktidarda keyfi davranabilmek için isterler. Asla pes etmezler ve gücü ele geçirmeye çalışırken acımasız davranabilir, intikam alabilirler. Öte yandan körü körüne pervasız oldukları söylenemez. Çoğu zaman ayrıntılara titizlikle dikkat eder, insanların hayatlarına akıllıca müdahale eder, omuzlarına basar, bazen de boyun eğmeleri için kabadayılıkla gözlerini korkuturlar. Bilhas-sa despotizmlerin “poligarkların” –kendi ceplerine ve kontrol edip korudukları hanedanlara baş döndürücü miktarlarda servet istif etmek için birlikte hareket eden zengin hükümet yetkilileri ve iş insanlarının– hâkimiyeti altında olduğu düşünüldüğünde, yöneticilerin halktan gördüğü destek şaşırtıcı gelir.

Söz konusu poligarklar, yolsuzluk diye bilinen karanlık sa-

natları icra eden, devlet korumasındaki ahabap-çavuş kapitalistleridir. Erdoğan'ın "yargı vesayeti" adını verdiği bağımsız mahkemeleri hor görmekle birlikte mahkemeleri lehlerine karar çıkartacak şekilde yönetmekte mahirdirler.²⁶ Despotlar, hukukun üstünlüğünü ortadan kaldırmak için onu nasıl işine geldiği gibi kullanacağını bilir. Hukuk onların elinde iki farklı amaca hizmet eden bir silaha dönüşür: Taraftarları için nazıkçe salladıkları bir sihirli değnek, rakipleri için ise keskin bir kılıç olur. Despotlar dedikoduları ve sahte haberleri yaymak, medyanın nasıl kullanılacağını bilen çamur atma yöntemleriyle rakiplerini hedef almak için televizyon, radyo, gazete ve sosyal medya platformlarını kullanmak suretiyle iktidarlarını desteklerler (Ruslar bu tekniğe *chernyi piar* [halkla ilişkilerdeki gücünü karalama için kullanma] adını verir). Muhaliflerine düzenli olarak belli dozlarda korku salar ve hedef gözeterek şiddet uygularlar. Kendilerini eleştirenleri zorla kaybettikleri de olur. Toplumda sorun çıkarttığını, düzeni bozduğunu düşündükleri gruplarla kavga çıkartırlar. Ne var ki kullandıkları yöntemler sinsicedir. Şiddet uyguladıklarında kılıfına uydururlar. Yeni despotizmler polis devletidir ama arada bir fark vardır. "Aynı fikirde olmayanları kontrol altında tutarken kullandıkları yöntem öldürmek kadar kaba değildir."²⁷

Despotik iktidarların cephaneliğinde şiddetin modası geçmiş bir silah olarak durduğu anlamına gelmez bu. Çağımızın despotları şiddetin hâlâ önemli olduğunu bilir. Prenslerin aklının bir köşesinde silahların ve savaşın hep olması gerektiğine dair Machiavelli'nin verdiği tavsiyeye kulak verirler.²⁸ Suudi Arabistan, BAE, Türkiye ve Rusya'daki yöneticilerin giriştiği askerî operasyonlar, yeni despotizmlerin gerek kendi sınırlarına ya-

26 "Cash Found in Shoeboxes at Halkbank Ex-Manager's Home Not Bank's Money: Turkish PM", *Hürriyet Daily News*, 11 Şubat 2014, <http://www.hurriyet-dailynews.com/cash-found-in-shoeboxes-at-halkbank-ex-managers-home-not-banks-money-turkish-pm-62314>.

27 Michael Steinberger'in şu yazısında bahsettiği George Soros için bkz. "George Soros: Bet Big on Liberal Democracy", *New York Times*, 17 Temmuz 2018.

28 Niccolò Machiavelli, "The Prince", *The Prince and The Discourses*, der. Max Lerner, The Modern Library, New York, 1950, Bölüm XIV, s. 53-56 [Türkçesi: *Prens*, çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 21. baskı, 2018].

kın yerlerde gerekse çok daha uzaktaki bölgelerde kavga çıkarmaya, savaş başlatmaya –kendi iç meşruiyetlerini devam ettirmek ve jeopolitik açıdan hayatta kalmak için– meyilli olduğunu akla getirir. Onların savaş alanı masum sivillerin öldürüldüğü, yaralandığı, keyfi gözaltıların, kaybedilmelerin ve işkencenin yaşandığı mekânlardır.

Kendi ülkelerinde işler farklıdır. Bu despotizmler eski moda askerî diktatörlüklerden, Rusların deyimiyle demir yumruklu iktidar piramidinden (*piramida*) çok daha fazlasıdır. Açık açık itaatsizlik etmedikleri sürece, bu yeni despotizmler insanların yakasından düşer. Bunlar korkuya, kitlesel yürüyüşlere, fener alaylarına dayalı faşist ya da faşizm öncesi evredeki rejimler değillerdir. Bu rejimlerin şehirlerinde, kasabalarında genellikle her şey rahat ve yolunda görünür. İki yanı ağaçlarla çevrili bulvarlarda âşıklar el ele gezer. Cıvıl cıvıl kafeler, restoranlar hayattan zevk almanın masum bir naifliği olabileceğini kanıtlar. Herkes her an çevrimiçi gibidir. Alışveriş merkezleri, şık giyimli tüketicilerin akın ettiği mabetleri andırır. Ellerinde fotoğraf makineleri ve haritalarıyla turistler kemerli revakları, sütunları, kubbeleri, minareleri aval aval seyreder. Süslü meydanlara hayranlıkla bakar, dar sokaklarda kaybolur, parke taşlı avlularda birbiriyle cilveleşen güvercinleri izler, sokak aralarındaki tezgâhlarda oyalanır, restoranlarda yerel şarapları yudumlarlar. Sovyet dönemindeki sade “sosyalist despotizmlerin” aksine, yeni despotizmler hedonizmden beslenir.²⁹

18. yüzyılda yaşamış Fransız aristokrat ve siyaset felsefecisi Montesquieu, çok az bilinen ve geleceği doğru gören bazı yazılarında lüks, egoizm ve ticaretin düzenlenmemiş piyasalarda yapılması ile bağlantılı servet tutkusundan beslenen burjuva kültüründe modern despotizmin semirebileceğine dair uyarılarda bulundu.³⁰ Yeni despotizmler onun uyarılarını doğruluyor. İhtiyatlı davranma çabası içindedirler. İnsanları içleri-

29 Leszek Kolakowski, “In Stalin’s Countries: Theses on Hope and Despair”, *Politique Aujourd’hui*, Temmuz-Ağustos 1971, müsvedde.

30 Montesquieu, “Voyage de Gratz à la Haye: Hollande” ve “Notes sur l’Angleterre”, *Oeuvres complètes*, der. Daniel Oster, Hachette BNF, Paris, 1964, s. 326-331 ve 331-334.

ne çeker, boyun eğmeye davet eder, kendi iktidarsızlıklarından zevk alma fırsatı sunarlar. Tatlı sözlerle kandırır, söz verir ve ikna ederler. Amaçları, Friedrich Engels'ten yaklaşık yüz eli yıl sonra, tebaasını şartların gerektirdiği duruma uymaya ve buna özgürlük demeye ikna etmektir. Her şeyin daha iyiye gittiğini, daha büyüdüğünü farz etmesini ister tebaasının. Yeni despotizmler boyun eğme eker, korkaklık biçer. Halkın karşısında kuzu postuna bürünmüş kurttur. Onların paramiliter yapılarına, şiddetin sokağa inmesine, tuğlaların camlara fırlatılmasına ya da gizli servisin sabahın köründe yapacağı ziyaretlere ihtiyacı yoktur. Onları tanımlayan özellik baskı değil, ayartmadır. Bu anlamda, bizim zamanımızdaki despotizmler, teknolojinin son harikası vesayetçi iktidarlardır; pek çok gözlemcinin imkânsız olduğunu düşündüğü bir şeyi yapmayı başaran, hâkimiyetini medyanın bütün imkânlarını değerlendirerek kuran yeni bir siyasi iktidar tipidir. Tebaasının ölçülüp biçilmiş desteğini ve sevgisini tepeden inme, halk dostu yönetim teknikleri aracılığıyla kazanır ve onları egemenlikleri altına alır.

Yeni despotizmlerin en garip ve en şaşırtıcı özelliği işte bu aşamada karşımıza çıkar ve bu özellik çoğu zaman göz ardı edilir. Bu yeni despotizmlerin, dalkavuklukla geçinen tebaasına dağıttığı maddi çıkarların ayakta tuttuğu “pragmatik otoriterliğe” dayalı “demokrasi dışı” sistemler olduğunu söyleyen profesörleri dinlersek yanılırız.³¹ Samuel P. Huntington'ın meşhur ve etkili tanımını izleyen çok sayıda akademisyen mevcuttur: “Otoriter sistemler demokrasi dışı sistemlerdir” ve liberal demokrasilerde “başlıca yöneticiler düzenli aralıklarla yapılan ve yetişkin nüfusun büyük bölümünün katılma imkânı bulduğu rekabetçi seçimlerde seçilir”.³² İşin aslı, yeni despotizmler seçimler, forumlar ve yolsuzlukla mücadele eden kurumlar gibi yerel demokratik prosedürlerle sınılanır: Onlar hayalet demokrasilerdir.³³

31 Runciman, *How Democracy Ends*, s. 168-178.

32 Samuel P. Huntington ve Clement H. Moore (der.), *Authoritarian Politics in Modern Society: The Dynamics of Established One-Party Systems*, Cambridge University Press, New York, 1970, s. 509.

33 John Keane, *When Trees Fall, Monkeys Scatter: Rethinking Democracy in China*, World Scientific Publishing Europe, Londra, 2017.

Yeni despotizmleri liberal demokrasinin karşı kutbunda durduğu düşünölen otokrasiler ya da otoriterlik sistemleri olarak tarif etmek yanlışır. Onlar ellerindeki bütün gücü, kendilerini halkın yeniden vücut bulmuş hali olarak göstermeye harcar. Söz konusu hayalet demokrasiler kesinlikle etkilidir. Egemenlikleri altına aldıklarının desteğini kazanmayı başarmış olmalarıyla göze çarparlar; bir nesil öncesinin iktidarı sınırlandıran ve paylaşılmasını esas alan demokratik düzenlemelerine ciddi bir alternatif olmalarının sebebi budur. Hiç kimsenin bunu şimdi bilmesi mümkün olmamakla birlikte, bu yeni despotizmlerin tebaasının kalbinde yaşayacak olması dahi muhtemeldir; öyle ki, gelecekte bir gün, despotik rejimler siyasi mücadelede yenilgiye uğratılıp gezegenimizden yok olduğunda, bu rejimlerin tebaası göçüp gitmiş efendilerini hayranlıkla yâd edebilecek, en görkemli yılları olarak hatırladıkları zamanı düşünüp ah çekebilecektir.

Kavramsal yanlışlar

Böyle kısaltılmış bir şekilde anlatıldığında, bizim yüzyılımızın yeni despotizmleri dışarıdan bakan pek çok gözlemcinin tahmin ettiğinden daha istikrarlı ve daha cazibelidir. Aslında, izleyen sayfaların ayrıntılarıyla göstereceği üzere, yeni despotizmlerin halkı maharetle ve verimli bir biçimde yönettiğine dair işaretler mevcuttur. Yeni despotizmlerin esnekliği ve yediği şokların ardından kendisini toparlama kabiliyeti, kısmen, öncüllerinden miras aldıkları farklı özellikleri onlarda görülmeyen yeni kombinasyonlar haline getirip kullanabilmelerinden kaynaklanır. Güçlerinin kaynağı budur. Yeni despotizmler, görünüşte birbirinin zıddı olan kavramları –plütokrasiyi “halktan” konuşmayla, düzenli seçimleri hukuksuzluk ve hedef gözeterek şiddet uygulamayla, medya üzerindeki yoğun sansürü dijital topluma gösterilen hoşgörüyü– bir araya getirmek suretiyle, depreme dayanıklı siyasi yapılar haline gelirler. Depremlere çoğu siyasi yapıdan daha iyi dayanırlar.

Yeni despotizmlerin esnekliğinin ve yediği şokların ardın-

dan kendisini toparlama kabiliyetinin kökünde, yönetme sanatını öğrenirken zorluklarla pişmeleri yatar. Tebaasına nasıl hükmedeceklerini deneme yanılma yoluyla mükemmelleştirmek onların özellikle uzmanlaştığı ve dünya meseleleri üzerindeki siyasi hâkimiyetlerini nasıl sıkılaştırdıklarını açıklayan başlıca özelliktir. Bu kitap, yeni despotizmi destekleyen kuvvetler hakkında bir büyük kuram sunmaz. Neden mi? Basitçe açıklamak gerekirse, yeni despotizmin temel çalışma prensibi, pek çok örnekle desteklendiği üzere, onun farklı bileşimlerde ve farklı bağlamlarda işleyen çok sayıda kuvvetin çakışmasının bir ürünü olmasıdır. Yeni despotizm, örneğin, zayıf enayileri ezme pahasına güçlülere ayrıcalık tanıyan genel tarihsel siyaset yasalarının doğrudan bir sonucu ya da modern kapitalizmin siyasetteki ifadesi değildir. Tek bir sebebe dayanan açıklamalar, Friedrich Nietzsche'nin *Putların Alacakaranlığı*'nda (1889) söylediği gibi, açıklayıcıya bir "iktidar hissi" sunduğu için "teskin edici, tatmin edici" olabilecektir.³⁴ Ne var ki bu açıklamalar tarihsel gelenekler, ekonomik güçler, devlet iktidarı ve tamamlanmamış dijital iletişim devrimi gibi yeni despotizmin pek çok itici gücünün farkına varılmasını engeller. Yeni despotizmin pragmatik unsurları olarak adlandırılabilir, başka bir deyişle, yeni despotizmin tebaasının sadakatini daha iyi kazanmak maksadıyla iktisadi kaynakları, idari kaynakları ve iletişim kaynaklarını yönetme becerilerini öğrenen akıllı ve kurnaz yöneticiler sayesinde iktidara gelmesini ve iktidarını tahkim etmesini sağlayan hususlar, bu kitapta bilhassa vurgulanıyor.

Burada altı çizilen büyük genel husus, yeni despotizmlerin sermaye piyasaları ve teknoloji *start-up* firmalarından medya ve halkla ilişkiler hizmetlerine, istihbarat teşkilatlarına ve silahlı kuvvetlere uzanan iktidar kaynaklarını en iyi nasıl kullanacaklarını öğreniyor olduğudur. Kendi içlerindeki fonksiyon

34 Friedrich Nietzsche, *Götzen-Dämmerung, oder Wie man mit den Hammer philosophiert*, Severus Verlag, Berlin, 2016 [1889], s. 32 [Türkçesi: *Putların Alacakaranlığı*, çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 10. baskı, 2019].

bozukluklarına, haricî şoklara ve toplumsal direnişin kronikleşmesine karşı zayıf olmalarına rağmen, uzun vadede dayanıklı olduklarına ve metastaz yapabileceklerine dair güçlü işaretler mevcuttur. Dünyanın çok farklı yerlerinde, söz konusu despotizmlerin ve kullandıkları yöntemlerin hem etkili hem de cazibeli olduğu ortaya çıkıyor. Dirayetli iktidarlarının bu kadar popüler olmasının temel sebebi budur.

Bu yeni iktidar yapılarını isimlendirmeye, tarif etmeye çalışan gazetecilerin ve akademisyenlerin kafasının karışmasına şaşırmamak gerekir. Bu yapıları “melez rejimler” diye adlandırıp onları özenli bir biçimde kategorileştirme işini erteleyen gözlemcilerin sayısı sanıldığından fazladır. Pek bir anlama gelmeyen bu sınırları belirsiz ifade, söz konusu yapıların demokrasi ile demokrasi dışılık arasındaki yolda bir şekilde sıkışıp kalmış olduğunu varsayar. Bu yüzden de, bahsedilen yapılar, tek makbul yönetim şekli olduğu kabul edilen ve adına genellikle liberal demokrasi denilen ilkelerle kıyaslandığında çok yetersiz kalan istikrasız iktidar karışımları olarak tarif edilebilir.³⁵ İşin doğrusu, ne var ki, yeni despotizmlerin, bütün dünyada bir önceki neslin bildiği ve kıymetini takdir ettiği şekliyle demokrasiye giden yoldaki mola yerleri olmadıklarıdır. Bu despotizmlerin, “demokrasi” kelimesine vasıflarını belirtecek bir ön ek ya da son ek getirilmek suretiyle anlaşılması mümkün değildir. Onlar yarı, kontrollü, kısmi veya sınırlı demokrasiler değildir. Denetim ve denge unsurunun yetersiz kaldığı kusurlu demokrasiler de değildir. Liberal demokrasideki hukukun üstünlüğü idealini üstün tutmayı başaramayan delegasyoncu ya da illiberal demokrasiler değildir. Benzer bir şekilde, yarı-otoriter rejimler, yarı-diktatörlükler yahut yüksek mevkie için girişilen seçim rekabetinin “hakiki ancak adaletsiz” geçtiği rekabetçi otoriter rejimler de değildir. Bu kitapta göreceğimiz üzere, söz konusu despotizmlerin Amerikan tarzı liberal demokra-

35 Bu tabirin hatalı ve –muammalı– teleolojik vasfını sergileyen bir çalışma için bkz. Alina Rocha Menocal, Verena Fritz ve Lise Rakner, “Hybrid Regimes and the Challenges of Deepening and Sustaining Democracy in Developing Countries”, *South African Journal of International Affairs*, cilt 15, sayı 1, Haziran 2008, s. 29-40.

sinin karşı kutbunda ve daha aşağısında durduğunun kesinlikle düşünülmemesi gerekir.³⁶

İnsan bu jargondaki kelimelerin altında ezileceğini düşünebilir ancak bunlardan bahsedilmesinde amaç, yaygın bir varsayıma –yeni despotizmlerin demokrasi ile demokrasi dışılık arasında bir alacakaranlıkta sıkışıp kaldığına, oyalandığına ya da yönünü kaybettiğine– şüpheyi yaklaşılmamasını sağlamaktır. Bu varsayımın hiçbir anlamı yoktur. Söz konusu rejimleri demokrasiye giden ya da ondan uzaklaşma yolunda ilerleyen rejimler olarak tarif etmek büyük bir hatadır. Yeni despotizmler altında iktidar paylaşımını esas alan demokrasilerin ideallerine, uygulamadaki hatalarına ve başarısızlıklarına verilen tepkilerdir. Demokrasinin mevcut işlev bozukluklarından beslenen parazitler gibilerdir. Öyle oldukları için de onları [demokrasiye] geçişin başarısız örnekleri olarak değerlendirmemek gerekir.

Yine bu sebeple, yeni despotizmlerin 20. yüzyılda Afrika ve Latin Amerika’da görülen diktatörlüklere benzetilmemesi veya geçmiş dönemde Avrupa’da ve Asya’da örneklerine rastlanmış, “bütün bir toplumu ve vatandaşın özel hayatını egemen siyasetin uygun gördüğü sisteme” göre düzenlemiş totaliter rejimlerin dengi olarak da görülmemesi gerekir.³⁷ Yeni despotizmler, kesinlikle, sayıları hiç de az olmayan bazı gözlemcilerin talihsiz bir biçimde “otokrasi” ve “tiranlık” gibi yorgun kelimeler kullanılarak yaptığı gibi de sınıflandırılmamalıdır. Mutlak iktidarın

36 Bu tanımların örnekleri için bkz. Guillermo A. O'Donnell, "Delegative Democracy", *Counterpoints: Selected Essays on Authoritarianism and Democratization*, Notre Dame, IN, 1999; Fareed Zakaria, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W. W. Norton, New York, 2007 [Türkçesi: *Özgürlüğün Geleceği / Yurtta ve Dünyada Illiberal Demokrasi*, çev. Meral Öztoprak Sağır, Eren Sağır, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2. baskı, 2014]; Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Penguin, Londra, 1992 [Türkçesi: *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfü Dicleli, Profil Kitap, İstanbul, 6. baskı, 2016]; Steven Levitsky ve Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge University Press, New York, 2012, s. 5 ve David Collier ve Steven Levitsky, "Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research", *World Politics*, cilt 49, sayı 3, 1997, s. 430-451.

37 Franz Neumann, "Notes on the Theory of Dictatorship", *The Democratic and the Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory*, der. Herbert Marcuse, Free Press, Glencoe, IL, 1957, s. 233-256.

tek bir yöneticinin elinde toplandığı bir siyasi sistem olan otok-rasi bu duruma uygun düşmez. Sokrates’e göre, ipleri elinde tutan kişinin başkalarının mallarına hukuksuzlukla, “sahtekârlık ve kaba kuvvetle” el koyma arzusuyla yanıp tutuşması ve tehlikeli boyutlara ulaşan adaletsizlikle yönetmesi demek olan tiranlık da bu sınıflamada kullanılamaz.³⁸

Tüm bu terminoloji, gözlerimizi kararttığı ve bugün olup bitenin –ve olup bitebileceklerin– geçmişte yaşanmışların aynı-sı olmadığını açık seçik görmemizi engellediği için sorunludur. Bizim zamanımızdaki despotizmler bu dünya için yenidir. Kökleri geçmişe kesinlikle uzanır. Öte yandan bu despotizmler başka bir şeydir, atalarımızın bildiğinden farklı olduklarını meydan okurcasına gösterirler.

Bir anlığına duralım, kafamızı toplayalım ve bu despotizmlerin yeni bir şey olma vasfını hangi kaynaklardan aldığına yoğunlaşarak kendimizi sürprizlere hazırlayalım. Bir zamanlar, “despotizm” dendiğinde akla kendini yok etmeye, patlayıp etrafında ne varsa kendi başına yıkmaya meyilli, kafası karışık, yarı deli bir iktidar biçimi gelirdi. Despotizmin iskambil kâğıtlarından yapılmış bir tımarhaneyi andırdığı söylenirdi. Bu sayfalarda sık sık karşılaşacağımız Montesquieu genellikle böyle düşünürdü. Despotizmle yönetenlerin pervasız olduğuna, klasik eseri *Kanunların Ruhu Üzerine*’de (1748) dikkat çekmesi meşhurdu: “Louisianalı vahşiler meyve istediğinde ağacı keser, meyveyi öyle toplar. İşte size despotik yönetim.” Despotla tebaasının birbirinden duyduğu şüphe ve korku artar. Kimse emniyette değildir. Tebaanın hayatının, özgürlüğünün, mülkünün ne olacağı hiçbir zaman kesin karara bağlanmamıştır, hep sallantıdadır; tebaa, despotizmde, “iktidarın tek bir kişinin iradesi ve değişebilen isteklerinde olması gerektiğini,” söyleyen o korkutucu düsturun insafına kalmıştır.³⁹

38 *The Republic of Plato*, der. Benjamin Jowett, Andrews, Oxford, 1888, birinci ve sekizinci kitaplar.

39 Montesquieu, *De l'esprit des lois*, Flammarion, Paris, 1979 [1748], beşinci kitap, on üçüncü bölüm, s. 185 ve ikinci kitap, beşinci bölüm, s. 141 [Türkçesi: *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Berna Günen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 5. baskı, 2019].

Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*'den daha önce kaleme aldığı *Iran Mektupları*'nda (1721) benzer düşüncelerini ifade etmişti. Mektuplardan oluşan bu alegorik romanın kahramanları, Fransa'ya gelen ve "dehşet, karanlık ve korkunun" pençesine düşmüş bir İran sarayındaki hayatı anlatan İranlı seyyahlardır. Despotizm –Montesquieu'nun aklında XIV. Louis ve XV. Louis yönetimindeki monarşi vardı– acımasız, keyfî iktidarın eşanlamlısıdır. Sarayın mide bulandırıcı kanunları hainliği, adaletsizliği mazur görür ve sınırsız servete duyulan açlığı besler. Saraydaki prensler "ganimetlere, zaferlere" bayılır ve kadehlerini "egemenliğin verdiği haşmete" kaldırır. "Gerçekten hak edip etmediklerini araştırmadan bazı insanlara" lütuf yağdırırken "keyiflerini kaçırın kim varsa canlarını alırlar". Despotizmlerde yöneticilerin iktidar sarhoşluğu o kadar fazladır ki, siyasi âhenkten o yöneticilerin tek anladığı "yurttaşların bir olması değil, cesetlerin yan yana gömülmesidir".⁴⁰

Bizim zamanımızın despotizmleri bu anlamı çarpıtılmış terimlerle anlatılamaz. Kim Il-sung'un Kuzey Kore'sinin veya Angkar olarak bilinen, çoğunlukla ortalıkta görünmeyen ama iktidarın tek sahibi olan yönetici klik tarafından kusursuz bir cina-yet şebekesine dönüştürülen radikalizm neticesinde tahminen 1,7 milyon kişinin idam edildiği, açlıktan, hastalıktan ve kahrından öldüğü 1970'lerin Kamboçya'sının tekrarı kesinlikle olmadıkları için de farklıdır yeni despotizmler. Açık konuşmak gerekirse, despotizmler, kimsenin, ölülerin dahi, emniyette ol-

40 Montesquieu, *Lettres Persanes*, cilt 1, Generic, Paris, 1873 [1721], 148, 146, 102 numaralı mektuplar ve cilt 2, 59 ve 37 numaralı mektuplar [Türkçesi: *Iran Mektupları*, çev. Berna Günen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 4. baskı, 2019]. Montesquieu'nun *Considerations on the Causes of the Greatness of the Romans and Their Decline* (Hackett, New York, 1965 [1734]) eserindeki tespitiyle karşılaştırabilirsiniz. "Despotizmde", diye yazar Montesquieu, "her zaman gerçek bir uyumsuzluk vardır. İşçinin, askerin, avukatın, yargıcın, asilzadenin tek ortak noktası bazılarının diğerlerini hiçbir direnişle karşılaşmadan ezmesidir. Ve, eğer biz burada bir birliktelik görüyorsak, bu gördüğümüz vatandaşların birlikteliği değil, yan yana gömülen cesetlerin birlikteliğidir" (Bölüm 9, s. 94) [Türkçesi: *Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler*, çev. Berna Günen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 3. baskı, 2019].

madığı, sürekli bir şeylerin değiştiği, tek bir yöneticinin egemenliğindeki barbar totaliter rejimler değildir.⁴¹

Yeni despotizmlerin kendilerini dev aynasında gören garnizon devletlerle, örneğin Avrupalı sömürgeci güçlerden bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Afrika kıtasına musallat olan türden çürümüş askerî-bürokratik rejimlerle kıyaslanmaması da gerekir. Robert Mugabe'nin Zimbabwe'si bu duruma en çok verilen örneklerden biridir. Mugabe'nin acımasız askerî-bürokratik rejimi, Britanya'nın sömürgeciliğine karşı verilen silahlı mücadeleden, Güney Afrika'nın ırk ayrımına dayanan *apartheid* rejimiyle çevrelenmiş olmaktan ve diğer dış baskılardan doğmuş kanserli bir yumruydur.⁴² Zimbabwe'nin 1980 yılında bağımsızlığını resmî olarak kazanmasıyla birlikte seçimler, iktidar kavgaları, kirli taktikler ve yeni yetme diktatörün sadece kendisi tarafından yönetilecek bir devlet inşa etmek için başvurduğu bir kaynak olan şiddetin korkunç boyutlara ulaştığı dönemler geldi. Zimbabwe bir diktatörlüğe dönüştürüldü; düzenli aralıklarla yapılan seçimlerin, polis baskıcı yöntemlerle güvenliği sağlamasının, zorunlu askerliğin ve içerdeki ve dışarıdaki düşmanlara karşı ulusun savunulması için liderin yaptığı fedakârlık çağrılarının şekillendirdiği bir askerî-bürokratik devlet oldu.

Sömürgecilik sonrası dönemde güç sarhoşluğuna kapılan pek çok erkek gibi, Mugabe de belagatli bir diktatördü. Demokrasinin dilini konuşurdu ama aslında demokrasinin –kas-

41 “Totaliter yönetim” kelimesi, yeni despotizmleri tarif ederken çoğu zaman gereğinden fazla kullanılır, olması gerektiği kadar ise açıklanmaz. Örneğin bkz. Madawi al-Rasheed, “Why the U.S. Can't Control MBS: Reining in the Rogue Prince”, *Foreign Affairs*, 5 Kasım 2018: “Suudi Arabistan devletin bütün gücünün tek bir kişinin elinde toplandığı bir totaliter rejime fiilen dönüşmüştür.”

42 Michael Bratton, *Power Politics in Zimbabwe*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, CO, 2014. Mugabe tarzı diktatörlükleri ele alan en ferasetli edebî eserlerden biri, Ngugi wa Thiong'o'nun kaleme aldığı ve bir kleptokrat tarafından yönetilen hayali Özgür Aburiria Cumhuriyeti'ni korkusuzca hicvederek anlattığı *Wizard of the Crow* (Anchor, Londra, 2007) kitabıdır. Üzerinde “Güçlü Olan Haklıdır” yazılı koyu renkli, çizgili takımlar giymiş hükümdar, “yediği, sıçtığı, hapsirdiği, burnunu temizlediği” her anın televizyonda yayınlanmasına bayılır. “Halkın tek sesi” odur ve egemenliğinin “yalnızca dünyanın sonu geldikten sonra sona ereceğine” inanmıştır.

tettiği seçimlerdi–, muhalefeti “hak ettiğinden fazlasını talep edebileceği” hayaline sürüklediğinden her zaman şikâyet ederd i. Yaklaşık on iki yıl hapis yatan, Kraliçe Elizabeth tarafından şövalye ilan edilen, İngiliz sofra adabını eksiksiz bildiğini gösteren, Cliff Richard’ın müziğini seven ve Britanyalı eski efendilerinden iğrenen bu iyi eğitimli adam, muhalefetin olmadığı bir yönetimin esasında iyi ve arzu edilen bir şey olduğunu ispatlamayı kafasına koydu.

Mugabe başbakanlık makamını lağvetti, yeni yarattığı Zimbabwe devlet başkanlığı makamına oturdu ve bu süreçten iktidarını güçlendirerek çıktı. Alametifarikası haline gelen beş tonluk kurşun geçirmez Mercedes’inden hiç çıkmayan, ülkenin kaynaklarını talan etmelerine izin veren ruhsatlar dağıtarak ödüllendirdiği siyasi dostları tarafından şımartılan Mugabe, propagandanın ve dezenformasyonun, devlet ihalelerinden alınan komisyonların ve ayak oyunlarının, arazi gasplarının ve silahların desteğindeki terörün yaşandığı bir dönemi başlattı. Son derece tartışmalı bir seçimde Mugabe’ye oy vermeyen birkaç milyondan fazla insan Murambatsvina (Çöpleri Temizleme) Operasyonu ile zorla evlerinden sürüldü. Mugabe’nin Kuzey Kore’de eğitim almış güvenlik gücü, Beşinci Tugay, “insanları doğru yola sevk etmek” amacıyla kurulmuştu güya ancak rejimin muhaliflerine ezilecek hamam böceği muamelesi yaptı. Mugabe muhalifleri esrarengiz biçimlerde öldürüldü, kaçırıldı, sadist cinayetlere kurban gitti ve yurttaşları hedef alan tuhaf şiddet eylemlerinin sayısı arttı. Zimbabweliler binalarda diri diri yakıldı, halka açık infazlarda kendi mezarlarını kazmaya zorlandı. Diktatörlüğe geçiş ekonomi üzerinde de tahribat yarattı. Hiperenflasyon yaşandı, ekonomi neredeyse yarı yarıya küçüldü, yurttaşların çoğu fukaralığa itildi ve Zimbabwe, ortalama yaşam beklentisinin en düşük olduğu ülke haline geldi.

Tüm bunlar, deliliğin ara ara ziyaret ettiği iflas etmiş bir polis devletinde yaşandı. Ömürlük başkanın öngörülemezliği ve şiddetli dürtülere teslim olmuşluğu korkutucu boyutlardaydı. Halkın gözü önünde uykuya dalar, parlamentoda yanlış konuşma metinlerini körü körüne okurdu. Başkanın medya sorumlu-

larının, o kadar kötü serilmiş bir tören halısında Hz. İsa'nın bile ayağının takılacağını söyleyerek "sağlam ki ne sağlam" efendilerini rezil olmaktan kurtarmaya çalıştığı gülünç bir an yaşandı. Mugabe'nin en endişe verici hali, ölümcül kibir nöbetlerine kapıldığı zamanlardı; bu nöbetlerden birinde, diktatör, "Tanrı onun orada kalmasını istediği" sürece başkanlığa devam edeceğine yemin etti. Vefat eden bakanlarından biri için düzenlenen resmî cenaze töreninde, "kendi halkına adalet getirmek, kendi halkına egemenliklerini kazandırmak, halkının bağımsızlığının ve ülkenin doğal kaynaklarını kullanma haklarının tanınması" için mücadele eden yeni Hitler olduğunu ilan etti.⁴³

Mugabe tarzı diktatörlüklerin şok edici şiddeti, arsız aptallığı ve dramatik sonları ile karşılaştırıldığında, yeni despotizmler daha esnek, daha az göze batan, daha etkin ve büyük ihtimalle dayanıklılığı daha çok arttırılmış bir biçimde işliyor görünür. "Asya toplumlarının değişmezliği" karşısında şaşkına dönmüş olan Karl Marx gibi yorumcular, despotizmleri "donmuş" iktidar biçimleri olarak görme eğilimindeydi; yeni despotizmleri kesinlikle böyle değerlendirmemek gerekir.⁴⁴ Yeni despotizmler aslında bir ölçüde dinamik bir denge ile diğerlerinden ayırt edilir. Onların da düzen ile düzensizlik arasında gidip geldiği dönemler tabii ki olur ancak müthiş bir hayatta kalma güçleri vardır. Dayanıklıdırlar. Bu despotizmlerin krizleri göğüsleme ve siyasi, ekonomik reformları –kimi zaman herkesin soluğunu kesen sürprizli yöntemlerle– başlatma becerileri takdire şayandır.

43 Peta Thornycroft, "Hitler' Mugabe Launches Revenge Terror Attacks", *Daily Telegraph*, 26 Mart 2003; Stuart Doran, *Kingdom, Power, Glory: Mugabe, Zanu and the Quest for Supremacy 1960-1987* (de Sithatha Media, Gauteng, 2017) bu olayların arka planı çok iyi incelenmiştir.

44 Karl Marx, *Capital: A Critical Analysis of Capitalist Production*, 1. Cilt, Foreign Languages Publishing House, Moskova, 1970, s. 338 [Türkçesi: *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili* 1. Cilt: *Sermayenin Üretim Süreci*, çev. Alattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 5. baskı, 1997]. Aksine birçok kanıt olmasına rağmen, Karl A. Wittfogel'in *Oriental Despotism* (Vintage, New Haven, CT, 1957) kitabında da benzer bir şekilde eski Mezopotamya, Mısır ve başka yerlerdeki toprağı sulamaya dayalı toplumların son derece merkezi, devlet destekli despotizmler olduğu ileri sürülmektedir.

2018 yılının Şubat ayında, usulüne uygun beyan edilmemiş varlıklara sahip olmakla ve vergi ödememekle suçlanan yüzlerce Suudi zengin işadaminin, prensin kaçırılması ve Veliaht Prens Muhammed bin Selman tarafından beklenmedik bir şekilde altın yaldızlı bir hapishaneye dönüştürülen Riyad'daki Ritz-Carlton oteline kapatılması, bu duruma verilebilecek iyi örneklerden biridir. Deliliği, aslında Veliaht Prens'in yöntemiydi: Şûra Meclisi'ni dağıtmak ve ulemanın müessesesini zayıflatmak suretiyle devlet iktidarını daha fazla kontrol altında tutmak isteyen genç prensin harekât planının bir parçasıydı bu yıldırım darbesi. Prens bir yandan kadınların araba kullanmasına, popüler kültüre, eğlenceye getirilmiş yasakların kaldırılmasından yana görünerek kendisini bir "modernleştirici" olarak sunarken öte yandan rakiplerini hapsettiriyor ve böylece anahatar konumundaki pek çok siyasi makamı kontrolü altına alıyordu: başbakan yardımcılığı; savunma bakanlığı; İktisadi İşler ve Kalkınma Konseyi başkanlığı; Siyasi ve Güvenlik İşleri Konseyi başkanlığı; devlete ait petrol ve doğal gaz şirketi Aramco'nun patronluğu ile yeni yaratılmış Eğlence Komisyonu başkanlığı.⁴⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan on iki küsur Avrasya ülkesi ile uluslararası camia tarafından tanınmayan az sayıdaki devletçik –Transdinyester, Abhazya, Dağlık Karabağ, Güney Osetya–, yeni despotizmlemlerin, varlıklarını tehdit eden karışıklıkların hâkim olduğu inişli çıkışlı dönemler geçirmekle birlikte, bu darbelerin ardından hayatta kalmayı başardığını ve öncekinden daha sağlam ve daha güçlü hâle geldiğini gösteren benzer örneklerdir.⁴⁶ Bu sebeple, söz konusu devletlerin yöneticilerinin kendilerine güvenle dolup taşmasına şaşırılmamak gerekir. Pısrık Batı demokrasisinin günlerinin sayılı olduğuna inanmış bu yeni despotlar kendi güçlerinden duydukları gururla gerim gerim gerindikleri için, başarılarıyla diğerlerine üstünlük sağladıklarından, her türlü zorluğa rağmen ayağa kalka-

45 Simeon Kerr, "Tales of Broken Men and 'Ritz Detox' Emerge from Gilded Cage", *Financial Times Weekend*, 17/18 Şubat 2018, s. 4.

46 Henry Hale, *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York, 2015.

cak kapasitede olduklarından emindirler. Garip iktidar ittifaklarının, tuhaf iş anlaşmalarının ve nefes kesen siyasi tavizlerin beslediği bu yeni despotlar rakiplerinin zayıflığıyla dalga geçer.

Buna ilaveten, yeni despotizmler, demokrasilerin şimdi bu-
lundukları seviyeye nasıl geldiğine ve mevcutta yaşadıkları
fonksiyon bozukluklarına dikkat eder, bunlardan öğrenirler.
Despotlar, onları daha verimli, daha etkin ve yönettikleri insan-
ların gözünde daha meşru hale getirmek üzere tasarlanmış me-
kanizmaları kendi yönetim yapılarının içinde oluşturmada us-
talaşır. Akademisyenlerin kimi zaman öne sürdüğünün aksine,
esneklik, yani beklenmedik şokları atlatabilme kapasitesi, neo-
liberal yönetim biçimlerinin tekelinde değildir.⁴⁷

Söz konusu yönetimlerin esnekliğinin ve yediği şokların ar-
dından kendisini toparlama kabiliyetinin nerelerden beslendiği-
ni hakıyla anlamak her birinin özel tarihini derinlemesine kav-
ramayı gerektirir ancak bu, elinizdeki kitabın kapsamı ve amacı
dışındadır. Yine de, bu kabiliyeti genelde besleyen sayısız unsur-
dan birkaçına burada değinmekte fayda var. Evvela, yeni despo-
tizmlere kudretini veren, o ülkeye özgü gelenekleri ve eski ikti-
darı elde tutma yöntemlerini akıllıca kontrolleri altına alıp kul-
lanmalarıdır. Singapur'daki yöneticiler bir tek parti devleti inşa
etmek için Westminster'ın kolonyal hükümet modelini kullan-
mış, Aleksandr Lukaşenko'nun Belarus'u ise eski komünist rej-
min istihbarat servislerini müsadere edip kendi çıkarları doğrul-
tusunda kullanmıştır. Sonra, despotlar iktidara bilhassa sıkıca
yapışır çünkü mevcut düzene inandırıcı ya da cazip bir alternatif
göremezler. Askerî, iktisadi ve “yumuşak güçten sayılan” hedi-
yeler getiren yabancı dostları da onlara yardım ve yataklık eder.

Öte yandan, bu yeni despotizmlerin esnekliği ve yediği şok-
ların ardından kendisini toparlama kabiliyeti akıllı, verimli ve
etkin yönetimler olduğu söylenen demokrasileri bu alanlarda
aşmak için çok çaba harcamalarından da kaynaklanır. Söz ko-
nusu rejimlerin en dikkat çekici yönleri ultra modernlikleri,
kendilerini incelemeye tabi tutmaya meyilli oluşları ve ülkele-

47 Jonathan Joseph, *Varieties of Resilience: Studies in Governmentality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.

rine özgü demokratik pratikleri denemekten çekinmeyişleridir. Bu despotizmlerin nasıl bir yöntemle teftiş kurulları, yolsuzlukla mücadele birimleri, dürüstlük komiteleri oluşturduğu, çevrimiçi faaliyetleri boğmadan kontrol altına almak için interneti nasıl kontrol altına aldıkları –İran’ın ve Çin’in dijital stratejileri muhtemelen en gelişmiş örneklerdir– bizim gözümüzü dört açmamıza, despotizmlerin kendi mezarlarını şiddetle kazdığını söyleyen Montesquieu’nun uyarısına dikkatli yaklaşmamıza sebep olmalıdır. Yeni despotizmler aslında tam da tersini yapar. Öğrenen despotizmler haline gelmek için büyük çaba harcarlar; onlar, tarihçilerin aydınlanmış despotizmler adını verdiği 18. yüzyıl rejimlerinin çok daha rafine mirasçılarındır.

Yeni despotların çevik yönetim becerilerinde ustalaşmak için verdiği çaba dışarıdan bakanların, bilhassa Batılı liberallerin çoğu zaman kafasını karıştırır. Despotizmlerin uzun ömürlü olmayacağını çünkü bunlardaki zorbalığın, yetersizliğin ve ah-bap-çavuş kapitalizminin rejimi dönüştürmeye izin vermeyecek kadar zehirlediğini, bu yüzden de bir halk ayaklanması çıktığı anda rejimin devrilmeye müsait olduğunu varsaymak gibi kötü bir alışkanlıkları vardır bu demokratların. Söz konusu Batılı liberal alışkanlığı çok yerde karşımıza çıkar ve kökü çok derinlerdedir. “Despotizm” dendiğinde günümüzde pek çok insanın aklına hemen sırtını sadece kayıtsız yağmacılığa ve merhamet etmeksizin uyguladığı şiddete dayanmış derme çatma hükümetler gelir. Freedom House gibi etkili düşünce kuruluşları da yeni despotizmlere bir “demokrasi notu” verirken zımnen böyle bir mantık yürütür. Söz konusu rejimlerin zayıf rejimler olduğunu, bunların Amerikan tarzı liberal demokrasiye eninde sonunda kavuşacak olan, ya da en azından kavuşması gereken, geçiş dönemindeki zayıf ve saldırılara açık iktidar biçimleri olduğunu varsayarlar. Dış gözlemcilerin ve “Rusya’nın ülke taklidi yapan bir benzin istasyonu olduğunu” söylemesiyle meşhur eski ABD Senatörü John McCain gibi önemli siyasetçilerin beyanları bu izlenimi güçlendirir.⁴⁸

48 David Sherfinski, “McCain: ‘Russia Is a Gas Station Masquerading as a Country’”, *Washington Times*, 16 Mart 2014.

İktidar şehvetiyle reflekslerinin zayıfladığı düşünölen tuhaf liderlere ana akım medyanın duyduğu hayranlık, despotizmin bu şekilde yabancı ve istikrarsız üçüncü sınıf yönetimler olarak resmedilmesini destekler. İktidar gerçekten de söz konusu rejimleri yöneten, yönlendiren ve idare edenlerin aklını başından alır. Yeni despotizmler, haklı ya da makul olmak zorunda kalmama haklarını kaptırmamak için mücadele eden alçak demagoglar üretir. Onlar geçmişin büyücülerinin yerini almış *демиургос*’ların, “sosyal büyü” ustalarının, tılsım yapanların ve maddi dünyanın hâkimlerinin, halkın desteklediğı mesihlerin rolünü oynamayı sever.⁴⁹ Onlar aynı zamanda Türkiye’nin Erdoğan’ı ve Belarus’un Lukaşenko’su gibi sert konuşan, insafsız despotlardır. Despotizm Çin’de açgözlü kızıl oligarklar (*hóngsè guātóu*); Rusya’da servetlerini Londra’nın emlak piyasasında aklayan devlet görevlileri; Orta Asya’da fabrika sahibi kodamanlar; Brunei’de ülkenin mutlak hükümdarı ve artık dünyanın ikinci en uzun süre boyunca iktidarda kalmış monarkı olan Sultan Hassanal Bolkiah etrafında kümelenmiş, eli yüzü düzgün petrol baronları şeklinde karşımıza çıkar.

Yeni despotizmlerin bir aynadan geçtiğı ve kendisini bağırarak koyunların ve konuşan çiçeklerin, beyaz kraliçelerin ve kızıl kralların, tavşanların ve şapkacıların gerçeküstü dünyasında bulduğu, muhaliflerini işaret edip “Vurun kellelerini!” diye bağırarak kraliçelerin ve boyu bir milden uzun tebaasına mahkemeyi terk etmeleri emrini veren kralların yaşadığı Alice’in Harikalar Diyarı’na çıktığı durumlarla karşılaşıldığı da bir bu kadar doğrudur. Kamboçya’nın tek gözlü, sonsuza dek işbaşında kalacak gibi duran başbakanı Hun-Sen’in kendisine “görmekli prens, büyük yüce koruyucu ve şöhretli savaşçı” dediğı veya Erdoğan’ın bir sultan gibi davranıp “Türkiye’nin yükselişine Allah’tan başka kimsenin mani olamayacağını” bağıra çağırarak ilan ettiğı veya Vladimir Putin’in, Mihail Gorbaçov’un deyişiyile, “Tanrıdan başka herkesten üstün” gördüğü şahsına hayran

49 Ernst Cassirer, *The Myth of the State* (Yale University Press, Londra, 1975 [1946]), s. 277-296. [Türkçesi: *Devlet Efsanesi*, çev. Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul, 1. baskı, 2005].

kalan bir süper kahraman rolünü oynadığı anları düşünün.⁵⁰ Bu liderlerin üçü de devlet iktidarının tamamen ele geçirilmesi ve Mesihlik seviyesine ulaşma hayaliyle yaşamaktadır.

Sonra, Mareşal Abdülfettah es-Sisi'nin Mısır cumhurbaşkanlığına aday olmak ve ülkesini kurtarmak için ordudaki görevini bırakacağını açıklamasının sebep olduğu dramatik olayları düşünün. Bu açıklama, Müslüman Kardeşler örgütüne mensup beş yüz kişinin Yargıç Said Yusuf başkanlığındaki usulsüz bir mahkeme tarafından bir günde ölüm cezasına çarptırılması ile aynı hafta yapılmıştı.

Türkmenistan'ın kötü şöhretli despot lideri rahmetli Saparmurat Niyazov gibi gerçeküstü şahsiyetleri düşünün.⁵¹ Oyların % 98,3'ünü alarak başkan seçilen Niyazov gücünü giderek artırdı. Kendisini Allah'ın yeryüzündeki peygamberi ilan etti. Banknotlarda, bozuk paralarda ve posta pullarında onun yüzü vardı. Yüzü her zaman güneşe dönük olacak şekilde yönünü değiştiren bir altın kaplama heykelinin yapılmasını emretti. Bakanlarına düzenli olarak her sabah beş mil yürümelerini emretti. Baleyi, operayı ve sinemaları yasakladı; "kötü koktukları" için köpekleri başkent Aşkabat'tan sürdü ve Türkmenistan halkı için dört yüz sayfalık bir kılavuz hazırladı. *Ruhname* isimli bu kitaptan alınan pasajlar, cami duvarlarına çekilen sıvalara yazıldı. Ayların isimlerini değiştirdi (şaheserini yazmayı tamamladığı Eylül ayının adı *Ruhname* oldu); arabalardaki radyoların yurttaşların kendi aralarındaki rejim karşıtı konuşmaları gizlemek amacıyla kullanıldığını düşündüğünden bunların dinlenilmesini yasakladı. Hava tahminleri üst üste birkaç kez tutmayınca, ülkenin baş meteorologunu bizzat kovdu. Cenazesi de az olaylı geçmedi. Niyazov'un naaşı, doğduğu köyün

50 Sebastian Strangio, *Hun Sen's Cambodia*, Yale University Press, New Haven, CT, 2014, s. 116; "Erdogan: A New Turkish Era?", *Inside Story*, 12 Ağustos 2014, <https://www.aljazeera.com/programmes/insidestory/2014/08/erdogan-new-turkish-era-201481116514700344.html>; Sebastian Whale, "Mikhail Gorbachev Says Vladimir Putin Views Himself as 'Second Only to God'", *Telegraph*, 21 Kasım 2014.

51 Paul Theroux, "The Golden Man: Sapamurat Niyazov's Reign of Insanity", *New Yorker*, 28 Mayıs 2007, s. 56-65.

camisindeki bir anıtmezara defnedilmeden önce, yas tutan insanların ona saygısını göstermesi için cumhurbaşkanlığı sarayında açık bir tabutta ziyarete açıldı. Gelenlerin çoğu, tabutun yanına doğru yürürken kontrol edilemez biçimde ağlayan sıradan insanlardı. Sadık tebaasından bazıları çaresizce tabuta yapıştı. Hatta bazıları yere düşüp ya da heyecandan bayılıp kendini yaraladı.

Servet, Para, İktidar

Patronaj ilişkileri

Kontrolsüz iktidarın saçmalıklarına sessizce gülüp geçmek kolaydır. Kimi araştırmacıların bu rejimleri “otokrasi” diye adlandırmasına şaşdırmamak gerekir. Bu terim İngilizceye (önce eski Yunancadaki *autokrátēia* ve sonra da Fransızcadaki *autocratie* kelimesinden türeyerek) 17. yüzyılın ortalarında geçti ve tek bir kişinin diğerleri üzerinde kontrolsüz veya sınırlandırılmamış bir iktidara sahip olduğu, onları kendi iktidarsızlıklarında debelenmeye terk ettiği bir yönetim şeklini ifade eder oldu; rivayet odur ki Ruslar otokrasinin, Putin’e ilaveten, her gün üç paket ucuz sigara ve bir litre votka demek olmasından şikâyet etmektedir. Aslında, eski “otokrasi” terimi yanıltıcıdır ve yeni despotizmleri derinlemesine araştırırken kullanılmamalıdır. Birazdan göreceğimiz üzere, söz konusu despotizmlerin önemli bir çoğunluğunun kendilerini son derece esnek ve yediği şokların ardından hemen toparlanabilecek kapasiteye sahip “aydınlanmış” despotizmlere dönüştürdüklerinin işaretini verdiği gerçeğinin bizi ayılması gerekir.

Bu rejimlerin yöneticileri, hiç şüphesiz, kibirlidir. Böbürlenirler. Tavus kuşu gibi etrafta gezinip caka satarlar. Kusursuz

tüylerin kapladığı uzun kuyruklarıyla içlerinden bazıları kendilerini Hz. Musa ve Solon,¹ Likurgus² ve Büyük Kiros,³ II. Filip⁴ ve Büyük İskender gibi devlerin ayak izlerini takip ederken hayal eder. Yeni despotlar, iktidarlarını güvendikleri ve hevesli vasallar ve himaye ettikleri kişiler aracılığıyla tatbik etmek suretiyle kurumsal düzenlemelerin etrafından dolanmayı sever. Nasıl çözeceklerini bildiklerini düşündükleri, ama sadece onların öyle düşündüğü belirsizlikleri ve kafa karışıklıklarını tetiklemekten keyif alırlar. Ne var ki, bu fantezileri, tek başlarına gerçekleştirdikleri performanslar değildir. Yeni despotizmlerin nasıl hayatta kaldığı şaşırtıcıdır çünkü hayatta kalmalarına tebaasının müsaade etmesini sağlayacak yeni ve akıllı yöntemler bulurlar. Onların dirençli olmasının garantisi, halkın uyum sağlama, rejimi ve rejimin rutinlerini bozacak hiçbir şey yapmama, işlev bozukluklarına ve adaletsizliklere tanık olduklarında gözlerini ve kulaklarını kapatma isteğidir. Dayanıklı despotizmler gönüllü kulluk sistemleridir. Thomas Paine'in çok uzun zaman önce tespit etmiş olduğu üzere despotizmler tebaasını, despotik fikirlerin, ifade biçimlerinin ve keyfi iktidarın dişlilerini yağlayıp aşınmadan çalışmasına hizmet edecek diğer sembolik pratiklerin taşıyıcısı haline getirir.⁵

- 1 MÖ 640-560 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen Atinalı devlet adamı, kanun koyucu ve şair. Başta "Solon Anayasası" olmak üzere, yaptığı reformlarla Atina demokrasisinin temelini attığı kabul edilir – ç.n.
- 2 MÖ 800-730 yılları arasında yaşamış Spartalı devlet adamı ve kanun koyucu – ç.n.
- 3 MÖ 600-530 yılları arasında yaşamış, Pers imparatorluklarının ilki kabul edilen Ahameniş İmparatorluğu'nun kurucusu – ç.n.
- 4 MÖ 382-336 yılları arasında yaşamış Makedon Kralı, Büyük İskender'in babası – ç.n.
- 5 Bkz. Thomas Paine, *Rights of Man, Part the First*, J. S. Jordan, Londra, 1791, s. 21: "Despotizm bir ülkede, Fransa'da olduğu gibi, yıllardır yerleşmişse, sadece Kralın şahsında yaşıyor değildir artık. Görünüşte öyledir, Kralın yetkisindedir; fakat pratikte ve gerçekte öyle değildir. Her yere bayrağını dikmiştir. Her resmi kurumun, o kurumun her bir departmanının, gelenek ve alışkanlıklar üzerine inşa edilmiş, kendi despotizmi vardır. Her yerin bir Bastille'i ve her Bastille'in bir despotu vardır. Krala miras kalmış olan ve onun şahsında vücut bulan o ilk despotizm, en sonunda bütün hepsi vekâleten idare edilinceye kadar kendini binlerce şekle ve biçime sokar" [Türkçesi: *İnsan Hakları*, çev. Mehmet Osman Dostel, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. baskı, 2017].

Peki bunu yapmayı pratikte nasıl başarırlar? Bu akıllı yeni despotizmelerin başarısının sihre varan sırları nelerdir? Dışarıdan bakan pek çok gözlemcinin bu soruları yanıtlamakta zorlanması anlaşılabilir bir durumdur. Yeni despotizmelerin başarılı olmalarının altında yatan temel sebeplerden birinin, halkın söz konusu siyasi düzenler içindeki gündelik hayatının bağlantılarla, hükümetler, meslek örgütleri, dinî kurumlar ve kapıyı tutmuş diğer örgütler tarafından korunan ve idare edilen patronaj ağlarıyla şekillendirilmesi olduğunu söylersek yanılmış olmayız. İlham perimiz Montesquieu bütün despotizmelerin, tebaasının girift örülmüş örümcek ağlarına benzeyen iktidar ağlarına dolanmasını desteklediği tespitini yaptığında, önemli bir hususa parmak basmıştı. Despotların hükümlanlığı, demişti Montesquieu, başkalarının her zaman bağımlı olmasını gerektirir. Despotlar kendilerine bağımlı kişilere yağdırdıkları ayrıcalıklar sayesinde serpilip gelişir. Gayretli dalkavukların “tembellikle meşgul” olmasından beslenir onlar. Despotlar, kendilerine sadakat gösteren kim varsa, liyakatlerine bakmadan, lütuf dağıtma hakkını kendilerinde, “egemenliğin verdiği haşmette” görürler; bu yüzden de “onları taltif etmeye karar vermenin bile” bağımlı kişileri “mükemmelleştireceği” kuralı doğrultusunda dalkavukluk ödüllendirilir.⁶

Buradaki mesele, Montesquieu’nun hayal ettiğinden, “iyi bir despotizmin halkın düşüncelerini, duygularını ve enerjisini ... rahatlatıp zayıflatma” sanatını olgunlaştırdığını Montesquieu’dan bir yüzyıl sonra, alaycılığının had safhaya ulaştığı bir anda ısrarla yazan, kendisinden sonraki yazarları etkilemiş İngiliz liberal demokrat John Stuart Mill’in anlayabileceğinden çok büyüktür.⁷ İçine girilmedikten sonra, dibine kadar gelin-

6 Montesquieu, *The Persian Letters*, Indianapolis, IN, 1976, 37. mektup [Türkçesi: *İran Mektupları*, çev. Berna Günen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 4. baskı, 2019].

7 John Stuart Mill, “That the Ideally Best Form of Government Is Representative Government”, *Considerations on Representative Government*, Bölüm 3, *Essays on Politics and Society*, ed. J. M. Robson, University of Toronto Press, Toronto, 1977, s. 403 [Türkçesi: *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*, çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 1. baskı, 2017].

se dahi, dışarıdan gözlemleyenlerin bu yeni despotizmleri bir arada tutan patronaj ağlarını çıplak gözle görmesi pek mümkün değildir. Söz konusu ağların ölçülmesi de tabii ki zordur. Despotik devletler, iyi yönetilen siyasi yapılardaki aksesuarları, ziynet eşyalarını takıp takıştırır. İyi tanımlanmış yasalarla, kurumsal düzenlemelerle, üzerinde mutabık kalınmış prosedürlerle iktidarı sınırlandırılmış görünür bu devletlerin; cumhurbaşkanları ve başbakanları, kabineleri ve parlamentoları, genel müdürleri, yönetim kurulları ve hissedarları vardır. Mahkemeleri ve kanunları vardır; polis teşkilatı, hapishaneleri ve şartlı tahliye mekanizmaları vardır. Gündelik hayat televizyon, gazete, radyo ve dijital platformlardan yayılan bilgilere doymuştur. Bu gibi kurumlar, insanların oynadığı iktidar oyunlarının kurallarını belirliyor gibi görünür; bireyleri ve grupları harekete geçmeye teşvik eder ve ne yapabileceklerinin sınırını belirler. Ya da öyle olduğu zannedilir.

Yaşanan gerçeklik ise farklıdır: Despotizmler aslında kudretini ilişkilerden alan siyasi sistemlerdir. Patronaj ilişkileri tepeden aşağıya ve dışarıya doğru yayılır, en altlara kadar iner. Yeni despotizmleri yönetenler, tiran kapanı adı verilmiş tuzaktan kaçınır. Yeni despotizmler, sadece kendi çıkarlarıyla ilgilenen, yalnızca kendi maddi çıkarlarına yahut ailesinin ya da dostlarınıninkine yoğunlaşan tek bir kişinin başta olduğu yönetim sistemleri değildir. Yeni despotizmler (örneğin) Jean-Bédél Bokassa yönetimindeki Orta Afrika Cumhuriyeti'nden veya Rafael Trujillo'nun Dominik Cumhuriyeti'nden veya Duvalierlerin pençesindeki Haiti'den hayli farklı olarak, "sultancılık" diye adlandırılmış, müdahaleci ve maymun iştahlı megalomanlar tarafından keyfi idare edilen yönetimlerin örnekleri değildir.

Yeni despotizmleri tiranlık olarak adlandırmak da doğru değildir; en azından, eski Yunanlı tarihçi Thukydides'in, MÖ. 6. ve 7. yüzyılda Yunanistan'da ve onlara tabi İtalyan kolonilerde ortaya çıkmış ve nesiller boyu hüküm sürmüş tiranlar için kullandığı anlamda tiranlık oldukları söylenemez. Eski Yunan şehirlerindeki bu tiranlar, Thukydides'e göre, "kendi güvenliklerinin sağlanmasına, kendilerinin ve ailelerinin büyüüp çoğal-

masına” kafayı takmış durumdaydı.⁸ Bu tanım, çağımızdaki despotizmelerin neden farklı olduğuna dair bir ipucu verir: Günümüzde, iktidardakiler yönetimi yalnız başına üstlenmez. Söz konusu rejimleri, mutlak iktidarın sarhoşluğuna kapılan tiranların pençesine düşmüş tiranlıklar olarak görmek hatadır. Vladimir Putin’in, Şi Cinping’in ve Recep Tayyip Erdoğan’ın otokrat olduğunu, diktatör olduğunu gazeteciler sık sık söyler, ne var ki işin aslı, çağımızdaki despotların eski moda firavunlar olmadığıdır. Devlet meselelerinde sadece onların sözünün geçtiğine inanmak yanılgıdır, çünkü yanlarında her zaman, efendilerini etkileri ve kontrolleri altında tutmaya çalışan, iyi örgütlenmiş, etrafını sarıp onu istedikleri yöne çekmeye çalışan yardımcıları ve muhtemel rakipleri her zaman vardır. Bu liderlerin yalnız kaldıklarında, kendi tercihleri doğrultusunda normal bir hayat yaşamaya nasıl özlem duyduklarına hayıflanmalarına ya da baş despot yerinden edildiğinde düzenin bir şekilde devam ettirilmesine şaşırmmamak gerekir. İşlerin “devredileceğinden”, bir “geçiş aşamasının” yaşandığından konuşulsa, bazen bu konuşmalar liderlere atfedilse de işler yine yürür.⁹ Despotlar her şeyi kendilerinde toplamanın tehlikelerini bilir. Bu yüzden, patronaj ilişkilerini sürdürmekte kararlı davranır ve ellerindeki bir kısmını dağıtırlar: Yarı resmî iş takipçilerinin, proje yöneticilerinin (Rusların deyimiyle *kuratory*, aracı) yardımını-

8 Thucydides, *History of the Peloponnesian Wars*, 1:17 [Türkçesi: *Peloponnessos Savaşları*, çev. Furkan Akderin, Belge Yayınları, İstanbul, 3. baskı, 2019]. Sultanizmin kısa bir açıklaması için bkz. Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, cilt 1, der. Guenther Roth ve Claus Wittich, Berkeley, University of California Press, CA, 1978, s. 231-232 [Türkçesi: *Ekonomi Toplum*, 2 Cilt, çev. bilinmiyor, Yarın Yayıncılık, İstanbul, 2012].

9 Alexei Mukhin, *Pharaoh*, Arts & Science Achievement Foundation, Iskenderiye, VA, 2018, özellikle üçüncü bölüm. Zirvedeki despotların çevresi iyi örgütlenmiş şakşakçı ortakları ve muhtemel rakipleri tarafından sürekli çevrili olduğu sürece, çemberin iç halkalarını Rönesans dönemi yazarı Baldassare Castiglione’nin klasik eserindeki (*Il libro del cortegiano*, 1528) yumuşatılmış ifadelerle anlamak mümkün değildir. Castiglione’ye göre, ideal şakşakçı “kıvrak zekâlı ve kendini sevdiren, sağduyulu ve bilgili” biridir ve kendisini, “prens in adaletli olmak, cömertlik, yüce gönüllülük, kibarlık ve bir hükümdara yakışan diğer tüm özellikleri taşıması nedeniyle onun ve ailesinin sahip olduğu şeref ve avantajları fark etmesine” adanmıştır.

la ve siyasi sistem aracılığıyla muazzam lütuflar, yüklü miktarda para, iş imkânları ve ihaleler gibi diğer kaynaklar dağıtılır.

Macaristan'da (ülkede "Viktatör" adıyla bilinen) Viktor Orbán ile Orbán'ın doğup büyüdüğü yerin belediye başkanı Lőrinc Mészáros arasındaki sıkı ilişkiler, bu tepeden inme kayırmacılığın süslü sembolleridir. On yıldan çok az daha uzun bir süre içinde, Mészáros, Orbán'ın ilkokul arkadaşlarından biri, sosyal yardımla geçinen bir tesisatçıdan ülkedeki en zengin beşinci oligarka dönüştü. Mészáros'un portföyünün bir ucu inşaat, tarım ve maden suyu üretimine, diğer ucu otel ve golf kulübü işletmeciliğine uzanır. 2014 yerel seçimlerinde Mészáros'un karşısına çıkan ve sorunları dile getirmekten çekinmeyen rakibi, sebebi hâlâ bilinmeyen koşullarda öldü. Mészáros, zenginliğe ve şöhrete kavuşmasını, "Yüce Tanrı'ya, kısmetine ve Viktor Orbán'ın şahsına" bağladı.¹⁰

Tepedekilerle yakın ilişki kurmak önemlidir ancak iş orada bitmez. Eğer elimizde, yeni despotizmde işlerin nasıl yürüdüğünü incelememize yetecek büyüklükte bir bilgisayarlı tomografi cihazı olsaydı, bu ilişkilerin bütün devlet kurumlarını ve toplumu birlikte sardığını görürdük. İyi yerde konumlanmış birileriyle bağlantı kurmak ve bu bağlantıyı devam ettirmek bütün seviyelerde, hukuk, hükümet yönetimi ve iş çevrelerinde olduğu kadar gündelik hayatta da önemlidir. "Atomize ve izole bireyler" yetiştiren, sivil toplum örgütlerini yok ederek ve yerlerine "muazzam büyüklükte ve bir diğerinden farklılaşmamış kitle örgütlerini" koyarak insanları "daha kolay manipüle edilebilir" hale getiren 20. yüzyıl totaliter sistemlerinin aksine, yeni despotizmler, özelleştirilmiş ilişkilerle büyüüp güçlenir.¹¹ Bağlantılar, pazarlıklar, anlaşmalar, ihalelerden alı-

10 Paul Lendvai, *Orbán: Hungary's Strongman*, Oxford University Press, Oxford, 2018, s. 167. Ayrıca bkz. Bálint Magyar, *Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary*, Central European University Press, Budapeşte, 2016, s. 90-91 ve daha genel bir değerlendirme için bkz. Alena V. Ledeneva, *How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2006.

11 Franz Neumann, "Notes on the Theory of Dictatorship", *The Democratic and the Authoritarian State: Essay in Political and Legal Theory*, der. Herbert Marcuse, Free Press, Glencoe, IL, 1957, s. 245; ayrıca bkz. Neumann, *Behemoth: The*

nan komisyonlar, lütuflar, nakdi ve aynı hediyeler yeni despotizmin ortak para birimidir.

Devlet bürokrasileri, parlamentolar ve mahkemeler dahil olmak üzere pek çok kurum bu patronaj ağlarıyla sarılmıştır. Üniversiteler bu durumun istisnası değildir: Bir gözlemci, Umman'da, "entelektüellerin üniversitede istihdam edildiklerini, kitap okuduklarını, öğleden sonra iki buçukta evlerine gidip uyuduklarını" yazıyor. "Hükümet onların mülakat yapmasına, araştırma yapmasına izin vermez. Onlar da karşılığında hiçbir sorun çıkarmadan maaşlarını alır."¹² Hangi makama kimin atanacağını, ayrıcalıklardan kimin faydalanacağını patronaj ilişkileri belirler. İhtiyaç duyulan ya da arzı sınırlı mal ve hizmetleri edinmeye insanları teşvik eder. Despotizm koşullarında, formel kurallar ile enformel pratikler iç içe geçmiştir. Devlet iktidarının en tepelerine kurulup da devleti yönetenler devletin kaynaklarını himayeleri altındaki tebaanın sadakatini kazanmak için dağıtır. Devletin onları görevlendirdiği resmî makamları kişisel mülkleri olarak görür, bu makamlara kendilerine, mevcut destekçilerine ve gelecekteki muhtemel müttefiklerine maddi çıkar sağlayacak bir kaynak muamelesi yaparlar.

Siyasi hiyerarşinin orta ve alt kısımlarında, gündelik hayata nüfuz etmiş enformel ilişkilere muhtaç bireylerin, hanehalklarının ve grupların yer aldığı bölümde, patronaj ilişkilerine göre kaynakların dağıtımı üç aşağı beş yukarı aynı şekilde işler. Söz konusu ilişkilerin yardımıyla, insanlar, formel kuralların ve kurumların ele almakta açıkça başarısız olduğu sorunları çözerler. Sözün özü, despotizm koşullarında, siyaset biliminde kullanıldığı ismiyle himayecilik ilişkilerinin işlevsel öneminin, patronaj (kayırmacılık) ağlarının siyasi açıdan az gelişmişliğin bir kalıntısı olduğunu, modernleşme ve modernitenin önüne

Structure and Practice of National Socialism, 1933-1944, 2. baskı, Ivan R. Dee, New York, 1944, s. 430 ve (Hitler'den alıntı için) s. 439: "Kitlesele toplantılar sadece ... kendisini yalnız hisseden ve yalnız kalma korkusunun kolayca ele geçirdiği bireyin kendisini ilk defa daha büyük bir topluluğun içinde görmesi için bile, ki bu çoğu insanı güçlendirir ve cesaretlendirir, gereklidir."

12 Marc Valeri, *Oman: Politics and Society in the Qaboos State*, Oxford University Press, New York, 2009, s. 198.

katıp süpüreceği bir geleneksel iş halletme biçimi olduğunu savunan sosyal bilimlerdeki o eski fikre gölge düşürmesidir. Yani despotizmler işlerin farklı bir biçimde yürüdüğünü gösterir: Söz konusu ultra modern rejimler hami ile himaye edilen arasındaki bağların ve ilişkilerin ne geçmişe ait şeyler ne de iktisadi ve siyasi geri kalmışlığın semptomları olduğunu ispatlar. Hami ile himaye edilen arasındaki bağların insanların hayatındaki işlevsel önemi derinlerdedir. Bu bağlar herkesi diğerinin hediyesine muhtaç dilencilere çevirir. Tebaaya düşen, sisteme hükmeden siyasi iktidar sahipleri tarafından geliştirilmiş ve nihayetinde korunan, iç içe geçmiş iktidar düzenlemeleri içinde hareket etmek ve malları, hizmetleri, parayı değiş tokuş etmektir.

Despotizmler himayecilik ilişkileri sistemidir. Böyle bir cümle kulağa düşmanca gelebilir ancak despotizm koşullarında yaşamının temel gerçeğini anlamlandırabilmek için gereken kelimeler bunlardır. Devletten ihale almak, iş bulmak, terfi etmek, çocuğu iyi bir okula yazdırmak, pasaport yenilerken vakit kaybetmemek, zamanında yatırılmamış bir vergi borcundan kurtulmak gibi meseleler genellikle araçlar, ayakçılar, piyonlar, şahlar ve diğer çeşit çeşit iş takipçileri tarafından halledilir. Hassas meseleleri halletmek için bu insanların yardımına ihtiyaç duyulur. Aktarıldığı kadarıyla, Özbekistan'da trafik polisinin kenara çektiği bir sürücü iseniz, Özbekçede *tanish-bilish* denilen ve arkadaşlarınızdan, dostlarınızdan ve diğer tanıdıklarınızdan kurulu çevrenize fazlasıyla güvenmeniz gerekmektedir. Bu gibi durumlarda sürücünün ilk yaptığı, genellikle, kim olduğunun bilinmesi gerektiğini söyledikleri birini aramaktır. Eğer o kişiyi arıyor görünmek tek başına kâfi değilse, sürücü, telefonu polis memuruna verir. Bu da çare olmazsa başkaları aranır ya da doğrudan memura rüşvet teklif edilir.¹³

Tanish-bilish ilişkisindeki dinamik, lütufların genelde, çerçevesini despotik devletlerin oluşturduğu iktidar yapılarında yukarıdan aşağıya ve yanlara doğru ilerleyen ilişki ağları içerisinde ayarlandığını ve dağıtıldığını gösterir. Burada önemli olan,

13 Rano Turaeva, "Tanish-bilish", *The Global Encyclopaedia of Informality*, cilt 1, der. Alena Ledenova, UCL Press, Londra, 2018, s. 71-73.

kimin neyi, ne kadar, ne zaman ve nasıl alacağını çok büyük ölçüde belirlendiği, ancak bunun yetkililerin katı bürokratik kurallara harfiyen uyduğu bir sistem (John Stuart Mill'in tabiriyle pedantokrasi)¹⁴ tarafından yapılmadığıdır. İnsanların yaşamak için ihtiyaç duyduğu malların nasıl dağıtılacağını esas olarak belirleyen serbest piyasadaki rekabet, eğitimin kazandırdığı liyakat ve başarı, halkın bir araya gelip de açık ya da kapalı oylamalarla karar vermesi değildir. İşler, enformel kişisel ilişkileriniz sayesinde birilerini tanıdığınız için yürür: Ruslar bu ilişkilere *blat*, Çinliler *guanxi* der. Türkiye'de bu ilişkilere *torpil*, *destek* ya da *arka*, Vietnam'da *mócangoc*, Kamboçya'da *kh-sae* ("ip") denirken, Arapçada tercih edilen terim (Arap dünyasının cinsel yolla bulaşan hastalığı olduğu şaka yollu söylenen) *wasta*'dır.

Himayecilik ilişkilerinin dostlukla, hayır işleriyle, açık ve gönüllü rıza ile kurulmuş bağlarla karıştırılmaması gerektiğini anlamak önemlidir. Söz konusu ilişkiler çoğu zaman dostlar tarafından ayarlanır, bazen, evini kuran bir arkadaşına yardımcı olmak gibi, hayır işine benzer vasıflara bürünür ama buradaki temel mantık farklıdır. Hami ile himaye edilen arasındaki bağlar birbirinin işine, karşılık beklentisiyle, yardımcı olma egzersizleridir: Biri rica eder, diğeri önerir ve karşılık olarak bir şeyin verildiği ya da yapıldığı bir anlaşmaya varılır; sonunda (bu mantığa göre) herkes kârlı çıkar. Himayecilik ilişkileri, mantığı son derece demokratik görünen iktidar oyunlarıdır: Sistemdeki herkes, en yukarıdan en aşağıya kadar, ilişkilerle, lütuflarla, aksiliklerle, başarısızlıklarla, başarılarla dolu bir okyanusta kayalıklar, adalar ve takımadalar arasında her gün seyrüsefer

14 Pedantokrasi (*Pedantocracy*, İng.). John Stuart Mill, *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*, çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, 1. baskı, 2017, s. 163, dipnot 5. "John Stuart Mill'in 'pedant' (detaylara aşırı dikkat eden ve kurallara aşırı bağlı kişi) sözcüğünden türettiği bir terimdir. Bu terimle, Eski Çin devleti gibi mandarin denilen memur ve bürokratlardan oluşan eğitilmiş bir sınıfın kontrol ettiği bir yönetim sistemi kastedilir. Mill'in terime yüklediği olumsuz anlamın bir nedeni bu sınıfın yenilik ve ilerleme için gerekli olan orijinal düşünceden yoksun olması, bir diğer nedeni ise bu tür bir bürokratik yönetimin yaşamın her alanını totaliter bir şekilde kontrol etmesinden doğabilecek despotizm ihtimalidir." – ç.n.

eder. Resmî kurallar ve düzenlemeler bu seyrüseferi daima karmaşıktır ancak işin aslı, söz konusu despotizmde yaşayan insanların bahsedilen kuralları eğip bükme için büyük çaba harcadığı ve bir şeyler elde edebilecekleri, işlerini yaptırabilecekleri akıllı yöntemleri bulmaya kafa yorduğudur.

Bu koşullar altında hiçbir şey çantada keklik sayılamaz; sonuçlar çoğu zaman kesin değildir. Despotizm, insanların hayatlarını nasıl idame ettireceklerini ve istediklerini en iyi nasıl elde edebileceklerini bulmaya çalışırken karşılaştıkları belirsizliği arttıran özel bir iktidar biçimi olarak dahi tanımlanabilir. Daidalos tarafından Girit Kralı Minos için inşa edilen meşhur labirent gibi, bağlantılar herkesi ve her şeyi askıda tutabilir. Sadece bir şey kesindir: Herkes, işlerin nasıl yürüdüğünü, ve öyle görünüyor ki neden öyle yürümek zorunda olduğunu, başka türlü olamayacağını herkesin bildiğini bilir.

Buradaki mesele, despotizm dünyasını bağlantıların döndürdüğüdür. Garip bir biçimde, bu bağlantıların bir ölçüde kabullenilmesini, meşrulaştırılmasını sağlayan her yere nüfuz etmiş olmalarıdır. İnsana garip bir eşitlik hissi verir bu bağlantılar; çünkü işlerin perde arkasından yürütülmesini sağlayan ve her gün başvuru yöntemler bütün oyuncuların eline koluna aynı ölçüde dolanmıştır. “Bak şimdi bir önerim var; kabul edersen ikimiz de kârlı çıkarız,” formülünden daha adil ne olabilir? Formülün alttan alta söylediği “hepimizin aynı gemide olduğudur”; ayrıcalık koparmak ve işleri yürütmek için fırsatlar eşittir. Bu ilişkilerin verdiği denklik hissi, herkesin bu yapışkan nüfuz ağlarına düşmüş olmasının izolasyon, yalnızlık ve yerinden edilmişlik gibi insanın içini çürüten duygulara karşı bir panzehir vazifesi görmesidir. Yiyecek almaktan iş bulmaya, ev kiralamaktan tiyatro bileti almaya, askerliği geciktirmekten cenaze işlerini halletmeye kadar değişen pek çok işte himayecilik ilişkileri gerçekten önem taşır. Herkes bu ilişkileri konuşur; sessiz bir köşede ya da bir yemek sofrasında, ilişkilerin keyifle yapılmış esprilere konu edildiği anlar olur. Örneğin, zirveye çıkabilmek için birileriyle yatan, içki içen ya da yalan söyleyen insanlardan konuşulur veya sergilediği elle tutulur bir ma-

rifeti olmasa da bir şekilde ünlü olmuş ikinci sınıf şahsiyetlerden... Yine de bu bağlantılar normal koşullarda ciddi meselelerdir. Herkesi bir araya getirir, iktidar oyununun içine çeker. Hayat oyunundaki bütün oyuncular bağlantılardan, ilişkilerden ve parçalardan oluşan çok daha büyük bir dünyanın ağına düşmüş oldukları hissine kapılır.

Paylaşılan bu karşılıklı bağımlılık hissi, despotizmde yaşayan tebaanın hayatını otomatik olarak kolaylaştırmaz. O parçalar hayatları ve itibarları lekeler: Kimse masum değildir. Dayanışmanın halka halka kirlenmesinde herkes suç ortağıdır. Öte yandan, dışarıdan garip görünse de, bağlantılar bir nevi konfor da sağlar: Herkesin aynı gemide olduğunu her gün hatırlatan o güven verici uyarıdır onlar. Ne var ki, yeni despotizmlerin içine girildiğinde gerçeklik çok daha acımasızdır. Hayat stresli olabilir. Tehlikeli olabilir. Bağlantılar dünyasının gerçeklikten tamamen koptuğu zamanlar da olur. Herkes mecburdur kuşkunun sularından içmeye: Sanki belirsizlikler siyasi düzeni kalbura çevirmiştir. İnsanlar kolaylıkla pusulasını şaşırır. Gündelik hayat kilitli kapılardan, zorlu engellerden ve yüksek bariyerlerden oluşan bir labirenttir. Boşluklardan süzölmek, çitlerin altından sürünerek geçmek, duvarları tırmanmak için çok fazla zaman ve enerji harcanması gerekir. Bu zorlu koşullarda, insanın olumlu tavrını sürdürmesi bir mecburiyettir: Çinliler der ki, su akar yatağını bulur (*chuán dào qiáo tóu zì rán zhī*). Engellerin içinden geçmenin, etrafından dolanmanın yolları vardır fakat oyunu oynamaktan hepten kaçınmak mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında, herkes tetikte olmalıdır. İlişkiler karışıklıklarla, sinir bozan tuzaklarla ve endişelendiren meselelerle eşanlımlıdır. İşte bu yüzden herkes Arapların *shaatir* [akıllı davranmak] ve Rusların *pochuya* [havayı koklamak] diye adlandırdığı zanaatı icra etmek zorundadır: anlamaya çalışmak.

Hamiler ile himaye edilenler arasındaki bağlantıların çürümüşlüğü doğurması da işleri karmaşıklaştıran bir unsurdur. Eğer çürümüşlikle kastedilen, ayrıcalık tanınması karşılığında para ve diğer kaynakların usulsüz ya da kanun dışı yöntemlerle aktarılmasıysa, despotizm çürümüşlüğü teşvik etmekle kal-

maz, çürümüşlük de despotizmi besler. Meseleyi böyle anlatmak totoloji yapmak gibi görünebilir ancak yeni despotizmlerde, işleri yürütmek genellikle o iş için önemli kişileri ödüllendirmeyi de içerir: dostlar, komşular, tanıdıklar, gazeteciler, bürokratlar, kanun koyucular, yargıçlar, seçim anketi yapanlar, meşhurlar, gangsterler ve iş insanları.

İranlı Mohammad Rasoulof bu meseleyi, her şeyi acı verecek kadar ortaya döken *A Man of Integrity* (İnatçı Bir Adam, 2017) filminde yakalamıştır. Filmde herkes her durumda güç sahibi olabilmek için kendini satmaya hazırmış gibi davranır. En tepedekinden en alttakine, sistemdeki herkes yozlaşmıştır. Her yer, satmaya ve almaya gönüllü insanlarla doludur. Ahlâki duyarsızlık yaygınlaşmıştır.¹⁵ Aileden veya yakın çevreden olmayanların içine düştüğü kötü durumu dert etmemek normaldir. Kimsenin umurunda değildir hiçbir şey. Yaşamak ve işlerini yoluna koymak isteyen herkesin çok küçük yaşlardan itibaren yalan hayatlarla örülü yapış yapış ağlara düşmeyi kabul etmesi gerekir. Nazik ve saygılı insanlarla dolu İran'da, küçük çocuklar babalarının mahzende içki saklamadığına yemin etmeyi öğrenir; gençler bekâretlerini nasıl yitirdiklerini küçük yalanlarla süsleyerek anlatır; oruç tutulan aylarda dükkân sahipleri dostlarının ve müşterilerinin dükkânın arka tarafında içki, sigara içmesine ve diğer aylardaki gibi yemek yemesine izin verir. Sadakat ile ihanet, dindarlık ile kutsal şeylere saygısızlık, şeref ile onursuzluk arasındaki çizgi örümcek ağından incedir. Yeni despotizm koşullarında, sanki herkes Şeyh Sadi-i Şirazi'nin İran edebiyatının dönüm noktalarından biri kabul edilen eseri *Gülistan*'daki (1258) atasözüne göre yaşar hayatını: "Barışı koruyacak yalanı konuşmak, bozacak doğruyu söylemekten evladır."¹⁶ Küçük yalanların körüklediği kötülükler süre-

15 Zygmunt Bauman ve Leonidas Donskis, *Moral Blindness: The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity*, Wiley, Cambridge, 2013.

16 *The Gulistan of Sadi; or, The Rose Garden of Shekh Muslihu'd-din Sadi of Shiraz*, çev. Edward Backhouse Eastwick, Routledge, Delhi, 2018 [1852], Birinci Bölüm, Birinci Öykü [Türkçesi: *Gülistan*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, 2. baskı, 2018]; karşılaştırınız Ramita Navai, *City of Lies: Love, Sex, Death, and the Search for Truth in Tehran*, W&N, New York, 2014.

li her yerden boy verir. Masum bir kural gibi görünen şey –herkesin birbirine bir şey vermesi, birbirinden bir şey alması ve herkesin bu alışverişten kârlı çıkması– tam tersi bir sonuç doğurarak üçkâğıtçılığı ve ikiyüzlülüğü, yalan söylemeyi ve kandırmayı, duyarsızlığı ve düpedüz sadizmi teşvik eder. Rasoulouf'un filmindeki başkarakter bu yüzden, “Ya ezilenlerdensindir ya da hayatta kalmak için ezenlerin tarafına geçmek zorundasındır,” der.

Bu tür çürümüş dinamiklerin en belirgin olduğu yer, despotizmin karanlık suç dünyasında gelişen bağlantılardır. Çıplak gözle görülemeyen ve resmî istatistiklere yansımayan bu gizli ilişki alanları, kontrolsüz iktidarın zararlı olabileceğinin kanıtıdır. Devletteki makamların satışı ve büyük iş anlaşmalarının sonuçlandırılması için yapılan ödemeler, devlet kurumlarının satın alma ihalelerinin ayarlanması için ödenen komisyonlar, devlet bütçesinden aktarılan kaynaklar, pazarlıklı rüşvet sistemi gibi işleyen komisyon paylaşımının örnekleridir. Bu ödemeler nadiren münferit, bir defalık işlemlerdir. Paraya ve güce aç müteşebbisler ile hükümetteki poligarklar tarafından yürütülen organize bir rüşvet ve haraç ağında gerçekleşirler. Bu işleri yapanların arkasında genellikle taşeronlar ve tedarikçiler, yordakçılar, yardımcılar ile rutin ama bazen keyifsizleşen arabuluculuk, iş bağlama ya da bozma, borç tahsilatı, diğer suçlulardan koruma gibi işleri yapan diğer yolsuzluk tellalları vardır.¹⁷ Bazen bu yeraltı şebekeleri devletteki düzenleyici kurumların, savcılarının, yargıçların ve polisin dikkatini çeker. Fakat bu şebekeleri dağıtmak, hatta böylesine organize bir rüş-

17 Dávid Jancsics, “‘A Friend Gave Me a Phone Number’—Brokerage in Low-Level Corruption”, *International Journal of Law, Crime and Justice*, 43, sayı 1, 2014, s. 68-87. Koruma sağlama bahanesiyle para sızdıranlara yapılan ödemeler çoğu zaman muazzam boyutlara ulaşmaktadır; örneğin Rusya’da firmalar, bazı hesaplamalara göre, koruma hizmetlerine kârlarının ortalama % 10 ila % 20’sini ödemektedir. Bkz. Mark Galeotti, “The Russian ‘Mafiya’: Consolidation and Globalisation”, *Global Crime Today: The Changing Face of Organised Crime*, der. Mark Galeotti, Routledge, New York, 2005, s. 57 ve Dina Siegel, “Vory v Zakone: Russian Organized Crime”, *Traditional Organized Crime in the Modern World: Responses to Socioeconomic Change*, der. Dina Siegel ve Henk van der Bunt, Springer, New York, 2012, s. 27-49.

vet ağını sadece görmezden gelmek yerine, söz konusu görevliler başlarını sokacakları bir “çatı” (Rusların deyiimiyle *krysha*) kurarlar onlar için. Aslında devlet içinde karanlık bir mafya devleti kurmuş olan bu örgütlere parazit gibi yapışıp kendilerine çıkar sağlarlar. Bu işlerin nasıl yürüdüğüün bir örneği, (ateşli bir futbol taraftarı olan) Macaristan Başbakanı Viktor Orbán’ın doğduğu köyde, Felcsút’ta, devletin parasından, Orbán’ın ailesine sağlanan vergi indirimlerinden ve ailenin korunması için ayrılan paradan faydalanmak suretiyle, ailenin özel mülküne inşa edilip işletilen futbol stadyumu ve akademi kompleksidir.¹⁸

Bu utanç verici dalavereler dünyasında dişlileri yağlamak, bireylerin kendi hesabına komisyon almasından çok daha fazlasını gerektirir. Örgütlü haraç, fuhuş, uyuşturucu kaçakçılığı ve önce tehdit edip sonra koruma sağlama bahanesiyle para sızdırma genellikle oyunun bir parçasıdır. Suçun iktidarda olduğu bu karanlık evrenin garip ancak çarpıcı özelliklerinden biri, İtalyan mafyasına özgü sessizlik yeminiyle –*omertà*– her yerde bir şekilde karşılaşılmıştır. Meseleler kapalı kapılar arkasında halledilir, gizli tutulur. Bu ilişkiler Rusların “mutabakat” (*poniatiia*) dediği şeyi gerektirir: Oyunun enformel kurallarına herkesin uyması beklenir. Nasıl ki erken modern dönemdeki mafya örgütlenmeleri “kendi hesabına çalışan hırsızları” hoş görmeyi reddettiye, yeni despotizmleri herkesin birbirine karşı ölümüne mücadele ettiği bir arena olarak tarif etmek de mümkün değildir.¹⁹ Daha ziyade, gizli ilişkiler akrabalık ilişkilerine biraz benzer. Siyasi akrabalık kurallarını sorgulayan ya da bu kurallara uygun davranmayanlar sözlü tehditlere, şantaj, hatta

18 Bálint Magyar, *Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary*, Central European University Press, Budapeşte, 2016, s. 75; karşı. Eric J. Hobsbawm, *Primitive Rebels*, Manchester University Press, Manchester, 1959, s. 40 [Türkçesi: *İlkel Asiler: 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 3. bası, 2016]. “Poligark” terimi ilk defa şurada kullanılmıştır: Tamás Frei, 2015—*A káosz éve és a Magyar elit háborúja*, Budapeşte, 2013.

19 E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Manchester, Manchester University Press, 1971, s. 40.

fiziksel şiddete açık hale gelir. Risk aldıklarının ve şeytanla aynı sofraya oturduklarının çok iyi farkında olduklarından kendilerini en kötüsüne hazırlarlar: Kaçış güzergâhları, geri çekilme yolları ve gizli hatlar ararlar. Parazitlerin ve hırsızların dünyasında, kazanan her şeyi alır ve haysiyetsizliğin sınırları vardır. İşin sonu kötüye varabilir. Çete savaşları çıkabilir. Kan dökülmeden tasfiye de edilebilir işler. Cinayet işlendiği de olur.

Plütokratlar

Örgütlü rüşvetin bu sert gerçekliği içinde, bazı oyuncuların diğerlerinden çok daha eşit olduğu aşikârdır. Fırsatlar ve sonuçlar eşitsiz dağıtılmış, emir komuta zincirine göre şekillendirilmiştir. Kendilerini himayeleri altındakilere hükmeden hamiler olarak konumlandırmayı başaranlar güçlüdür. Despotizm koşullarında, herkes bilir ki kartlar güçlünün, kodamanların örgütlü üst düzey dünyasının lehine karılmıştır. Hükümet liderleri, iş dünyasının oligarkları, yüksek mevkideki bürokratlar ve onların danışmanları, ordu ve emniyet kuvvetlerindeki yüksek rütbeliler büyük ayrıcalıklardan faydalanır. Devlet kademele-
rindekiler nasıl oligarkları ele geçirirse oligarklar da devleti ele geçirir. Bunun neticesi, himayecilik bağlarının sadece karşılıklı fayda sağlayan değişim ilişkileri olmaktan çıkıp yağmacı iktidar düzeninin asimetrik ilişkilerine dönüşmesidir.

Macaristan'da, Orbán hükümeti, kendilerine vergi muafiyeti tanınması, iş imkânı yaratılması ve iyi işlere yerleştirilmeleri karşılığında siyasi sadakatini sunan yeni bir zengin sınıfı, ayrıcalıklı bir “bürokratik yeni orta sınıfı” besleyip büyüttü.²⁰ Macaristan'a yakın Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde, Yolsuzluğun Önlenmesi Kanunu uyarınca, iş yapmayı kolaylaştırma amacıyla devlet görevlilerine ödeme yapılması, hediye verilmesi kesinlikle yasaktır ancak şirketler işlerini gördürmek

20 Miklós Haraszti, “Orbán Will Now Create a System Where There Is No More Need to Win an Election”, *The Slovak Spectator*, 11 Nisan 2018, <https://spectator.sme.sk/c/20800649/hungary-election-orban-victory-aftermath-haraszti.html>.

–bürokrasiyi azaltmak, davaları lehlerine sonuçlandırmak, in-
şaat izni almak ve devlet kurumlarından ihale kazanmak, po-
lisin onları korumasını sağlamak, gümrüklerdeki sınırlamala-
rın etrafından dolanmak ve devletin aldığı kararlardan kaynak-
lı operasyonel gecikmelerin etkisini yaşamamak– için düzen-
li olarak rüşvet verir.²¹ Erdoğan hükümetinin rakiplerini yok
etmek ve onların varlıklarını siyasi müttefiklerine aktarmak
için, çeşitli devlet kurumlarını devreye sokmak suretiyle yaptı-
ğı kurnaz hamleler, yeni despotizmlerin para, eğitim imkânla-
rı, itibar, meslek, iş anlaşmaları, haydutlar ve silahlar gibi kilit
önemdeki kaynaklara erişim sağlamada seçici davranma kültü-
rünü yerleştirdiğinin ve bu eğilimin yeni despotizmlerin büyük
bir çoğunluğunda görüldüğünün önemli bir örneğidir. Burada-
ki önemli husus, hamilerden, himaye edilenlerin korudukla-
rından ve diğer araçlardan oluşan bu kördüğümüne dönmüş iliş-
kiler yumağında söz konusu kaynaklara erişebilen tarafların,
himayeleri altındakilerin kendilerine tabi olmasını hem arzu
etmesi hem de işlerini yapabilmek için buna ihtiyaç duyması-
dır. Bunun sonucu ise kendilerini bir kenara itilmiş bulan, ha-
yatta kalma şanslarının sıfıra yaklaştığını, hatta sıfırlanmış ol-
duğunu gören insanların sayısının hiç de az olmamasıdır.

Çağımızın despotizmleri dikey örgütlenmiş imtiyaz piramit-
leri ve adaletsizlik sistemleridir. Rusların *sistema* adını verdi-
ği bu düzenin kendi kuralları vardır: Düşmanlarıyla ödeş, zen-
ginleş ve sonra bunu meşrulaştır. Bu deyiş, sadece birkaç kişi-
nin geri kalan herkesin kaderini belirlediğini hatırlatır. Despo-
tizmler, eski çağlardakilerin *chrysocracy* diye adlandırdığı, zen-
ginler tarafından ve zenginler için yönetimin 21. yüzyıldaki te-
kerrürleridir. Bu terimi günümüze tercüme edecek olursak, ye-
ni despotizmlerin birer plütokrasi, özel sermayenin, servetin
ve gelirin belirli ellerde toplanmasına yol açacak düzenlemele-
rin yapıldığı yönetimler olduğunu söyleyebiliriz. Tepeden in-
mecı bu rejimler, Çinli lider Deng Şiaoping’in meşhur ilkesi-
ni harfiyen uygular: “Bırakın önce bazıları zenginleşsin.” Aslın-

21 GAN Integrity, *Macedonia Corruption Report*, Ocak 2018, <https://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/macedonia>.

da, söz konusu rejimler, maddi çıkar elde etme arzusunun beslediği, servet sahipliğinin esas olduğu kalıcı bir yönetimi meşrulaştırmak için bu kuralı değiştirip genişletir. İş dünyasındaki kişisel çıkarlarını besleyip büyütmek için devlet mekanizmasını kullanmakta beceri kazanmış olanlar, “Bırakın daha önce zenginleşmiş olanlar servetlerini korusun,” lafını durmaksızın tekrarlar. “Bırakın biz zenginler yönetelim. İlk zenginleşenler hep zengin kalmalıdır, çünkü ülkenin servetinin, gücünün, büyüklüğünün ve şerefine kaynağı biziz.” Kendisini liyakatli bir adam (*neak mean bon*) olarak gören Kamboçya’nın baş despotu Hun Sen biraz daha ileri gider ve tebaasını “patronları zenginleştirmeye” zorlar, çünkü “eğer bir ülkede hiç milyoner yoksa fakirler parasını kimden alır?”²²

Plütokrasideki bu anlayış, servet sahiplerine sistemsal avantaj sağlayan çok çeşitli uygulamaları besler. Onları hayatın sunduğu imkânların en tepesinde tutar. İçeriden bilgi edinilmesine, muğlak yasaların ve yasal boşlukların eğilip bükülmesine, suiistimal edilmesine, kapalı kapılar ardında yasama ve yargı erklerinin, devlet bürokrasisinin bazı üyelerine rüşvet yedirilmesine ve bunların manipüle edilmesine dayanan gizli anlaşmalar, servet sahiplerinin gözde taktiklerindendir. Vergi kaçırmak ve para aklamak için dolap çevirmek, devletin parasını zimmete geçirmek, devlet ihalelerinde rüşvet ve komisyon vermek de bir o kadar cazip gelir bu kesime. Putin’in eski danışmanlarından Andrey Illarionov’un mükemmel bir biçimde işaret etmiş olduğu üzere, tüm bu ayak oyunlarının nihai sonucu, kârı özelleştirip maliyeti kamulaştıran bir siyasi sistemin ortaya çıkmasıdır; tepedekilerin hep birlikte bu şekilde vakit geçirmesi, aslında, zenginler bir tür sosyalizmin keyfini sürerken en alttaki insanların kıran kırana rekabetin yaşandığı bir kapitalizme özgü uygulamalara mecbur bırakıldığını söyleyerek Illarionov’un görüşünü destekler.

22 Phorn Bopha, “Hun Sen Encourages Cambodians to Emulate Chinese-Style Wealth”, *Cambodia Daily*, 30 Aralık 2012. Bu söylemin pratikteki daha kapsamlı sonuçları şurada derinlemesine incelenmiştir: Sebastian Strangio, *Hun Sen’s Cambodia*, Yale University Press, New Haven, CT, 2014.

Bu maskaralık bir şeyi açıkça ortaya koyar: Despotizmde, servet ve iktidar söz konusu ise oyun eşit şartlarda oynanmaz; iktidardakilerle her zaman yakın ilişkiler içerisinde bulunan ve patron, mafya, klan diye bilinen zengin oligarkların, yani plütokratların doymak bilmez bir iştahla serveti ve kârı biriktirmesi söz konusu olur. Bu açgözlülüğün sebep olduğu işbirlikçi yağmacılığın uç örneklerine despotizm dünyasının çeperlerinde sıklıkla rastlanır. Örneğin Kamboçya’da elitler ülkeyi “Hunsenomics”²³ kılavuzluğundaki bir paktla yönetir: Zorla yerinden edilen halkın, ülkeye yatırım yapan yabancı sermayenin, hayırseverlik yapan elit kesimin, uygulayanın yanına kâr kaldığı için körüklenen şiddetin ve devlet kaynaklarının yağmalanması amacıyla yapılan büyük ölçekli özelleştirmelerin, ar damarı çatlamış patronaj ilişkileri ile karıştırılmasından damıtılmış garip bir iksirdir bu pakt. Barış, düzen, egemenlik, serbest piyasa ve iktisadi büyüme adına, ülke topraklarının yaklaşık % 45’i ipleri elinde tutan Hun Sen’in yönetimindeki Kamboçya Halk Partisi tarafından alelacele satıldı. Hun Sen’in destekçileri arasında, siyasi bağlantıları bulunan ve kauçuk plantasyonlarına yer açılması için köylüleri oyuna getirip topraklarını elden çıkartmaya ikna etmesiyle bilinen, “topluma yaptığı katkılar” nedeniyle *okhna*²⁴ olarak devlet tarafından onurlandırılan işkadını Keat Kolvey ve öfkeli bir ânında, kayıp bir bagaj yüzünden çıkan tartışma sırasında, yerdeki uçağın lastiğine ateş eden ve başlarına silah dayadığı mürettebatı, geç kalan plütokrat arkadaşları koltuklarına yerleşene kadar uçağın kalkışını ertelemeye zorlayan milyarder müteşebbis ve uyuşturucu ticareti yaptığından şüphelenilen Teng Bunma gibi kodamanlar vardı.²⁵

Başka ülkelerdeki despotizmlerde, örneğin Umman’da, Sultan Kâbus bin Said gibi daha ölçülü şahsiyetler ön plana çıkar.

23 Kamboçya Başbakanı Hun Sen’in belirlediği ekonomi politikaları – ç.n.

24 *Okhna*: Kamboçya Kralı tarafından sivillere (kraliyet ailesine mensup olmayanlara) verilen en yüksek unvandır. Kelime olarak “asil” ya da “lord” anlamlarına gelir. 20 Mart 2017 tarihinde yapılan değişiklikle, bu unvana kavuşmak isteyen kişilerin hükümete yapması gereken bağış miktarı beş kat arttırılarak 500 bin dolara yükseltilmiştir – ç.n.

25 Strangio, *Hun Sen’s Cambodia*.

Bu doğal gaz ve petrol rejiminde, Sultan Kâbus'un etrafı, ülkedeki altyapı projelerini ve *Fujitsu*, *Pizza Hut*, *Philip Morris* gibi denizaşırı şirketlere lisans verilmesi işlerini rutin olarak alan *Khimji Ramdas* grubu gibi büyük şirketlerle ve başkent Maskat'ın önde gelen aileleriyle sarılıydı.²⁶ Singapur gibi despotizmlerde, *Far East Organization* Şirketi İcra Kurulu Başkanı ve gayrimenkul baronu Philip Ng Chee Tat gibi (net varlığı 1 milyar dolar ya da daha fazla olan kişilerin oluşturduğu) "on basamaklılar kulübü" üyelerinden fazlasıyla vardır. Chuppyler (Çinli yuppiler) ve YVB (Yüksek Varlıklı Bireyler) olarak bilinen, Kevin Kwan'ın aynı isimli çok satan romanından uyarlanan *Crazy Rich Asians* (Çılgın Zengin Asyalılar, 2018) filminde de yer verilen yerel para babası karakterler vardır. Despotizmler, Soma Holding'in İcra Kurulu Başkanı, iktidardaki partinin seçim taktiği olarak kullandığı bedava kömür dağıtım işiyle doğrudan bağlantılı kömür baronu Alp Gürkan gibi tiplere yer açar. Gürkan, Türkiye'de zengin iş insanları ile Erdoğan hükümetindeki yetkililer arasındaki yolsuzluk bağlarının kirli ve yumuşak karnını, paranın su gibi harcandığı şampanyalı yemeklerin, özenle araştırılıp onay verilen evliliklerin, gözden ırak köşelerdeki lüks tatillerin ve iktidardaki doğru kişilere erişimin sağlamlaştırdığı ilişkilerin sembolüdür.

İran'ın da kendi plütokratları vardır. Telekomünikasyon, petrol, finans, doğum kontrol ürünleri ve hatta devekuşu çiftlikleri gibi iş alanlarındaki yatırımlarıyla on milyarlarca doları yöneten, devletin kontrolündeki devasa *Setad* şirketine başkanlık eden, Yüce Lider Ali Hamaney'in ikinci ve zengin oğlu Seyyid Müçteba Hüseyin Hamaney bunların bir örneğidir. Onu, muazzam servetini gayrimenkul, Çin'de perakende bankacılık ve sağlık gibi alanlara yaptığı yatırımlardan, fıstık, baharat, kuru meyve gibi tarım ürünlerinin ihracatından edinen zengin iş adamı Asadullah Asgaroladi izler. O dönemde kardeşi Habibullah Asgaroladi'nin başında bulunduğu İran Ticaret Bakanlığı'nın desteğiyle 1990'larda imzaladığı ve yüklü miktar-

26 Marc Valeri, *Oman: Politics and Society in the Qaboos State*, Oxford University Press, New York, 2009, s. 100-117.

larda doları çok büyük indirimle satın almasına ve tahminen % 300 kârla satmasına imkân veren lisans anlaşması da bu servetin oluşmasına katkıda bulundu.

Plütokratlara verilebilecek son ve en önemli örnek, şaşaa-lı hayat tarzıyla maddi doyuma ulaşması imkânsız görünen Brunei Sultanı Hassanal Bolkiah gelir. Bolkiah'ın ikamet ettiği, dünyanın en büyüğü olan sarayda 250'den fazla banyo, beş yüzme havuzu, bir cami, sultanın 200 midillisi için klimalı bir ahır olduğu söylenir. Sultan, sahibi olduğu lüks otellerle, özel jetleriyle (bunlardan biri, içine konferans salonu kurulmuş bir Airbus A340 uçağıdır), kendisine özel olarak yapılan, altın kaplama bir *Rolls Royce*'un da dahil olduğu beş bin lüks arabalık koleksiyonuyla gurur duyar.

Bu varlıklı karakterler çok daha büyük bir resmin parçalarıdır. Despotizm koşulları altında muazzam kişisel servetler kazanılır, kaybedilir ve yeniden kazanılır. Bazen işlerin tamamen o ülkeye özgü sebeplerle bozulduğu, örneğin despotun en yakınındaki oligarkların iktidar mekanizmaları ile ters düştüğü ve sonunda yasalarla başlarının büyük derde girdiği ya da kendilerini hapiste buldukları doğrudur. Önceki dönemlerde Vi-etnam'da teknolojiden sorumlu bakan yardımcılığı yapmasının ardından yayıncılık işine geçen ve parti çizgisi dışında kitaplar yayımlamaktan suçlu bulunan Chu Hao'nun yaşadıkları bunun örneğidir. Bir zamanlar Rusya'daki en zengin adam olan Rus petrol oligarkı Mihail Borisoviç Hodorkovski, dolandırıcılıkla suçlandı, hapse atıldı, uluslararası tepkilerin artmasının ardından affedildi ve İsviçre'de sürgün hayatı yaşamaya zorlandı. "Fesat çıkarmak", zimmetine para geçirmek, kara para aklamak ve rüşvet vermek suçlamalarının yöneltildiği İran'ın en zengin adamı Mihaferid Emir Hüsrevi'nin 2014'te başına geldiği gibi, bu oligarklar kendilerini idam sehpasında bile bulabilir.

İktidardaki oligarkların aralarının bozulduğu, devlerin didiştir-tiği ve açıktan açığa savaşa giriştiği dedikodularının etrafta do-laştığı da olur. Zirvedeki hayat sıfır toplamı bir mücadeleye dö-ner. Aralarındaki münakaşa ve kavgalar kamuya ifşa olur. Rejim karşıtı şakalar, söylentiler ve kötü sözler çok geçmeden patlak

verir ve sosyal medyada hızla yayılır. Olaylar geliştikçe çoğu zaman büyük sürprizler yaşanır. Siyasi oligarkların önde gelenlerinden biri daha çok “özgürlük” ve “demokrasi” talebiyle öne çıkar. Sokaktaki kalabalığın tam da duymak istediği şeydir bu. Aç kuşların hasada saldırmaması gibi yabancı gazeteciler ülkeye akın eder. Oligarkların verdiği ve çoğu zaman yüzeysel olmaktan öteye geçmeyen brifinglerde “açılımlardan”, “siyasi çöküşten”, “devrimden” ve “demokrasiye geçişin” muhtemel olduğundan bahsedilir. Etrafı kafa karışıklığı, panik ve heyecan sarar. Fareler kediye karşı açık açık isyan etmeye başlar. Regim ha değişti ha değişecektir. Fakat sonra –2011 yılında Moskova’da seçim yolsuzluklarına karşı düzenlenen protestolarda ve 2017’nin sonlarına doğru İran’daki ekmek ayaklanmalarında olduğu gibi– şamata yavaş yavaş sona erer. Yıkılmaya yüz tutmuş kale onarılır. Düzen sağlanır. Çevik kuvvet polisleri meseleyi halleder: Avlarının üzerine çöker, sokakları temizler, kol kırar, kafa patlatır. Perde arkasında yaşanan yoğun siyasi dalavereler, iktidarın büyük oyuncularını arasında yeni bir uzlaşıyla sonuçlanır. 18. yüzyılda Polonyalı yazar Ignacy Krasicki’nin bir meselinde anlattığı gibi, rezil ayyaşlar içki içmeye devam edebilmek için nasıl içkiyi bir süreliğine bırakmak zorunda kalırsa, zengin oligarklar da ciddileşir ve kendine gelir.²⁷ Oligarklar işin kokusunu alır ve iktidarın korunmasının bir numaralı öncelikleri olduğunu anlar. Bu durum, zirvedeki birilerinin kaybetmesini gerektirir: Siyasetin baronlarından bazıları tenzili rütbeye uğrar, çok zorda kalırsa bir başbakan ya da devlet başkanı istifa etmeye zorlanır. Hastalıklı uzvun kesilip atılması, siyasi bünyenin iyileşip yeni bir şekle bürünmesine yardımcı olur. İktidarı ayakta tutan düzenlemeler, siyasi güçlerin yeniden karılıp hizalanmasıyla kurtarılır. Siyasi liderler, iş dünyasındaki oligarklar, muhtelif devlet kurumlarında görevli, yüzü seçilmese de iktidarı elinde tutan müttefikler yeniden birbirine bağlanır. O ülkedeki despotizm hayat-

27 Ignacy Krasicki, “The Drunk”, *Polish Fables: Bilingual Edition*, çev. Gerard T. Kapolka, Hippocrene Books, New York, 1997, s. 65: “Sabah akşam içti önce/ Sonra kadehini yere çarptı rezil ayyaş/ Bal likörüne lanet okudu, şaraba biraya serseri dedi/ Sonra iyileşti... sürahiyi kafaya dikti.”

ta kalmayı başarır ancak bu defa daha farklı ve daha dayanıklı bir desteğe kavuşmuştur. Despotizmin sonunu getireceği sanılan gelişmeler, onun canlanması ve yenilenmesiyle sonuçlanır.

Devlet kapitalizmi

Zengin plütokratların bu istisnai durumlarda iktidarlarını koruma kapasitesi dikkat çekicidir ve yeni despotizmlerin dünyasını paranın döndürdüğünü söyleyen o yaygın deyişin ne kadar yanıltıcı olduğunu gösterir. Aslında, bahsedilen despotizmler labirente benzeyen ve siyasetin her zaman belirleyici unsur olduğu yönetim sistemleridir. Bu sistemler içinde –ki bunlar aslında kapitalizmin garip ve yeni bir cinsi, insanları alınıp satılabilir metalara dönüştüren bir iktisat türüdür– piyasaların serbest ya da rekabetçi olduğunu söylemek neredeyse imkânsızdır. İktisatçıların diliyle konuşacak olursak, genellikle eksik rekabet koşulları hâkimdir. Doğrudur; örneğin yerel tacirler arasında gözlenen piyasa rekabeti gibi, kapitalizmin daha katıksız ve düzenlenmemiş olduğu alanlar mevcuttur. Despotizmler ikili ekonomilerdir. Bu, iktisadi hayatın çeperlerinde küçük ve orta ölçekli işletmelerin, örneğin taksilerin, restoranların, (Vietnam'daki meşhur *buôn bán* ve *chợ* *cóc* gibi) sokak yemeklerinin, tarımın, turizmin yaşayabildiği alanlar olduğu anlamına gelir; tacirler pazarda, çarşıda ve (Kazakistan'daki) *baraholkalarda* kemerlerin altında, kıvrımlı dar sokaklarda parlak renkli kumaş, altın ve gümüş mücevher, elektrikli ev eşyası ve antika satar, hazır yemek satan kafeler iş yapar ve ibadet yerleri açıktır. Despotizm koşulları altında, bu tür bir küçük kapitalizm desteklenir ve çoğu zaman teşvik edilir; öte yandan, küçük işletmeler genellikle kıyıda köşede kalmıştır ve devlet kapitalizminin yeni bir çeşidi olarak tanımlanması en doğrusu olacak daha geniş bir siyasi iktisadın sırtına yapışmış parazitlere benzerler.²⁸

28 Joachim Ahrens, Herman W. Hoen ve Martin C. Spechler, "State Capitalism in Eurasia: A Dual-Economy Approach to Central Asia", *Politics and Legitimacy in Post-Soviet Eurasia*, der. Martin Brusis, Joachim Ahrens ve Martin Schulze Wessel, Palgrave Macmillan, Houndmills, Birleşik Krallık, 2016, s. 47-71.

Bu ifade ne anlama gelir? Basitçe ifade etmek gerekirse, yeni despotizmler büyük sermaye ile iç içe geçmiş devletlerdir; piyasa ile devlet, iktisat ile siyaset arasındaki sınırları aslında bulan-dıran yeni bir kapitalizm türüdür. Devlet kapitalizmi koşulları altında, yatırım, üretim ve değişim araçları devlet yetkililerinin sıkı kontrolündedir; bu yetkililer de büyük sermaye çevreleriyle çok yakın ilişki içindedir. Despotizmler çok sıkı düzenlenmiş birikim rejimleridir. Üst düzey devlet yetkilileri, kamunun ve özel sektörün yönettiği büyük şirketlerin yönetim kurullarında görev alır. İş dünyasındaki oligarklar işlerini yaptırmak için devlet yetkililerine rüşvet verir ve böylece onları yönetim sürecine fiilen katmış olur; bundan zarar gören de hemen her zaman devlet yönetiminde yolsuzluğa bulaşmamış kesim olur. Hükümet yetkilileri kamuya ait şirketlerin yönetimine yardımcı olup bundan şahsi kazanç sağlar ve bu sayede muazzam servete kavuşur; öte yandan, kendilerinin de herkes gibi devlet memuru olduğu yanılısamasını korumak için, zenginliklerini halktan saklamak için ne gerekiyorsa yaparlar. Bu yetkililer ve özel sektördeki kodamanlar aynı masalarda yemek yer ve ülkelerin varlık fonlarının (devletin kontrolündeki yatırım portföylerinin) yönetiminde, kamu iktisadi teşebbüslerinde, karbon ve güneş ışığı bazlı enerji üretimi, ordu için silah ve teçhizat üretimi ve telekomünikasyon gibi alanlarda faaliyet gösteren özel şirketlerde stratejik pozisyonları birlikte işgal ederler.

Bu esnada devlet iktisadi büyümenin öncülüğünü yapan ve söz konusu büyümenin hem meyvelerinin hem de çevresel etkilerinin nasıl dağıtılacağını esas belirleyen aktördür. Büyük sermayenin güvenilebileceği dostudur. Devlet yetkilileri özel şirketlere zorla el koyma hevesine kapıldığında, yani Çinlilerin “kamuya ait teşebbüsler ve özel sektör firmaları tarafından ortak yönetim” adını verdiği ilkeyi (*gōng sī hé yíng*) ihlal ettiğinde, bazen tatsız gerilimler yaşansa da hükümet kimin neyi, ne zaman ve nasıl üreteceğini belirleyen kararnameler çıkarmaktan genellikle imtina eder. Çin'deki oligarklardan Gu Chu-jun'un Şenzen Yüksek Halk Mahkemesi'nde görülen ve televizyonlardan canlı yayınlanan davasında olduğu gibi, devletin

mülkiyet haklarının yasal güvencesi gibi görünmeye bilhassa çaba harcadığı durumlarla da karşılaşılabilir.²⁹ Burada önemli olan, devletin, büyük sermayenin iş yapabileceği ortamın genel çerçevesini –Sberbank, VTB, VEB ve Gazprombank gibi devasa devlet bankalarının ülkedeki bankacılık sektörünün aktiflerinin yarısından fazlasını kontrol ettiği Rusya örneğindeki gibi– firmalara ucuz kredi temin edilmesini sağlamak suretiyle kurmasıdır.³⁰ Devlet bankalarınca açılan krediler aslında şirketlere ve bütün bir sanayi koluna verilen ve onlara rekabet üstünlüğü kazandıran teşviklerdir. Hükümet ayrıca dış yatırımlara katı sınırlamalar getirir, yabancı şirketlere kendi teknolojilerini ve üretim metotlarını paylaşmaları için baskı yapar. Devlet yerel ve küresel ölçekteki hisse senedi piyasalarına yoğun bir ilgi gösterir, küresel yatırım ve ticareti genellikle teşvik eder. Devlet halktan vergi toplar, kârı nereye aktaracağına ya da yeniden yatıracağına karar verir, uluslararası kredilerin, havalelerin ve muhtelif biçimlerde alınan dış yardımların pazarlığını yapar.

Yeni despotizmlerde, hükümet tarafından kontrol edilen şirketlerin stratejik önem taşıyan oyuncular olduğu ve önde gelen şirketlerin kudretli siyasetçilerle, devlet yetkilileriyle iyi geçinmek zorunda olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Despotizmler iş dünyası tarafından kaçırılıp el konulmuş devletler değildir; tam aksine, (Vladimir Putin'in deyişiyle) elinde “sopası” olan bu gibi devletler, Rus araştırmacıların şirketlerin ele geçirilmesi dediği işte uzmanlaşır. Despotizmlerde mülkiyet hakları tamamen siyasi lütuflara bağlı hale getirilmiştir. Bunun anlamı, bağımsız iş çevrelerinin, Karl Marx ve Avrupalı diğer politik iktisatçıların tarif edip incelediği şekliyle burjuvazinin olmayışdır. İş dünyası ve hükümet birbirine karışmış, iç içe geçmiştir. Yeni despotizmlerin, devletin Sovyetler Birliği'ndeki gibi emperyal bir düzen içerisinde yatırım, üretim ve değişim araçlarının sahibi olduğu, onları kontrol ettiği ve dışarıdaki kapitalist güçlere karşı bütün siyasi iktisadi savundu-

29 Cui Jia, “Verdict Called Reassuring to Businesses”, *China Daily*, 11 Nisan 2019.

30 Andrei Vernikov, “The Impact of State-Controlled Banks on the Russian Banking Sector”, *Eurasian Geography and Economics*, 53, sayı 2, 2012, s. 250-266.

ğu kapalı ekonomiler olmadığına da dikkat edilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, yeni despotizmler kendi kendilerine yetmeye çalışmaz. Söz konusu despotizmlerdeki katı düzenlemelere tabi devlet kapitalizmi sistemleri, telekomünikasyon ve büyük verinin işlenmesi gibi ülke açısından hassas belirli alanlara yapılacak dış yatırıma karşı gerçekten de ayırım yapar, ancak kapalı ekonomilere kıyasla dünyaya açıktırlar. Bölgesel ve küresel pazarlarda aktif rol alırlar ve “ulusal gururumuz” diye takdim edilen pek çok şirket –örneğin Avrupa Birliği’nin baş doğalgaz tedarikçisi Rus *Gazprom* ya da “İstedığınız gibi konuşun” sloganıyla üç kıtada iş yapan, ordu tarafından yönetilen ve devlete ait olan telekomünikasyon devi Vietnamlı *Viettel*– küresel ölçekte rekabetçidir.

Despotizm koşulları altında iş dünyası ve hükümetin iç içe geçmesi, despotik kapitalizmin bireysel kazançları kamu yararından çok daha fazla önemseyen bir iktidar sistemi olduğu hususunu kesinlikle açıklığa kavuşturur. Despotizm, dışlilerini maddi kazanç elde etme arzusunun yağladığı ve servetin güç verdiği bir iktidar şeklidir. Servet ve gelir dağılımlarının zenginlerin lehine bu kadar bozuk olmasına şaşırılmamak gerekir. Mal, servet ve gelir sahipliğinin orantısız biçimde dağılmasıyla tarif edilen yeni despotizmler aslında ayrıcalıklı kesimlerin toplumun geri kalanını haraca bağlayıp kendilerine servet yarattığı ve bunu koruduğu sistemlerdir. Verilerin eksik ve üzerinde oynanmış olması nedeniyle genellikle resmî rakamlara güvenilmemekle birlikte, eşitsizlik, Gini katsayısıyla ölçüldüğü şekliyle, yüksektir. Zenginlerin ilk önce ve her şeyden çok önem verdiği, devlet mekanizmasını manipüle etmek, kendi iş imkânlarının ve servetlerinin büyümesine hizmet eden anlaşmalar yapmaktır. Bunları yaparken ne işler çevrildiği çoğu zaman halktan saklanır. Her şey, araştırmacı gazetecilerin hiç bulunmadığı kapalı kapılar ardında yürütülür.

Zenginler yüksek duvarların ardına, sitelerin içine saklanır. Dar çevrelerde sosyalleşirler. Onlarda köle sahiplerinin mantalitesi vardır: Kendilerine olan saygıları diğerlerinin aşağılanmasına dayanır. Elitlerin sayısının az olması gerektiğinden

emin olduklarından, ulusal çıkar ve ulusal dayanışma gibi heyecan verici lafları dillerine dolarlar. Hukuka saygı duyulması, dış düşmanlara karşı ülkenin korunması gerektiğini anlatırlar. Plütokratlar seçilmiş kişiler olduklarından, Yakup'un merdiveniyle cennete çıktıklarından ikiyüzlülükle bahseder;³¹ emperyalizme karşı olunmasının, insanların etnik kökenine göre değerlendirilmemesinin ne kadar önemli olduğundan saatlerce konuşur; bu konuşmalarda hayırseverliğin ne kadar elzem olduğundan, "millete hizmetten" bahseden hakikat-sonrası lafların ardı arkası kesilmez. Çin'de, yetkililer "sosyalizm", "âhenkli toplum", "kadim Çin medeniyeti" ve "Çin rüyası" gibi kelimeleri, tabirleri her fırsatta okutmaya çalışır. "Millet" ve "demokrasi" laflarının bini bir paradır. Ne var ki, bu özel olarak biçimlendirilmiş dil hiçbir şekilde, devlet kurumlarına erişim, kurulan bağlantılar ve yaşanan gündelik hayat söz konusu olduğunda zenginler ile yoksullar arasında açılmış büyük uçurumların oluşturduğu acı gerçekliği yansıtmaz.

Siyasi ve iktisadi üstünlüğü ele geçirebilmek için yapılan kıyasıya mücadelelere sıklıkla rastlanır. Rantiyecilik, kara para aklama ve ahabap-çavuş kapitalizmi, bilhassa devletin zirvelerinde, normaldir.³² Tacikistan ve Kazakistan gibi ülkelerde despotlar devlete ait kapitalist teşebbüslerin kazançlarını ve kârlarını sömürerek yaşayan asalaklardır. Bu despotlar kıyı banka-

31 İngilizce metinde geçen *making allusions to Jacob's ladder to heaven* ifadesi ile Eski Ahit'te (Yaradılış 28:10-19) aktarılan ve Yakup'un Tanrı tarafından seçildiğini anlatan "Yakup'un Düşü" hikâyesine atıfta bulunmaktadır – ç.n.

"Yakup Beer-Şeva'dan ayrılarak Haran'a doğru yola çıktı. Bir yere varıp orada geceledi, çünkü güneş batmıştı. Oradaki taşlardan birini alıp başının altına koyarak yattı. Düşte yeryüzüne bir merdiven dikildiğini, başının göklere eriştiğini gördü. Tanrı'nın melekleri merdivenden çıkıp iniyorlardı. RAB yanı başında durup, 'Atan İbrahim'in, İshak'ın Tanrısı RAB benim,' dedi: 'Üzerinde yattığın toprakları sana ve soyuna vereceğim. Yeryüzünün tozu kadar sayısız bir soya sahip olacaksın. Doğuya, batıya, kuzeye, güneye doğru yayılacaksınız. Yeryüzündeki bütün halklar sen ve soyun aracılığıyla kutsanacak. Seninle birlikteyim. Gideceğin her yerde seni koruyacak ve bu topraklara geri getireceğim. Verdiğim sözü yerine getirinceye kadar senden ayrılmayacağım.'"

32 Anders Åslund, *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 47-53; Minxin Pei, *China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2016.

cılığı hesaplarına muazzam miktarlarda para yığar; vergi kaçır-
ran Kazakların ülke dışında 138 milyar dolar kadar para istifle-
diği hesaplanmıştır ve bu rakam ülkenin tahmini yıllık geliri-
nin dört katından fazladır.³³ Fiyat, kâr ve vergi mülâhazaları bu
kişiler için çok az şey ifade eder: Onların tek derdi, mümkün
olan her yolla ülkelerinden çaldıkları servetleri iç edip küplerini
doldurmaktır.

Bu ayrıntılar, daha genel bir örüntüyü, yani despotların bi-
rinci önceliğinin devlet mekanizmasını kendi finansal çıkar-
larına hizmet edecek şekilde manipüle etmek olduğunu orta-
ya çıkarır. Özel sektör de çıkarları için aynısını yapar: Amaçla-
rı, devletteki hamileri aracılığıyla ülke kaynaklarını daha iyi sö-
mürmek ve kârlarını daha çok arttırmak olduğu için iktidarda-
ki kurumlara yanaşırlar. Hızlı kentleşme, verimlilik artışı, ye-
ni teknolojilerin geliştirilmesi ve finansal hizmetlerin, peraken-
de sektörünün, sağlık hizmetleri endüstrisinin büyümesi sa-
yesinde, darphanede basılan paralar gibi aynı kalıptan çıkmış
milyarderlerden ortalama her hafta iki tanesini piyasaya süren
Çin'i ele alalım. 2017'de, Çinli milyarderlerin sayısı 373'e çıktı
ve dünyadaki toplam milyarder sayısının beşte birine ulaştı.³⁴
Servetin en hızlı yaratıldığı ülkeler sıralamasında Çin artık Bir-
leşik Devletler'i geçmiştir. Bu eğilimlere bakıldığında, Parti ta-
rafından Çin Ulusal Halk Kongresi'ne atanan üç bin üyenin ço-
ğunun hem Çin standartlarında hem de küresel ölçekte Karun
gibi zengin olmasına şaşdırmamak gerekir. Ülkede güya sosya-
lizm vardır ancak en zengin elli delegenin toplam mal varlığı en
zengin elli ABD Kongre üyesinin toplam mal varlığının altı ka-
tındır. Söz konusu Çinli delegelerin toplam net varlığı tahminen
463,8 milyar dolardır ve bu miktar Avusturya'nın yıllık üreti-
minden fazladır.³⁵

33 Bkz. James S. Henry, *The Price of Offshore Revisited*, Londra, 2012, https://www.taxjustice.net/cms/upload/pdf/Price_of_Offshore_Revisited_120722.pdf

34 UBC ve PWC tarafından hazırlanan *New Visionaries and the Chinese Century: Billionaires Insights* (2018) raporuna bkz. <https://www.pwc.com.au/financial-services/pdf/ubs-billionaires-2018.pdf>.

35 Ayrıntılar Şanghay merkezli Hurun Report'tan ve Washington merkezli Center for Responsive Politics'ten, Michael Forsythe'ın aktarımıyla alınmıştır. Micha-

Dünyanın en büyük turizm şirketi *TUI Grubu*'nun ortaklarından Aleksey Mordaşov ve doğal gaz ve petrokimya baronu Leonid Mikhelson, bütün siyasi düzenin başat gücü olan yürütme erkinin, büyük sermayenin çıkarlarını kiskançlıkla koruduğu ve bu çıkarları bağımsız yargılara, seçmenlere ve gazetecilere karşı müdafaa ettiği Rusya'da benzer bir siyasi öneme sahiptir.³⁶ Rejim, piyasa ekonomisinin özelliklerinden kendisine uygun gördüklerini uygularken, bu özelliklerin iktidarı elinde bulunduran ve iliklerine kadar yolsuzluğa bulaşmış gruba fayda sağlayacak ya da zarar vermeyecek kadar işletilmesine izin verir. Yargı bağımsızlığının güçlü olduğu ve iktidarın paylaşılmasının esas alındığı anayasal demokrasilerde, iktidardaki grup cezai kovuşturmadan kaçamaz ve yüklü para cezalarına çarptırılmaları ya da hapse atılmaları ihtimal dahilindedir. Ne var ki Rusya'da ve Suudi Arabistan, İran gibi ülkelerde, zengin oligarklar nezaretçi [*monitory*] demokrasinin bu unsurlarından kurtulmuştur. Plütokratlar vergi kaçırmayı bir meslek haline getirmiştir. Vergi gelirlerini çalar, önemli devlet ihalelerinde yüklü miktarda rüşvet ve komisyon yedirir, işlerini gördürmek için siyasi nüfuzunu kullanır, muğlak yasaları ve yumuşak başlı mahkemeleri manipüle ederler.

Bilhassa bu ülkeler, yeni despotizmlerin üç aşağı beş yukarı hırsız devletler olduğunu söyleyen genel kuralın istisnası değildir. Yüzsüzce hırsızlık yapmak ve acımasız olmak, kuruluşlarından itibaren bu devletlere işlemiştir: Örneğin Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı dönemde, asayişin çökmesi, fiyatların serbest bırakılması ve özelleştirmeler sayesinde servetlerin kapının elinde kalması, bir anda yeni bir aşırı zengin oligark sınıfı yarattı. Sadece birkaç yıl içinde, Rus ekonomisi yarı yarıya kü-

el Forsythe, "Billionaire Lawmakers Ensure the Rich Are Represented in China's Legislature", *New York Times*, 2 Mart 2015. Ayrıca bkz. J. Keane, *When Trees Fall, Monkeys Scatter: Rethinking Democracy in China*, World Scientific Publishing Europe, Londra, 2017.

36 Daniel Kimmage, "Russia: Selective Capitalism and Kleptocracy", Freedom House, Radio Free Europe / Radio Liberty ve Radio Free Asia, *Undermining Democracy: 21st Century Authoritarians*, New York, 2009, s. 49-64, <https://www.refworld.org/docid/4a6d62352.html>

çüldü. Totaliter yönetimin bitişinden on yıl sonra, devletin zirvelerinde “halkın yönetimi” (*narodovlastie*) lafları edilse de, örgütlü suç Rusya’nın gayri safi milli gelirinin tahminen % 25’ini kontrol eder hale geldi.³⁷ Cinayet, adam kaçırma, önce tehdit edip sonra koruma sağlama bahanesiyle para sızdırma ve (iş dünyasındaki rakiplerle uğraşmanın en ucuz yolu olan) suikast timi tutup insan öldürtme yaygınlaştı. Komünizm sonrası yıllarda Boris Yeltsin iktidarında oligark statüsü kazananların yarısından fazlası ya servetini ya hayatını kaybetti. Yine de milyarderlerin sayısı üçe katlandı. Milli servetin yarısına nüfusun % 10’u tarafından el kondu. Milyonlarca vatandaşın hayatı altüst oldu. Bunlardan bazıları bir ömür biriktirdiği parayı, donuna varıncaya kadar, birkaç hafta içinde kaybetti. Moskova sokaklarında, hayalleri yıkılmış insanların özelleştirmenin (*prikhvatizatsiya*) “kaptı-kaçtıya” (*grab-it-ization; prisvaivat*) döneceğini söylemesi şaşırtıcı değildir; demokrasiyi de (*demokratizatsiya*) “bokluk rejimi” (*shitocracy; der’mokratizatsiya*) diye lanetlemeleri de anlaşıldır.³⁸

Vasallar

Eğer zararlı davranışlar ile kastımız yönetenlerdeki çürümüşlüğü yönetilenlere aktarılması ise, bu iktidar sistemlerinin, açık konuşmak gerekirse, zarar vermede uzmanlaşmasının sebebi, despotizmlerin belirleyici özelliklerinden birinin servetin poligarkların elinde toplanmış olmasıdır. Despotizmlerdeki yöne-

37 P. Lilley, *Dirty Dealing: The Untold Truth about Global Money Laundering*, Kogan Page, Londra, 2000, s. 27; Serguey Braguinsky, “Postcommunist Oligarchs in Russia. Quantitative Analysis”, *Journal of Law and Economics*, 52, sayı 2, 2009, s. 307-349.

38 Paul Klebnikov, *Godfather of the Kremlin: Boris Berezovsky and the Looting of Russia*, Mariner Books, New York, 2000, s. 5, 320; ayrıca bkz. Chrystia Frelend, *Sale of the Century: Russia’s Wild Ride from Communism to Capitalism*, Crown Business, New York, 2000 ve David E. Hoffman, *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia*, PublicAffairs, New York, 2011. Bu dönemde, şiddete başvuru suç eylemlerinin nasıl yaygınlaştığına dair iyi bir inceleme için bkz. Vadim Volkov, *Violent Entrepreneurs: The Use of Force in the Making of Russian Capitalism*, Cornell University Press, New York, 2002.

tim mekanizmaları, aslında halkın geri kalanını kazıklayan plütokratların debdebeli bir hayat yaşamaları ve korunmaları için sıkı sıkıya kurulmuştur. Katar ve Suudi Arabistan gibi, yönetilenlerin büyük bölümünün göçmen işçilerden oluştuğu, genellikle maaşlı köle muamelesi yapılan bu işçilere derilerinin kahverengi olmasından ötürü layık görülen muamelelerin apartheid sistemlerini aratmadığı despotizmler mevcuttur. Yine de bu yeni despotizmlerin büyük ölçekli arsız hırsızlık düzenekleri olduğunu düşünmek yanlıştır. Onlar az sayıda zengin ve ailelerinin halkın geri kalanını kandırıp her şeylerini çaldığı, “devlet kisvesine bürünmüş bir suç örgütü” işleten beş para etmez kleptokrasiler ya da “haydut devletler” değillerdir.³⁹

Despotizmlerde kleptokratik bir taraf olduğu şüphe götürmez, fakat despotizmler esasen devlet idaresinde çevirdikleri uçkâğıtlarla hırsızlıklarını gizlemeyi ve böylece daha incelikli yöntemlerle işlerini görmeyi öğrenir. Bunu yapmanın önemli bir yolu, yaşam standartlarının zaman içinde iyileştigiğine dair müphem bir duyguyu halkın büyük bölümüne aşılacak şekilde tasarlanmış önlemleri uygulamaya koymaktır. Yüklü miktarda serbest biçimde dövize çevrilebilir cinsten para ve altın rezervleriyle desteklenmiş ulusal varlık fonları en çok tercih edilen stratejilerden biridir. Son dönemde 2018 Dünya Kupası için yeni stadyumların inşa edildiği, Moskova şehrini çevreleyen yeni bir otobanın yapıldığı, Trans-Sibirya ve Baykal-Amur demiryollarının yenilendiği Putin Rusya’sında teşvik edilen devlet altyapı projeleri de öyledir. Söz konusu projeler sadece yatırım yapma ve servet yaratma amacıyla kurgulanmış planlar değildir. Rejim için propaganda değerleri vardır. İktidarın güdümündeki iletişim araçları vasıtasıyla iktidarın öznelere güvence verilmesi, onların yatıştırılması, ikna edilmesi ve siyaseten cezbedilmesi prensibinin rehberlik ettiği bu plan-

39 Karen Dawisha, *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*, Simon & Schuster, New York, 2014; Katherine Hirschfeld, *Gangster States: Organized Crime, Kleptocracy and Political Collapse*, Palgrave Macmillan, New York, 2015; Larry Diamond, “Democracy Demotion: How the Freedom Agenda Fell Apart”, *Foreign Affairs*, Temmuz/Ağustos 2019 ve Richard Sakwa’nın önemli eleştirisi: “Is Russia Really a Kleptocracy?”, *Times Literary Supplement*, 4 Şubat 2015.

lar, gerçekliğin verili olmadığını, aksine yaratıldığını bilir. Bunun pratikteki anlamı, ulusal varlık fonları ve onlarla bağlantılı altyapı projelerinin mümkün olan en olumlu koşullarla halka sunulması ve böylece halkın rızasının, üzerinde oynanarak kazanılmasıdır. İhtiyar Machiavelli, acımasız prenslerin, “yurttaşlarının, tebaasının malına ya da kadınına el atıp da” halkta kendisine karşı direnişi körüklememek için elinden ne geliyorsa yapmaları hususunda uyardı. Akıllı prensler tebaasını hediyelerle şaşırtır. “Büyük teşebbüslere girişmesi ve yiğitliğinin kanıtlarını göstermesi haricinde hiçbir şeyin prene o denli hürmet edilmesine sebep olmayacağına” dikkat çekmişti Machiavelli. Nefes kesen hediyelerle tebaasını etkilemek tam da yeni despotizmlerin yaptığı iş tir.⁴⁰

Despotik iktidar cömert görünmek ister. Almaktansa vermek, soymaktansa ödüllendirmektir onun iddiası. Kazakistan hükümetinin yepyeni bir başkenti, Nur-Sultan’ı sıfırdan yaratması, bu hediyelerin bir örneğidir. Şehre, zenginliğin ve baskının anıtı olarak dikilmiş göz kamaştırıcı dev binalar damgasını vurur: Camdan bir piramit, yüksek apartmanlar, ABD’deki Beyaz Saray’ın Disney versiyonu, bir dolarlık banknot şeklinde inşa edilmiş bir maliye bakanlığı binası ve görünüşe bakılırsa devlet başkanı tarafından resmî bir yemek esnasında peçetenin arkasına çiziktirilmiş benzeyen, tepesine bir küre yerleştirilmiş, vazo benzeri bir kule. Norman Foster tarafından tasarlanmış ve dünyanın en büyük camisinin içine yerleştirilmiş Han Çadırı alışveriş merkezi de bu şehirdedir: Maldivler’den ithal edilmiş kumun döküldüğü, ısı kontrollü yapay plajı bu alışveriş merkezinde görmek mümkündür.

2030 Vizyonu olarak bilinen ve çok reklamı yapılmış, bu amaçla yaratılmış 2 trilyon dolar tutarındaki Kamu Yatırım Fonu (KYF) tarafından desteklenen, reform tasarısını benimsemek suretiyle petrol gelirlerindeki azalmanın önünü almaya çalışan Suudi Hükümeti’nin çabaları da bu duruma iyi bir örnektir. Halihazırda dünyanın en büyüğü olan Norveç Ulusal Varlık Fo-

40 Niccolò Machiavelli, *The Prince, The Prince and The Discourses*, ed. Max Lerner, The Modern Library, New York, 1950, bölüm xvii, s. 62 ve bölüm xxi, s. 81.

nu'nun iki katı olması planlanan Suudi fonunun içinde, devlete ait petrol devi *Aramco*'nun varlıkları, Japonya'daki *Softbank* gibi robotik ve yapay zekâ alanında çalışan firmalar ve *Blackstone* gibi sağlık, gayrimenkul alanlarında faaliyet gösteren devasa ABD firmalarıyla kurulan küresel ortaklıkların yarattığı özel varlık fonları vardır. Kamu Yatırım Fonu'nda herkese göre bir şey vardır. Devlet, ülkenin kuzeybatısındaki çölün kumlarında, Neom adı verilen, atmosfere saldıgı karbondioksit miktarı ile ortadan kaldırdığı karbondioksit miktarı aynı olacak, mühendislik, bilim ve teknoloji şirketlerinin faaliyet göstereceği bir inovasyon merkezi olarak tasarlanmış 500 milyar dolarlık bir şehir inşa etmektedir. Kamu Yatırım Fonu, başkent Riyad'ın dışında kurulacak devasa büyüklükteki tema parkının inşaatına nezaret etmesi ve Suudi gençliğinin ihtiyaçlarına, isteklerine hitap edecek şirketleri başlangıç aşamasındayken desteklemesi için bir eğlence yatırımları şirketi kurmuştur. Fon, küçük ve orta ölçekli işletmelere arka çıkmış, Mekke ve Medine'deki kutsal hac mekânlarında yeni oteller inşa etmeleri için gayrimenkul şirketleri kurmuş, Kızıl Deniz sahil şeridinde kadınların, krallığın geri kalanına kıyasla daha rahat giyinebileceği, dolaşabileceği ve topluma karışabileceği yeni oteller ve yapay adalar inşa etmiştir.

Hükümet tarafından sadaka dağıtılması, refah programları oluşturulması da despotların gözde stratejileri arasındadır. Bu stratejilerin, 20. yüzyılın ortalarında Britanya, Almanya ve Kanada gibi ülkelere Keynesçi refah devleti kapitalizminin hâkim olduğu kısa süre boyunca uygulanmış, yurttaşların yasalarla garanti altına alınmış demokratik haklarına ve vatandaşlık haklarına sıkı sıkıya bağlanmış refah devleti önlemleri olarak görülmemesi gerekir.⁴¹ Aksine, söz konusu sadaka ve programlar, Ortaçağ Avrupa'sında sadakati karşılığında vasala, lordu tarafından, bir arazinin kullanım hakkının bırakılması (*beneficia*) gibi, despotizm ile yurttaşlar arasında bağımlılık ilişkisi

41 Claus Offe, *Contradictions of the Welfare State*, der. John Keane, Routledge, Londra, 1984. Vasallık sisteminin klasik tanımlarıyla karşılaştırmak için bkz. F. L. Ganshof, "Benefice and Vassalage in the Age of Charlemagne", *Cambridge Historical Journal*, 6, sayı 2, 1939, s. 147-175 ve Charles Edwin Odegaard, *Vasasi and Fidelis in the Carolingian Empire*, Hippocrene Books, New York, 1972.

kurulduğunu gösterir. Bir zamanlar, yönetenler ile yönetilenler arasındaki kölelik bağlarını güçlendiren, dağıtılan imtiyazlardı. Yönetenler, yönetilenlere özel önem gösterirdi ki onları takipçileri haline getirebilsin. Tebaanın sisteme sadakati her şey demektir. Onları memnun etmek şarttı. 21. yüzyılın fazlasıyla değişmiş koşullarında, despotlar, tebaasının huzursuzlanabileceğinin ve sadakatsizlik gösterebileceğinin gayet farkındadır. İktidar sahibi olmayanların sadakati muhtelif sosyal yardımlarla satın alınmalı ki, vasalların lordlarına, Ortaçağ'daki isimleriyle *honores*⁴² ve *beneficia* karşılığında hizmet etmeleri garanti altına alınsın.

O dönemlerde, kafasına herhangi bir şey takmamış⁴³ ve silahsız vasalların lordları önünde saygıyla diz çöktükleri, koşulsuz bağlılıklarını ifade etmek için kavuşturdukları ellerini lordlarına uzattıkları törenler (*commendatio*) düzenlenirdi. Efendisi de vasalının ellerini tutarak ona karşılık verir, birbirlerine bağlılıklarını gösteren (ve Latince *immixtio manuum*, Almandaca *Handgang* denilen) bu hareket ile lordun ve vasalın birbirlerini hem koruyacakları hem sahiplenecekleri kutsal ve karşılıklı bir bağımlılık ilişkisine girmiş olduğunu teyit ederdi.

Çağımızdaki despotizmler bu gibi abartılı ritüelleri bir kenara bırakmıştır ancak bağımlı hale gelmiş tebaanın bu bağımlılığı sürdürmesine ve sadakatini korumasına ne kadar kafa yorduklarına bakıldığında o dönemle arada şaşırtıcı bir benzerlik olduğu görülür. Tarım, madencilik ve enerji ihracatıyla yaratılan ihtiyaç fazlası devlet gelirleri muhalefeti bastırmak ve insanları tebaalaştırmada, ikinci sınıflaştırmada ve köleleştirmede çok işe yarar. Sadakat satın alınır. Bunun bir örneği, 2011 yılında Arap coğrafyasında yaşanan ayaklanmalar sırasında bölgedeki despotizmlerin insanları sakinleştirmek ve toplumsal direnişin başını ezmek için devlet yardımlarını bir anda arttırmasıdır.⁴⁴ Su-

42 *Honores*: Mülkiyet hakkıyla birlikte bağışlanan toprak – ç.n.

43 Kafaya bir şey takmamak/giymemek, o dönemde lordun iradesine itaatın işareti sayılıyordu – e.n.

44 Sean L. Yom, "Understanding the Resilience of Monarchy during the Arab Spring—Analysis", *Eurasia Review*, sayı 6, Nisan 2012.

udi monarşisi, devlet memurlarının maaşlarının arttırılmasına, yeni istihdam yaratılmasına, Suudi işçiler için asgari ücret uygulamasının getirilmesine ve altyapı projelerinin başlatılmasına okkalı bir bütçe (130 milyar dolar) ayırarak devlet harcamalarını neredeyse iki katına çıkardı. Katar'da kamu çalışanları ile ordu personelinin maaşlarında, yan haklarında cömert artışlara gidildi. Ürdün hükümeti devlet memurlarının maaşlarını yükseltip yeni istihdam yaratma çalışmalarını hızlandırırken bir yandan da gıda malzemesi ve benzin fiyatlarının artmasını engelledi. Şeyh el-Sabah'ın yönetimindeki Kuveyt rejimi, her vatandaşına bir defalık 3.500 dolarlık ödeme yapmasının yanı sıra bir yıl boyunca bedava gıda malzemesi yardımında bulundu. Birleşik Devletler'in desteğiyle, despotizmler tehlikedeki komşularının yardımına koştu. Büyük bir toplumsal ayaklanmanın yaşandığı Bahreyn'de, işsizlik ve eşitsizliğin sebep olduğu sıkıntıların giderilmesi için Suudilerin başı çektiği Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi önce bir askerî müdahale gerçekleştirdi, sonra da Bahreyn ve Umman'a 20 milyar dolarlık bir paketle yardım etti; bu paket demokrasinin değil, despotizmin yardımına koşan bölgesel bir Marshall Planı'na benziyordu.

Bağımlılık ilişkilerinin daha kalıcı hale getirilmiş olduğu başka despotizmler de mevcuttur. Singapur hükümeti düzenli olarak vergi iadesi, devlet memurlarına verilen bir defalık ikramiyeler ve doğum yardımı gibi nakdi ödemeler yapmaktadır. Rusya'da, nüfusun yaklaşık % 50'si hayatını idame ettirebilmek için esasen rejimin doğrudan ya da dolaylı olarak yaptığı ödemelere muhtaçtır. Umman'da gayri safi yurtiçi hasılanın (GS-YİH) kamu harcamaları içindeki payı % 30'dur ve bu, dünyanın en yüksek oranlarından biridir. Petrolden sağlanan muazzam gelir okullara, sağlık merkezlerine, asfaltlanan yollara, ve sosyal güvenlik yardımları çerçevesinde ailelere verilen ödenekler ile devlet memurlarının maaşlarındaki artışlar gibi bir kereye mahsus ödemelere akıtılır.

Halkın devlete muhtaç olmasının en gelişmiş örneği muhtemelen Çin Halk Cumhuriyeti'nde görülür. Kamu mallarının ve hizmetlerinin devlet tarafından sağlanması, tek parti iktidarın-

daki gündelik hayatın belirleyici özelliklerinden biridir. Devlet tarafından sağlanan hizmetler ve yardımlara bakıldığında, toplumsal sınıflar ve bölgeler arasında muazzam eşitsizlikler olduğu görülür (emekli devlet memurlarına yapılan ortalama maaş ödemesi kırsal kesimde çalışıp emekli olan yaşlılara yapılan ödemedən yaklaşık elli kat daha fazladır) ve eğitim harcamaları şehirli elit kesimi kayırır. İşsizlere koruyucu sağlık hizmetleri ve tedavi imkânları sağlanması gibi büyük ölçekli önlemler ülkenin yerel milyarderleri besleyen devlet kapitalizminin bir türü olduğu gerçeğini değiştiremez. Öte yandan Çin'i yönetenler, yüksek öğrenimin devasa ölçülerde yaygınlaştırılması, 1980'lerden bu yana muhtemelen 200 ila 300 milyon insanın yoksulluk sınırının üzerine taşınması gibi önemli toplumsal başarılarla imza attıklarını öne sürer ve bunda bir ölçüde haklıdırlar (Çin'in dünya nüfusundaki payı göz önüne alındığında, bu başarı, dünya genelindeki aşırı yoksulluğun son kırk yılda dörtte üç oranında azaltılmasına karşılık geliyor). Deng Şiaoping yönetiminin ilk dönemlerindeki reformlar sırasında parça parça uygulamaya konulan sosyal politika önlemlerini birleştirmek için merkezî hükümetin harcadığı çabalar ise daha az bilinir. Yakın tarihte yapılan önemli yenilikler arasında, kentsel yerleşimler için tek bir ulusal emeklilik planının benimsenmesi, kırsal bölgelerde sağlık sigortası kapsamının genişletilmesi, işsizlik sigortasının standartlaştırılması, etnik azınlıkların yoğun olduğu kimi bölgelerde üç dilli eğitim politikalarının uygulamaya konulması, eyaletlerdeki toplumsal refah harcamalarının eşitlenmesi ve HIV/AIDS farkındalık programları bulunur. Resmî istatistiklere göre, devletin sağlık, eğitim ve emeklilik alanında yaptığı harcamalar 2007 yılında GSYİH'in % 6,3'ü seviyesindeyken 2016 yılında % 11,6'sına çıkmış, emniyet kuvvetleri ve ordu için yapılan harcamalardan daha hızlı artmıştır.⁴⁵

Toplumsal reformlar Parti devletinin iktisadi hayata daha da derinden nüfuz etmesini sağlamış, öyle ki devlet/ekonomi ayrı-

45 National Bureau of Statistics of China, "Main Items of General Public Budget Expenditure of the Central and Local Governments (2017)", <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2018/html/EN0703.jpg>.

mı anlamını yitirmiştir ya da yitirmek üzeredir. İstatistiklerin güvenilirmez olduğunu herkes bilir; Çin'deki resmî verinin çoğu zaman “insan yapımı” olduğunu ve “sadece referans amacıyla kullanılabileceğini”, Premier Li Keqiang, Amerika Birleşik Devletleri büyükelçisiyle yediği yemek sırasında gülümseyerek itiraf etmiştir; öte yandan, ulaşılabilen rakamlar, Çin hükümetinin GSYİH'nin en az % 25 ile % 30'unu vergi ödemelerinden sağladığını gösterir.⁴⁶ Yüksek vergi rejiminin imdadına devlete ait teşebbüslerin kârlarından, arazi satışlarından, sosyal sigorta ödemelerinden, parti ve sendika üyelik ödemelerinden elde edilen gelir yetişir. Sosyal harcamalar ayrıca, bankaya yatırıldığında üzerinden dünyanın en yüksek (yaklaşık % 20 civarında) vergi kesintisi yapılan hanehalkı tasarruflarıyla da karşılanır. Yerel yönetimler, öte yandan, yerel sosyal hizmetleri karşılayabilmek için büyük miktarda borçlanır, buna ilaveten arazi satışlarından, gayrimenkul geliştirme projelerinden ve diğer işlemlerden vergi ve harç alırlar. Hepsi birlikte ele alındığında, bu rakamlar, GSYİH'nin neredeyse üçte ikisinin, “kaynaklara erişip çıkarmada ve vergilendirmede herkesi geçen” Çin devleti tarafından “sosyalizm”, “kalkınma” ve “demokrasi” namına tüketildiğini gösterir.⁴⁷

Orta sınıflar

Yeni despotizmlerin ev sahipliğinde hayata geçirilen müsrif mega projeler ve sosyal yardım uygulamaları, bu rejimlerin neden kendilerine bağımlı olanları kandırıp her şeylerini elinden

46 “Fifth Generation Star Li Keqiang Discusses Domestic Challenges, Trade Relations with Ambassador”, WikiLeaks, 15 Mart 2007, https://wikileaks.org/plusd/cables/07BEIJING1760_a.html.

47 Stein Ringen, *The Perfect Dictatorship: China in the 21st Century*, Hong Kong University Press, Hong Kong, 2016, s. 164. Karşılaştırınız: Bruce Dickson, *The Dictator's Dilemma: The Chinese Communist Party's Strategy for Survival*, Oxford University Press, New York: 2016; Douglas Besharov ve Karen Baehler (der.), *Chinese Social Policy in a Time of Transition*, Oxford University Press, Oxford, 2013; Zheng Yongnian, “Between the State and the Market: The Political Logic of Social Policy Reform in China”, *Social Development and Social Policy: International Experiences and China's Reform*, der. Qi Dongtao ve Yang Li-jun, Cambridge University Press, Singapur, 2016.

alan beş para etmez plütokrasiler olarak düşünülmemesi gerektiğini anlamamıza yardımcı olur. Bunlar, kaybedenler kendilerini sistemin bir parçası olarak görmediği takdirde kapitalizmin ayakta kalamayacağını gayet iyi bilen devlet kapitalizmi sistemleridir. Söz konusu rejimlerden kleptokrasi diye bahsetmek modadır ancak buna şüpheyile yaklaşmak için bir sebep daha vardır: En istikrarlı despotizmler, genellikle siyasi düzene bağlılık desteğini sunan ve oldukça büyük bir orta sınıfı besleyip büyütür. Despotizmin, *burjuvalaştırmanın* teşvik edilmesinde uzmanlaştığını, bunun da despot ülkede ve sınır ötesinde önemli etkilere çoğu zaman yol açtığını söyleyebiliriz. Söz konusu orta sınıflar havaalanlarının bekleme salonlarında, lüks otellerde ve dükkânlarda bir arada görülebilecekleri Guangzhou, Şanghai, Bandar Seri Begavan, Moskova, Budapeşte, Ho Chi Minh City, Singapur ve Dubai gibi birbiriyle bağlantılı şehirlerde yaşar. Genellikle en azından ortaöğretim seviyesinde eğitim almışlardır ve kredi kartlarını (eğer Çinlilerse Huawei marka telefonlarında) kullanmaktan hoşlanırlar. Satın aldıkları ya da kiraladıkları müstakil bir evde ya da apartman dairesinde otururlar ve kendileri ve aileleri için harcayabilecekleri bir miktar parayı kenara ayırmışlardır.

Marksist standartlara göre ölçüldüğünde bu insanların homojen bir orta sınıfa karşılık geldiği söylenemez. Onlara sınıf demek bile zordur. İçlerinde maaşlılar, tıp doktorları, küçük işletmeciler, girişimciler, gazeteciler, akademisyenler, sivil toplum örgütü yöneticileri gibi kendi işini yapanlar, yöneticiler ve kamu ya da özel sektör bürokrasisi görevlileri bulunur. Yeni despotizmlerdeki orta sınıflar bulundukları toplumda genellikle azınlıktadır (Vietnam'da yaklaşık % 15, Rusya'da % 20, Türkiye'de % 40), ne var ki bu sınıfların kamusal hayatta bariz bir görünürlükleri vardır ve kesinlikle dikkate alınması gereken siyasi güçlerdir. Orta sınıfın tam olarak kimlerden oluştuğu akademisyenler ile istatistikçiler arasında tabii ki bir münakaşa sebebidir. Despotizmlerdeki orta sınıfın hayat standardının büyük bir çeşitlilik göstermesi bile tanımı sabit bir rakam üzerine oturtmanın (örneğin yıllık geliri 5 bin dolar olarak belirle-

menin) pek bir anlam ifade etmediğini gösterir. Macar orta sınıfı örneğin Vietnam ve Özbekistan'daki muadillerinden daha rahat bir hayat sürer. Orta sınıfı, tüketim harcamalarında nüfusun % 20'lik ile % 80'lik dilimlerine düşen insanların oluşturduğu ya da kişi başı geliri diğer insanlardan 0,75 ila 1,25 kat fazla olan insanların dahil olduğu grup olarak tanımlamanın bu sebeple daha iyi olacağını söyleyen uzmanlar da vardır. Bu tanım daha anlamlıdır çünkü akılda tutulması gereken, orta sınıf olmanın insanların hissettiği bir eğilim olduğudur. Orta sınıflar iktidar, servet ve statü hiyerarşilerinin ortasında bir yerde yaşadığını hisseder. Söz konusu sınıfların bazı davranışları ve değer yargıları ortaktır, birbirleriyle kaynaşır kendi aralarında evlenirler, nihayetinde de hayatlarının, bulundukları toplumun zenginleri ile yoksulları arasına sıkıştığını hissederler.

Orta sınıf üzerine klasik dönemde yapılan tartışmaların tipik özelliği, bu sınıfın akliselim ve ölçülü oluşunun altını çizmesidir. Aristoteles, “ölçülü ve yeterince mülke sahip” olanların “mantığın sesine kulak vermeye en hazırlar” olduğunu düşünürdü. Orta sınıfın herhangi bir şehir-devletinde “en istikrarlı” ve “değişime en az hevesli unsur” olduğunu söyleyip öz-yönetimin “geniş bir orta sınıfın bulunduğu devletlerde” mümkün olacağını ekledi.⁴⁸ Aristoteles'ten sonra gelen düşünürlerin orta sınıfın halkın özyönetimini genellikle destekleyeceğini tereddütsüz iddia etmelerinin altında yatan, onun bu gözlemiydi. Meşhur bir formüle göre, “burjuvazi yoksa demokrasi de yoktur”. Çalışma, özel mülkiyet, tutumluluk, dindarlık, ataerkil aile hayatı, toplumda saygınlık ve disiplinli düzen gibi normlar etrafında şekillendiği söylenen klasik (Avrupa) orta sınıf burjuva değerlerini tarif eden tarihçilerin de bu fikri benimsediği görülür. Burjuva kültürü ayrıca eğitimin, müziğin ve edebiyatın, sofra adabının, unvanların, giyim kuşamın ve temsili yönetimin önemini de vurguladı.⁴⁹

48 Aristoteles, *The Politics of Aristotle*, der. Ernest Barker, Oxford University Press, Londra, 1968, IV, xi, 1295b-1296b [Türkçesi: *Politika*, çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 1. baskı, 2020].

49 Jürgen Kocka, “The Middle Classes in Europe”, *Journal of Modern History*, 67, sayı 4, Aralık 1995, s. 783-806.

Atlantik bölgesindeki⁵⁰ orta sınıflar iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasinin istihkâm duvarlarıdır ve günümüzdeki bazı araştırmacılara göre, öyle de kalmaya devam etmektedirler. Söz konusu gözlemciler bahsedilen orta sınıfların “istikrar sağlama ve mülkiyet haklarını koruma sözü veren otoriter yöneticiler ile saf tutmaya” bazen akıllarının kaydığını teslim eder. Yine de, bundan daha sık rastlanan ve daha çarpıcı olan, yağmacı hükümetten malını mülkünü, vatandaşlık haklarını ve gündelik hayatlarını koruyan yasalara ve kurumlara orta sınıfın verdiği destektir. Toplumun ortalaması olduklarını görmek bu sınıfı ölçülülüğe ve dengeye eğilimli olmaya iter. Orta sınıf, temsilcilerinin ve hükümetlerin, serbest ve adil seçimler aracılığıyla, siyasi yelpazenin bir o ucundan bir bu ucundan seçilmesini ve sonunda orta noktada buluşulmasını bu yüzden sever. Özellikle sayıları çok ve toplumdaki nüfuzları, gördükleri saygı büyük olduğunda, “liberal demokrasinin” yaşatılmasında “geniş bir orta sınıf son derece faydalıdır”. Sonuç: “Orta sınıf toplumları, içinde bir orta sınıf barındıran toplumlara nazaran, demokrasinin temelidir.”⁵¹ Ya da en azından öyle olduğu iddia edilir.

Halbuki yeni despotizmlerdeki orta sınıflar modern sosyal bilimlerin tahminlerine meydan okur. Eğitimleri, meslekleri ve varlıkları onları sisteme sadık olmaya iter: Erken modern dönemin hür fikirli, mülk sahibi yurttaşlarının izinden yürümeyi istediklerini gösteren pek az işaret vardır. Neden? Bu orta sınıflar nasıl düşünür? Onların yaşam felsefesi nedir?

50 ABD, Kanada ve Atlas Okyanusu'na kıyısı bulunan Avrupa ülkeleri – ç.n.

51 Francis Fukuyama, *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalisation of Democracy*, Farrar, Straus and Giroux, Londra, 2014, s. 403-408, 440-445 [Türkçesi: *Siyasi Düzen ve Siyasi Çürüme*, çev. M. Murtaza Özeren, Profil Kitap, İstanbul, 1. baskı, 2018]. Fukuyama ile Keane arasındaki tartışmaya bkz. “Can Democracy Survive a Shrinking Middle Class?”, *The Conversation*, 4 Eylül 2013, <https://theconversation.com/can-democracy-survive-a-shrinking-middle-class-17813>. Joshua Kurlantzick'in *Democracy in Retreat: The Revolt of the Middle Class and the Worldwide Decline of Representative Government* (Yale University Press, New Haven, CT, 2014) kitabının içinde Tayland ve Filipinler gibi ülkelerden verilen diğer kutuptaki kanıtlarla karşılaştırınız.

Genelleme yapmak risklidir; ne var ki, bu orta halli sınıfların en azından ortak bir yaşam felsefesinin olmadığı açık seçik görülür. Bu sınıflar kararsızdır ve pragmatisttir; labirente dönmüş bağlantılar arasında yollarını bulmada beceriklidir. Beklenmeyen bir durumla karşılaştıklarında esnek davranabilmenin kıymetini bilirler. Konuşmaya geldiğinde kendilerini bağlayacak laflar etmemede, gündelik hayatta karşılaştıkları tehlikelerden sıyrılıp kendilerini kurtarmada iyidirler. Duvarları tırmaz, kapıların kilidini kaldırır, fırsat pencerelerini açarlar. Orta sınıflarda vicdana pek rastlanmaz. Onların içindeki detaycılardan, kılı kırk yaranların ve katı şüphecilerin sayısı hiç de az değildir. Aynı zamanda inatçı da olabilirler; kendi yaşadıkları gerçekliğin tek gerçeklik olduğunu düşünmeye meyillidirler. “Basit düşünüp karmaşıklığı savuşturmak isteyebilirler” ancak bu eğilimleri, insanın “büyük ölçüde miras aldığı ve evrimleşmesi görece zor olan ‘siyasi karakterindeki’ doğal bir farklılaşma” değildir; despotizmin hem sonucu olarak ortaya çıkan hem de despotizme destek veren bir unsurdur.⁵² Orta sınıflar üstelik oportünisttir. Orta sınıf olmaktan bahsettiklerinde, bunun gerçek zenginlikten ziyade eğitime, sıkı çalışmaya, kişisel kararlılığa ve (şüphesiz) kimi tanıdığının önemli olduğuna inanmakla bağlantılı bir düşünce yapısı olduğunu söylerler. Bazen o kasıtlı cehaletleri masumiyetlerini de doğurur. Zenginlerin sahip olduğu ayrıcalıklara dudak bükerek, hayatlarını değiştirecek kadar cesur ve girişken olmadıkları için başarısız olduklarını söyledikleri yoksulları tepelerler.

Bu orta sınıflar kendi hesabına çalışan, küçük işletme sahibi olan ya da bir meslek icra eden insanlardır. Rahat bir hayat sürmeyi ve, Türklerin dediği gibi, *tuzlarının kuru* olmasını hayal ederler. Aslında kazançları, müsriflik yapmadan rahat bir hayat sürmelerine yeter ve çocuklarının da hayatta başarılı olmasını beklerler. Çocuklu ailelerde genellikle her iki ebe-

52 Karen Stenner, “Three Kinds of ‘Conservatism’”, *Psychological Inquiry*, sayı 20, 2009, s. 157; Stenner’in tespitleri ile birlikte değerlendiriniz: Tom Jacobs, “Authoritarianism: The Terrifying Trait That Trump Triggers”, *Pacific Standard*, 27 Mart 2018.

veyin de çalışır ve mesaipleri genellikle uzundur; bu yüzden de akrabalarından yardım isterler ya da ev temizliğine, yemek pişirmeye gelecek bir yardımcı tutarlar. Zamanları dardır ama o yoğun tempolarının içine yılda bir defa gittikleri tatili sıkıştırımayı yine de başarırlar. Makul ölçülerdeki masraflarını karşılayan sağlık sigortaları, bir iki arabaları ya da küçük bir motosikletleri vardır. Dostları ve aileleriyle güzel bir akşam yemeğine çıkabilirler. Hayatlarının merkezine dini koymazlar ama Budizm'i, Hristiyanlığı, İslâmiyet'i ve diğer inançları kendilerine yakın bulurlar. Alkol ve uyuşturucu kullandıkları duyulmamış şeyler değildir. Onları, (Hannah Arendt'in totaliter rejimlerdeki çökmüş burjuvaziden bahsederken kullandığı terimin aksine), “yalnızca ailelerine ve iş hayatlarına bağıllık duymaktan” fazlasını yapmayan “görgüsüz insanlar” olarak nitelendirmek haksızlık olur.⁵³

Bu orta sınıflar iyi ve daha kaliteli bir hayatın özlemini çeker. Hayatlarının bir anlam taşımasını ve keyifli olmasını isterler. Çoğu zaman şikâyet etseler de müstehzi bir mizah anlayışları vardır. İyimserlerin bardağın yarısını dolu, kötümserlerin yarısını boş gördükleri yerde orta sınıflar bardağın tamamını boş görürmüş diye anlatılan o eski fıkraya ilk gülen onlardır. Ne mizahlarını ve kinizmlerini ne de melankolilerini hafife almak gerekir. Konuşurken, meselenin olumlu ya da olumsuz yönleri sanki onları hiç heyecanlandırmaz. Bazen kendilerini çok yorgun hissederler, özellikle de hayatta yalnız başına mücadele ettikleri düşüncesi onları sardığında; dünyada olup bitenlerin kendilerini huzursuz ettiğini ifade ettikleri zamanlar da olur, çünkü bütün sistem o kadar hilelidir ki en iyisi kendi hayatlarına devam etmektir.

İş demokrasiye gelince bu orta sınıfların kaypaklığı dikkat çekicidir. Özel hayatlarına çekilen, kendileri, aileleri ve dostla-

53 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Publishers, New York, 1973 [1951], s. 338 [Türkçesi: *Totalitarizmin Kaynakları 1: Antisemitizm*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 7. baskı, 2018; *Totalitarizmin Kaynakları 2: Emperyalizm*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 6. baskı, 2018; *Totalitarizmin Kaynakları 3: Totalitarizm*, çev. İsmail Serin, İletişim Yayınları, İstanbul, 3. baskı, 2018].

rı için sığınaklar inşa etmekte marifetli, evlerinin kalabalığında mutlu olan bu insanlar ne söylediklerine ve bunu kime söylediklerine özen gösterirler. Despotizm koşulları altında yaşam bitmek bilmeyen bir maskeli balodur. Kişisel inançlarını kendilerine saklamak, bir satranç gibi oynadıkları var olma oyununun bir parçasıdır. Sanki bütün sisteme inanıyormuş gibi, liderlerini alkışladıkları anlar olur. Devletin hayatlarına çok fazla burnunu soktuğundan şikâyet ederler bazen ama yine de gündelik hayatlarının devlet politikalarına, düzenlemelerine, kararnamelerine fazlasıyla bağımlı olduğunu kabul ederler. Devletin zorla asayiş sağlamasını ilk savunanlar çoğu zaman onlardır. Demokrasiyi sevdiklerini söylerler ama hemen ardından siyasetçilerin “yolsuzluğunu” ve “siyasetin” doğurduğu düzensizliği lanetlerler.

Bu orta sınıfın, iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasi hakkındaki suskunluğu ve dediğim dedik, güçlü liderlikten, tepeden inme yönetimden zevk alması bizi hiç şaşırtmamalıdır. Demokrasiyi ilk irdeleyenlerden ferasetli Alexis de Tocqueville, 19. yüzyılın ilk yarısında yazdıklarında, alışılmışın dışında modern bir “demokratik despotizmin” yaklaşmasından korktuğundan ve bu despotizmin burjuvazinin, onun bencil bireyciliğinin ve günü yaşayan materyalizmin desteğiyle geleceğinden bahsediyordu. Yaklaşan despotizm “sadece kendilerini eğlemeyi düşünmeleri şartıyla, yurttaşlarını kendilerini eğlemeye” teşvik edecekti. Bu despotizmin temelini, “azıcık aşım, ağırsız başım” demekten, “sürekli küçük heveslerin peşinde koşmaktan” vazgeçmeyen bir orta sınıf, “engin himayesiyle” tebasına “hiç büyümeyen çocuklar” gibi, güdülmesi gereken “ürkek ve çalışmaktan gocunmayan hayvanlar sürüsü” gibi muamele eden “iktidarı” kucaklamaya gönüllü, adına vatandaş denenlerin oluşturduğu bir tabaka atacaktı.⁵⁴

54 Alexis de Tocqueville, “Quelle espèce de despotisme les nations démocratiques ont à craindre”, *De la démocratie en Amérique*, der. François Furet, Flammarion, Paris, 1981, Dördüncü kısım, Altıncı bölüm, s. 383-388 [Türkçesi: *Amerika’da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2. baskı, 2019] ve *Correspondance d’Alexis de Tocqueville et de Gustave de Beaumont, Oeuvres completes*, der. J. P. Mayer, Gallimard, Paris, 1967, Sekizinci kitap, Birinci bölüm, s. 421.

Tocqueville, koyuna dönmüş orta sınıfların despotizmi destekleyeceğini söylemekle basiretli bir uyarı yapmıştı. Yeni despotizmin öğrettiği derslerden biri, orta sınıfların iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasilere karşı içgüdüsel sevgisinin hiç olmadığıdır. Açgözlülük, meslekî ve ailevi itibar, saygınlık, gelecek kaygısı gibi çeşitli dürtülerin yönlendirdiği bu sınıflar devleti yönetenler tarafından alıkonulmaktan mutludur; müsrif hizmetlerle, nakdi ödemelerle, (Stockholm sendromuna benzer bir şekilde) hayatlarını yaşamalarına izin verilmesi gibi görünmez faydalarla satın alınmaya isteklidirler. Devlet gelirlerinin yüksek olduğu Suudi Arabistan, Brunei, Kuveyt, BAE ve İran gibi ülkeler için doğrudur bu tespit. Genişleyen orta sınıfları, her şey birlikte değerlendirildiğinde, rejimin istikrarına ilaveten bireysel konfordan da kesinlikle hoşlanan Rusya, Vietnam ve Çin gibi ülkeler için de aynısı söylenebilir. Devletin “himayesi neredeyse sonsuz iktidarı” tarafından korunan bu sınıflar, merkezinde cazip tüketim fırsatlarının, satın alacakları zeynet eşyalarının olduğu “küçük zevklere” kavuşmak için mücadele ederler. “Tüketim mallarının yokluğunun sürekli çekilmemesinden” mustarip olmuş, “tek tip ikinci kalite mallarla” yetinmenin lanetine uğramış 20. yüzyıldaki “bir örnek gri ve bir örnek yoksul” Sovyet tipi rejimlerin tam aksine, 21. yüzyılın despotizmleri, en azından toplumun bazı kesimleri için, tüketim cennetidir.⁵⁵ Erdoğan’ın iktidarının ilk yirmi yılında, ülkedeki alışveriş merkezi sayısı neredeyse sekiz kat artan Türkiye’de görüldüğü üzere, hükümetlerin önceliği cennete giden yolu asfaltlamaktır. Alışveriş yapmanın orta sınıf için bir ruhsal konfor kaynağı olmasına şaşırmak gereksizdir. Alışveriş merkezleri ve internetten perakende satış yapan siteler hac mekânları, hacıları serseme çevirip beklenti içinde tutmak, günahlarından

55 Czeslaw Milosz, *The Captive Mind*, Vintage, New York, 1990 [1951], s. 66 [Türkçesi: *Tutsak Edilmiş Akıl*, çev. Osman Fırat Baş ve Mariusz Greser, Elips Kitap, Ankara, 1. baskı, 2006]. Modern despotizmin yıkıcı iktisadi sonuçları olacağına dair hatalı varsayımı dile getiren, despotik devletlerde iktisadi teşebbüsün “hiçbir şeyin onarılmadığı, hiçbir şeyin gelişmediği ... her şeyin terk edilip gidildiği” raddede ezileceğinden emin olan Montesquieu idi (*Spirit of the Laws*, cilt 14, s. 61).

tüketim yaparak arınacaklarmış gibi paralarını son kuruşlarına kadar harcatmak üzere tasarlanmış şatafatlı renk ve ses labirentleridir. Bekârlar Günü'nde Çin'de, Kara Cumalarda İran'da ve Rusya'da bu tapınaklarda söylenen ilahilerin hepsinin nakaratı aynıdır: "Acele edin, hemen alın, her şey satılmalı." Mutfak gereçleri, oturma odasının duvarına asılacak tablolar, özel tasarım kıyafetler, akıllı telefonlar, aynı gün teslim hizmetleri, otuz gün iade hakkı, ücretsiz değişim ve yedi gün yirmi dört saat verilen müşteri hizmetleri desteği bu insanların ebedi kurtuluşudur.

Hayalet Halk

İktidardakilerin endişeleri

Orta sınıfların toplumsal değerleri hiçe sayan uyumluluğu, bu sınıfların, toplumun daha alt katmanlarında kaynayıp yukarı doğru püsküren ama neyi hedef alacağına kararsız öfkenin sebep olduğu kargaşaları neden şok emici bariyerler gibi yumuşattığını açıklar. Öte yandan, bu sınıfların despotik devletlerdeki sabitleyici ve istikrar kazandırıcı rolünü abartmamak da önemlidir. İlham perimiz Montesquieu, “İnsan otoritesinin her bakımdan despotik bir dünya kurmuş olduğuna inanmak yanlıştır. Böyle bir dünya asla olmamıştır ve olmayacaktır, çünkü en muazzam iktidar bile her zaman bir şekilde sınırlandırılmıştır,”¹ der.

Montesquieu bu sözü edeli neredeyse üç yüzyıl olmuştur ancak despotik iktidarın sınırlandırılması hakkında yaptığı ve durumu sakın kafayla değerlendirmemiz gerektiğini bize hatırlatan bu tespiti geçerliliğini hâlâ korumaktadır. Kırılganlık despotizmin lanetidir. Rekabet halindeki poligarkların sinsice etrafında dolaştığı, zengin ile yoksul arasındaki uçurumun hiç

1 Montesquieu, *Considerations on the Causes of the Greatness of the Romans and Their Decline*, Hackett, New York, 1965 [1734], s. 210.

eksik olmadığı despotik iktidar hizipleşmeye ve kargaşaya düşmeye, halkın direnişiyle karşılaşmaya ve parçalanmaya açıktır. Despotik rejimlerin çökene ya da devrilene kadar meşru ve istikrarlı görünmesi genel kural olduğundan, garipliklerle dolu bir konuya şimdi el atıyoruz ki bu rejimlerin en tuhaf özelliklerinden birine anlam verebilelim: yöneticilerin mustarip olduğu endişe nöbetleri.

Despotizmlerin tepeden inmece “otoriter” diktatörlükler, otokrasiler ya da kendi iktidarını kaba kuvvetle dayatan az sayıdaki liderden oluşan tiranlıklar olduğu yönündeki yaygın kanı yanıltıcıdır. Bu kanının gerçeklikle bağı pek yoktur çünkü söz konusu rejimlerin çok dikkat çeken bir özelliği, yetkililerin halkın üzerindeki güçlerini kaybetmekten duyduğu endişenin iktidarın bütün kademelerine sinmiş olmasıdır. Despotizmlerin yapısı gerçekten de bir piramide benzer çünkü siyasi güç ve nüfuz ticareti yukarıdan aşağıya doğru hizalanır. İktidarın ayakta kalabilme, rakiplerini alt etme, önceki hatalardan ders çıkarmak zorunda kalmama lüksüne kavuşma, bu hataların maliyetini göz ardı etme ya da başkalarına yıkma veya bunların sonuçlarıyla yüzleşmeyi sonraki bir zamana erteleyebilme becerisi olduğunu anlatan eski veciz sözü iktidar sahipleri bilir.² Ne var ki, piramidin en tepesini işgal edenler, hayatlarıyla istedikleri gibi oynadıkları insanlara karşı savunmasız bir durumda olduklarının da farkındadır. Hem kendi iktidarlarının iktidarsızlığını hem de iktidarsızların iktidarını hissederler. Yurtiçi güvenlik ve gözetleme faaliyetlerine muazzam miktarlarda para dökmelerinin sebebi tam da budur; orduya ayırdıklarından genellikle çok daha fazlasıdır bu çünkü parayı oraya harcadıkları takdirde, başını ezemeyecekleri kadar büyüyeceğinden korkarlar ordunun. Öte yandan, yönetenlerin, şiddet, korku ve talimatla iktidar etmenin kalıcı bir hükümetin reçetesi olmadığıнын son derece farkında olması da büyük bir paradokstur. Şiddet, despotların cebindeki yumruktur; fakat bu yumruğu indirirken aşırıya kaçamayacaklarını, çünkü yumrukla yönetmek direnişi büyütece-

2 Karl Deutsch, *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*, Free Press, New York, 1963, s. 21.

ğinden amaçlarına zarar verebileceğini özellikle bilirler. Despotlar, aldatma ve ayartma ile kazanılabilecek olanın kaba kuvvetle kazanılabilecek olandan âlâ olduğu düsturunu bilirler.

Despotların en akıllıları, Çinli akademisyen Yu Keping'in "öğrenen" muktedirler adını verdiği yöneticilerden olmak için büyük çaba harcarlar.³ Danışmanları, eğer yetkin danışmanlarsa, hükümranlıklar alanlarında görülebilecek düzensizliğe, işlerin istendiği gibi gitmemesine, ihtilaf ve çekişme emarelerine karşı yöneticilerini uyarır ve onlara, tabii eğer bunun hatırlatılmasına ihtiyaç duyuyorlarsa, liderlerin gücünün insanlara, sürekli patronluk taslamadan ve zorbalık etmeden, bir şeyler yaptırabilmekten geçtiğini hatırlatırlar. Akıllı despotlar ve yakın çevreleri, iktidarın akıllısını kurmakla ilgilenir. İhtiyar Machiaveli'nin tavsiyesi hep kulaklarındadır: "Bilge prens yurttaşlarının her türlüşünü her durumda devlete ve kendisine muhtaç kılmanın yollarını düşünecektir; böylece onlara güvenebilir."⁴ 17. yüzyılda yaşamış Hırvat akademisyen, seyyah, rahip ve diplomat Juraj Križanić de aşağı yukarı aynı öğüdü vermişti. 1663-1666 yılları arasında kaleme aldığı *Politika* adlı eserinde, "Krallıklar krallar için yaratılmış değildir, kralların yaratılış sebebi krallıklardır," demeye cesaret etti. "Halkı öyle yönet ki asla değişikliğe ihtiyaç duymasınlar."⁵ Akıllı despotlar aynı şekilde düşünür. Amaçları, yönetilenlerin gönüllü kulluk yapmasını sağlayarak onları yönetmektir. Zorbalık yapmaktansa satın alır, inkâr etmektense saptırır, karşılarına almaktansa yanlarına çekerler. Kibrin getireceği tehlikelerin, icraata ve halk nezdindeki meşruiyete dayalı kalıcı hükümete ihtiyaç duyulduğunun şiddetle farkındadırlar. Bu yüzden adımlarını dikkatli atar, ile-

3 Bkz. John Keane, "Understanding the Chinese Communist Party: A Conversation with Yu Keping", *Open Democracy*, 15 Nisan 2014, <https://www.opendemocracy.net/john-keane/understanding-chinese-communist-party-conversation-with-yu-keping>; ayrıca bkz. Matthew Frear, *An Anatomy of Adaptive Authoritarianism: Belarus under Aleksandr Lukashenka*, yayımlanmamış doktora tezi, University of Birmingham, 2011.

4 Niccolò Machiavelli, *The Prince and the Discourses*, The Modern Library, New York, 1950, Dokuzuncu bölüm, s. 39.

5 John M. Letiche ve Basil Dmytryshyn (der.), *Russian Statecraft: The Politika of Iurii Krizhanich*, Basil Blackwell, Oxford, 1985, s. 188, 205.

riye bakarlar; “çevresel koşullardaki değişikliklere uyum sağlayan yönetim” tekniklerine ve başkalarını yönetme sanatını deneme yanılma yöntemleriyle geliştirmeye hayranlık duymalarının sebebi budur.⁶

Muktedirin, nasıl daha iyi yöneteceğini öğrenmeye meyilli oluşu takdire şayandır. Ürkekliği de öyledir. Muktedirin yüreğine dokunsanız geçirdiği iktidarsızlık spazmını hissedersiniz. Çinlilerin söylediği gibi, hükümet etmenin tahtaya çivi çakmaktan ziyade yumurta kabukları üzerinde dengeyi kaybetmeden yürümeye benzediğini bilir muktedirler. Devletin maneviyatının bozulmasından ve çürümesinden endişe ederler. Devlet başkanlarından en alt kademeye kadar, bütün hükümet yetkilileri çok iyi bilir iktidar kaybindan endişe etmenin muktedirlerin laneti olduğunu. Şi Cinping’in, Brejnev’in annesini ilk defa Moskova’ya getirmesini anlatan fıkrayı çok sevdiği söylenir. Kremlin’deki büyük apartman dairesini, Zil marka gösterişli limuzinini ve artık yaşadığı lüks hayatın bir parçası olan süslü püslü işe yaramaz eşyaları annesine gururla gösterir Brejnev. “E, ne düşünüyorsun anne?” der. “Artık hiçbir şey için endişelenmene gerek yok, asla. Seninle çok gurur duyuyorum, Leonid İlyiç,” der annesi, “ama ya Komünistler öğrenirse?”⁷ Ağaçlar devrildiğinde maymunlar kaçışmış (*shù dǎo húsūn sǎn*) diyen o eski Çin atasözü, despotların sadece her şeyi yitirme ihtimalinden korktuğunu değil, neden gerçekler ve zorluklarla yüzleşip onları kararlılıkla ele aldıklarını da açıklar. “Öğrendim ki,” demişti Viktor Orbán bir grup büyükelçiye, “rakibinizi öldürme fırsatını yakaladığınızda düşünmezsiniz, hemen yaparsınız”.⁸ Bu davranış despotların tipik bir özelliğidir ve ik-

6 Sebastian Heilmann ve Elizabeth J. Perry (der.), *Mao's Invisible Hand: The Political Foundations of Adaptive Governance in China*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2011, s. 8-10 ve 62-103; ayrıca bkz. Sebastian Heilmann, “From Local Experiments to National Policy: The Origins of China's Distinctive Policy Process”, *China Journal*, sayı 59, 2008, s. 1-30.

7 Şuradan aldım: Evan Osnos, “Born Red”, *New Yorker*, 4 Haziran 2015.

8 *WikiLeaks* tarafından yayımlanan notta alıntılanmıştır: “Budapest Daily 26 Haziran [2007] D) Budapeşte 992”, https://wikileaks.org/plusd/cables/07BUDAPEST1043_a.html.

tidarı paylaşmanın neden despotlara göre olmadığına ışık tutar. Söz konusu yöneticiler, yalnızca açık, serbest ve adil seçimlere inanmakla kalmayan; toplumsal ve siyasi eşitliğin büyütülmesine ve dolayısıyla iktidarın kullanıldığı her yerde iktidar hiyerarşilerinin halk tarafından gözetim altında tutulmasının ve sınırlandırılmasının yurttaşlar ve medya tarafından aktif bir biçimde desteklenmesine de gönül vermiş bir güçlü siyaset ve hayat tarzı anlamına gelen nezaretçi demokrasiden hiç hazzetmezler.

Gariplik de işte burada başlar. Kontrolü kaybedeceğinden kaygılanmak, çağımız despotlarının, ellerinde tuttukları muazzam iktidar tekeline rağmen, neden hâlâ ürkek olduklarını açıklar. Kendilerine insanüstü özellikler bahşedilmiş gibi davranmaları, bu yüzden de sıradan ölümlülere kıyasla yüce varlıklar olduklarını düşünmeleri tipik özellikleridir ancak yine de insana çok özgü o güvensizliği en derinlerinde hissederler. Bu nasıl olur? MÖ. yaklaşık 474 yılında yazmış olduğu *Hiero* isimli eserinde, başkaları üzerinde iktidar kurmuş olmanın her zaman zevk verdiğini, iktidarlara sayesinde tebaasının hayatını sıkıntıya sokabileceğini, yıkıma uğratabileceğini bilmenin neredeyse erotik bir hazza yol açtığı varsayımını sorgulayan eski Atinalı tarihçi, filozof ve asker Ksenophon bize ilk ipuçlarını verir. Sıraküzalı tiran Hiero ile Simonides isimli bilge lirik şair arasında geçen diyalog şeklinde kaleme alınmış bu eserde, Ksenophon, keyfî iktidarın tiranları sefilleştirmeye meyilli olduğunu gösterir. “Tiranlar,” der Ksenophon, “gece gündüz, sanki sebep oldukları adaletsizlikler yüzünden bütün insanlar onları ölümle cezalandırmış gibi yaşarlar.” “Tiranlığın debdebesi” özden çok biçimdedir. Aslında, güçleri her şeye yeten iktidar sahiplerinin gerçek dostu yok denecek kadar azdır. Etrafları baş belası yağcılarla sarılmıştır. Tiranlar, bildikleri düşmanlarını kendilerine “bir kol boyu mesafesinde” tutmak zorunda olsalar da “onlara yaslanmak zorundadırlar”. Kendi muhafızlarından tedirginlik duymak zorundadırlar. Her biri yeteneklerini bir anda tirana sadakatsizliğin hizmetine vermeye meyilli, halkın nezdinde itibar sahibi, dürüst, saygın ve bilge kişile-

re karşı şüphe beslemelidirler. Aileye, sevgililere ve hediye getiren ziyaretçilere dahi güvenilmez.⁹

Ksenophon bir konuda haklıdır. Günümüz despotları güvensizlik nöbetleri geçirir. Tecrit edilme ve paranoya denen çifte laneti çok yakından tanırırlar ve domuzlar şişmanlamaktan nasıl korkarsa iktidar sahiplerinin de şöhretten öyle korkması gerektiğini söyleyen Çin atasözünün kendi dillerindeki karşılığını kolaylıkla bulabilirler. Vladimir Putin'in yemeklere, sırf işini sağlama almak için, bir çeşniciyle (Romalıların verdiği isimle *praegustătorle*) katıldığını, gezmeye çıktığında ise etrafını güvenlik teşkilatı ya da ordu kökenli "kuvvetli adamların" (*siloviki*) sardığını öğrenmek; Kim Jong-un'un, ülke dışına yaptığı her resmî ziyarette, sağlığı hakkındaki ayrıntılı bilgilerin mevcut ve müstakbel düşmanlarının eline geçmesini engellemek amacıyla, yardımcılarına gaitasını ve idrarını toplamaları ve o kötü kokulu paketi olduğu gibi Kuzey Kore'ye geri getirmelerini emrettiğini öğrenmek işte bu yüzden sürpriz olmamalıdır. Despotların etrafı gece gündüz gizli ajanlarla, gizli ajanları izleyen gizli ajanlarla ve bunlara ilaveten son derece iyi eğitilmiş ve silahlı muhafızlarla sarılıdır. En çok suikast girişiminden kurtulan dünya lideri olduğu rivayet edilen Şi Cinping bu durumun bariz bir örneğidir. Seyahat ederken onu özenle tek tek seçilmiş siyah takım elbiseli adamlardan oluşan devasa bir ekip korur: Bu ekip, bünyesinde birkaç bin elit koruma barındıran ve işlerin son derece gizlilikle yürütüldüğü Merkezî Güvenlik Bürosu'ndan seçilir. Vietnam'da, Komünist Parti'nin lider kadrosunu koruyan, Parti'nin doğrudan kontrolü altında bulunan Vietnam Kamu Güvenliği Güçleri'ne bağlı istihbarat birimleri ve emniyet kuvvetleridir. Bir o kadar katı ve müsamahasız önlemlerle korunan Orbán'ın etrafında muhtelif birimler görev yapar: aile mülklerini koruyan güvenlik güçleri, hükümet karşıtı toplu gösterileri dağıtmakta uzmanlaşmış Ferencváros futbol kulübü taraftarlarından oluşan iyi örgütlü ve

9 Ksenophon, *Hiero, or The Tyrant: A Discourse on Despotic Rule*, çev. H. G. Dakyns, Project Gutenberg, 2013, <https://www.gutenberg.org/files/1175/1175-h/1175-h.htm>

siyaseten güvenilecek bir çete, Fidesz'in 2010 seçimlerinden zaferle çıkmasının ardından kurulan, Orbán'ın önceki şahsi koruması János Hajdú tarafından yönetilmesi şaşırtıcı olmayan ve sınırsız arama, gözetleme, tutuklama yetkileriyle donatılmış, savaşmaya hazır bir birim olan Terörle Mücadele Merkezi.

Gizlilik içinde yürütülen bu güvenlik düzenlemelerinin ayrıntıları hakkında, bilinen sebeplerle, çok az kaynak mevcuttur. Öte yandan, zirvedeki despotların kendilerini sürekli inceleyen, meşrulaştırırken ve ilgiyi kendi üzerlerine çekmeye çalışırken nasıl nevrotik, daha doğrusu proto-demokratik davrandıklarını iyice ortaya seren de bu önlemlerdir. Despotlar zor bir güvenlik ikilemini çözmek durumundadır: Güvenlik güçlerinin öncelikli görevi despotları halkın huzursuzluğa kapılması durumunda korumak mı, yoksa ajanlara, muhirlere, üst düzey komplolara ve darbe teşebbüslerine karşı korumak mı olmalıdır?¹⁰ Belli etmezler ancak kendilerinin ve belli başlı yetkililerin kaderinde, merdivenleri hızla çıkanların yeteneklerinin artık onları taşıyamayacağı basamaklara ulaşıncaya kadar terfi edeceğini söyleyen Peter İlkesi'ne kurban gitmenin olmasından da, hiç şüphesiz, korkarlar. Vasatlık kendisinden yükseğini bilmez diyen o eski atasözü, bu despotların kendi güvenlik güçleri için de geçerlidir.

İktidar sahiplerinin endişelerini dışavurduğu, sanki iktidar da kalacakları zaman hızla tükeniyormuş gibi hareket ettiği, örneğin, denizaşırı ülkelerde mülk edindiği zamanlar da olur.¹¹ Adına koltuk sevdası diyebileceğimiz olgunun semptomları da bu ürkekliği çoğaltır. Makamlarından ayrılmanın ya da uzaklaştırılmanın kişisel dünyalarının da çökmesi anlamına geldiğini despotlara hatırlatmaya hiç gerek yoktur. Václav Havel'in *Leaving* adlı kitabında –bu kitapta parmakların arasından akıp giden iktidarın bıraktığı acı dolu kayıp hissini işleyen Çehov'un

10 Sheena Chestnut Greitens, *Dictators and Their Secret Police: Coercive Institutions and State Violence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2016.

11 Bkz. Marina Walker Guevara ve arkadaşları, "Leaked Records Reveal Offshore Holdings of China's Elite", *International Consortium of Investigative Journalists*, 21 Ocak 2014, <http://www.icij.org/offshore/leaked-records-reveal-offshore-holdings-chinas-elite>.

Vişne Bahçesi'ne ve Shakespeare'in *Kral Lear*'ına bol bol gönderme yapılmıştır– yer alan başkarakter “Ne kadar zor olduğunu bilirsiniz. Ben siyasete bütün ömrümü verdim,” der.¹² Despotizmde koltuk sevdasını tetikleyen nedir? Makamın getirdiği avantalar değildir sadece bunun sebebi; dağ gibi yığılan kişisel servetten, şoförlü arabalarda geçirilen zamanlardan, güzel akşam yemeklerinden, yatağına istediğini alabilmekten, cömert rüşvetlerden fazlasıdır. Kamuoyunun takdirini kazanmanın verdiği o derin kişisel tatmin de rol oynar burada. Despotik iktidar bir afrodizyak işlevi görür. Despotlar, makamlarına müptela olmuştur. Er ya da geç, kibirden beslenen akbabaların gözünde kolay lokmalara dönüşürler genellikle. Kendini beğenmişlik, güvensizliğin öbür yüzü, haklarından gelir. Bu yüksek siyaset neferleri silahlarını kuşanmaya hiç gerek duymaz. İktidarda kalacakları süreye kısıt getirilmesinin bahsedilmesinden hiç hoşlanmazlar. Siyasi dehanın, ne zaman bırakacağını bilmekten geçtiğini görecektir bir bilgelikle kutsanmadıklarından –“Sadece ustalar sınırlarını bilir,” demişti Goethe, efendinin geride durarak zafer kazanacağını anlatırken– vazgeçilmez oldukları yanılgısıyla yaşarlar.¹³ İktidar sahiplerinin çekilip yerlerini diğerlerine bırakmasını gerektiren demokratik nezakete, koltuk sevdasını ve gücün suiistimal edilmesini engelleyen diğer demokratik mekanizmaların –örneğin makamların belirli aralıklarla el değiştirmesinin, muhalefetin tanınmasının, skandalları araştırıp ortaya çıkaran gazeteciler sayesinde kamuoyunun bilgilendirilmesinin, rüşvet ve diğer ödemelerin kabulünü engelleyen yasaların çıkartılmasının, görevden alma ve yetkilendirme mekanizmalarının çalıştırılmasının, azil prosedürlerinin işletilmesinin, (emekli maaşı, seyahat ayrıcalıkları, sağlık yardımları ve koruma tahsisi gibi) görevi bıraktıktan sonra sağlanacak faydaların yasalarla belirlenmesinin, devletle iş yapan şirketlerin yönetim ya da icra kurullarında yer alma koşullarının düzenlenmesinin– kurulmasına düşman olmalarının sebebi budur.

12 Václav Havel, *Leaving*, Faber & Faber, Londra, 2008, s. 70.

13 “Natur und Kunst” diye bilinen isimsiz soneden (1802?), *Johann Wolfgang von Goethe: Selected Poetry*, der. David Luke, Penguin, Londra, 2005, s. 125-126.

Tüm bu mekanizmaları mazide kalmış bir demokratik dönemin çeri çöpü olarak görür despotlar. İktidarı kaybetme korkularının kibirlerini bastıracağı bellidir. Görevden zorla uzaklaştırılmak demek, önemlerini ya da biriktirdikleri serveti yitirmekten, dakikaların bile hesabının yapıldığı günlerin uzamasından, boş takvimlerden, çalmayan telefonlardan, aileyle, sevdikleriyle geçirememiş oldukları zamanı telafi etmedeki beceriksizlikten, derisi kalın olmanın işin icabı, hassasiyetin ise zayıflık olarak görüldüğü maço bir dünyayı terk etmenin sebep olduğu duygusal stres ve düpedüz depresyondan çok daha fazlasını riske atmak demektir. Despotların büyük korkusu, ister doğal sebeplerden isterse rakipleri tarafından katledilerek olsun, gerçekten ölmek değildir sadece; Yugoslavya'da ipleri elinde tutan Josip Broz Tito'nun bir zamanlar söylediği gibi, "ölümlerin en kötüsü" siyasi ölümdür.¹⁴

Siyasi ölüm korkusu yeni despotların, sanki o heybetli hallerinin hiç sonu gelmeyecekmiş gibi, saçlarını neden boyadığını (siyah saç boyasına duyulan açlıkta Çinli liderlerle kesinlikle kimse yarışamaz), pırıl pırıl parlayan takma dişlerini, düzenli olarak solaryuma yatırdıkları bronz tenlerini anlamamıza yardımcı olur. Bu korku, neden erkeklerin (çoğunlukla erkekler despotlar) kollarına genç kadınları takmayı sevdiğini, derin doku masajından, uyarıcılardan hoşlandığını, yüz gerdirmeye katlandığını, spor salonuna, polo oynamaya ve vücut çalışmaya mesai harcadığını da açıklar. Hiç de gülünecek bir mesele olmayan tensel ölüm siyasi ölümlü de beraberinde getirir. Despotların hayatına musallat olur. Belki içlerinden bazıları, kendileriyle baş başa kaldıklarında, o eski Epikürcü mesel ile teselli bulur: Yaşayanlar hayatta oldukları sürece ölümlü dert etmemeli, öldükten sonra zaten isteseler de edemeyecekler. Belki o eski şakayı da biliyor olabilirler: Ölüm, doğumdan hemen önceki o andan daha korkunç değildir. Fakat yine de kendi bedenlerinin toprak olmasından korkarlar. Koruyucu ilaçlar kullanmalarına rağmen, despotlar, ölümlü olmalarının bir aşamada ikti-

14 Angus McIntyre (der.), *Aging and Political Leadership*, Suny Press, South Melbourne, 1988, s. 299-310.

darın kime kalacağı sorununu doğuracağını ya da muhtemelen rejim krizi çıkaracağını fark ettiklerinde hafif ya da sert panik atakları geçirirler. Mutlak iktidarın mutlak sınırı ölümün verdiği iktidarsızlıktır. Bu iktidarsızlık her despotu pençesine alıp bedeninden küçük küçük parçalar kopartır. Pasın demire galebe çaldığı, zamanın artık sonsuzluğunu yitirdiği, “Mutlak İktidardan Mutlak İktidarsızlığa” geçiş yapılan andır o an.¹⁵ En güçlü despotlar bile ölümün avucuna düşmekten kurtulamayacaklarını bilir. Kışın soğuk algınlığına yakalanan, geceleri horlayan mahluklardır onlar; ölümün bir siyah deve olduğunu ve er ya da geç her kapıda dizlerini kırıp yere çökeceğini söyleyen o Arap atasözünün işaret ettiği hakikatin gayet idrakindedirler. Hepsi had safhada farkındadır ki suikasta uğramak da vardır bu işin içinde.

Despotik rejimlerin temel zayıflıklarından biri işte bu şekilde karşımıza çıkar: Çürümüş iktidar sahiplerinden kurtulmanın ve eğer despot görev başında ölürse yerine kimin geçeceği sorununa (o telaş içinde) çözüm bulmanın zorluğu. Montesquieu, seleflerini tayin etmede en güçlü despotların bile güçsüz kaldığını çok uzun zaman önce görmüştü. Ölüm döşeginde, sırtları yastıklarla desteklenmiş haldeyken, yerlerine kimin geçeceğini şart koşabilirler; örneğin Umman’da, arkasında hiç evlat bırakmayan Sultan Kâbus’un yazıp mühürlü bir zarfa koyduğu vasiyeti, Sultan son nefesini verir vermez açıldı. Yine de Montesquieu, kardeşlerini ve diğer erkek akrabalarını boğdurarak ya da gözlerini dağlatarak iktidarlarını pekiştirmiş en acımasız sultanların dahi (Safevî Şahı II. İsmail’i düşünerek bunları söylemişti), ölüm ânında, iktidar boşluğu oluşmasını ve tah-tın şiddet zoruyla gasp edilmesini engellemeyi başaramadığına dikkat çekmişti. Bu zaafı fırsat bilen muzip tiplerin neden şimdilerde acımasız ölüm döşegi şakaları yaptığını anlamak mümkündür. Ölmek üzere olan bir despot, “Halkım bensiz ne yapacak?” diye sorar danışmanına. Onu teselli etmeye kararlı danışmanı, ona halkı için üzülmemesini, halkın gerekirse “taş yiyeceğini” ama kendilerini mutlaka toplayacağını söyler. Kısa bir

15 Augusto Roa Bastos, *I, the Supreme*, Faber & Faber, Londra, 1987, s. 409.

sessizlik olur, ardından despot danışmanına, taş ticareti tekeli-
ni oğluna bıraktığını duyuran bir ferman yayımlamasını emre-
der. Başka bir ölüm döşeği şakasında bir despotun ülkeyi “son
nefesini verinceye kadar” yöneteceğini söylediğinden bahsedil-
rir. Ölmek üzere olan despotun danışmanlarından biri sessizce
yanına gelir, halkın onu son bir kez görmek ve ona veda etmek
istediğini söyler. Şaşırır despot, danışmanına sorar: “Niye? Bir
yere mi gidiyorlar?”

Egemen halk

Her iki şakanın da despotları halkının hem efendisi hem hiz-
metkârı olarak gösteren o büyük halüsinasyonu kullandığına
dikkat etmek gerekir. Despotlar gerçekten de şiddete başvuru-
lan kargaşadan korkarlar ve ödlelikle yurttaş cesareti arasında
incecik bir çizgi olduğunun gayet farkındadırlar. Rusların söy-
lediği gibi, bir kaşık katranın bir fıçı balı mahvettiğini bilir des-
potlar. Sofraya konan aşın, gökdelenlerin, alışveriş merkezle-
rinin ve yurtdışı tatillerinin iktidarlarını konsolide etmeye ye-
terli olmadığını da, içgüdüleriyle, bilirler. İktidar sahipleri işte
bu yüzden halka inandıklarını ve yöneticiler olarak tek gayele-
rinin, desteklerini aldıkları halka hizmet etmek olduğunu sü-
rekli ilan ederler.

Yeni despotizmlerde tepedekinden aşağıdakine kadar bütün
yetkililerin “halk” retorliğini düzenli olarak sahaya sürmesi ve
egemen otoritenin varsayılan kaynağı olarak onlardan sürekl-
li bahsetmesi insanın kafasını karıştırır. Böyle davranmalarının
sebebi sadece fareyle oynamayı seven kediler olmaları değildir.
İktidar sahiplerinin en akıllıları bilir ki orduyu, gizli polisi, ga-
zetecileri ve sansürcüleri kendi yanına çekmiş olmak yeterli de-
ğildir; bir ülkeyi yöneten kurumların belli ölçüde etkin bir şe-
kilde işlemesini nihayetinde sağlayanın halkın desteği olduğu-
nu ve bu temel ilkeye en azından inanır gibi görünmek zorun-
da olduklarını bilirler.

18. yüzyıl Fransa’sında birbirini takip eden hükümetlerde,
çoğunlukla diplomat ve dışişleri bakanı olarak en üst düzey gö-

revleri üstlenmiş Fransız devlet adamı Talleyrand, neden hiçbir hükümetin tebaasının rızasını almadan uzun süre ayakta kalamayacağını açıkladı ve buna meşruiyet ilkesi adını verdi. Bu ilkeyle Talleyrand'ın kastettiği, hükümetin “gücünün ve dayanıklılığının” her zaman halkın desteğini kazanmasına bağlı olduğu ve gasp edilmiş bir iktidara sırtını yaslamış hükümetin ise “başını beladan, devrimden ve iç tehlikelerden” kurtarmayacağıydı.¹⁶ Yeni despotlar söz konusu meşruiyet ilkesinin gayet farkındadır. Yalnız kaldıklarında, her şeye burnunu sokan gazetecilerin mikrofonlarından, kameralarından uzak olduklarında halkın bilinmeyen bir istikamete doğru dizlerinin üzerinde sürünen göçebelerden, aptallardan, orospulardan, serserilerden, komploculardan, göçmenlerden, korkaklardan, boş gezenlerin boş kalfalarından ibaret olduğunu düşünebilir, söyleyebilirler. Halkın önüne çıktıklarında ise başka konuşurlar. Onları demokrasiye son derece inanmış yöneticiler olarak gösteren yöntemleri kullanmak suretiyle kendi meşruiyetlerini beslemek için ellerinden ne geliyorsa yaparlar. Ülke dışından gelen yozlaştırıcı etkilere karşı halkın korunmaya ihtiyacı olduğunu söylerler. Ülkenin gerçek gücünü halktan aldığına yemin ederler. Halktan bahsederken böyle dışarıdan göze hoş gelen ama özü itibarıyla yanıltıcı kelimeler seçmelerinin bir amacı vardır. Yeni despotlar, liderin dikte ettiklerine boyun eğmenin haklı ve münasip olduğunun, siyasi yapının bütün kurumlarıyla halkın kolektif iktidarının vücut bulduğu yerler olduğunun kayıtsız şartsız kabul edilmesini sağlamak için yoğun çaba harcar ve bunu halk adına yaparlar.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde “halk” teriminin nasıl kullanıldığına kafa yoran Yu Hua, *On Sözcükte Çin* kitabında, modern Çince'de bu kadar anomali oluşturan başka bir kelime olmadığına, “halk” kelimesinin “her yerde olmasına rağmen görünmez kalmayı bir şekilde başardığına” dikkat çeker.¹⁷ Bu önemli

16 *Memoirs of the Prince de Talleyrand*, der. Duc de Broglie, BiblioBazaar, Londra, 1891, s. 119.

17 Yu Hua, *China in Ten Words*, Anchor, Londra, 2013, s. 3 [Türkçesi: *On Sözcükte Çin*, çev. Bahar Kılıç, Jaguar Yayınları, İstanbul, 1. baskı, 2020].

bir tespittir: Despotizmler halkın yaşayan bir hayalet olarak tasvir edilmesinden beslenirler. Despotizmin imgeleminde, halk hem vardır hem yoktur; bir yandan siyasetin en önemli parçası olan en yüce varlık iken diğer yandan neredeyse hiç önem taşımayan bir yokluktur. Belarus'ta, Lukaşenko rejiminin taraftarları ona hep *bats'ka* (baba) diye hitap eder ve ondan "halk adamı" diye bahseder. Vergi toplanmayan, seçim yapılmayan, sadece parasız eğitim ve sağlık hizmetlerinin verildiği ve konut ihtiyacının büyük ölçüde devlet tarafından sübvansede edildiği petrol ve doğal gaz zengini minicik Brunei krallığında, Sultan Hassanal Bolkiah sık sık "halk" duasına çıkar. "Kral halkına karşı, halk da krala karşı sorumludur," der sarayında huzuruna kabul ettiklerine. "Kral ve halk, hep birlikte, ulusun güvenine layık olmaya çalışır."¹⁸

Çin'de, Yu'nun belirtmiş olduğu üzere, siyasi sistemin en yukarısından en aşağısına kadar bütün yetkililer "halkı" (*rén mín*) devletin egemenliğinin kaynağı olarak gösterir. "Halk" ve "demokrasi" (*mín zhǔ*) terimleri, "halkın" vücut bulmuş hali olduğu söylenen Parti devletinin hâkim dilinin parçasıdır. Brifinglerde, seminerlerde, atölye çalışmalarında, yetkililer, "Partinin başlıca amacı ... bütün kalbiyle halka hizmet etmektir," gibi ifadeleri ustalıkla kullanır; Parti, "belirli menfaat gruplarının özel çıkarlarından ziyade" halkın çıkarlarını temsil eder. Parti liderliği, yolsuzluğa (*fǔ bài*) karşı verilen kavganın, hem üst hem alt seviyelerde "kaplanların ve sineklerin"¹⁹ örgütlü bir çabayla kovalanmasının, "halkın taleplerinin ve isteklerinin" doğrudan bir sonucu olduğunu söyler. 2013 yılı ortalarında Parti Merkez Komitesi genel sekreterliğine seçilmesinin ardından Şi Cinping tarafından girilen "kitle çizgisindeki" temizlik –Parti saflarındaki yolsuzluğa karşı en tepeden başlatılıp aşağı doğru inen mücadele– bu terimlerle ifade edildi. Benzer bir şekilde,

18 Ain Bandial, "Your Gilded Chariot Awaits: Brunei Sultan Celebrates 50 Years in Power", *Reuters*, 5 Ekim 2017, <https://www.reuters.com/article/us-brunei-royals/your-gilded-chariot-awaits-brunei-sultan-celebrates-50-years-in-power-idUSKBN1CA0NA>.

19 Kaplanlar ve sinekler: Güçlü siyasi liderler, üst düzey yöneticiler ve küçük bürokratlar – ç.n.

2016 yılı Şubat ayında Çin Merkez Televizyonu (ÇMT - CCTV) stüdyolarında yaptığı ve büyük kalabalıklar tarafından izlenen konuşmasında, Şi devlet medyasının “halkın sesinin bir yansıması” olduğunu ve bu sebeple “Parti iktidarını ve Partinin birliğini koruması” gerektiğini vurguladı.²⁰ Halkın gelecekte haber veren kâhinler olarak görevlendirildiği bile olur. On Sekizinci Çin Komünist Partisi Ulusal Kongresi’nden kısa bir süre sonra, Şi, Çin Rüyası projesini duyurdu. Aktarılanlara göre şöyle diyordu Şi: “İnanıyorum ki Çin ulusunun yeniden doğuşunu gerçekleştirmek modern çağın başlangıcından itibaren Çin halkının en büyük hayali olmuştur. Bu hayal, pek çok Çinli neslin uzun zamandır hatırasında yaşattığı beklentiye bir araya toplar, Çin ulusunun ve halkının genel çıkarlarını içinde barındırır.”²¹

Baldan tatlı bu sözler yeni despotizmlerde yönetenler tarafından yapılan ne varsa neredeyse hepsinin halk adına yapıldığını çok iyi gösterir. Halk, tarihi, geçmişi, bugünü ve geleceği konuşturabilen büyük bir vantriloktur ya da en azından öyle görünür. Uzak geçmişe de yansıtılır halk: Örneğin Özbekistan’da, üç yüz yıldan uzun bir süre ayakta kalan, Osmanlı İmparatorluğu ve İran Safevîleriyle rekabet eden, Hint altkıtasının büyük bölümünü 19. yüzyılın ortalarına kadar yönetmiş Moğol hanedanının da dahil olduğu bir imparatorluğun kurucusu olan Zahîrüddîn Muhammed (1483-1530), bugün “Babür” (Aslan) olarak bilinir ve ifrata kaçan devlet törenlerinde “halkının büyük yöneticisi” ve “Özbek halkının gerçek evladı” olduğu söylenip resmî olarak ona tapılır. Kurgusal halkın pençelerinden, yaşayan halk da kendisini kurtaramaz. 2010 yılında, Yeni Wuxi Bölgesi İstihdam Bürosu’nun kapısı önünde, eski işvereniyle yaşadığı maaş sorununu çözememelerini protes-

20 Yunshan Liu, “Five Dimensions in Understanding the CPC”, *China Insight*, 7 Temmuz 2014; Xuequan Mu, “Facts & Figures: CPC’s ‘Mass Line’ Campaign Wraps up with Achievements”, *Xinhuanet*, 7 Ekim 2014, http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-10/07/c_127069864.htm. Şi Cinping’in ÇMT’deki konuşmasına şuradan ulaşabilirsiniz: http://news.xinhuanet.com/politics/2016-02/19/c_1118102868.htm

21 Huaguang Huang ve Jianzhang Luan, *The Roadmap of the 18th CPC National Congress and the Chinese Dream*, Pekin, 2013, s. 2.

to etmek için “Halka Hizmet Edilmiyor” yazılı bir pankart açma cesareti gösteren “Pankartlı Kardeş” lakaplı bir Çin vatandaşının başına açılan meşhur dertler, halk lafının nasıl meşum bir gölge oyununa dönüşebileceğini gösterir.²² Çinli yazarlar, yazılarında “Çin halkı” yerine (muhtemelen “halk” kelimesinin o tertemiz saflığını muhafaza etmek için) “bazı insanlar” ifadesini kullanmaları ya da “Kansu halkı”, “Sincan halkı” gibi ifadeleri, bölgesel farklılıkları, ayrımcılığı akla getirebileceğinden, bunun da “halk” kelimesinde anlamını bulan kutsal soyut ilkeyi kirleteceğinden hareketle, silmeleri yönünde resmî talimatlar aldıklarını aktarırlar.

Despotizm koşulları altında bu hayalet halka örgütlü bir biçimde tapılmasında merak uyandıran bir husus daha vardır. Konuyu yakından takip edenler, halkı sevdiğini ve ona saygı duyduğunu söyleyen iktidar sahiplerinin gizliden gizliye onlardan korktuğunu ve onları küçümsediğini düşünen dış gözlemcilerin hoş görülebileceği anlar yaşandığına çoğu zaman dikkat çeker. Bir örnek: 2013 Temmuz ayı başlarında, Çin’in uzak batı eyaleti Sincan’daki toplumsal kargaşanın dördüncü yıl dönümü yaklaşırken, sıkıyönetimin yeni ve daha katı bir biçimi halk adına uygulanmaya başlandı. Çinli yetkililer bu sıkı tedbirleri “halkın savaşı” olarak adlandırdı. Burada, diğer pek çok vakada görüldüğü üzere, “halk” kavramı etrafında yakılan ağıt, kanlı canlı insanlara karşı derin bir müphemlik, hatta gizliden gizliye bir küçümseyiş barındırıyor görünür. İnsanların bencil, köle ruhlu, sahtekâr, cesaretsiz ve hırçınlığa meyilli ancak nihayetinde egemen güce saygılı olduğu kabul edilir. Bu yüzden de halkın fikirlerinin yoldan çıkabileceği ve kargaşayı besleyen “sembolik şiddete” kayabileceği yönünde uyarılar yapılır. Yine bu sebeple, halkın, gerekirse kulaklarından çekilip götürülmek suretiyle, şüpheyi bırakmayacak bir kılavuzluğa ihtiyaç duyduğunda ısrar edilir.²³

22 John Keane, *Democracy and Media Decadence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s. 207.

23 Yu Keping, “Democracy or Populism: The Politics of Public Opinion in China”, *Human Rights and Good Governance*, der. Zhang Wei, Brill, Leiden, 2016, s. 303; John Fitzgerald, *Awakening China: Politics, Culture, and Class in the Nationalist Revolution*, Stanford University Press, Stanford, CA, 1996, s. 118.

Uygulamadaki sorun da böyle ortaya çıkar: İnsanlar halk adına nasıl yönlendirilebilir? Despotik iktidar sistemleri, insanların bir ömürde görüp görebilecekleri fırsatları belirgin bir eşitsizlikle onlara dağıtan plütokrasiler olduğundan bu sorunu çözmek bilhassa zorlaşmaktadır. İnsanları kulaklarından tutup çekmek kolay değildir. İşler ters gidebilir. İnsanlar patlayıcı maddelerdir; kendisini demokrat ve Kırgız halkının dostu ilan etmiş kaşları gür, saçları dökülen despot Askar Akayev'in 2005 yılı başlarındaki Lale Devrimi protestoları sırasında, Bişkek'in merkezinde yer alan başkanlık kompleksi bir anda protestocular tarafından basılıp da ailesiyle birlikte Moskova'ya sürgüne gitmek zorunda kaldığında keşfettiği üzere, bir anda alev alıp patlayabilirler. Kaderlerinin Akayev'inkine benzetmesinden korkan akıllı despotlar, efendilik etmek istedikleri halkın gözünde hem çevik hem çekici görünmek için uğraşır. Görevleri etten kemikten insanları mıknaş gibi kendilerine çekmek, liderlerini dikkatle dinlemeye ve söylediklerinin cazibesine kapılmaya teşvik etmektir. İnsanlar iktidar sahiplerinin haklılığına ikna edilmeli, liderlerinin otoritesinin ve sistemin hem kendileri hem ülkeleri için iyi olduğuna, başka hiçbir ciddi alternatiflerinin bulunmadığına kani olmalıdır. Sistemin çalışmasına her kademedede müdahale eden despotlar, iyi yönetmek için yönetselliği tebaasının aklına sokması gerektiğini bilir.²⁴ Bunun yolu, tebaasına neyi, nasıl doğru yapacaklarının reçetesini vermek, oyunun kurallarını tebaasının hayatına kazımak, onları baştan çıkarmak, yönetimin iktidarını kabul etmeye ikna etmek, hatta iktidar sahiplerinin egemenliğini kendi egemenlikleri gibi benimseyerek şiddetle arzu etmelerini sağlamaktan geçer. Yönetilenler yönetenlerin iktidarını çoğaltmalıdır.

24 İktidarın tebaasındaki yönetselliği beslemesi fikri Michel Foucault tarafından ele alınmıştır. Michel Foucault, "The Subject and Power", *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, der. H. Dreyfus ve P. Rabinow, Harvester, Brighton, 1982, s. 790.

Çok yakın zamana kadar, bunun nasıl olabileceği siyasetin anlatıldığı ders kitaplarının ve elyazmalarının çoğunda doğrudan ve açıkça söyleniyordu. Halkın iktidar sahiplerine hürmet etmesinin “doğal” olduğu kabul edilirdi. Aristoteles’in (MÖ. 350 civarlarında kaleme almış olduğu) *Politika*’sı kuralların belirlenmesine yardım etti. Bu kitapta belirlenen “saf” iktidar türleri tipolojisi (monarşi; aristokrasi ve cumhuriyet, yani yurttaşların özyönetimi), her siyasi yapıyı bekleyen büyük tehlikenin kalabalıkların küstahça aptallığı olduğunu varsayıyordu: Demagog liderlere, yağcılıkta ve kalabalıkları servetin ve iktidarın onların lehine yeniden dağıtılacağı vaatleriyle baştan çıkarmakta ustalaşmış Pisistratos gibi büyücü tiranlara akılsızca kapılıyordu kalabalıklar. İktidarlarını ekmek ve sirk oyunları (panem et circenses)²⁵ sürdüren Roma imparatorlarının hikâyelerini takiben Ortaçağ’da Hıristiyan doktrinlerinde (Aziz Augustinus) ve erken modern dönem Avrupa’sında seküler doktrinlerde (Hobbes) yer verilen “ilk günah” bu kadim önyargının canlı kalmasını sağladı. Benzer bir şekilde, James Madison’ı ve Amerika’daki yeni cumhuriyetin diğer mimarlarını endişelendiren, “toplumda çoğunluğu oluşturan grubun diğer grupları bastırmak için şiddete başvurusu” ve mafya iktidarı korkusu da yaşamaya devam etti.

20. yüzyılın ilk birkaç on yılına kadar, modern sosyal bilimler, kitlelerin iktidara hürmetinin yaradılışlarından geldiği inancını aynı şekilde ayakta tuttu. Gustave Le Bon gibi kitle psikolojisi kuramcıları –ki ondan çok daha ünlü Sigmund Freud *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi* (1921) kitabında Le Bon’un fikirlerinden faydalanmıştı– insanların bir topluluğa girdiklerinde, kitlelerin davranışına egemen olan “grup ak-

25 *Panem et circenses* (Lat.): *Ekmek ve sirk oyunları* tabiri ilk olarak Romalı şair Juvenal tarafından (tahminen MS. 100 yılında) yazılan *X. Taşlama*’da [*Satires X*] kullanılmıştır. Bu taşlama şiirde, Juvenal, Roma halkını geçmişte kullandığı ve doğuştan gelen siyasete müdahil olma hakkından, iktidarın özellikle yoksul yurttaşların siyasi desteğini kazanmak için yaptığı bedava buğday yardımları ve düzenlediği gösterişli sirk oyunları karşılığında vazgeçmiş olduğu için eleştirir. Bu tabir, sonraki dönemlerde, sıradan insanların özgürlüklerinin mücadelesini vermek yerine karnının doymasını ve eğlenmeyi tercih ettiğini anlatmakta kullanılmıştır – ç.n.

lı” mantığına teslim oldukları inancını savundu. Güçlü liderler, her an kaybetme endişesi taşıdığı yenilmezlik hissi ile bireyden bireye sirayet eden benliğini yitirmişlik arasında gidip gelen kitlelerin bu duygularını manipüle eder ve bireyler onların rüzgârında savrulan kum taneciklerini andırır. Büyük liderlerin cazibesine mıknatıs gibi kapılan heyecanlı kitleler, “kendi uzmanlık alanları dışında hangi konu olursa olsun sarıh ve mantıklı fikirlere sahip olmayan” insanların çılgınlığına kendini bırakır. Lider-takipçi ilişkisi, kitlelerin idealleştirilmiş, bir hata yapması mümkün olmayan koruyucu ve sevgi dolu ebeveyn figürüne içten içe özlem duymasına dayanır. Le Bon’un ulaştığı tespit şuydu: “Kitlelerin kahraman yerine koyduğu figürler her zaman bir Hükümdar’ı andıracaktır. Hükümdarın alametifarikaları kitleyi kendine çeker, otoritesi korkutup boyun eğdirir ve kılıcı yüreklerine korku salar.”²⁶

Halkın (gönüllü) kulluğuna ilişkin olarak öne sürülen ve kimi zaman beyin yıkama olarak adlandırılan bu hipnotizma modeli, despotizmlerin nasıl işlediğini anlama uğraşında neredeyse hiç işe yaramaz. Despotizmlerin “halka” duyduğu bağımlılık daha karmaşıktır, daha zayıf temellere oturmuştur ve daha karmaşıktır. Evet, kendilerini güvenilir, güçlü bir liderin kollarına fütursuzca atmak gibi mazoşist bir arzuyla yanıp tutuşan halklar vardır. Rusya’da ipleri elinde tutan Putin nalları diktiğinde milyonlarca Rus kesinlikle gözyaşı dökecektir. Baş despotları Saparmurat Niyazov daha yüce (ya da alçak) bir yere göçtüğünde yas tutmuş pek çok Türkmen gibi, Şi göçüp gittiğinde yas tutacak Çin vatandaşlarının sayısı da az olmayacaktır. Ne var ki yeni despotizmlerin temellerinin halkın hipnotize edilmesinde yattığını öne sürmek kategorik bir hatadır. Despotizmlerin kanını damla damla emdiği pek çok farklı karakter tipinin tek bir ortak özelliği vardır: yukarıdan aşağıya doğru örgütlenen iktidara riayet etmeye gönüllü olmaları. Kuşkucular, dudak bükenler, karamsarlar, yalakalar, güçlülere yağ çekip zayıfları hor gören (Carlos Fuentes’in deyimiyle “yukarıyı

26 Gustave Le Bon, “The Sentiments and Morality of Crowds”, *The Crowd: A Study of the Popular Mind*, Norman S. Berg, Dunwoody, GA, 1897, s. 39.

öpüp aşağıyı tekmeleyen”) dalkavuklar listenin en yukarılardadır.²⁷ Abartılı konuşmaları yaymaya bayılan alaycılar ve gerçeklerin saklandığından, komplolar tezgâhlandığından emin paranoyaklar da öyledir. Kaderciler, dünyanın kendi bildiği şekilde ilerleyeceğinden, her çıkışın bir inişi olduğundan, bir şeyleri düzeltmenin neredeyse imkânsız olduğundan emin olan o tipler de despotizm davasının kullanışlı müttefikleridir. Duyarsız halklar, bıkkınlığı çoğaltanlar ve kendilerini işyerlerine, aile çevrelerine, spor salonlarına ve diğer bireysel ayın biçimlerine sessizce kilitleyip bekleyen, uyuşuk, yurttaşlıktan feragat etmiş insanlar da öyledir.

Halinden gerçekten memnun, hafiften gösterişe kaçan ve hödüklik derecesinde sıradan insanlar için de despotizmde fazlasıyla yer vardır; bu orta sınıf tiplerini, Nikolay Gogol’un *Ölü Canlar* (1842) kitabında, Rusların bugün bile *poshlost*²⁸ diye tarif ettiği söz konusu vasıfların vücut bulmuş hali olarak yer alan Çiçikov karakterini andırır. Despotizm insanın içini karartacak kadar anlayışı kısıtlayarak, semer vurulmak üzere doğmuş ve öyle yetiştirilmiş uyumlulara, ne söylenirse onu yapan ve her şeyi olduğu gibi kabul eden yaltakçılara ihtiyaç duyar. Kendi işine bakarak, başkalarının da kendi işine bakmasına müsaade ederek boyun eğen insanları sever. Despotik iktidarın en çok otoriter kişiliklere ihtiyaç duyduğu ise kesindir: hiyerarşiyi saldırgan bir tutumla savunan, düzeni sevdiğini söyleyen, kendine dönüp bakmaktan ve eleştirel düşünceden sakınan, güçlü liderleri arzulayan ve güçlü devletlere hayranlık duyan, “güçlü görünenlere çaresizce yapışmak ve aşağıda kalmışları kibirle reddetmek dışında hiçbir şeye kapıyı açmayan” katı bir hayat görüşünü benimsemiş erkekler (genelde erkektir bu tipler).²⁹

27 Carlos Fuentes, *The Eagle’s Throne*, Random House, New York, 2006 [Türkçesi: *Kartal Koltuğu*, çev. Zeynep Önal, Can Yayınları, İstanbul, 1. baskı, 2010].

28 *Poshlost* (Rus.): Rusça dışındaki dillerde genellikle çevrilmeden bu haliyle kullanılan kelime, ahlak ve maneviyatta aleladeligi, bayağılığı, (özellikle orta sınıfların) gösteriş merakını, kendilerini olduklarından önemli görmelerini, cahilliklerini ve kültürsüzlüklerini anlatmak için kullanılır – ç.n.

29 T. W. Adorno vd., *The Authoritarian Personality*, Harper & Brothers, New York, 1950, s. 971.

Bu tipler kadar kullanışlı olan diğer karakterler de nispeten ustalık isteyen bir zanaat olan *ketmanı*, yani birbiriyle çelişen görüşlerle bir tartışmayı anlamsız ayrıntılarda boğmanın ve başkalarını bilerek kandırmanın verdiği zevkle birleştiren ahlâk cambazlığını icra edenlerdir.³⁰

Despotik rejimlerin en canıgönülden kucakladığı ve rejimin tamamı için en önemli kabul ettiği karakter türü muhtemelen dırdırcılardır. Kendi özel hayatıyla fazlasıyla meşgul, geçinmeye ve anlaşılmaya çabalayan dırdırcılar hiçbir şeye el sürmezler. Kuru gürültüdür onlar. Bitmek bilmeyen konuşmaları incir çekirdeğini doldurmaz. Mızızlanırlar, ortalığı velveleye verir, diş bilerler. Lanet okur, fısıldaşır, şikâyet ederler ama gerçekte körü körüne uyum sağlayan enayilerdir. Garip bir şekilde, bütün o dırdırın aslında iktidar sahiplerinin yaptığı her şeyin onların namına, “halk” kabul edilen onlar namına yapılmasını kolaylaştırdığının farkına varmazlar. Bunun sonucunda, mızızlanırlar, bir şeyleri değiştirmek için hiçbir şey yapmayarak, iktidar sahiplerine her gün güvenoyu verir, onları cesaretlendirir, iktidarsız olanların muktedirlere kendi iktidarlarnı serbestçe kullanma izni vereceğine güvenebileceklerini öğretmiş olurlar. Muktedirlerin iktidarına icazet verenler dırdırcılardır.

Yeni despotizmlerin bilhassa karşılaştığı zorluk ise işte budur. İktidar bir tavşan ayağı, onu elinde tutan kişiye kimseden direnç görmeden mucizeler gerçekleştirmek gibi sihirli bir kabiliyet bahşeden bir şans tılsımı olmadığından, despotlar, dırdırcıların, anlamsız tartışmalarla vakit öldürenlerin, otoriterlerin, duyarsızların, dudak bükenlerin ve kadercilerin desteklerini akıllıca kazanabilecekleri yolları bulmak zorundadır. Despotizmlerin orta sınıftaki teslimiyetten ve himayecilik ilişkilerinden, yani çıkarların ve cezaların tanıdıklar arasında özel yöntemlerle el değiştirmesinden beslendiğini daha önce görmüştük fakat bu destek yeterli değildir. Tebaasının erken çocukluk döneminde aile içinde gördüğü sosyalleşmenin, iktidarın pratikte ihtiyaç duyduğu desteği halktan almasına yetmeyeceğini görür muktedirler. Freud, her kültürde çoğu yetişkinin “tek

30 Czeslaw Milosz, *The Captive Mind*, Routledge, Londra, 1953, Üçüncü Bölüm.

bir yetişkin tarafından yönetilme” isteğinin pençesine bilinçsizce düşmüş “sürü hayvan(lar)ı” olduğunda ısrar etmekte kesinlikle hatalıydı. Ne var ki, patronluk taslayan siyasi iktidar biçiminin genellikle derin temellere dayandığını ve erken çocukluk döneminde yaşadıkları belirli tecrübelerle şekillenen insanların, “hayranlık duyabilecekleri, boyun eğebilecekleri, onlara hâkim olan, hatta bazen kötü davranan” ve gücünü keyfi kullanan bir iktidar figürünün cazibesine kapılacağını söylemekte haklıydı.³¹ Yeni despotizmler kökü derinlere uzanan (ve irsi olmayan, doğuştan gelmeyen) duyguları hiç şüphesiz hatır hutur mideye indirirler. Tebaanın despotik iktidara itaati yüzeysel değildir. Derinlerinde hissederek bu itaati. Despotizm insanların içinde yaşar. Tebaasının hem dış hem iç yaşamlarını şekillendirir. Bunun nasıl gerçekleştiğini daha iyi anlamak için kesinlikle daha fazla araştırma yapılması gereklidir.

Yeni despotizmleri anlamak için “demokratik” ve “otoriter” kişilik tipleri arasındaki zıtlık gibi basit formüllere ya da otoriterliğin “toplumun ortak güvenliği”, “gelenekleri muhafaza etmede grubun uyumunun değeri”, “güçlü liderlere sadakatle itaat edilmesi” gibi inanışları içeren bir “değerler bütünü” beslediğini öne süren sığ varsayımlara bel bağlayamayız.³² Bunlar gibi basitleştirilmiş formülasyonlar bizi yanıltır çünkü yeni despotizmlerdeki hayat varsayımları farklı ve çok daha karmaşıktır. Bu yüzden, sürüye çobanlık ettiklerini düşünenler sürülerini itaatkâr tutmanın ve keyif içinde otlamaya devam ettirmenin farklı yollarını sürekli aramak durumunda kalır. Dr. Johnson’ın 1755 tarihli *İngilizce Sözlüğü*’nde (*A Dictio-*

31 Sigmund Freud, “Group Psychology and the Analysis of the Ego”, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, cilt 18, der. James Strachey, The Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis, Londra, 1955, s. 121, 65-68 [Türkçesi: *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, çev. Elif Yılmaz, Dorlion Yayınevi, İstanbul, 1. baskı, 2019]; Freud, “Moses and Monotheism”, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, cilt 23, der. James Strachey, The Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis, Londra, 1964, s. 109 [Türkçesi: *Musa ve Tektanrıcılık*, çev. Kamuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul, 2. baskı, 2019].

32 Pippa Norris ve Ronald Inglehart, *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and the Rise of Authoritarian Populism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, s. 7.

nary of the English Language) yer verildiği üzere, 18. yüzyılda revaçta olan ancak şimdilerde modası geçmiş bir terimi kullanacak olursak, bir despotik rejimin “despotça davranmasının” ölçüsü, tebaasının isteyerek rıza göstermesini birden çok yöntemle sağlamaya meyletmesidir: tehdit ve vaatlerle elde edilmeye çalışılan “dış gücün”, despotizmi kendinde barındıran ve bu sebeple uyum sağlamaya ve itaat etmeye gönüllü çok sayıda tebaanın “içindeki güçle” birleştirilmesi.³³

Despotların tebaasını inşa etmede sıklıkla kullandığı bir yol, onların kalplerini ve düşüncelerini demokratik tarzda kazanmaktır. Yönettikleri insanlarla aralarında zımni ya da kâğıda dökülmemiş bir sözleşme benzeri bir şey olduğu varsayımıyla, liderler, halkın önüne kurdukları podyumlarda kırita kırita yürüyüp boy gösterirler. İktidarlarını herkesin görmesi ve duyması için sergilerler; hava atarlar. Geçmişte, iktidar simsarları, yönettiklerinden çoğu zaman saklanırdı. Afrika’da bazı kralların bir zamanlar toplulukları tarafından yağmur yağdıran, dört dörtlük hasatları haber veren ve genel anlamıyla bolluk getiren kişiler olarak kabul edildiği kayıtlara geçmiştir; bu sebeple, görmeyi bekledikleri ve hak ettiklerini düşündükleri saygı, tebaasını onlara mesafeli durarak yönetmelerini gerektirirdi; kendilerini diğerlerine göstermekten imtina etmeli, bir şeyler yerken ya da içerken görünmemeliydiler.³⁴ Bugünün despotları, aksine, yöneten ile yönetilen arasındaki mesafeyi kaldırmaya uğraşır. Devlet nasıl görünüyorsa oymuş gibi davranırlar. Halkın önüne kurdukları sahneye çıkar, vücut dillerine, diksiyonlarına, kurdukları mizansene, tavırlarına ve alımlı görünmeye kılı kırk yararak dikkat ederler. Halka hizmet etmek adına, sanki hep bir seçim yaklaşıyormuş da kampanya-

33 Heinrich Popitz, *Phenomena of Power: Authority, Domination, and Violence*, Columbia University Press, New York, 2017, s. 14-15. Popitz bu tip bir boyun eğmeden “otoriter iktidar” olarak bahseder: “diğerlerini standartları belirleyen kişiler olarak görüp onların üstünlüklerini kabul etmek, kendimizi kabul ettirme mücadelesi vermek ve onlardan kendimizi kanıtladığımızı gösteren işaretlerin gelmesini beklemek” (s. 15).

34 Diedrich Westermann, *Geschichte Afrikas: Staatenbildung südlich der Sahara*, Springer, Köln, 1952.

nın gerektirdiklerini yapıyormuş gibi davranırlar. Evet, geçmiş dönemlerin diktatörlerini andırıp üniforma giydikleri, kürsüye çıktıkları, askerî birlikleri selamladıkları, televizyondan yayınlanan mesajlarıyla halkın disiplin altında tutulmasına duyulan ihtiyacı anlattıkları anlar da olur. Ne var ki bu anlar istisnaıdır. Yeni despotlar kendilerine yaltaklanan seyirciler karşısında tavus kuşu gibi tüylerini açıp gösteriş tercih ederler. Kapalı kapıların arkasına saklanmaz, halkın arasına karışırlar. Kimseye haber vermeden resmî programlarının dışına çıkmışlar gibi, hiç beklenmedik yerlerde ortaya çıkıverirler. Gittikleri yerlerde şöyle bir soluklanıp havayı koklar, siyasi düzenin muhafızı olduklarının anlaşılmasını sağlar, kendisini destekleyenlerin sadakatini ölçer, kararsız kalanların ve kendisinden şüphe edenlerin gönlünü çeler, çok soru soran insanların çenesini kapar, iktidarın dişlerinde öğütüldüğünü düşünüp korkanların kalbini kazanırlar. Halk adına hareket eder iktidar sahipleri ve gülmüseyerek, tokalaşarak, selam vererek temaşa ederler.

Bunu neden yaparlar? Verilecek en sade cevap, kendilerini gizlemenin riskli olduğunu bilmeleridir. İnsanlar konuşur, fısıldaşır, dedikodu yapar; sonuçlar çıkartır. Bu yüzden de yağ çekilerek yönlendirilmeleri gerekir. Roma imparatorları kalabalıkların önünde eğilir, başlarına dokunur, öpücük gönderir, “efendileri olmak için kölenin her yaptığını taklit eder” ve böylece onları cezbetme sanatında ustalaşır.³⁵ Yeni despotlar da benzer bir şekilde yapmacık gösterilerde uzmanlaşır. Onların zanaatı oynamak, poz vermek ve sahneye koymaktır. Her hareketleri “...mış gibidir”. Yönetimde keyfi davranabilmek için halktan biri gibi görünmenin, onların hayatına dokunuyormuş gibi yapmanın gerekli olduğunu anlamışlardır: Belarus’ta, halkın arasına karışmaya çalıştığında madencilerle çene çalıp biçerdöverin üzerinde otururken filme alınmayı seven Lukaşenko bilir bu durumu. Şi’nin büyük bir maharetle hazırlanmış bir “sürprizle” Pekin’deki bir “boazi”³⁶ dükkânında ortaya çıkıp

35 Tacitus, *The Histories*, Cambridge University Press, New York, 1975 [MÖ. 110-100]), Birinci Kitap, Otuz Altıncı Bölüm.

36 Bir tür Çin mantısı – ç.n.

müşterilerle tokalaşması, kızıyla bisiklete binmesi, Çin'in batısında bir "yoksulluk turuna" çıkması, İrlanda'ya yaptığı bir resmî seyahatte bir İrlanda futbolu maçına gidip topa vurması; eşinin, eski şarkıcı ve opera yıldızı Peng Liyuan'ın, (Trinidad ve Tobago'ya yaptığı) ilk resmî gezide bir medya sansasyonuna yol açması, üst düzey Çin diplomasisi ve dış politikasına ilk defa yüksek topuklu ayakkabıları ve proto-demokratik tarzı sokması da bu anlayışın göstergesidir.³⁷

Bu konuda en aktif despotlar demokratik tarzı en ustalıkla kopyalayanlardır. Orbán'ın, henüz sadece partisi Fidesz'in başkanı olduğu dönemde, bir avukat arkadaşının evinde geceledikten sonra yaşadıklarına dair çok sık anlatılan bir hikâye vardır. O gecenin sabahında, avukatın karısının ayakkabılarını temizlemeye başladığını görür ve şaşırır Orbán. "Ne yapıyorsunuz, Bayan Irénke?" diye sorar ve şu cevabı alır kadından: "Ayakkabılarınızı temizliyorum ki bir gün şunu söyleyebileyim: Ben Macaristan başbakanının ayakkabılarını temizledim!" Gerçek halk adamı Orbán'ın buna cevabı Bayan Irénke'nin ayakkabılarını almak ve temizlemeye başlamak olur. "Ne yapıyorsunuz?" diye şaşkınlıkla sorar kadın. "Ayakkabılarınızı temizliyorum," diye cevap verir Orbán, "böylece bir gün şunu diyebilirsiniz: 'Macaristan'ın başbakanı benim ayakkabılarımı temizledi.'" Bir örnek daha: Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed bin Selman ülke yönetiminde dizginleri ele geçirmesinin hemen ardından, stratejik ortağı olan ülkelere, doğal görünmesi için özenle uğraşılmış ziyaretler gerçekleştirdi. Kraliçe Elizabeth ile yemek yediği Londra'da onu siyah taksilere, duvarlara ve devasa reklam panolarına yerleştirilmiş, "Suudi Arabistan'ı dünyaya açıyor", "Suudi Arabistanlı kadınları

37 Şi'nin Trinidad ve Tobago'ya yaptığı ilk gezide, geziyi bir medya sansasyonuna dönüştüren, "çok güzel" ve "çok sıcakkanlı" olduğu söylenen gösterişli eşi Peng Liyuan'dı. *China Daily* gazetesi, "Çin Devlet Başkanı'nın eşinin", gezi boyunca, "Karayipler'deki bu ülkeyi sadece müziğiyle değil, kibarlığı ve dildeki yeteneğiyle de etkilediğini" yazıyordu. Zhao Yanrong, "First Lady Turns on the Charm, Impresses Hosts", *China Daily*, 4 Haziran 2013; Matt Sheehan, "Michelle Obama's Visit to China Sparks 'Fashion Showdown' with China's First Lady", *Huffington Post*, 22 Mart 2014, https://www.huffpost.com/entry/michelle-obama-china-visit_n_5006027.

güçlendiriyor” sloganlarıyla doldurulmuş ilanlar karşıladı. Veliaht prensin 2018 yılının başlarında yaptığı üç haftalık Birleşik Devletler turunda da Amerikalı lobiciler ve halkla ilişkiler firmaları bir o kadar yoğun mesai harcadı. Selman, silahlı muhafızların koruması altında, televizyon yıldızı Oprah Winfrey ile buluştu, Kaliforniya’da bir çölde büyük iş adamı Richard Branson ile uzay seyahatlerini konuştu, MIT ve Harvard üniversitelerini ziyaret etti. Sanki gerçek bir demokratmış gibi davranıp ülkesinin imajını yenilemeyi ve sermaye yatırımlarını ülkesine çekmeyi hedefleyen genç veliaht prens Hollywood yıldızları ve Rupert Murdoch’la birlikte Murdoch’un Bel Air’deki şarap bağında akşam yemeği yedi, Wall Street’teki finansçılarla kaynaştı, Seattle’da Amazon İcra Kurulu Başkanı Jeff Bezos ile konuştu ve Birleşik Devletler’in tarihindeki en büyük silah satışı anlaşması için Başkan Donald Trump ile el sıkıştı. Yeşil zemin üzerinde beyaz kılıçla Suudi Arabistan bayrağı, bütün odaları bu genç lider ve maiyeti adına kiralanmış olan New York’taki Plaza Otel’in girişinde dalgalandı. Uluslararası ilişkiler sahnesinde boy gösteren bu demokratın tanışıp kaynaşma turu, genç prensin yakınlardaki Facebook ve Google kampüslerini ziyaret ettiği Palo Alto’daki Four Seasons otelinde de tekrarlandı.³⁸

Sessiz sadakat

Genç prensin, bu gezilerin üzerinden çok geçmeden, önde gelen gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın dehşet verici bir biçimde katledilmesini azmettirmekle suçlandığında keşfedeceği üzere, halkın gözü önünde olmak, o yakıcı güneşin şöhreti bir anda eritmesiyle sonuçlanabilir. Despotların demokratik tarzdan ne kadar hazzedeceklerinin de bir sınırı vardır. Şüphesiz, zannedildiklerinden çok daha az ukaladırlar. Halkın desteğini kazanmak üzere o ülkenin şartlarına uygun olarak tasarlanmış muhtelif “demokratik” araçları niye deneyip durduklarını da açıklar bu durum.

38 Tim Arango, “Oprah, Rupert Murdoch, Harvard: Saudi Prince’s U.S. Tour”, *New York Times*, 6 Nisan 2018.

İktidar sahipleri “toplumsal kargaşalar”, (Çin’de yılda tahminen yüz bin tanesi görülen) “kitlesel olaylar” ve “kışkırtıcı faaliyet” gibi muhtelif isimlerle adlandırdıkları olaylarla etkin bir biçimde mücadele edebilmek için, Orbán hükümetinin Századvég Vakfı’ndan destek alması gibi, güvenilir düşünce kuruluşlarının uzmanlığına başvurur. Forumları, danışma toplantıları ve diyalog projelerini deneme yanılma yöntemiyle nasıl kullandıkları da bir o kadar dikkat çekicidir. Tacikistan Genç Liderler Programı bu durumun bir örneğidir: Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı tarafından sağlanan fonlarla Counterpart International Vakfı tarafından uygulanan bu dört yıllık programın açıklanan amacı, “kendi geleceklerine sahip çıkabilecek ve ülkelerinin kalkınmasına katkıda bulunacak proaktif, sivil katılımcı ve toplumsal bilince sahip genç insanlardan kurulu bir nesil yetiştirmektir”.³⁹ BAE yöneticileri “mutluluk konseyleri” ve kamusal katılım inisiyatifleri ile desteklenen, yurttaşların mutluluk seviyeleri hakkında bilgi toplamak ve bu seviyeyi yükseltmek için tasarlanan ulusal bir “mutluluk ve pozitiflik” programı başlatmıştır.⁴⁰ Ramazan ayının son üç gününde, Brunei sultanı sarayını halka açar ve yurttaşlarına bedava yemek yeme, sultanın elini sıkma ve saraydan bir iki hatıra eşyası alma fırsatı verir (eğer kadınsanız, size bunların yerine sultanın karısı Kraliçe Saleha’yla ayrı bir mekânda tanışma fırsatı verilir). “Ulusa danışmaya” çalışan Orbán hükümeti, halkın terörizm, mülteciler ve işsizlik gibi konulardaki görüşünü tahmin etmek için bütün yetişkin yurttaşlara gönderdiği anketleri kullanmıştır.

Despotizm dünyasında iş halka danışmaya geldi mi, Singapurlu yöneticiler kesinlikle büyüculük okulunun baş öğretmenleri sıfatını hak eder. Halk Hareketi Partisi (HHP), ismi daha sonra “Reaching Everyone for Active Citizenry @ Home (REACH)” olarak değiştirilen, devlete bağlı bir “Geribildirim

39 Bkz. *Tajikistan Young Leaders Program Final Report*, Arlington, VA, 2015, https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PBAAD025.pdf

40 “Happiness”, UAE Government, <https://government.ae/en/about-the-uae/the-uae-government/government-of-future/happiness>, erişim tarihi: 30 Kasım 2019.

Kurumu” aracılığıyla yurttaşların katılımının sağlanacağı yeni metotları denemeye 1980’li yılların ortalarında başladı. Bu birim, hükümet politikaları hakkında bilgi yaymakla, tavsiyelerini alıp geribildirimlerini toplayarak vatandaşla hükümet arasında “köprü kurmakla”, yurttaşlardan gelmesi beklenen şikâyetleri ele almaları ve gerçekleşen protestolarla uğraşmaları için hükümet birimlerini diken üstünde tutmakla görevlendirilmiş ve ilk kurulduğu zamandan bu yana pek çok akıllı yeniliğe imza atmıştır. Parlamento üyesi ve REACH biriminin yöneticisi Amy Khor’a göre, birimin genel amacı, “geribildirim toplamamanın ötesine geçmek, Singapurluların müdahil olduklarını ve bir fark yaratabileceklerini hissetmelerine yardım etmektir”. Hükümet belgelerinde bu amaca yönelik çalışmalardan, halka sunulan “fırsat” ve “gayelerin” arttırılması, halkın temel ihtiyaçlarının “garanti altına alınması”, daha “müşfik” bir toplumun inşa edilmesi, “yurttaşların” hükümete “duyduğu güvenin” teşvik edilmesi olarak bahsedilmektedir. İnsanı merkeze alan bu yeniliklere örnek olarak, çevrimiçi danışma toplantıları, çevrimiçi forumlar ile Çay Toplantıları, Diyalog Toplantıları, Politika Geribildirim Grupları ve Politika Çalışma Grupları olarak bilinen ve hükümetteki bakanlar tarafından icra edilen küçük ölçekli enformel danışma toplantıları verilebilir. Bu toplantılara ait *Facebook*, *Instagram* ve *Twitter* hesaplarını iktidar partisinin söz konusu üyeleri yönetir. Diğer dijital araçlar arasında, her ikisi de ön kayıt kurallarına, “istismar ve nefret söylemlerini” engelleyecek içerik filtrelemesine tabi tutulmuş *Facebook* soru-cevap oturumları ve çevrimiçi seçmen toplantıları bulunmaktadır. Genç Büyükelçi programı genç Singapurluları kendi geribildirim gruplarını örgütlemeye teşvik eder. Meslek sahiplerini, idarecileri, üst düzey yöneticileri ve teknisyenleri hedefleyen danışma toplantılarında dünya genelindeki teknoloji yenilikleri, yaşlı çalışanlardaki işsizlik ve işgücü piyasasındaki açıkların büyümesi gibi meseleler ele alınır. Bir yıl boyunca devam eden Our Singapore Conversation (Singapur’u Konuşuyoruz) egzersizine yaklaşık elli bin Singapurlu katılmıştır. Bu egzersizde hükümet politikaları hakkındaki farkındalı-

ğın arttırılmasını sağlamak, sağlık sigortası, ulusal bütçenin ayrıntıları, yaşlılar için “öncü nesil paketleri” gibi politikalar hakkında tebaanın görüşünü alabilmek için şehrin kolayca ulaşılabilen yerlerine, Dinleme Noktası denen ve birkaç dilde hizmet veren portatif kulübeler dikilmiştir.⁴¹

Halkın katılımının nasıl arttırılabileceğini anlamak için yapılan bu denemeler, yeni despotizmleri iktidardaki otoriteler ile onlara tabi halklar arasında kurulmuş bir sessiz sözleşmenin şekillendirdiğini gösterir: Muktedirler tebaasına ihtiyaç duyduklarını temin edecek, onlar da iktidar sahiplerine sessiz sadakatlerini sunacaktır. Sessiz itaat, despotik iktidarın düzenleyici ilkerlerinden biridir. Burada, 20. yüzyıldaki totaliter rejimlerle yeni despotizmler arasındaki temel bir farka dikkat çekmek gerekir. Mussolini’nin İtalya’sı, Hitler’in Almanya’sı ve Mao’nun Çin’i, tebaasını hayatı sonsuz bir coşkuyla yaşamaya mahkûm etti. Kendisini İtalyan faşizminin filozofu ilan etmiş olan Giovanni Gentile, faşizmin ruhunu çok iyi yakalamıştı: “Faşizmin büyük meziyetlerinden biri, dışarıda olup biteni bir zamanlar penceresinden seyreden herkesi adım adım sokağa inmeye, faşizme karşı bile faşistlik etmeye mecbur bırakmış olmasıdır.”⁴² O zamanlar geride kalmıştır. Resmî elbise giyen, üniforma kuşanan, maço binici kıyafetlerine bürünen ya da belden yukarısı çıplak bir halde, ter içindeki çiftçilerin hasadı kaldırmasına yardım ediyor görünen (Mussolini geliyor burada akla) gösteri dünyası demagoglarının başrolü oynadığı, maharetle planlanmış gazete, radyo ve filmlerle milyonlarca insanın meftun edildiği günler geride

41 Amy Khor, “Feedback Unit’s 21st Anniversary Dinner Speech”, Pan Pacific Oteli, Singapur, 12 Ekim 2006; Singapur Toplumsal Gelişim ve Spor Bakanlığı, *Building Bridges: The Story of Feedback Unit*, Singapur, 2004; OSC (Our Singapore Conversation) Komitesi, *Reflections of Our Singapore Conversation: What Future Do We Want? How Do We Get There?*, Singapur, 2013 ve Garry Rodan, *Participation without Democracy: Containing Conflict in Southeast Asia*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2018, Beşinci Bölüm.

42 Giovanni Gentile, *Che cosa è il fascismo. Discorsi e polemiche*, Vallecchi, Floransa, 1925, s. 98; “kalabalıkların gelişi” hakkında, Gentile ile aynı dönemde benzer gözlemler Gasset tarafından da yapılmıştır. José Ortega y Gasset, *The Revolt of the Masses*, W. W. Norton, New York, 1932 [Türkçesi: *Kitlelerin Ayaklanması*, çev. Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 5. baskı, 2017].

kalmıştır. Mitingler hâlâ düzenlenmekle birlikte artık esas mesele değil, onun ikinci sınıf taklitleridir. Milyonlar artık bir arada kutlama yapmamakta, kahramanların yüceltilmesinin, şehitlere tapınılmasının, millî bayramların, yıldönümlerinin, devrimin zaferlerinin ve “O Sesten saklanabilecek hiçbir yer bırakmayan” bir liderin heyecan verici konuşmaları üzerine inşa edilmiş bir şeref tribününün karşısında uygun adım yürümektedir.⁴³ Liderler de artık, kitlesel yürüyüşlerin “küçük adamın ruhuna, kendisi her ne kadar küçük bir solucan da olsa yine de bir büyük ejderhanın parçası olduğu bilincini gururla kazıdığını” Hitler gibi soğukkanlılıkla varsaymamaktadır.⁴⁴

Yeni despotizmler “halka” çok fazla inanmış gibi yapar ancak iktidar sahiplerinin siyasi kültür haline getirilmesini ve halkın onlara tapmasını teşvik etmez. Tebaanın özel hayatında liderlere hayranlık duyması kabul edilebilir, fakat genel kural, halkın kamusal alanlarda bir araya gelmesini engellemek için yönetenlerin elinden geleni yapmasıdır. Kazakistan’da, toplanma özgürlüğünün sınırlarını test etmeye kararlı genç bir yurttaş, elinde boş bir pankartla şehir meydanında sessizce dikilmesinin ardından, polis tarafından karga tulumba oradan uzaklaştırılmıştı; böyle garip olaylara da rastlanır. Müsrif partilerin aile bütçesini zora soktuğu gerekçesiyle gösterişli özel toplantıların yasak olduğu Tacikistan’da, yirmi beşinci yaşını kutlamak isteyen bir genç, yaşadığı şehir Duşanbe’deki bir restoranda arkadaşlarını ağırladığı için para cezasına çarptırıldı. Yine Tacikistan’da, 2016 yılı Mayıs ayında, Holi festivalinde Hinduların

43 Vladimir Nabokov, “Tyrants Destroyed”, *The Stories of Vladimir Nabokov*, Vintage, New York, 1997 [1938], s. 455.

44 Şuradan alıntıldım: Daniel Bell, “Notes on Authoritarian and Democratic Leadership”, *Studies in Leadership: Leadership and Democratic Action*, der. Alvin W. Gouldner, Harper & Brothers, New York, 1965, s. 402. Gáspár Miklós Tamás’ın tespiti ile karşılaştırınız: “Marşlarıyla, fetih ve cihan hâkimiyeti hayalleriyle gelen eski zaman faşizmleri gibi bir şey değil yaşananlar. Hiç olay çıkarmadan, direnmeden çukura yuvarlanmak bu. Tehlikeyle karşı karşıya olma aşamasını geçtik artık; zaten oldu olan” (Theopi Skarlatos’un hazırladığı ve *El Cezire* televizyonunda yayınlanan video belgeselinden alıntılanmıştır). Theopi Skarlatos, *Prejudice and Pride in Hungary*, 21 Kasım 2018, <https://www.aljazeera.com/programmes/radicalised-youth/2018/10/prejudice-pride-hungary-181029060026570.html>).

yaptığı kutlamalar polis tarafından dağıtılmış, kutlamalara katılan bazı gençler (Tacikçe ve Rusça konuşulan *Facebook* grubu *Platforma*'nın siteye yüklediği bilgilere göre) polis tarafından sorgulanmış ve iddia edilen odur ki dövülmüştü.

Söz konusu örnekler genel ilkeyi belirginleştirir: Gerçek hayatta yurttaşların sessiz kalması, kutlamalarını kendi başlarına, kapalı kapılar ardında yapması beklenir. İnatla adalet talep eden bireyler, yolsuzlukla sonuna kadar savaşılan Michael Kohlhaas⁴⁵ benzeri figürler kara listeye alınır. Dünyadan bunalmış ya da sadece yaşadıklarından sıkılmış olanlar içki şişesinden medet umabilir; kimi araştırmacılara göre bazı despotik rejimler, örneğin Rusya, alkol üretimi ve tüketimi yasaklanacak olursa çok uzun süre ayakta kalmaz. Onların demokrasisi içkidir. Ertesi sabah ayılabilmek için yaptıkları ise mal ve hizmetleri tüketmektir. Bir yaşam biçimi olarak tüketim kesinlikle teşvik edilir. Büyük alışveriş merkezleri, paralı tebaanın sevdikleri adına kendilerini kutsadıkları tapınaklardır. “Tek istediğim onurumla yaşamak ve çalışmak,” der bu insanlar, “kendim ve ailem için yeterince para kazanmak, çocuklarımı yetiştirmek, bazen tatile gidebilmek ve tabii ki bir işim olacağından emin olmak.” Buradaki mesele, o çok övgülere boğulan halkın görevinin bilincinde olmasının beklenmesi ve siyasetin onların işi olmadığını anladıklarından emin olunmasıdır.

20. yüzyıl başlarındaki totaliter yönetimlerde halkın görev bilincini kamusal alanlarda teşhir etmesi beklenirdi. Faşist İtalya'da tokalaşmanın yerini, sağ kol ileri uzatılarak verilen Roma selamı almıştı. Halk bir araya geldiğinde konuşmaları, “Duçe'ye

45 Heinrich von Kleist tarafından kaleme alınan ve 16. yüzyılda yaşamış Hans Kohlhaas'nin hayat öyküsüne dayanan bu romanda, at tüccarı Michael Kohlhaas'ın hikâyesi anlatılır. 1532 yılında Saksonya eyaletindeki Leipzig Ticaret Fuarı'na katılmak için Köln'den yola çıkan Kohlhaas'ın iki atına, eyalet sınırlarından geçiş ücreti karşılığında, von Zaschwitz isimli bir soylu tarafından el konur. Kohlhaas haksızlık olduğunu düşündüğü bu durum karşısında Saksonya mahkemelerine başvurur ancak mahkemelerin soyluların hâkimiyeti altında olması yüzünden sonuç alamaz. Bunun üzerine, Kohlhaas'ın intikam duygusu ağır basar ve başta von Zaschwitz olmak üzere dönemin bütün egemen sınıflarına savaş açar. Heinrich von Kleist, *Michael Kohlhaas* (1810) [Türkçesi: *Michael Kohlhaas*, Figen Sile Kösebay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2019, 1. baskı] – ç.n.

selam olsun,” hitabı açardı. Binalar ve duvarlar Gotik harflerle yazılmış “İnan, İtaat Et, Savaş” kelimeleriyle süslüydü. Naziler, “Almanya’da hâlâ özel hayatı kalmış tek insan uyuyan insandır,” deyip bununla gurur duyardı.⁴⁶ Yeni despotizm, uyanık insanların özel hayatı olmasına müsamaha gösterir. Öküzler boyunduruğun ağırlığından nasıl böğürürse despotizmdeki tebaanın da bir o kadar sızlandığını söylemeye gerek bile yoktur. Ne var ki, iktidar sahipleri açısından hayati önem taşıyan, tebaanın şikâyetlerini kendilerine saklaması ya da en fazla dostları ve aileleriyle paylaşmasıdır. BAE’de yayımlanan *The Gulf Today* gazetesinde çıkan bir “haftanın alıntısı” meselenin ne olduğunu anlatır: “Sorunlarınızdan ne kadar şikâyet ederseniz şikâyet edecek sorunlarınız da o kadar artar.”⁴⁷

Seçimler

Yeni despotlar halkı yönetip sessizce uyum göstermelerini sağlama sanatının zahmetli olduğunu ve zor öğrenildiğini bilir. Bu yüzden de halktan epey yüksek bir konumda bulunan ama onlarla kaynaşmayı seven, onların yanında rahat ve kudretli hissedilen idareciler olarak görünmek için ellerinden gelenin en iyisini yaparlar. Bu taktik aslında kontrollü popülizmin bir türüdür; halkın siyasi yapıyı bir arada tutmasını sağlamanın bir yolu, devletin iktidarı insanların çoğunun adım atamadığı koridorlarda, kapalı kapılar ardında belirlenmekle birlikte, tebaaya devlet meselelerinde onların da dikkate alındığı hissini vermenin bir yöntemidir. Ne var ki, bu iktidar tekniğinin de sınırları vardır. Her şeyi halkın gözü önünde ancak kendi istedikleri şekilde yapmayı en iyi bilenler dahi halkla ilişkilerin yeterli olmadığını, bütün sistemin çalışmasını temin etmek için başka vasıtalara ihtiyaç duyulduğunu bilir. İşte burada sahneye seçimlerin yapılmasına müsamaha gösterme, seçimleri sahneye koyma ve kazanma pratiği çıkar.

46 Robert Ley, Hannah Arendt’in *The Origins of Totalitarianism*’inden (New York, 1973 [1951], s. 339) aktarıyor.

47 *The Gulf Today*, Sharjah, BAE, 10 Mayıs 2014, s. 2.

İran, Çin, Rusya ve Vietnam gibi ülkelerde, Basra Körfezi bölgesinde, Orta Asya'da ve diğer başka yerlerde, iktidardaki oligarkların seçimlerden kesinlikle hoşlandığı garip ama gerçektir. Siyaset bilimciler ve Freedom House gibi kurumların yaptığı “demokrasi barometresi” ölçümlerinde bunların “otriter” sistemler olduğundan sıklıkla bahsedilir çünkü bu sistemlerde ya hiç seçim yapılmaz ya da serbest ve adil seçimlere yok denecek kadar az rastlanır. Söz konusu ölçümler yüzeyseldir ve bizi yanıltması muhtemeldir. Seçimler ile despotizmin yapışık ikizler olması, yeni despotizmlerin genel seçimleri düzenlemesi ve bu seçme pratiğinin, gündelik hayatın alt kümesini oluşturan muhtelif alanlara yayılmasına müsamaha göstermesi utanılacak bir gerçekliktir. ABD Başkanı John Quincy Adams, göreve başlarken yaptığı konuşmada, “İyiliğin zarar görmemesinin en iyi yolunun ve iktidarın suiistimal edilmemesinin en büyük güvencesinin, genel seçimlerin serbestçe, hile karışmadan ve belirli bir sıklıkla yapılması” olduğunu mükemmeden ifade etmişti.⁴⁸ Despotizm bu formülün her zaman bu şekilde işlemeyebileceğini, seçimleri kendisini iyi yönetenleri ödüllendirmenin bir aracı olarak görmenin tebaaya öğretilebileceğini gösterir.

Son kırk yılda altı yüz binden fazla köyde bir milyondan fazla seçimin yapıldığı ve yaklaşık üç milyon Parti yetkilisinin seçmenler tarafından seçildiği Çin'i ele alalım.⁴⁹ 2007 yılında Pekin'in Chaoyang Bölgesi'nde yaşanan ve Parti yetkilileri ile müteahhitlerin el ele vererek bir arazi anlaşmazlığını ilk defa se-

48 John Quincy Adams, “Inaugural Address”, *The Addresses and Messages of the Presidents of the United States, Inaugural, Annual, and Special, from 1789 to 1846*, cilt 1, der. Edwin Williams, E. Walker, New York, 1846, 4 Mart 1825, s. 577.

49 Kerry Brown, *Ballot Box China: Grassroots Democracy in the Final Major One-Party State*, Zed Books, Londra, 2011; Lianjiang Li ve Kevin J. O'Brien, “The Struggle over Village Elections”, *The Paradox of China's Post-Mao Reforms*, der. Merle Goldman ve Roderick MacFarquhar, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999, s. 129-144; Baogang He, *Rural Democracy in China: The Role of Village Elections*, Palgrave Macmillan, New York, 2007; Youtian Liu, 村民自治：中国基层民主建设的实践与探索 [Köylülerin özyönetimi: Çin'de tabandan demokrasi inşası pratikleri ve araştırmalar], Pekin, 2010.

çim sandığında çözüme kavuşturmayı denediği meşhur vaka-
da görüldüğü üzere, büyükşehirlerdeki kamu görevlileri, bö-
bürlenelerin havasını söndürmek ve kamusal tartışmaları bas-
tırmak için gizli oyla yapılan seçimleri denemeye isteklidir. Söz
konusu vakada, bölge sakinlerine neden oy kullanmaları ge-
rettiğini ve nasıl oy kullanacaklarını açıklayan bir broşür gön-
derildi. Broşürde seçimlerin “kentsel dönüşüm programının
sonucunu belirleyeceği” yazılıydı ve şöyle bir uyarı yapılmıştı:
“Lütfen oy kullanma hakkınıza değer verin ve hakiki istekleri-
nize göre oy kullanın!”⁵⁰ Kelimeler, Çin’deki Parti yetkilileri-
nin seçimleri toplumsal anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma-
nın, kimi zaman “istişari demokrasi” (*xié shāng mín zhǔ*) olarak
adlandırdıkları yönetim sistemini icra etmenin bir aracı olarak
kullanmasının tipik bir örneğidir.⁵¹ Parti yetkilileri kendileri-
ni seçilmiş seçici olarak gördüklerinden, oy vermeyi eski Mao-
cu “Kalabalıklardan kalabalıklara” nakaratının (*cóng qúnzhòng
zhōng lái, dào qúnzhòng zhōng qù*) 21. yüzyıldaki söylenişi ola-
rak yorumlar; bu nakarat der ki, Parti halkı işe koşar, Parti’nin
önceliklerine uygun tutarlı politika ve stratejiler geliştirmek
için halkın görüşlerini toplar.

Seçimlerle ilgilenen herkes bilir ki temel sorun seçimlerin
kaypaklığıdır; işler her zaman plana uygun yürümez. Eğlence ve
kültür endüstrisi gibi siyaset dışındaki alanlarda bile yapılacak
olsa, iktidar sahiplerinin oy kullanma pratiğini yakından gözet-
lemeyi alışkanlık haline getirmesinin sebebi budur. Despotizm
koşulları altında kasvetli bir iş olduğunu söylemekte zorlanaca-

50 “避免‘钉子户’ 北京首由居民投票表决拆迁” [“Kentsel dönüşüm direnenlerden’
olmayın: Pekin sakinleri yıkıma oy verdi”], *Sohu.com*, 6 Nisan 2007, [http://
news.sohu.com/20070604/n250388337.shtml](http://news.sohu.com/20070604/n250388337.shtml) ve John Keane, *When Trees Fall,
Monkeys Scatter: Rethinking Democracy in China*, Londra, 2017. Dili de zekâsı
kadar keskin bir gözlemci seçimi “sandıkla yıkım” diye nitelendirdi; bkz. “开
发商多倾向分步拆迁听取民意是进步” [“Müteahhitlerin aşamalı yıkım program-
ları kamuoyuna daha fazla kulak vermeyi öğreniyor”], 6 Ağustos 2007, [http://
bj.house.sina.com.cn/scan/2007-06-08/1459195471.html](http://bj.house.sina.com.cn/scan/2007-06-08/1459195471.html).

51 Bu terim, “习近平在庆祝人民政协成立65周年大会上作重要讲话”, Şi Cin-
ping’in, 65. Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı açılış konuşmasında kul-
lanılmıştır. 22 Eylül 2014, [http://www.cppcc.gov.cn/zxww/2014/09/22/AR-
TI1411347580249386.shtml](http://www.cppcc.gov.cn/zxww/2014/09/22/AR-
TI1411347580249386.shtml).

ğımız televizyon programcılığı alanını ele alalım. Sohbet programları, pembe diziler ve şöhretlerin hayatlarının samimi ayrıntılarını gözler önüne seren programlarla doldurulmuş televizyon yayıncılığı, 2004 ile 2011 arasında ekranlara gelen Çin'in sansasyonel şarkı yarışması serisi *Super Girl* programında olduğu gibi, seyircinin büyük ilgisini çekebilir ve tartışma doğurabilir.⁵² Hunan eyaletine ait Hunan Uydu Televizyonu tarafından yaptırılan ve büyük başarı elde eden bu seri, medyada kendisine büyük bir yer bulduğu gibi muazzam bir izleyici sayısına da ulaştı (öyle ki bölümlerden birini yaklaşık 400 milyon kişi izledi). *American Idol* gibi şarkı yarışmalarının formatında, Amerikan başkanlık yarışındaki ön seçimleri ve oy kullanma yöntemlerini çağrıştıran, sivri dilli "seyirci jürilerinin" bulunduğu bu gösterişli yarışmada izleyicilerin telefon ve kısa mesaj ile oy kullanması da mümkündü. 2011 sezonundan sonra, Devlet Radyo, Film ve Televizyon İdaresi bu programı yayından kaldırdı. Programın devam ettiğini görmek isteyenler görüşlerini duyurdu. Çin'in mikroblog sitelerine görüşlerini yazan, tekrar yazan ve görüşlerin altına yorumlarını ekleyen pek çok internet yurttaşı (*netizen*; *wǎngmín*) devletin tepeden inme bir yaklaşımla kendilerine "rol modeli" dayatmasının miadını doldurmuş bir pratik olduğunda, şova katılan genç kadın yarışmacıların çoğunun "günümüzün sesleri" ve "halkın idolleri" olduğunda ısrar etti. Bu çılgın yarışmanın acımasız ve anlamsız olabildiğini ancak nihayetinde şovun bireyin devlete karşı zaferini ilan ettiğini öne sürenler de oldu. Şovun yayından kaldırılmasının, içerdiği demokratik unsurların bir sonucu olduğunu, haklı gerekçelerle, iddia edenler de mevcuttu: Devletin düzenleyici kurumları tarafından 2007 yılında yasaklanana kadar milyonlarca insan kısa mesajla oy kullanmaya alışmış olduğundan, programı yapanlar izleyicilerin katılımını mağaraya benzer bir televizyon stüdyosuna alınan insanlarla sınırlamak zorunda kaldı.

Oy kullanma pratiğinin devlette yarattığı gerginlik, seçimleri kaybeden despotların kusurlu sonuçları düzeltmek için ha-

52 İzleyen ayrıntıları şuradan aldım: Keane, *When Trees Fall, Monkeys Scatter*, s. 103-104.

rekete geçeceğini gösterir. Despotlar hayalî seçimleri, sonuçları muktedirler lehinde çıkacak simülasyonları tercih eder. Devletin koruması altındaki iş dünyasında olduğu gibi, doğrudan kontrol etmedikleri alanlarda yapılacak seçimlerin güvenli olmasını ve kurum içiyle sınırlı kalmasını isterler. Bunun bir örneği, Temsilciler Komisyonu adı verilen yönetim kurulunda 170'ten fazla ülkeye dağılmış yaklaşık yüz bin hissedar çalışanın gizli oyla seçtiği, 115 çalışan temsilcisinin bulunduğu telekomünikasyon devi *Huawei* şirketidir.

Alibaba olarak bilinen devasa şirket, bu pratiği bir adım daha öteye taşır. Şirket sadece Çin'in yurtiçi ekonomisinin önde gelen dijital dinamosu olduğu, yapay zekâ alanındaki yeniliklerin öncülüğünü yaptığı ve dünyanın en büyük perakendecisi olduğu için değil, çeşitli konuları seçimle çözüme kavuşturduğu için meşhur olmuştur. Şirket yöneticileri, aileleri için ücretsiz sağlık hizmeti sunmak, *Alibaba* Günü'nü (8 Mayıs, Dünya Gülümseme Günü ile aynı tarihe denk gelir) kutlamak ve binlerce aile ferdinin şirketi ziyaret etmesini sağlamak gibi muhtelif programlar aracılığıyla çalışanlar arasındaki güven, şeffaflık ve bağlılık ilişkilerini geliştirmenin önemini vurgular. Şirket, kendini ticarete dürüstlüğe adanmış olduğunu, *Alibaba* Shte Ürünlerle Mücadele İttifakı olarak bilinen (ve *Louis Vuitton*, *Burberry*, *Li-Ning* ve *Dyson* gibi küresel lüks tüketim markalarını bünyesinde barındıran şirketlerin oluşturduğu) küresel fikrî mülkiyet hakları koruma birimi ile sağır sultana bile duyurmuştur. Bunların yanı sıra, istişari demokrasi anlayışını geliştirmek için de yoğun çaba harcar. Şirketin kurucularından icra kurulu başkanı Jack Ma hiç şüphesiz ülke genelinde muazzam sayıda takipçisi olan bir kanaat önderidir. Şirketin, yirmi binden fazla çalışan arasından demokratik usullerle seçilmiş on üyeden oluşan Kamu Yararı Komitesi'ni kurması, şirketin bağımsızlığından yana olduğunu göstermek için Jack Ma'nın özene bezene yarattığı itibarının bir yansımasıdır. Çalışanların hepsi aday olabilir; seçim sisteminde her çalışanın bir oyu vardır ve gizli oy kullanılır. Seçim kampanyası yapması ve "Bana Oy Verin" rozetleri takması teşvik edilen adaylar, seçimden

hemen önceki gün düzenlenen ve en az oy alan adayın elendiği bir “yüz yüze çarpışma” aşamasından geçmek zorundadır. Seçimi kazanan şanslılar üç yıl süreyle görev yapar ve şirketin her yıl kamu hizmetleri için ayırdığı yüklü miktardaki paranın (şirketin yıllık gelirinin % 0,03’ünün) nasıl harcanacağına karar vermek onların işi olur.⁵³ *Alibaba* seçim yapma prensibini, çok revaçta olan park yerlerinin tahsisi de dahil olmak üzere, şirketin diğer alanlarına doğru da yayar. Her gün yaklaşık beş bin çalışanın işe arabasıyla geldiği şirkette park yeri sayısı çok yetersizdir. Bu yüzden yönetim, (dokuz üyesine özel park yeri tahsis edilmiş olan yönetim kurulu dışındaki) çalışanlarına yıllık park yeri izinlerini dağıtmak için herkesin eşit şansa sahip olduğu bir piyango çekilişi düzenler. Hiçbir çalışanın ayrıcalığı yoktur: Yönetim hiyerarşisinde bulundukları yer ve kıdemleri bu çekilişte bir anlam ifade etmez. *Alibaba*’nın hayalet demokrasisinde, bütün çalışanlara eşit muamele edilir. İşe arabasıyla gelen her çalışanın bir yıl boyunca park yerine sahip olma şansı diğerlerinininkine eşittir. Şanssız olanlara seçenekler sunulur: Şirketin değerli çalışanları olarak, işe ya şirketin servis araçlarıyla gelebilir ya da park izinlerini demokratik yollarla (piyangodan) kazanmış çalışanlarla araba paylaşabilirler.

Söz konusu münferit vakaların ortaya koyduğu genel husus, despotizmelerin, seçim yapılabilen adacıklar barındıran yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmiş rejimler olduklarıdır. Despotik iktidarın seçimlerden nasıl beslendiğinin hikâyesi, ne var ki, burada bitmez. Seçimleri çoğu zaman iptal eden veya erteleyen eski moda diktatörlüklerin aksine, despotlar, iktidarlarını tahkim etmenin ve meşrulaştırmanın temel aracı olarak ülke genelinde belirli aralıklarla düzenlenen seçimleri kullanırlar. Bunu neden yaparlar? Burada gerçekten garip olan, seçimleri halkın liderleri reddetme ve değiştirme egzersizi olarak gören eski ve tanıdık demokratik temsil kuramlarını kullanmak suretiyle ülke genelindeki seçimleri anlamamanın mümkün olmadığı-

53 “阿里巴巴选举“公益合伙人” [“Alibaba Kamu Çıkarı Komitesi’ni seçti”], *Xinhuanet*, 5 Kasım 2015, http://www.ah.xinhuanet.com/2015-05/11/c_1115243017.htm

dır.⁵⁴ Bahsedilen kuramlara göre, seçimler, yurttaşların deşarj olduğu mekanizmalardır. Seçimlerde yurttaşlar liderlerini yargılar. Muhalif azınlıklara kendi çıkarlarını savunacak alan tanınır. Seçilmiş temsilcilere, yönetenleri tökezletme ve görevden uzaklaştırma gücüyle donatılmış seçmenlerin huzurunda, siyasi yetkinliklerini ve liderlik becerilerini test etme imkânı veren ve herkesin katılabildiği iktidar rekabeti, insanlara kendilerini yönetenleri kontrol etme şansı sunar. Seçimler, hayal kırıklığı yaşayan yurttaşları belirli aralıklarla neşelendirecek silahlardır. Bu mantığa göre, eğer seçilmiş temsilciler her zaman erdemli, yetkin ve temsil edilenlerin isteklerine tamamen duyarlı olmuş olsaydı, seçim yapılmasının hiçbir amacı kalmazdı. Temsil edilenler onları temsil edenlerle özdeşleşir, temsil anlamını yitirirdi. Öte yandan, temsil edenler sıklıkla işi berbat edenler arasından seçildiğinden, diye devam eder bu kuramlar, seçimler, seçmenlerini hayal kırıklığına uğratmış oldukları için temsilcileri disiplin altına almada hayati önem taşıyan bir rol oynar. Seçenler, seçimler vasıtasıyla, kendilerini temsil edenlere sert sözler etme, buruşturdukları kâğıtları yüzlerine fırlatma, dijital ortamlarda kafalarına taş atma, görevden uzaklaştırma ve daha yetkin liderlerle değiştirme şansını yakalar.

Yeni despotizmleri bu terimler üzerinden okumak mümkün değildir. Onların müsamaha gösterdiği tek seçim türü, hayalet seçimlerdir. Oy kullanma, burada, güvenlerini ve rızalarını muhafaza etmeleri şartıyla kendilerini belirli bir süre için yönetecek temsilcileri seçen yurttaşların doğrudan katılımına dayalı bir müzakereye dayanan demokrasi egzersizi değildir. Daha ziyade, seçmenler kendilerini, iyi icraat çıkaran bir hükümetin sadık tebaası olarak düşünmeye teşvik edilir. Seçimler, hükümeti halktan koruyacak şekilde tasarlanır. Temsil fikri ve temsilcinin temsil edilene hizmet etmesi ilkesi bu düzenekten tamamıyla çıkarılmıştır. Yeni despotizmler *demokrasisiz seçim* yapar.

54 Temsilî demokrasinin ilkeleri ve uygulamaları şu eserlerde incelenmiştir: John Keane, *Breve Historia del Futuro de las Elecciones*, Mexico City, 2018, https://www.ine.mx/wp-content/uploads/2021/02/CM27_baja.pdf ve Sonia Alonso, John Keane ve Wolfgang Merkel (der.), *The Future of Representative Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

Seçimlerini kullanan antidemokratik rejimler, rneğin Güney Afrika, daha önce de olmuştur fakat günümüz despotizmleri bunu daha farklı ve çok daha rafine yollarla yapar. Belarus'tan Azerbaycan'a ve oradan Singapur'a uzanan despotizmler oy kullanma hakkını genel nüfusa yaygınlaştırmak suretiyle seçimli demokrasinin kurumlarını benimsemiş görünür ancak bu görünüm yanıltıcıdır. (Kadınların oy kullanmasının yasak olduğu Brunei ve BAE ile kadınların artık yerel seçimlerde oy kullanabileceği ve aday olabileceği ancak erkek seçmenlerle konuşmalarının ya da kampanyaları esnasında erkeklerle kaynaşmalarının yasak olduğu Suudi Arabistan bu durumun istisnasıdır.) Söz konusu rejimler, onaylı adaylara daha yüksek makamlara gelme fırsatı sunar. Hükümetin başı seçmenlerin tasdikıyla kutsanır. Çok partili seçimlere de belli ölçülerde müsade eder bu rejimler.

Despotizmler, adına manipülasyon denen o karanlık sanatı da tekml ettirir. Seçimlerin yukarıdan aşağıya doğru kurulmuş iktidarın işlevsel araçları olduğunun canlı kanıtı, bu rejimlerin sakıncalı olduğu dşnlen adayları taciz etmesi ve seçimin dışında bırakmasıdır. Örneğin Vietnam'da 2016 yılında yapılan parlamento seçimlerinde adaylığını koymaya çalışan popüler genç müzisyen Mai Khoi, oturduğu apartmandan atılmakla tehdit edilmek, ailesinin polisler tarafından taciz edilmesi, Avrupa turnesinden Vietnam'a döndüğünde göçmenlik bürosu yetkilileri tarafından uzun uzadıya sorguya çekilmek gibi bir sürü kirli oyuna maruz kaldı. Despotizmler oyları satın alır ve oy verenleri tehdit eder. Medyada sansasyon yaratacak olayları uydurur, seçim bölgelerinin sınırlarını yeniden çizer, seçmen listelerini değiştirir, oyları yanlış sayar ve oy pusulalarını sihirli elleriyle yok ederler.

O halde despotizmler hayalet seçimler düzenlemekle neden boş yere uğraşır? Despot yöneticilerin gerçeklikten kopuk olduğunu, sürekli bir inkr halinde yaşadığını ya da düzenledikleri seçimlerin kötü bir şakadan öteye geçmeyen, propaganda ile yoğrulmuş plebisitler olduğunu zannetmek hatadır. Seçimler aslında faydalı iktidar araçlarıdır. Tebaanın yönetimi-

nin kalitesini ve hassasiyetini iyileştirmeye önemli ölçüde hizmet eden bir göz boyama vasfı vardır seçimlerin. Bağlam önemlidir hiç şüphesiz. Yerel gerekçeler her zaman işin içine girer. Çin’de, Parti’nin yerel seçimleri desteklemesinin altında yatan sebep ilk başlarda, Kültür Devrimi’nin sebep olduğu büyük ölçekli şiddet ve toplumsal yıkımı takiben, kırsal kesimde zarar görmüş olan meşruiyetini yeniden inşa etme ihtiyacıydı. Devrimci güçlerin acımasız ve Amerikan destekli bir diktatörü devirdiği İran’da, Irak savaşının bitmesi ve teokratik iktidarın etkisinin azalması, şehirlerdeki belediye meclisleri, parlamento ve başkanlık için rekabetçi seçime gidilmesi ilkesinin kabulünü zorunlu hale getirdi. Vietnam’da ise iktidardaki Komünist Parti, ülkenin bir sonraki başbakanını seçen Ulusal Meclis’e atanacak adayların iki turlu seçimle (adaylar ilk turda oyların en az % 50’sini almak zorundadır, aksi halde oyların çoğunluğunu alan adayın kazanacağı ikinci tura gidilir) belirlenmesi için tasarlanmış çok kademeli Halk Konseyi seçimleri ve parlamenter seçimler aracılığıyla itibarını pürüzsüzleştirip süslemeyi tercih etti.

Bahsedilen yerel dinamikler önemlidir ancak despotizmin belirli aralıklarla seçim yapılmasını neden desteklediğine dair genel sebepler de mevcuttur. Seçimler bir kez yapıldıktan sonra, iktisatçıların ve siyaset bilimcilerin patika bağımlılığı olarak adlandırdığı zorunluluk, seçimlerin belirli aralıklarla düzenlenmesini stratejik bir bağımlılık haline getirir: Seçimleri yapma kararı, özel koşullara bağlı olmakla birlikte kararı tersine çevirmek artık imkânsızdır; bunun tek sebebi, seçimlerin siyasi sisteme demokratik bir hava katması, seçimleri kaldırmanın halkın hiç hoşuna gitmemesi, çoğu yurttaşın bu durumu iktidar sahiplerinin halka duydukları bağımlılıktan kurtulmaya çalışması olarak değerlendirmesidir. Seçimler, halkın hayatında hissedilen bir iyileşmeye yol açabilir. Örneğin Çin’de, seçilmiş yöneticilerin olduğu köylerde kendilerini vergilendirmeye ve ağaç dikimi, sulama kanalı ve yol yapımı, ilkokul inşaatı gibi işlere önemli ölçüde (veri kalitesi aynı olmamakla birlikte ortalamada yaklaşık % 27) daha çok para harcamaya da-

ha sıcak bakılıyor gibidir.⁵⁵ İslâm Devrimi'nin Lideri sıfatını taşıyan despotun sanki Tanrı'ymış gibi davrandığı İran'da seçimler gerçekten de sonuç vermektedir: Adayların soruşturulması ve tasdik edilmesi her ne kadar İran yargı erkinin en başındaki kişi ve Dinî Lider Hazretleri tarafından atanmış on iki kişilik Anayasa Koruma Konseyi tarafından kapalı kapılar ardında yapılırsa da seçimler hükümet politikalarını tetikleyen küçük ama önemli bir araç vazifesi görür.

Seçimlerin siyasete sunduğu hizmetler bunlarla sınırlı değildir. İktidar hiyerarşisi içindeki muhaliflere manevra alanı bu sayede açılır. Seçim mücadeleleri eski defterlerin açılıp hesapların görülmesini, anlaşmazlıkların çözülmesini ve rejime bağlı ancak durumdan hoşnut olmayan politikacıların fazla maliyete katlanmadan sahneden çekilebilmesini sağlayabilir. Seçimler yeni yeteneklerin (yani iktidardaki güce suç ortaklığı yapmaya gönüllü yeni isimlerin) keşfedilmesi için fırsat yaratabilir; patronaj ilişkileri aracılığıyla taraftarlarına ve potansiyel destekçilerine kaynak aktarımında kullanılır, iktidara yönelebilecek memnuniyetsizlik ve muhalefeti erkenden tespit edip uyaran bir mekanizma vazifesi görür. Seçimler ayrıca yönetenlere çok ihtiyaç duydukları bilgileri de temin eder. Laos ve Vietnam gibi tek parti despotizmlerinde bilgi kıtlığı, yönettikleri halk onlara gerçekten tapıyor mu yoksa itaat etmeleri beklendiği için sadece öyle mi görünüyorlar bilemeyen iktidar sahiplerinin yakasını bırakmaz. Seçimler bu sorunun çözümüne, iktidar sahiplerinin mevcut ve müstakbel muhaliflere göz kulak olmasını sağlayarak, başta muktedirlerin doğrudan gözetiminden çok uzakta halkı günbegün yöneten bölgesel kadrolar ve yetkililer olmak üzere, kendilerine bağlı yetkililerin performansı ve popülaritesi hakkında bilgi sahibi olma imkânını onlara vererek yardımcı olur. Bu şekilde hasat edilen bilgi seçim zaferini garanti altına almakla kalmaz, ayrıca iktidar sahiplerine uzun vadeli planları

55 1982'den 2005'e kadar olan dönem için şu çalışmalara bkz. Monica Martinez-Bravo vd., "Political Reform in China: Elections, Public Goods and Income Distribution", National Bureau of Economic Research, 2012, <http://www.nber.org/papers/w18101> ve Lianjiang Li, "The Empowering Effect of Village Elections in China", *Asian Survey*, 43, sayı 4, 1 Ağustos 2003, s. 648-662.

hazırlama, politikalarını yeniden ayarlama ve hatta vergi, şehir planlama ve askerlik hizmeti gibi konularda tebaasından daha fazlasını isteme imkânını tanır.⁵⁶

Çok partili sistemlerde, aksine, seçimler rakipleri cendereye almanın etkili bir yolu olabilir: Kaybedeceklerinin neredeyse kesin olması, morallerinin bozulacağı ve dağılma ihtimallerinin yüksek olduğu anlamına gelir. Seçmenler oy kabinine girerken başlarından aşağıya gül yaprakları dökülen Tacikistan bu durumun iyi bir örneğidir: Yetişkin seçmenlerin yaklaşık % 90'ının genelde katıldığı seçimlerde, Halkın Demokrasi Partisi, düzenli olarak oyların ve Temsilciler Meclisi'ndeki sandalyelerin önemli bir çoğunluğunu kazanır ve Tacikistan Tarım Partisi, Tacikistan Ekonomik Reform Partisi ve Tacikistan Sosyalist Partisi gibi küçük partileri geride bırakır. Tacikistan Komünist Partisi ve Tacikistan İslâmi Rönesans Partisi gibi kıyıda köşede kalmış partiler ise ağır bir yenilgiye uğrar.⁵⁷

Belirli aralıklarla düzenlenen seçimler, bütün despotizmlerde, ülkelerini kuruldukları yüksek tahtlardan yöneten sultanların meşruiyet tazelemesini de sağlar. Kurnaz bir kedi köşeye kısırdığı, öldürmek üzere olduğu avıyla oynamayı, fareye etrafta dolanabileceği ve işlerin (her ne kadar öyle sonuçlanmasa da) düzeleceğini umut edebileceği kadar bir alan bırakmayı nasıl tercih edebilecekse, iktidar sahipleri de tebaasıyla oyuncağı gibi oynamak için seçimleri kullanır. Seçimler tebaanın nefes alabileceği, hissettikleri baskıyı bir an olsun unutup soluklanabilecekleri bir alandır. Bazı yerlerde seçimler değişim umudunu besleyebilir. Ne var ki gerçekte bu seçimler gönüllü kulluk egzersizleridir. Yurttaşlar oy kullandığında sadece sandığa bir kâğıt atmazlar. Kendilerini yönetenlere teslim ederler. İcazetlerini verir, otoritelerini ödünç bırakırlar. Seçim curcunası rejimin kudretli iktidarını kutsayan dehşet verici bir törendir.

56 Ronald Wintrobe, *The Political Economy of Dictatorship*, Cambridge University Press, New York, 1998, s. 20; Edmund Malesky ve Paul Schuler, "The Single-Party Dictator's Dilemma: Information in Elections without Opposition", *Legislative Studies Quarterly*, 36, sayı 4, Kasım 2011, s. 491-530.

57 Yayımlanan Parlamentolar Arası rakamlar için bkz. http://www.ipu.org/parline-e/reports/2309_E.htm.

Seçimler, o ülkenin tebaasına, “seçim sözleşmesi” denebilecek bir mekanizma aracılığıyla sanki rejime inanıyormuş gibi davranma fırsatı da sunabilir.

Seçimi kazanmalarının ardından, seçilmişler sanki seçenler onlarmış gibi davranır. Azledilebileceklerini ya da yönetilenlerin hizmetkârı olduklarını düşünmezler. Yönetmek halkı sakin ve sessiz tutmaktır. Oy kullananlar bu büyük seçim gününe katılmak zorundadır ancak ideal olanı, seçim prosedürleriyle ya da seçimin zamanlamasıyla yok denecek kadar az ilgilenmeleridir. Hükümetten, büyük sermayenin çıkarlarından ve siyasi manevralardan, oyların satın alınmasından ve hileyle sayılmasından şikâyet etmemelidirler. Seçimler kamusal ayındır, egemenlik karnavallarıdır. Seilmeyi isteyenlerin işi insanları iyi hizmet aldıklarına ve başka hiçbir şeyin önemli olmadığına ikna etmektir. Oy verenler ayrımcılıktan, hükümetin bencilliğinden, zimmete geçirilen paralardan şikâyet ederse, mız-mızlanmaları mevcut sistemin değiştirilmesi isteği ile karıştırılmamalıdır. Onlar kendilerini, esasen doğru yolda ilerleyen bir devletin eklentileri olarak görmelidir. İstedikleri şeyin tepeden inme bir iyi ve güçlü liderlik olduğuna inanmalıdırlar. Tüm bunlar, en iyisini seçilmişlerin bildiğini, onların görevinin, halkın inatla savunduğu yanlış görüşleri düzeltebilsinler, hakiki çıkarlarını garanti altına alabilsinler diye halkın nabzını tutmak olduğunu söyleyen despotik ilke ile de uyumludur.

Seçimleri sahneye koymak, şüphesiz, riskli olabilir. Seçim düzenleyen despot yöneticiler kazanmayı bekler. Ne var ki işler ters gidebilir. Eğer, oy kullananların beklenenden farklı davranması sebebiyle işler ters giderse, rejimi kontrol eden güçler çifte utanç yaşayabilir. Seçim yenilgisi sadece iktidardakilerin düşünülenden daha zayıf olduğunu ortaya koymakla kalmaz, insanlar seçimlerin ritüel haline gelmiş seçme egzersizleri olmaktan çıkıp gerçek tercihlerini yansıtacak mekanizmalar olduğunu da öğrenir. İşler böyle ters giderse iktidar sahiplerinin başvurduğu tipik yöntem seçim sonuçlarını çalmaktır (2009’da İran’da, 2011’de Rusya’daki Duma seçimlerinde ve 2011 Eylül ayında Çin’in Guangdong eyaletindeki Wukan’da

böyle olmuştur).⁵⁸ Hemen seçimi kazandıklarını ilan eder yetkililer. “Barışçıl düzenin yeniden tesis edilmesi” ve “istikrarın muhafaza edilmesi” adına, kontrolü yeniden ellerine almak için kışta yazan her hileyi kullanırlar. Seçim isyanının liderlerinin izi sürülür, bu kişiler bulunur ve halkın önünde tövbe etmeleri teşvik edilir. Ölüler diriltir; gözden düşenler rehabilite edilir. Derken, cop, biber gazı ve kurşun yağmuruyla mesele halledilir. Oyları sayanlar, seçimlerde asıl önemli olanın oyu kimin verdiği değil, kimin saydığı olduğunu yaptıklarıyla ispat eder. Kurşunların oy pusulalarını ezebileceğini göstermek polise ve orduya kalır ve böylece seçimlerin, halkın –kendisini yönetenler tarafından ve güya halk için– sopalanmasının kaba bir yöntemi olduğu kanıtlanmış olur.

58 Yahya Kamalipour, *Media, Power and Politics in the Digital Age: The 2009 Presidential Election Uprising in Iran*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, MD, 2010; Tao Dongfeng, “乌坎事件与中国特色的维权” [“Wukan olayı ve Çin usulü hak savunuculuğu”], *21ccom.net*, 1 Kasım 2012, <http://www.21ccom.net/articles/zgyj/gqmq/2012/0112/51888.html>; Rahul Jacob ve Zhou Ping, “Wukan’s Young Activists Embrace New Role”, *Financial Times*, 2 Aralık 2012. Ayrıca bkz. Scott Greene, “All Eyes on Wukan as Polls Open”, *China Digital Times*, 3 Mart 2014, <http://chinadigitaltimes.net/2012/03/all-eyes-on-wukan-as-polls-open> ve *El Cezire* televizyonunda yayınlanan dört bölümlük belgesel dizi: Lynn Lee ve James Leong, “Wukan: After the Uprising”, 26 Haziran 2013, <http://www.aljazeera.com/programmes/specialseries/2013/06/2013626153044866869.html>.

Medyanın Gücü

Abu Dabi

Genel seçimler, iktidarda sonsuza dek kalmalarını halkın talep ettiğini savunan despotlar için en parlak, en son ve dönüşü olmayan aşama olabilir. Ne var ki tam da sandıkta bazen işler ters gittiğinden, despotlar sadece seçimlere bel bağlamaz. Sinsi despotlar kaypak seçmenlere güvenmenin tehlikelerini bilir. Tarihin, hileli seçimlerden, hayalî yerel seçimlerden çok daha fazlasını anlattığının gayet iyi farkındadırlar. Halkın desteğini kazanmalarına yardımcı olacak yöntemleri bir araya getirip kullanmalarının sebebi işte budur. Düzenli aralıklarla yapılan seçimleri sahneye koyma telaşı biter bitmez, yönettiklerinin onayını kazanmak için medyayı dur durak dinlemeden güdüledikleri yöntemleri kullanır muktedirler.

Bunu, kendi özgün tarzlarına uygun bir biçimde yapmayı nasıl başardıklarını anlamak istiyorsak, ilk önce bazı sürprizlere kendimizi hazırlamak için geriye çekilmeli, durum değerlendirmesi yapmalıyız. Yeni despotizmlerin siyaset bilimindeki standart ders kitabı kategorilerine ve sınıflandırmalarına meydan okuduğunu daha önce görmüştük. Yukarıdan aşağıya doğru inen iktidar tarzının, öncüllerinden miras aldıkları farklı

özellikleri onlarda görülmeyen yeni kombinasyonlar haline getirip kullanabilme vasıfları belirginleşmiş yeni bir türü olan bu despotizmler, kapitalist ilişkilerin devletin düzenlemelerine tabi olduğu, uçurumun iki kıyısında duran zenginler ile yoksulları tavandan tabana himayecilik ilişkileriyle, orta sınıfın sadakatiyle, seçim mizansenleriyle ve resmî söylemde bol bol siyasi düzenin hakiki kaynağı olarak halkın gösterilmesiyle kurulan köprülerin birleştirdiği sistemlerdir. Ne var ki, bu yeni despotizmlerin nasıl işlediğini anlamakta hayati önem taşıyan, işin özüne müteallik bir sır daha vardır: Bunlar bizim çağımızın yarım kalmış dijital iletişim devrimini silaha çevirmeyi başaran iktidar sistemleridir.

Söz konusu tamamlanmamış medya devriminin yayın frekansının sınırlılığına, kitle yayıncılığına ve televizyonun en çok izlendiği saatlerde ekran karşısına geçecek ulusal izleyici kitlelerinin tahmin edilmesine bir son verdiğini herkes bilir. İletişim imkânlarında bolluğun yaşandığı çağımız, mobil telefonlar ve yapay zekâlı robotlar gibi birbiriyle örtüşen ve bağlantılı dijital medya yapılarından ve araçlarından oluşan yeni bir küresel sistem tarafından şekillendirilmiştir.¹ Tarihte ilk kez, akıllı algoritmalar ve ucuz dahili mikro-işlemciler sayesinde, bu sistem metinleri, sesleri, görüntüleri dijital olarak sıkıştırılmış, kolayca taşınabilir, yeniden üretilebilir ve taşınabilir bir biçimde entegre etmektedir. İletişim imkânlarında yaşanan bolluk, birden fazla kullanıcının farklı bağlantı noktalarından, istedikleri anda (ister aynı anda/eşzamanlı ister gecikmeli olarak), dünyanın dört bir yanına dağılmış birkaç milyar insanın maliyetine katlanabileceği ve erişebileceği kadar modüler ve nihayetinde küresel ağlar içinde mesaj gönderip almasına izin verir. Tarihsel gelişim açısından bakıldığında, bu yeni dijital iletişim tarzının dönüştürücü potansiyeli insanı şaşırtır. Öte yandan, söz konusu tarzın yıkıcı gücünün ve olumlu etkilerinin körü körü-

1 İletişim imkânlarının bolluğunu doğuran devrim genel hatlarıyla şu eserde incelenmiştir: John Keane, *Democracy and Media Decadence*. Ayrıca bkz. Keane, "The Unfinished Robots Revolution: Ten Tips for Humans", *Digitizing Democracy*, der. Aljosha Karim Schapals, Axel Bruns ve Brian McNair, Routledge, New York, 2019, s. 214-224.

ne abartılmaması gerektiğini bütün dünya yavaş yavaş öğrenmektedir. İletişim imkânlarının bolluğu cenneti yeryüzüne indirmez. 1920'li yıllarda (radyo, sinema ve sonra televizyon ile) kitle yayıncılığının ilerlemesi totaliter iktidarın doğuşuna nasıl yardım ettiyse, dijital platformlarla, ağlarla ve iletişim imkânlarının bolluğuyla anılacak bu çağ da despotik iktidarın yayılmasını öyle mümkün kılabilir.

Yeni despotizmler, farklı iktidar tarzlarının, tarihe dönüp baktığında, yeni iletişim tarzlarının geliştirilmesinden her zaman faydalandığı formülünü doğrular. Bunu nasıl yaparlar? Yeni despotizmlerdeki iktidar sahiplerinin kullandığı yöntemlerin en belirginini –eski moda diktatörlerin ve despotizmi “sarayda hüküm süren sessizliğin” sarıp sarmaladığı bir hükümet sistemi olarak genellikle değerlendirip kınayan erken modern dönem yorumcuların aksine– kendilerini gizlilikle örülmüş duvarların arkasına saklamamalarıdır.² Yeni despotizmler bunun tam da tersidir. Görselliğe, gürültüye ve boşboğazlığa dayanan ilişkilerdir bu despotizmler. İletişim imkânlarının bolluğunu sonuna dek kullanırlar. Despotlar halkın gözü önünde olmayı, aleniliği, reklamı sever; parayı da sevdikleri için etraflarını büyük medya şirketleri ile çevirirler. Disneyvari vasıflar sergileyen, kurumsal medyayı, gazeteciliği, reklamcılığı ve eğlence sektörünü hükümetlerine katan despotizmlerin sayısı az değildir. Devlet ile kapitalistler arasındaki bu cilveleşme birden fazla amaca hizmet eder. Büyük medya şirketleri despotik hükümetlerin kurduğu koruyucu ve düzenleyici yasal çerçeveye muhtaçtır. Vergi indirimlerini, paralarını tutabilecekleri güvenli limanları, plazaları yığabilecek alanları ve devlet ihalesi şekline sokulmuş sadakaları sever. Hükümetlerin etkin çalışması ve gözetleme yöntemlerinin başarıyla sıkılaştırılması için iletişim altyapılarına güvenli erişime ihtiyaç vardır. Büyük medya şirketleri sürekli vergi kaçırır fakat bu şirketlerin istihdam yarattığı, orta sınıfa dayalı tüketici ekonomisinin itici ve koruyucu gücü olarak büyük rol oynadıkları da doğrudur. Söz

2 Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, Dublin, 1767, Bölüm VI, Kısım VI, s. 410.

konusu şirketlerin, görev başındaki hükümetlerin başına sihirli tozlarından serpip onları medyada olumlu yansıtabilecek iyilik perileri olabilecekleri gibi hükümete karşı haçlı seferine girişecek, onu taciz edecek, pisliklerini sayıp dökecek, itibarını ayaklar altına alacak, karalayacak ve medyayı acımasızca kullanabilecek kötü cadılar olabileceklerini de unutmamak gerekir.

Siyasi rejimlerini sanat eserleri haline getirmeye çalışan, bunu yaparken de medya devlerinin yardımını alan despotların sayısının pek de az olmaması dikkat çekicidir. Yeni despotizmler, statülerini yükseltme amacıyla, mimari harikalar inşa ettirmekten, mega inşaat projelerine girişmekten büyük zevk alır. Ödüllü mimarlar ve servet düşkünü müteahhitler denizden kazanılan toprakların, şatafatlı yüksek apartmanların, yatak odaları suyun altında kalan denizatı şeklindeki yüzen villaların, suni plajların, spa merkezli tatil köylerinin, sonsuzluk havuzlarının, hatta çölün ortasında suni karla soğutulan ve iklim kontrolü yapılan meydanların inşa edileceği projeler başlatır. Dubai'nin palmiye ağacı şeklindeki Palm Cumeyra adası; denizin doldurulmasıyla kazanılan toprak üzerine inşa edilmiş, plajıyla, ağaçlandırılmış parkıyla, devasa suni gölünde tek bir damlanın suya düşmesiyle oluşan eşmerkezli halkaların ilham verdiği Alman tasarımıyla yeni bir şehir olan Çin'deki Nanhui; reklamında "hayata taze bir perspektif" sunduğu ön plana çıkartılan, Qetaifan Adaları'nın da içinde yer aldığı, 2022 Dünya Kupası için Katar'da inşa edilmiş akıllı şehir Lusail kompleksi bu abideler arasındadır. Yaşam alanlarının "gerçek bir tarz ve statü göstergesi olduğu, denize sıfır lüks yaşamın seçkin mülklerle ve dost bir çevreyle buluştuğu" bu adalar insan yapımı bir cennettir.

Yeni despotizmler, hayatın iyi olduğu ve her alanda gelişme yaşandığı izlenimini dalga dalga yayan büyük spor müsabakalarının ve diğer eğlence etkinliklerinin debdebesine ve zenginliğine düşkündür. Kötü haberler duyma ihtimaline karşı tetikte beklediklerini, geçmişten endişe ettiklerini ve geçmişe sansür uyguladıklarını göreceğiz yeni despotizmlerin; ne var ki, o kadim ekmek ve sirk oyunları sanatına, medya seyirlikleri aracılı-

ğıyla yeni içerikler ve tarzlar eklemek için yoğun bir çaba harcamalarının sebebi de budur.

Abu Dabi'yi, o kozmopolit metropolü ele alalım.³ Birleşik Arap Emirlikleri'nin başkenti, birliği oluşturan yedi özerk şehir devletinin en büyüğü ve halihazırda dünyanın en zengin şehirleri sıralamasında en üstlerde yer alan Abu Dabi, şöhretini dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biri olarak yapmış bu şehri iletişim imkânlarının bolluğu çağının yeni ölçüsüz büyümüş Hollywood'u konumuna yükseltebilmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan soylular tarafından yönetilir. *Etihad Havayolları*'na, devlet kontrolündeki camilere, zengin bir orta sınıf ile sendikası ve çoğu zaman kötü muamele gören göçmen işçilerden ibaret büyük çoğunluğun oluşturduğu yaklaşık bir milyon insana ev sahipliği yapan Abu Dabi, küresel büyük medya şirketleri için güvenli bir liman haline gelmiştir. Dünyanın yapay zekâ konusunda lisans seviyesinde eğitim veren ilk araştırma üniversitesi⁴ buradadır. Şehir, "dünyayı birleştiren" bir medya üretimi ve tedarik zincirinin kilit önemdeki bağlantı noktası olma hevesindedir. Petrolden ve doğal gazdan elde edilen muazzam gelirler ile (dünyanın en büyükleri arasında yer alan) ulusal varlık fonları, dünyanın evlere çekilen ilk fiber ağı şebekesi, mobil telefon hizmetleri, gazeteler, bir tanesi Kur'an okumalarına tahsis edilmiş televizyon ve radyo istasyonları dahil olmak üzere şehirdeki medyanın çoğunun sahibi ve yöneticisi olan *Abu Dhabi Media* şirketine akitilmiştir. *Abu Dhabi Media* ile *News International* şirketine bağlı *Fox International Channels* arasında iş ortaklıkları kurulmuş; *National Geographic* ve *Comedy Central* gibi devlerle Arapça program yayınlama anlaşmaları yapılmıştır. *Abu Dhabi Media*, uzun metrajlı filmleri parasal açıdan destekleyen kuruluş *Image Nation* şirketinin de sahibidir. Şehrin coğrafi koordinatlarına atfen twofour54 adı verilen ve plaza binalarının kümелendiği bir serbest bölge projesi,

3 Ayrıntılar için bkz. Christopher M. Davidson, "The United Arab Emirates: Economy First, Politics Second", *Political Liberalization in the Persian Gulf*, der. Joshua Teitelbaum, New York, 2009, s. 223-248.

4 MBZUAI: Mohamed bin Zayed University of Artificial Intelligence; (Abu Dabi Emirliği Veliaht Prensi) Muhammed bin Zayed Yapay Zekâ Üniversitesi – ç.n.

burada yaptığı günlük haber programını küresel kanalında yayınlayan CNN gibi yabancı haber ajanslarına ev sahipliği yapmaktadır. Twofour54 bünyesinde, teknolojinin son ürünü prodüksiyon imkânlarının yanı sıra, Arapça medya içeriği hazırlayan ve gelecek vaat eden girişim firmalarına yatırım yapmak üzere kurulmuş bir girişim sermayesi şirketi ile yetenekli genç medya çalışanlarına yönelik, beceri kazandırmaya dönük kısa kursların verildiği dünya çapında bir medya eğitim akademisi de bulunmaktadır.

Kültür tüketicileri için şehirde hükümet kontrolündeki Abu Dabi Ulusal Sergi Merkezi; Abu Dabi Grand Prix'i; güçlü ve göze çarpan takipçileriyle övünen Abu Dabi Klasik Müzik Topluluğu; Abu Dabi Louvre Müzesi; "şehrin sanat ve kültürünü" muhafaza edip tanıtmak için çalışan Abu Dabi Kültür Vakfı mevcuttur. "Basitçe ifade etmek gerekirse, insanları mutlu ediyoruz" sözünü düstur edinen hükümete bağlı pazarlama ve eğlence kurumu *Flash Entertainment*, iktidar açısından hayati stratejik öneme sahiptir. Bu kurum Beyoncé, Christina Aguilera ve Aerosmith gibi müziğin büyük isimlerini ve ("Asya'yı Bir Araya Getiriyoruz" sloganıyla) AFC⁵ 2019 Asya Kupası gibi spor müsabakalarını şehre getirmiştir. BAE'nin vatandaşları ve vatandaş kabul edilmeyen insanları mutlu mudur, ne ölçüde mutludur, mutluluk ne demektir, bu insanlar ya da onları temsil eden gazeteciler onların mutsuzluğunu gidermekte özgür müdür gibi can sıkıcı sorular cevapsız kalmıştır. Orada yaşayan ve sayılarının az olduğu söylenemeyecek Batılı çalışanlar ise cevaplarla hiç mi hiç ilgilenmez.⁶

Abu Dabi kendisini eski Kaliforniya'nın olmadığı yeni Hollywood olarak görmekten mutludur. Emir'in ailesinin önde ge-

5 AFC: Asian Football Confederation; Asya Futbol Konfederasyonu – ç.n.

6 Johann Hari'nin uzun haberinde ("The Dark Side of Dubai", *Independent*, 7 Nisan 2009) bu konu ele alınmıştır: "Demokrasi olmadığını bildikleri bir yerde yaşamının ne hissettirdiğini sorduğumda, Britanya'dan iş için gelip Dubai'ye yerleşmişlerin verdiği tepki her zaman aynıdır. İlk başta şaşırılmış görünürler. Sonra duyguları incinmiş gibi yüzünüze bakarlar. Sırt üstü yere yatmış, yüzü gözü kaymış arkadaşının ağzına bira dökerken başına komiklik olsun diye bir çift boynuz geçirmeye çalışan Essexli çocuk tepkisini bağırarak gösterir: 'Araplar böyle yaşıyor!'"

len üyeleri tarafından yönetilen şehirde, iktidara halk tarafından açıkça nezaret edilmesi *haramdır*. Şehrin vatandaşları rantiyeciler ve vasallardır; devletin garantisi altındaki işlerden, devlet yardımlarından, diğer vergilendirilmeyen gelir ve servet biçimlerinden kazandıkları parayla yaşarlar. Serbest ve adil seçimler geçmişte kalmış şeyler olarak görülür. Emir'in ailesinin üyeleri özel sohbetlerde, istenmeyen toplumsal bölünmelere sebep olduğu için demokrasinin siyasi bir karşılığı olmadığını söylerler. Bu yüzden de öncelikleri, halka rahatsızlık verdiği kabul edilen yüzlerce internet sitesinin engellenmesi, yerel medya altyapılarının pornografiden ve yöneticilerin Allah vergisi asaletine saygısızlık yapan yorumlardan düzenli olarak temizlenmesidir.

Vodvil

Altyapısı büyük medya şirketleri tarafından hazırlanan ve onlar tarafından ayakta tutulan, iletişim araçlarının had safhada kullanıldığı ortamlarda faaliyet gösteren iktidar sahipleri, birden fazla medya platformunda sürekli görülmek ve işitilmek için ellerinden geleni yapar. İletişim imkânlarının bolluğu despotizmi geçmiş düşünürlerin hayal edemeyeceği yöntemlerle besler. Eski Atinalı tiran Pisistratos (MÖ. 608-527), agoraya (kamuya açık pazar yerine) girmeden hemen önce kendisini ve arabasını çeken katırları kılıcıyla yaralayıp kanlar içinde bırakmak ve oraya toplanmış erkek yurttaşlara desteklerini niye hak ettiğini göstermek gibi kirli ayak oyunları ile kazandı siyasi şöhretini; bu numaraya kananlar onun eli sopalı yurttaşlar tarafından korunmasına ve halkın içinde korumalarıyla gezmesine onay verdi; korumaları da onun MÖ. 560/559 yıllarında Akropolis'i ele geçirmesine ve Atina'yı kontrolü altına almasına yardımcı oldu. Machiavelli, iktidar sahiplerinin, *simulatore e dissimulatore*, yani insanın kendini başkalarına aslında olmadığı biri gibi göstermesi sanatını maharetle uygulamaya çalışması gerektiğini salık veriyordu. Machiavelli'nin verdiği örnek, 14. yüzyıl başlarında senatör seçildiğinde, ön tarafında "Tanrı istiyor", ar-

kasında ise “Tanrı ne isterse olur” yazan işlemeli bir tolga giyerek göreve başlayan Romalı senatör Castruccio Castracani’ydi.⁷ Eserlerini tûy kalemlerin, mürekkebin ve parşömenin çağında, tebaasının, İsa Mesih’in Kurtarıcıları olduğuna nasıl inanıyorlarsa monarkların da hükmettikleri toprakların dünyevi lideri olduğuna aynı şekilde inanmasını bekleyen iktidar sahiplerinin döneminde kaleme alan Machiavelli, despotizm koşullarında hayatın nasıl bitmek bilmeyen bir halkla ilişkiler bombardıman saldırısı altında geçeceğini tahmin edemezdi. Kurnaz ihtiyar Pisistratos ve Machiavelli, yeni muktedirlerin bulduğu her şeyi yiyen bir iştahla kendi reklamlarını yapmaya çalıştığını görse hayretler içinde kalırdı. Yeni despotizmler tiyatro devletleridir: Her şey ve herkes, dur durak dinlemeden, iktidarın dekoru vazifesi görmek üzere tasarlanmış basılı metinlere, seslere ve imajlara dolanmıştır.

Her şeyin bu kadar aleni, halkın gözü önünde yapılmasına neden ihtiyaç duyulur? En belirgin sebebi, iktidar sahiplerinin, despotizm koşulları altında asla çıplak yakalanmamaları gerektiğini bilmeleridir. Çıplak bırakılmış iktidar sataşılacak iktidardır. Despotlar, halkın desteği yanında olmadıkça hiçbir siyasi yapının uzun vadede hayatta kalamayacağını acı tecrübelerle öğrenir. Buradaki mesele, daha genel bir sorunun parçası olmakla birlikte, kendine özgü bir yol çizer. Talleyrand’ın izinden giden tarihçiler ve siyasi düşünürler bütün iktidar sahiplerinin karşı karşıya olduğu, meşruiyet denen siyasi soruna atıf-

7 Niccolò Machiavelli, *The Prince and the Discourses*, Bölüm 18. Machiavelli, *Life of Castruccio Castracani*, Hesperus, Londra, 2003 [1520], s. 20. İktidarlarını saraylarının görkemiyle, kendilerini de siyasetin İsa Mesih tarafından kutsanmış ev sahipleri olarak tasvir ettikleri fantezilerle sarıp sarmalamaya kararlı Avrupalı hükümdarların yaygınlaştırdığı geç Ortaçağ dönemindeki baş döndürücü “devletin seyirlik işlerine” yönelik iyi analizler için bkz. Ernst H. Kantorowicz, “The ‘King’s Advent’ and the Enigmatic Panels in the Doors of Santa Sabina”, *Art Bulletin*, sayı 26, 1944, s. 207-231 ve Gordon Kipling, *Enter the King: Theatre, Liturgy, and Ritual in the Medieval Civic Triumph*, Clarendon Press, Oxford, 1998. Tebaanın gerçeklik algısını önemli ölçüde şekillendiren kolektif “metafizik tiyatro” biçimleri olarak devlet ritüellerinin özünde ne yatığı, antropolog Clifford Geertz tarafından ferasetle incelenmiştir: *Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1980.

ta bulunur.⁸ Başkaları üzerinde uygulanan iktidar yolsuzluktan, kargaşadan, şiddetten duyulan ve iktidar sahipleri ile yönetilenleri aynı şekilde saran korkuları kolaylıkla tetikleyebildiği ölçüde, istikrarlı ve emniyetli bir yönetim kurmanın yolunun bu korkuyu yumuşatmaktan geçtiğini, bunun yolunun da mevcut iktidar düzenlemelerinin iyi yönetim ilkeleriyle desteklendiğini, bu sebeple adil ve münasip olduklarını, söz konusu ilkelere uymalarının ve saygı göstermelerinin beklendiğini yönetilenlere hissettirmek (Montesquieu'nun deyiimiyle "o ruhu vermek") olduğunu hatırlatırlar. Bu düşünce tarzına göre, meşruiyet ilkeleri iktidarı haklı çıkaran gerekçelerdir. Simya ilmindeki gibi etkili sihirli formüllerdir. Keyfî seçilen kurallar bir anda tamamen mantıklı görünmeye başlar. Şarta bağlı ilkeler aşikâr ve değişmez vasıftaki ebedi hakikatlerin yerini alır. Monarşi, aristokrasi, demokrasi: Bunlar ve bunlarla bağdaşmayan diğer meşruiyet prensipleri, tarihçilerin ve siyasi düşünürlerin bize anlattığına göre, iktidar sahipleri ile o dönem yönetimi elinde bulunduran kurumların pekiştirdiği kurallara uymakla vazifelendirilmiş olan yönetilenler arasında bir sözleşmenin olduğunu ima eder.

Meşruiyeti bu şekilde düşünmenin altında, keyfî biçimde belirlenmiş her bir kural dizisinin, yönetimi elinde bulunduran kurumların belirli bir dizisine doğrudan karşılık geldiği varsayımının yattığına dikkat etmek gerekir. Yeni despotizmde işler böyle yürümez. İktidarın vezni yeni despotizmlerde farklıdır. Her rejimin tek bir meşruiyet tarzı olması gerektiği ilkesinden kopmayı nasıl başardıkları dikkat çekicidir. Despotizmler, muazzam imparatorluğunu yönetmek için çok fazla dil öğrenmeyi seçen ve (o dönemden aktarılan anekdotlarda) Tanrı'yla İspanyolca, dostlarıyla İtalyanca, düşmanlarıyla Almanca ve sevgilileriyle Fransızca konuştuğu söylenen, 16. yüzyılın efsanevi Kutsal Roma İmparatoru V. Karl'ı [Şarlken] kendilerine örnek almışlardır. Yeni despotizmler birden

8 Bu konudaki en etkili örneklerden biri için bkz. Nobel Ödülü adayı Guglielmo Ferrero, *The Principles of Power: The Great Political Crises of History*, Greenwood Pr, New York, 1942.

fazla meşruiyet kaynağından beslenerek hükmetme sanatını da benzer bir şekilde tatbik ederler; rüzgâr hangi yönden eser-se essin o gemilerin yelkenlerini şişirir. 20. yüzyıldaki totaliter rejimler, her amaca hizmet eden korkuyu, “bütün tarihsel gelişimin sırlarını bildiğini” ve sınıfsız toplumun yaklaşan zafe-ri, “seçilmiş” ırklar ile “dejenere” ırklar arasındaki savaşın kaçınılmazlığı gibi sözde “doğa” yasalarına vâkıf olduğunu iddia eden baskın bir “şanlı geçmiş miti” ideolojisini birleştirerek hükmetti. Yeni despotizmler ideolojileri yüzüstü bırakmıştır.⁹ İktidar sahiplerinin giydiği rengârenk sihirli paltoların kumaş-ı farklı diller ve farklı hareket tarzlarından örülmüştür. Renk-leri alacalı bulacalı bir günbatımınıninkine benzer. Farklı bir şe- kilde anlatmak gerekirse, yeni despotizmler, etkileyici bir si- yasi şovu andırır: 20. yüzyılın başlarında güçlü adamların ve şarkıcıların, dansçıların ve davulcuların, soytarıların ve sihir- bazların, akrobatların ve atletlerin, komedyenlerin ve sirk hay- vanlarının sahneye çıktığı vodvillerin güçlendirilmiş bir versi- yonuna benzerler.

Despotizmin sahneye koyduğu büyük çadır şovu, adını ko- yalım, vodvil tarzında yeni bir yönetim şeklidir. Muktedirler si- hirbazlarını, davulcularını ve dansçılarını halkın önünde gez- dirirler. Konuşmalarında ulusal çıkardan, ulusal birlikten bah- seder, “ulusal onurun” ve “ulusal gururun” yeniden kazanıla- cağını vaaz ederler. “Egemenlik”, cephaneliklerinin gözde mü- himmatıdır. “Kanun ve nizam”, “barış”, “anti-emperyalizm” ve “dış düşmanlardan” korunma gibi silaha dönüştürülmüş ifade- ler de öyledir. Hiçbir şeyden şüphelenmeden uçan kuşları ya- kalamak üzere kapısı açık bekletilen kafesler gibi, despotizmler de tebaasını şöyle sözler etmeleri için cesaretlendirir: “Bu hü- kümetle ve liderimizle hiçbir sorunumuz yok. Ona saygı duyu- yoruz. O güçlüdür. Hükümet istikrar getirmiştir. Ülkemiz için çok şey yapmıştır.” Ülkeye tapılması, geçmişteki ulusal fela- ketlerin ve hataların unutulması gerektiği anlamına gelir; Çin- li yazar Ma Jian’ın [*Çin Rüyası* kitabındaki başkarakterin şifa-

9 Hannah Arendt, “Ideology and Terror: A Novel Form of Government”, *The Origins of Totalitarianism*, 1973 [1951], s. 469.

cı *qigong*¹⁰ ustalarından temin edip bütün dünyaya pazarlayacağı ve içenin her şeyi sonsuza kadar unutulmasını sağlayacak – ç.n.] “Çin Rüyası Çorbası” arayışını anlattığı fantastik hikâyede olduğu gibi, hükümetin dayattığı inkâr ve unutkanlık zorunludur.¹¹ Bunun yerini pragmatik ve kesintisiz bir biçimde, monoton bir ses tonuyla, sanki işten güçten konuşur gibi, “istiktardan”, “büyümeden” bahsetmek almıştır. İmanın şartları zorunlu kentsel dönüşüm, para kazanma, zengin olma ve genel refahtır. Sadık tebaa şöyle der: “Daha iyi hayat yaşıyoruz. Milyonlar yoksulluktan kurtuldu. Hayat zorlaşsa bile hükümeti destekleyeceğiz.”

“Hakikati” açığa çıkarmaktan hep bahsedilir ve bu bahsin içine göklerden alınan ilham, Yakup’un merdiveniyle çıkılan cennet, Kur’an-ı Kerim’de “Allah’a itaat edin, Peygambere de itaat edin ve sizden olan emir sahibine de itaat edin” (Nisâ Suresi, 59) diye verilen müsamahasız buyruk çoğu zaman katıdır. Tanrı’nın ölümünün damga vurduğu bir çağda iktidar sahiplerine daha büyük şüpheyle yaklaşılabileceği için onlar da dinî metinlere, atasözü ve özdeyişlere daha çok tutunmaya çalışırlar. İktidar sahiplerinin beyan ettiği Vehhabiliğin sofî ilkelerine bağlılığın, yetmiş bin cami ve *mutawa*, yani din polisi tarafından desteklendiği Suudi Arabistan’da, vaat edilen yönetime kavuşmadıkları için kendilerini şanslı addeden tebaanın sayısı az değildir. Ülkenin resmî dini biçimsiz ve hantal bir ritüel haline gelmiş olduğundan Hıristiyanlığın, Sufiliğin ve Şii İslâm’ın fiilen hoşgörüsüyle karşılandığı paralel dünyalara yer açıldığının farkındadır büyük bir kesim; bu paralel dünyalarda orta sınıf Suudiler alışveriş yapabilir, viski içebilir, Bahreyn’e, Lübnan’a tatile gittiğinde seks işçileriyle yatabilir; gençlerin (nüfusun yaklaşık % 60’ı yirmi yaş ve altındadır) internet üzerinden “fetva satın alabileceği” yerler bile vardır bu dünyalarda.

Erdoğan Türkiye’sinde yetkililer müzisyenleri, radyo ve televizyon programcılarını, öğretmenleri ve aşçıları eskiden duy-

10 *Qigong*: Çin kökenli fiziksel idman ve nefes kontrol yöntemi – ç.n.

11 Ma Jian, *China Dream*, Counterpoint Press, Londra, 2018.

dukuları aşığılık hislerini bir kenara bırakmaya ve İslâm'ı kamusal hayatın temel direğı yaparak Osmanlı vatanını yeniden yüceltme kampanyasına katılmaya teşvik eder. Umman Turizm Bakanlığı, ülkesini “gelenekleriyle” (*taqalid*) kendisini gösteren hakiki bir “miras” (*turath*) olarak konumlandırıp satar: Tören kıyafetleri giymiş personel tütsülerin tatlı, odunsu kokusunun sardığı seçkin otellerde turistleri güler yüzle karşılar ve Umman'da dokunmuş halılara yayılmaya, kakule, gül suyu ve hurma ile tatlandırılmış kahvelerini yudumlamaya davet eder. Teokrazi ile yönetildiğı çoğı zaman söylene de doğru olmayan İran'da vodvil her yerdedir. Şiddetli mücadelelere sahne olan seçimlerde adaylar dini çantada keklik görür, herkes din-den bahseder fakat seküler, bu dünyaya ait dil de bol bol kullanılır. Seçimler tabii ki Anayasa Koruma Konseyi tarafından katı kurallarla denetlenir; kutsal Şii prensiplerine ve âdetlerine yapılan göndermelerin bini bir paradır: kutsal mekânların ziyaret edilmesi, şefaât dileme, (Hz. Muhammed'in torunu) Hüseyin için yas tutulması, Mehdi'nin (“gizli” imamın) yeniden ortaya çıkması. Öte yandan barış, refah, iktisadi büyüme, ulusal istikrar, halka hizmet (*mardum*), kadınların statüsünün yükseltilmesi, yolsuzluğun tehlikeleri ve seçim sonuçlarına saygı duyulması gibi dünyevi konular da yine seçim zamanı çok gündeme gelir.¹²

Despotizm koşulları altında, iktidar sahiplerinin cömertliğinin halka teşhir edildiğı gösteriler, ulusal bayramlar ve ritüel halini almış kutlamalar mevcuttur. Bu rengârenk performanslar, hafif tarzda eğlenceler olarak tasarlanmakla birlikte halkın kafasına at gözlüğünü geçirmek ve şüphelerinin artmamasını sağlamak gibi ciddi bir etki yaratır. Türkmenistan'ın seçimle işbaşına gelmiş lideri Kurbankulu Berdimuhammedov, yarış arabaları sürer, at biner, kitap yayımlar, hastanede ameliyata gi-

12 Javad Karamî-Râd Mîlânî, *İqtisâd-e siyâsî intikhâbât*, Tahran, 2017; Shireen Hunter, *Iran Divided: The Historical Roots of Iranian Debates on Identity, Culture and Governance in the Twenty-First Century*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2014; Mahmoud Pargoo, *Paradoxes of Secularisation and Islamisation in Post-Revolutionary Iran*, yayımlanmamış doktora tezi, Australian Catholic University, Sydney, Eylöl 2018.

rer, rap videosu çeker, kadınlara serenatlar yazar, işçi mitinglerinde gitarının tellerini titretir, ülke içi gezilerde karşılaştığı vatandaşlara televizyon ve benzeri şeyler hediye eder.¹³ Çin’de her kademedeki lider “sosyalizm”, “ahenkli toplum”, “hukukun üstünlüğü”, “kadim Çin medeniyeti”, “Çin rüyası” düsturlarını heyecanla, yüksek sesle diline pelesenk eder. “Halk demokrasisi” hakkında da bir sürü baldan tatlı laf edilir. Kayıp cennet muamelesi yapılan geçmiş zamanlara duyulan nostaljinin yüksek sesle ifade edildiği, dünyadan daha çok saygı görme, toprakları genişletme, daha fazla güce ve şana kavuşma talepleriyle tanımlanan yeni başlangıç ve atılım çağrılarının bu nostalji ile birleştirildiği yerler de vardır. Hükümet kontrolündeki medya makinesinin “liberalizmi” ve “liberal demokrasiyi” büyük bir “küresel ulus” olan Macarların, yabancılar tarafından küçük düşürülmesinden hizipçi parti-siyaset rekabetine, Batı’ya bağımlılığa, aç gözlü çokuluslu şirketlere, Çingenelerin ve işsizlerin suça meyilli olmasına, büyük bankalardan, şeytan ruhlu Yahudi para babalarından, homoseksüellerden ve pedofillerden kamu düzenine yönelen tehditlere kadar muhtelif kötülüklerin işbirlikçisi olarak gösterip kınadığı Orbán’ın Macaristan’ında olduğu gibi, düşmanlardan da bol bol bahsedilir.

İktidar sahipleri, bollaşan iletişim imkânlarını, siyasi yapının farklı kademelerinde konuşulan siyaset dillerini aynı kaba boca edip karıştırmak için seferber eder. Despotlar, kendi iktidarlarının sembollerden beslendiğini gayet iyi bilir. Debdebe ve performans yalnızca hayatı yaşamanın yolları değildir, hayatın kendisidir, iktidarın debdebenin kölesi olduğunun, aksinin geçerli olmadığına canlı kanıtıdır. Despotlar, iktidarın, tek başlarına yapmaları mümkün olmayan şeyleri başkaları aracılığıyla sembolik olarak yapma kabiliyeti demek olduğunu anlamıştır. İktidarlarının dilde kurulabileceğini bilirler. Despotların, Roa Bastos’un kaleme aldığı ve Paraguay romanının klasik örneklerinden *I, the Supreme* (Ben, Yüce Olan) kitabının başkarakteri Dr. Francia gibi, halkın onları taşıladığını, yerdüğünü gö-

13 “Turkmenistan: Election Spectacle Hides Disturbing Economic Decline”, *Eurasianet*, 8 Şubat 2017, <http://www.eurasianet.org/node/82311>.

rünce sinirlenmelerinin sebebi budur. Muhafızların onları hic-veden dörtlükler yazmasından hoşlanmazlar çünkü şiirsel di-
lin kendine ait bir kamusal hayatı olabileceğini, çöküşlerinin
ve yenilgilerinin esas sebebinin bu araç üzerindeki kontrolleri-
ni kaybetmeleri olduğunu bilirler.

Despotların siyasetin resmî dilini saflaştırmanın yeni yolları-
nı düşlediğini düşünmek mümkündür; içlerinde en çılgın rü-
yaları görenler, dili tamamen yasaklamaya da gizliden gizliye
kafa yoruyor olabilir.¹⁴ Oysa gerçekte böyle halüsinasyonla-
ra kapılarak hareket etmez despotlar. İletişim imkânlarının bol
olduğu bu çağda, o hamleyi yapmak despotun hem kendisini
hem de tebaasını tasfiye etmesini gerektirir. Dilin lağvedilmek
suretiyle sadeleştirilmesi ya da tam tersi bir yöntemle ve halkı
edebikelamların, uydurma sözcüklerin, başına örnek koyulmuş
kelimelerin ilanihaye tekrarına zorlayan ve devletin örgütledi-
ği bir çaba aracılığıyla tek ve büyük bir Şanlı Geçmiş Miti tez-
gâhlanması gibi çılgın fantezilerin kurulabileceği günler geri-
de kalmıştır.¹⁵

İktidar sahiplerinin gözünden bakıldığında, birden fazla dil-
le sarılıp sarmalanmış vodvil tarzında yönetime geçişin on-
lara sağladığı taktik avantajlar görülür. Öncelikle söylenme-
si gereken, despotların, vazifesini yerine getirmek isteyen an-
cak kararsızlığı ve inançları doğrultusunda hareket etmekte-
ki isteksizliği yüzünden kendi trajedisinde sıkışıp kalan Ham-
let'in kaderini her durumda paylaşmak zorunda olmadığıdır.
Aslında, vodvil tarzında yönetim, yeni despotları özgürleştirir.

14 İplerin tek bir kişinin elinde olduğu iktidarın, vatandaşları, ne söyledikleri ke-
sinlikle anlaşılmayan homurdanan ve cırlayan vahşi hayvanlar seviyesine in-
dirdiği, dilin her türlüşünün kullanımdan kaldırıldığı bir düzeni işaret eden
despotik fantezi, Jorge Zalamea'nın klasik "diktatör romanında" (*El gran Bu-
rundün Burunda ha muerto*, Panamericana Editorial, Buenos Aires, 1952) geç-
mektedir. Václav Havel'in yazdığı taşlama *The Memorandum*'un (Samuel Fren-
ch, New York, 2012 [1965]) konusu bu fantezinin tam tersi, yani insanların
konuştuğu dilin, iktidar sahiplerine tebaası üzerinde tümenden kontrol sağlayan
bir yapay dille değiştirilmesidir.

15 Victor Klemperer, *Language of the Third Reich: LTI—Lingua Tertii Imperii*, Blo-
omsbury, Londra, 2013 [Türkçesi: *LTI: Nasyonal Sosyalizmin Dili*, çev. Tanıl
Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. baskı, 2013].

Shakespeare'in Gloucester Dükü'ne¹⁶ söylediği gibi, iktidarlarını bukalemunu farklı renklere boyayarak, Proteus¹⁷ gibi biçim değiştirerek tatbik edebileceklerine olan inançları çok fazladır. Vodvil tarzında yönetim despotlara, ideolojik doğruculuğu bir kenara bırakma ve kendilerini farklı insanlara, farklı zamanlarda, farklı şekillerde gösterme imkânı tanır.

Singapur'daki despotizmin hayranları kurucu lider Lee Kuan Yew'i genellikle "halkı yönetmeyi, üzerlerinde hâkimiyet kurmayı" Britanyalı ve Japon sömürgecilerden öğrenmiş, "emredersiniz efendim," diyenlerden hoşlanmayan çünkü "Doğru olmuş mu?" sorusundan çok "Şimdi ne olacak?" sorusunu beğenen, gerçekler ve zorluklarla yüzleşip onları kararlılıkla ele alan bir realist, örnek bir "müşfik diktatör" olarak görüp övgüyle anarlar. Lee'nin en büyük çocuğu ve Singapur'un üçüncü başbakanı Lee Hsien Loong, "sistemi bir arada tutmak için" bir "liderlik piramidi" her ne kadar gerekli olsa da en iyi yönetimin "tek bir bakış açısından" ziyade "çeşitlilik ve farklı görüşlerle" sağlanacağını *Fortune* dergisine ikna edici bir biçimde anlattı.

Despotlar kendilerini, Orbán'ın söylediği gibi, "gerçekliği, ideolojiyi işin içine karıştırmadan" sunan tedarikçiler olarak düşünmekten hoşlanır.¹⁸ İşin gerçeği, despotların sahneye koyduğu vodvil tarzı performansların gerçeklik ile fantezi arasındaki sınırları silikleştirdiğidir. Performanslarında kullandıklarını siyaset dili ne doğrudan Orwell'in tasvir ettiği dünyadakine benzer ne de Michael Walzer'ın "faşist veya komünist kıyafetlere bürünmüş, faşist veya komünist ideolojinin bazı özellik-

16 İngiltere Kralı III. Richard (d. 1452, ö. 1485; 1461-1483 yılları arasında Gloucester Dükü; 1483-1485 yılları arasında İngiltere kralı) – ç.n.

17 Proteus: Yunan mitolojisinde, şekil değiştirme özelliğine sahip bir deniz tanrısı – ç.n.

18 Viktor Orbán'ın 2006 yılında Bálint Magyar'a verdiği ve iktidardaki partisi Fidesz'in "tek ve tutarlı bir ilkeler sistemine ya da ideolojisine dayanan bir örgüt olmadığını, öyle bir örgütün belli bir noktada tıkanıp kalacağını" vurguladığı röportajdan aldım: Bálint Magyar, *Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary*, 2016, s. 231. Lee Hsien Loong'un yorumu, 3 Nisan 2000 tarihinde *Fortune* dergisine verdiği röportajdan alınmıştır. Carlton Tan'ın tespitinin kaynağı, Lee Kuan Yew'in ölümünün ardından kaleme aldığı anma yazısındadır: Carlton Tan, "Lee Kuan Yew Leaves a Legacy of Authoritarian Pragmatism", *Guardian*, 23 Mart 2015.

lerini gelişigüzel sergileyen” tiranlıklar için kullandığı meşhur “başarısız totaliterlik” terimi ile açıklanabilir.¹⁹ Vodvil tarzı yönetim bu düşünürlerin hayal etmiş olabileceğinden daha karmaşıktır, bilinçli olarak daha kafa karıştırıcı hale getirilmiştir. Doğrudur, dilbilgisinin ve kelime hazinesinin yenisöyleme²⁰ özgü bir tarzda sınırlandırıldığı bir dili konuşur bu hükümetler. Ana akım radyo ve televizyonların özgür olduğu da doğrudur ancak sadece ne söylemeleri istenmişse onu söyleyebilecek kadardır özgürlükleri. Çifte anlamlılığın tanımlayıcı özelliği olan edebikelama, kasıtlı muğlaklığa, anlam çarpıtmaya ve karşdakini düpedüz töhmet altında bırakacak şekilde müphem konuşmaya da bolca rastlanır. Ne var ki vodvil tarzı yönetimin üzerinde durduğu zemin çok daha kaygandır. Bu yönetim tarzını yerinden oynamaz duruma getirmek zordur. İnsan bu tarzı tarif edemeyeceğini hisseder. Sürekli değişen dilinin yanlışlığını göstermek kolay değildir. Rejimin halk dostu görünmesinin sebebi budur.

Despotizmin gerçekliği, hiç şüphesiz, pazarlığa ve tartışmaya açık değildir; ama işlerin böyle yürümesine muhalif olanların hemen oracıkta ezilmesine de gerek yoktur. Muhaliflerden bahsedilebilir, varlıkları kabul edilebilir, hatta bir süreliğine haklarında övgü dolu sözler bile edilebilir. Gençliğinde ateistken sonradan Macaristan Reformcu (Protestan) Kilisesi üyesi olan Viktor Orbán yönetimindeki Macar hükümetinin, Katolik Kilisesi’nin düzenlediği bir törene katılması, bir Ermeni Hristiyanı katleden Müslümanı, Ermenistan’ın sınır komşusu Azerbaycan despotizmi ile yapmaya çalıştığı anlaşmanın suya düşmemesi için affetmesi gibi şaşırtıcı hamleler de gelebilir despotizmden. İkiyüzlülük normaldir çünkü iktidar sahiplerinin siyasi amacı yelkenini siyasi rüzgârlara göre şişirmek, rakiplerini geride bırakmak, kafalarının içine girmek, onları istismar et-

19 Michael Walzer, “Totalitarian Tyranny”, *Totalitarian Democracy and After*, der. Yehoshua Arieli ve Nathan Rotenstreich, Routledge, Londra, 2002, s. 191.

20 Yenisöylem (Ing. *newspeak*): George Orwell’in 1984 romanında, Parti tarafından yönetilen totaliter kurgusal devlet Okyanusya’nın resmi dili olan kontrol-lü dildir. Sınırlı kelime dağarcığına sahip bu dilin yaratılmasının amacı, düşünme yeteneğini azaltmak ve rejimin istemediği düşünceleri sınırlamaktır – ç.n.

mek ve nihayetinde, onları marjinal figürler ya da düpedüz aptallar olarak göstermektir.

Halka anlatılan ve dikkat çekmek için birbiriyle ite kaka yarısan hikâyelerden geçilmeyen bir dünyada kim daha iyi hikâyeleri, doğru olup olmamaları bir yana, daha saldırgan bir tutumla ve daha ahlâksızca anlatırsa, onun üste çıkması şansının daha yüksek olduğunu da aynı şiddette hisseder iktidar sahipleri. Ne var ki konu biraz daha yakından ele alındığında, muktedirlerdeki hikâyeye anlatma isteğini, yenmek istedikleri hizipleri birbirine kırdırmaktan çok daha fazlasının beslediğini görürüz. İktidar sahipleri riyakârlığın yozlaştırdığını bilir. Çelişkiyi kucaklamalarının ve ağız değiştirerek konuşmalarının bir amacı vardır: Tebaalarının gerçekliğini değiştirmek [*gaslight*]²¹ suretiyle doğru düzgün düşünemez, serseme dönmüş bir halde boyun eğmelerini sağlamak.

Vodvil tarzında yönetimi anlamak için “gerçekliğini değiştirme” [*“gaslighting”*] terimini anlamak elzemdir. Bu terim, George Cukor’un yönettiği, başrollerini Ingrid Bergman ve Charles Boyer’in oynadığı, karısını deli olduğuna ikna etmeye çalışan bir kocayı anlatan 1944 tarihli *Gaslight* filmine gönderme yapmak suretiyle 1950’li yıllarda üretilmiştir. Öte yandan bu yeni bağlamda söz konusu terim ne ifade etmektedir? Yeni despotizmlerde vodvil tarzı performans rakiplere boyun eğdirmek için tasarlanır. Siyasi bir silahtır. Vodvilin derdi sadece oyları kazanmak, dostların yanında saf tutmak, şeffafmış gibi görünmek ya da siyasi düşmanları idare etmek değildir. “Gerçekliğini değiştirme”, hükümetin gerçekte olan şeylerin sanrı-

21 Gerçekliğini değiştirme (Ing. *Gaslight, gaslighting*): Bir kişinin veya grubun, hedef aldıkları bir kişiyi veya grubu olayları nasıl hatırladıkları, algıladıkları veya değerlendirdikleri hakkında şüpheye düşürdüğü ve bunları sorgulamaya ittiği, bunu yaparken de çoğu zaman karşı tarafta bilişsel uyumsuzluk, özsaygı eksikliği dahil olmak üzere çeşitli bozukluklar doğurmaya çalıştığı bir psikolojik istismar yöntemidir. Bu yöntemde inkâr etme, hatalı yönlendirme, çelişkiye düşürme, yanlış bilgi verme gibi teknikler kullanılarak hedef alınan kişinin veya grubun ruhsal dengesinin bozulması, inandıkları değerlerin geçersiz kılınması, kendi gerçeklikleri yerine bu tekniği uygulayanların gerçekliğinin geçirilmesi amaçlanır. Söz konusu yöntem, adını 1938 yılında İngiltere’de sahnelenen ve bu konuları işleyen *Gas Light* isimli tiyatro oyunundan ve bu oyunun sonraki yıllarda yapılan sinema uyarlamalarından almıştır – ç.n.

sı ya da çakma versiyonları vazifesi gören sahte hikâyeleri, sahte olayları yazıp sahneye koyduğu, o eski Makyavelist “entrika sanatından” daha sinsî bir yöntemdir.²² Gündelik hayata çok daha derinden nüfuz eder: Bu tekniğin uygulandığı bireyin ya da grubun kişiliklerinin altüst edilmesi, bütünüyle ve kalıcı bir biçimde kontrol altına alınması hedeflenir; bu hedefe ulaşmak için de karşıdakinin aklına şüphe düşürecek, kafasını karıştıracak eğlenceler, çelişkili hikâyeler, yalanlar, saçmalıklar ve sessiz kalmalar planlı ve birbirini tamamlayacak biçimde sahaya sürülür. Amaç bireyi ya da grubu, başlarından aşağı sürekli dökülen pisliği temizlemeye çalışmaktan nefes alamaz hale gelecekleri bir çukura itip ölmelerini seyretmektir.

Demokrasilerde seçimle işbaşına gelmiş liderlerin farklı davranması beklenir. Meslektaşlarının ve arkadaşlarının aklına şüphe düşürerek yönetmeyi bir strateji haline getirmesiyle tanınan ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt’i ele alalım. Yakın zamana kadar Başkent Washington’daki devlet görevlileri ve gazeteciler, Roosevelt’i örnek alıp pragmatik düşünüp “seçenekleri masada tutmaktan”, kararın alındığı âna kadar herkesin tahmin yürütmek durumunda bırakıldığından emin olmaktan bahsederdi. Despotizm koşulları altında kamunun gerçekliğinin değiştirilmesi ise niteliği itibarıyla bundan farklıdır; daha kapsamlıdır, insanların hayatına daha çok burnunu sokar ve sonuçları daha meşumdur. Kamusal politikaları pragmatik bir yöntemle hayata geçirmekten daha fazlasıdır. İnsanları şaşırtmayı, kafalarını karıştırmayı ve dengelerini bozmayı hedefler. İktidara boyun eğdirmek için kendilerinden duydukları şüpheyi körükleyip karar verme kapasitelerini mahvetmek ister. Vodvil tarzı yönetimlerle insanların gerçekliğini değiştirme, “gerçekliğin” her zaman yalan dolana galebe çalacağını düşünenleri haksız çıkarmaya karardır.²³ Gerçekliğini değiştirme çabası işe yaradığında, bu işlemin kurbanları başlarına

22 Daniel Boorstin, *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*, Atheneum, New York, 1964.

23 Hannah Arendt, “Lying in Politics: Reflections on the Pentagon Papers”, *Crises of the Republic*, Penguin, New York, 1972, s. 1-47.

ne geldiğini gerçekten bilmediklerini ya da umursamadıklarını söylerler. Tek bir kurşun atılmamış ama yurttaşlar halinden memnun tebaalara dönüştürülmüştür. Manipülatörün taktiklerini yutmuşlardır. Usta büyücülerin sihrine kapılmak despotizm koşullarında yaşayan tebaanın doğasında vardır.

Sihirbazlar

Vodvil gösterisinin yapımcılığını ve yönetmenliğini üstlenen büyücüler genellikle işlerini sahne arkasından, büyük medya şirketleri ve iyi örgütlenmiş medya mekanizması yardımıyla yürütür. Onların görevi, dilin, her kalıba giren, dinamik, kendi kurallarına tabi bir semboller sistemi şeklinde çalıştığı için emir komuta zincirine sokulamadığını söyleyen dilbilimcileri haksız çıkarmaktır. Orbán rejiminde sembol yönetimi görevi, radyo ve televizyon reklamları, gazetelerin başyazıları, otobüs durağına asılan posterler, zincir e-postalar ve *Facebook* iletileri aracılığıyla muhaliflere karşı hükümet yanlısı mesajlar pompalayan ve kampanyalar yürüten Ulusal İletişim Bürosu'nun patronuna, iktidar partisinin sadık üyelerinden biri olan Antal Rogán'a emanettir. Vietnam Komünist Partisi Merkezî Propaganda Departmanı'nın başı, gözlüklü, gençlik dolu Võ Văn Thường, bütün kurumların ve halkın Ho Şi Minh'in "rehber ilkelerini" öğrenmesine ve takip etmesine, daha çok "yenilik ve verimlilik üretmek ve insanların kalbini fethetmek" için çalışmasına duyulan ihtiyacı hatırlatan mesajları göndermek için bir o kadar sıkı tempoda çalışır; "kahkaha siyasi çürümüşlüğü ifade eder" gibi nükteleri dolaşıma sokar. Erdoğan'ın imajını yaratan, (15 Temmuz darbe girişimi sırasında ölmeden önce) *Millet Diz Çökmez, Türkiye Bölünmez* isimli propaganda videosu ile halkın gözünde meşhur olan reklamcı, işaretlere hükmeden usta sihirbaz, Erol Olçok'tu. Çin'de halkın gerçekliğini değiştiren başlıca isimlerden biri, eskinin üniversite profesörü, bugünün Politbüro üyesi ve Çin'in Beyaz Saray'ı denen Zhongnanhai'nin müdavimlerinden, iktisadi gelişmeyi teşvik eden, çevre kirliliğinin zararlı etkileriyle mücadele eden güçlü, es-

nek ve yediği şokların ardından kendisini toparlama kabiliyetine sahip, yolsuzluğa karışmamış bir devlet yapısıyla hayat bulacak bir “Çin rüyasına” ihtiyaç duyulduğu yönünde Parti liderliğine bir süredir tavsiyelerde bulunan Şantung doğumlu, kung fu hayranı Wang Huning’dir.²⁴

“Gerçekliği Değiştirme Karanlık Sanatının Ustası” unvanı hiç şüphesiz, Moskova Kültür Enstitüsü drama bölümü mezunu, önceki dönemlerde Vladimir Putin’in baş sihirbazlığını yapmış, “gri cübbeli”²⁵ siyasi stratejist ve “egemen demokrasi” (*suverennaya demokratiya*)²⁶ fikrinin savunucusu Vladislav Surkov’a yakışır.²⁷ Bu roman ve oyun yazarı, siyasi teknisyen, iş bitirici halkla ilişkiler uzmanı, Putin’in ilk iki döneminde, Rus devletini “yeni gerçekliklere” daha çok yakışacak bir sanat eserine dönüştürmek için çok yoğun mesai harcadı. O dö-

24 Haig Patapan ve Yi Wang, “The Hidden Ruler: Wang Huning and the Making of Contemporary China”, *Journal of Contemporary China*, 27, sayı 109, 2018, s. 47-60.

25 Gri cübbeli (*gray cardinal*, İng.; *éminence gris*, Fr.): Resmî bir görevi olmamakla birlikte perde arkasında durup ipleri elinde tutan kişileri tanımlamak için kullanılan bu terimin çıkış noktası, Kardinal Richelieu’nun sağ kolu François Leclerc du Tremblay’dı. Kapuçin rahibi olduğu için gri renkli bir cübbe giyen du Tremblay hiçbir zaman kardinalliğe yükseltilmemiş, “Kardinal Hazretleri” sıfatını alamamıştı ancak “Kardinal Richelieu” üzerindeki etkisi nedeniyle kardinallerle aynı saygıyı görüyordu – ç.n.

26 “Egemen demokrasi” (*суверенная демократия*; *suverennaya demokratiya*) kavramı ilk defa Vladislav Surkov tarafından, Birleşik Rusya partisinin 22 Şubat 2006 tarihli toplantısında ortaya atılmış, daha sonra da, Vladimir Putin başta olmak üzere, Rus siyasetçiler tarafından kullanılmıştır. Surkov’a göre, egemen demokrasi kavramı, siyasi iktidarın, iktidara tanınan yetkilerin ve alacağı kararların, bütün vatandaşların, toplumsal grupların ve milletlerin maddi refah, özgürlük ve adaletle kavuşması amacıyla, kendi içinde büyük farklılıklar barındıran Rus ulusu tarafından belirlendiği ve kontrol edildiği bir siyasi düzeni ifade eder. Bu kavrama ve Rusya’da kullanılma şekline yöneltilen eleştiri, Rusya’da demokratik bir rejimin bulunduğuunun kayıtsız şartsız kabul edilmesinin beklenmesi, rejimin demokratik karakterinin mercek altına alınmasına dönük her türlü çabanın düşmanca ve Rusya’nın iç işlerine müdahale etmeye dönük bir hamle olarak değerlendirilmesidir. Bkz. Masha Lipman, “Putin’s ‘Sovereign Democracy’”, *Washington Post*, 15 Temmuz 2015 – ç.n.

27 Bkz. Vladislav Surkov, *Texts 1997-2010*, Publishing House Europe, Moskova, 2010, s. 36 vd., ve Peter Pomerantsev, “Putin’s Rasputin”, *London Review of Books*, 33, sayı 20, 20 Ekim 2011, s. 3-6.

nemde medyanın hali bir Absürt Tiyatro performansını andırıyordu. Surkov, Putin'e yönelen muhalefeti yok etmede ve sadece "Rus siyasi kültürüne" uygun düşeceğini düşündüğü yeni bir demokratik yönetim tarzına ulaşmada ustalaşmış yeni siyasi partiler ve Nashi²⁸ gibi Kremlin yanlısı gençlik örgütleri kurulmasına önayak oldu. Surkov "demokrasi" kelimesini telaffuz ettiğinde dudaklarından muğlaklık dökülürdü: "Egemen" sıfatının eşlik etmediği bu kelime, "güvensizlik ve eleştiri", siyasi zayıflık, düşük kalite ve "düzleştirme" (Ruslar, McDonald's'taki tavuklu sandviçlerin ve patates kızartmalarının "demokratik fiyatlarından" bahseder) ile eşanlamlıdır. Surkov bu yüzden Ukraynalı-Rus romancı ve oyun yazarı Nikolay Gogol'dan alıntı yapmayı severdi: "Her şeyi yöneten tek bir kişi olmadığı takdirde işler arapsaçına dönüşüyor. Niye öyle olduğunu söylemek bile zor; açıkça görülüyor ki sorun insanlarda. Yalnızca âlem yapmak ya da biraz atıştırmak için yapılan toplantılardan sonuç alınabiliyor." Surkov, Rus tarzı demokrasinin "idare, güç ve düzen olduğunu, burada zayıflığa, karmaşaya ve düzensizliğe" yer olmadığını da ilave eder. "Genelde Batılı yaşam biçiminin ve özelde Batı demokrasisinin en büyük numarası olan tercih hakkı yanılgısının" üzerine inşa edilen Batı demokrasisi ile bu tarzın zıtlığı dikkat çekicidir. "Devlet modelinin modern Rus versiyonunun" büyük gücü, "güvenle başlayıp güveni esas alarak devam etmesidir. Güvensizliği ve eleştiriye besleyen Batı modeliyle arasındaki temel fark budur".

Esasında, Surkov'un düşünce tarzı, "ulusun gündemi bizi boş boş oturup ülkenin ne kadar büyük olduğunu konuşacak bir resmî tatil vermeye değil, ülkeyi modernleştirmek için bilfiil çalışmaya çağırıyor" diye sürekli uyarılarda bulunan Putin'e tam destek verdiğini ima eder. Surkov'a göre, "Rus siyasi algoritması", egemen demokrasinin "etkin ve liderlik eden bir sınıfa" gereksinim duyduğunu kanıtlar. Bir zamanlar Einstein'ın Tanrı'yı tarif ederken kullandığı kelimelerle "karmaşık ancak zararsız" olmaya büyük gayret eder. Rus modelinin etkinliği-

28 Molodezhnoye demokraticeskoye antifashistskoye dvizhenye "Nashi": Genç Demokratik Antifaşist Hareket "Bizim!" – ç.n.

ni garanti altına almak için yerel ana akım medyaya çekidüzen verilmesiyle ve bunun yönlendirilmesiyle birilerinin bilfiil uğraşması bilhassa önemlidir. Güçlü görünmek güçlü olmak demektir. Rusya'nın "ruhunu" savunmak, "zihinleri kazanmak ... için verilen enformasyon savaşından" galip çıkılmasını şart koşar: "otoritenin merkezileştirilmesi, iktidarın hedeflerinin ideal hedefler olarak halka sunulması ve ülke politikasının tek bir kişide vücut bulmasının sağlanması vasıtasıyla siyasi birliktelik ve uyum sağlama arzusu."²⁹

"Siyasetin kişileş(tiril)mesi", yani tebaanın gerçekliğini değiştirme mücadelesinin medyada taçlandığı an, Putin'in yıllık basın toplantısıdır. Milyonların izlediği ve doğal görünmesi için özenle uğraşılmış bu şov birkaç saat sürer. Putin sahnenin ortasındadır; rahattır, ciddidir, bazen sırtır, teleprompter kullanmaz, yorulmak nedir bilmez, törene ev sahipliğini o yapar. Son dakika haberinin, esas hikâyenin kendisi olduğunu, ülkenin geleceğinden haber verdiğini bilir. Putin'in maiyetinde tuttuğu gazeteciler ellerinde parlak renkli bayrakları ve diğer oyuncaklarıyla toplantıya hazırlıklı gelirler; bazıları başkının dikkatini çekebilmek için güzel takım elbisesini veya kısa eteğini giymiştir. Putin'e yaltaklanır, varlığıyla kendilerini onurlandırdığını hissederler. Hiçbir şey Putin'i telaşlandırmaz. O iyinin ve kötünün, gururun ve alçakgönüllülüğün ötesindedir. Genel sorular sorulur bol bol. Aslında soru olmayan sorular sık sık yöneltilir Putin'e: "Sayın Başkan, terörizme karşı verilen zorlu savaşta her şey beklediğiniz gibi gidiyor mu?" Ya da: "Ekonomimizin gücü hakkında ne düşünüyorsunuz?" Putin ezbere konuşur, uzun uzun nasihat verir: "Sorunlar her zaman olmuştur. Her zaman olacaktır ancak biz kesinlikle kazanacağız. Bana rehberlik eden Rusya'nın çıkarlarıdır. Ülkemiz büyük ve karmaşıktır. Biz Çin'le ilişkilerimize değer veririz, umarız bu ilişkiler gelişir." İtiraz edilemeyecek kadar kişisel sorular tebes-

29 Surkov, *Texts 1997-2010*, s. 30-31, 49, 71, 101, 111, 127 (düzeltilmiş çeviri). Surkov'un "Batı demokrasisinin" zayıflıklarından ve Putinizm'in "şanlı yüzyılının" gelmekte olduğundan uzun uzun bahsettiği röportajına ayrıca bakınız: "Putin's Long State", *Nezavisimaya Gazeta*, 2 Şubat 2019.

sümle karşılanır: “En sevdiğiniz rengi bize söyleyebilir misiniz, Sayın Başkan?” “Bu kadar düzenli spor yapmaya nasıl vakit buluyorsunuz?” “Bu yakınlarda yurtdışına çıkacak mısınız?” Bir an gelir, kesintisiz üç saattir devam ediyordur soru ve cevaplar; Haşmetmeapları espri yapar: “Eğer bu toplantıyı çok uzatırsak sevgi nefrete dönüşecek.” Konuşmaya devam eder. Çok uzun zamandır dizlerinin üzerine çökmüş bir halde bekletildiklerini ancak artık ayağa kalkma zamanının geldiğini söyler Ruslara. Putin, bütün Rus halkının aile reisi (ya da muhtemelen mafya babası) rolünü oynadığında daha bir içlenir: “Çocuklara tokat atmamak en iyisidir,” diye tavsiyede bulunur. Derken Putin’e, çocuklarda okuma alışkanlığının azalması meselesini devletin ele alıp almayacağı, örneğin kütüphanelere yardım edip etmeyeceği sorulur. “Şüphesiz,” diye cevap verir Putin, “kütüphaneleri ayağa kaldırmak gerekir. Çocuklar için önemlidir kütüphaneler.” Tatlı sorular aynı tatlılıkta cevaplarla ödüllendirilir: Kremlin’in hangi tür robotlara ihtiyaç duyduğu sorulduğunda, Putin, “Robotlar önemlidir ama insanlar da önemlidir. Üretimde robotlara ihtiyaç vardır ancak biz insan hayatını etkileyen hassas meselelerle uğraşıyoruz, bu yüzden insan olmalıyız, robotlara güvenemeyiz,” diye cevap verir. Ne maksatla sorulduğu anlaşılmayan, üstü kapalı sorular yazılı basında yer aldığı için doğru zannedilen uydurma bilgilere, basmakalıp laflara ve mantık silsilesine oturmayan cevaplara bulanmış sisli puslu yanıtlarla geçirilir. Keskin sorular açık vermemek için savuşturulur. “Başkan olarak en büyük hatanız nedir?” diye sormaya cesaret eder bir gazeteci. “Herkes hata yapar,” diye yanıt verir Putin. “Önemli olan hatalardan ders çıkarmaktır. Sonraki soru?”

Rus medya dünyası ne kadar karman çorman ise vodvil tarzı performanslar da o kadar kusursuzca parlatılmıştır. Yeni vodvil taktikleri, sanki Rus İmparatoriçesi Elizabeth Petrovna’nın 18. yüzyıl ortalarındaki hükümdarlığında gizli polis teşkilatını yöneten önde gelen isimlerden Aleksandr Şuvalov’un yazdığı kadim talimatnameden doğrudan alınmıştır: “Sanığın kafasını toplamasına müsaade etmeyin.” Bir taraftan, yurttaş forum-

larına ve insan hakları alanında çalışan sivil toplum örgütlerine yapılacak maddi yardımlar duyurulur. Öbür taraftan, genç dazlaklara, (örneğin 1920'lerdeki İvan İlyin gibi entelektüellerin taşıdığı) eski faşist fikirlerin canlandırılmasına, Batı'nın masası olarak gördükleri sivil toplum örgütlerine saldıran ulusalcı hareketlerin savunulmasına destek verilir. Rusya'dan, "büyüklüğüne yeniden kavuşmuş Rusya'yı" inkâr eden "çürümüş Batı'nın" ve "faşistlerin" tehdit ettiği, "etrafı çevrilmiş bir kale" olarak bahseden konuşmalarda anons edilir savaştaki zaferler. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'nin "homoseksüel" bir çabayla Rusya'nın iffetini "ters ilişki ile bozmak istediğinden" bahseden resmî söylemden anlaşılacağı üzere, "el değmemişliğin" saplantı haline gelmiş olması garip ama dikkat çekicidir.³⁰ Bir yandan bütün bu retorüğün arasına modernleşme ve insan hakları bahisleri, gençleri baştan çıkaran Moskovalı hipster sanatçıların sahne aldığı müsrif sanat festivallerinin sponsorluğu serpiştirilirken, diğer yandan da modern sanata çürümüş diye saldırmaya kalkan kara cübbeli Ortodoks köktencilerin desteklenmesine geçilir. Önde gelen bir gazeteci, Rus tipi gerçekliğini değiştirme mantığını özetlerken şu gözlemi yapar: "Kremlin'in fikri, her türlü siyasi söylemin sahipliğini ele geçirmek, duvarlarının öbür tarafında hiçbir bağımsız hareketin gelişmesine izin vermemektir. Kremlin'in Moskova'sı sabahları oligarşi, öğleden sonra demokrasi, akşam yemeğinde monarşi ve uyku zamanı geldiğinde totaliter bir devlet gibi hissettirebilir kendisini."³¹

Söz konusu dinamikler, modern despotizm koşulları altında tehlike altında olmaktan kimsenin kaçamayacağına dikkat çeken hocamız Montesquieu tarafından çok uzun zaman önce dile getirilen hususun yeniden karşımıza çıkmış halleri gibidir. Matbaanın, kitapların, broşürlerin ve gazetelerin hüküm sürdüğü bir çağda yazan Montesquieu, iletişim imkânlarının

30 Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, *Report on the Human Rights Situation in the European Union*, Moskova, 2013, s. 8, 87; Timothy Snyder, *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*, Random House, New York, 2018, s. 91.

31 Peter Pomerantsev, *Nothing Is True and Everything Is Possible: Adventures in Modern Russia*, Faber & Faber, Londra, 2015, s. 79.

bollaştığı bir çağda, despotik koşullar altında yaşayanların nasıl olup da medyanın yoğun ve yeni saldırılarla insanların kafasını karıştırmamasından mustarip olacağını bırakın hayal etmeyi, öngörmüş bile olamazdı. Halkın dikkatini çekmek söz konusu ise hiçbir şey sabitlenmiş, donmuş ya da sonsuza kadar devam edecek değildir. Despotizmler kendi içlerinde sakın ve istikrarlı görünebilir ancak onlar karman çorman dünyalardır, medyanın kafaları karıştırmaya hizmet ettiği rejimlerdir. Tebaanın büyük bölümünün yaşadığı gerçeklik, kök salmış belirsizliktir. Ne olup bittiğine dikkat edenler çoğu zaman kendilerini sersemlemiş, girdaba kapılmış gibi sürekli dönen bilgileri işlemekten, yönlendirmekten aciz beyinleri denge duyularını devre dışı bırakmış gibi hissederler. Hiçbir şey görünmediği gibi değildir. Hiçbir şey doğru değildir. Birilerinin aynanın arkasından bizi seyrettiği bu dünyada, hele ki rejimin istediğini söyletecek, diğerlerini de kendi istediklerini söylemekten ve almaktan alıkoyacak manipülasyon ve susturma yolları bulunmuşsa her şey makul, hayal edilebilir ve söylenebilir hale gelmiştir.

Medyanın karartılması

Bu vodvil tarzı yönetim koşulları altında, ne olup bittiğini anlamlandırmak kolay değildir. Eğer şeyler gerçek dünyada olduğu haliyle alınmış, sadece baş aşağı çevrilerken imgelere büründürülmüş olsaydı, o zaman iktidar dünyasının şifrelerini çözmeye kararlı tebaanın tek yapması gerekenin amuda kalkmak olduğunu söyleyebilirdik. Tekrar yapa yapa kısa sürede ustalaşırdı herkes. Yeni despotizmin tebaasının bahtsızlığı, hiçbir şeyin asla sadece yukarıya, aşağıya, sağa ya da sola çevrilmiş olmamasıdır. Suudi Arabistan'da olduğu gibi, “birden fazla, iki, üç, dört, beş, altı maske” takmaları bu yüzden gerekir.³² Bir yüzünde medyanın seyirlik gösterilerinin, diğer yanında medya karartmalarının olduğu bir örtünün altında yaşadıklarını çoğu

32 Karen Elliott House, *On Saudi Arabia: Its People, Past, Religion, Fault Lines—and Future*, Alfred A. Knopf, New York, 2013, s. 32.

insan bilir. Bazı çevrelerde, WYSIWYG prensibinin³³ işe yaramadığının had safhada farkındadır insanlar. Sonuçta, gerçekliğin resmî tanımı genellikle durmaksızın değiştiği ve sürekli hareket halinde olduğu için, ne olup bittiğini anlamaya ilgi duyan yurttaşlar ne söylendiğini ya da söylenmediğini ya da açık edildiğini çözmek için hayli zaman harcamak zorunda kalır. Şüphelenme ve görünenin ötesine bakma zanaatını tatbik ederler; dietrolojinin (resmî açıklamaların şifresini çözme ve gerçek anlamını öğrenmek için arkasında ne olduğuna [dietro] bakma) en gözde hobileri arasında yer aldığını söyler bazıları.

Bu koşullar altında komplo teorileri ve entrikalar yeşerir. Aleni sırlara –dedikodu ve fısıltıyla yayılan, çoğu insanın bildiği şeylere– sıklıkla rastlanır. Yine de insanlar aşmamaları gereken keskin sınırlar, kalın çizgiler, elektrikli teller olduğunu bilir. Bazı şeylerin söylenmemesinin daha iyi olduğunu anlarlar. Elektrikli teller görünmez oldukları kadar da etkilidir. Sadece iktidardaki gücü korumakla kalmaz, aynı zamanda rejimin tebaasını bağımsız hareket ettiklerine inanmaya da teşvik ederler.³⁴ Gönüllü otosansür bu koşullarda serpilir. Bir kuzgun gibi insanların omzuna tünür. Şüphencilik ve yabancılaşıma da böyle yayılır. Öte yandan, gerçekliğini değiştirme çabaları despotizmin tüm tebaasını her zaman kolaylıkla kandıramaz ya da uysallaştıramaz; despotların kimin, ne zaman, nerede ve kime ne söyleyeceğini düzenlemek maksadıyla bilgiyi sıkı sıkıya kontrol altına almada ve kapıları özenle kontrol etmekte uzmanlaşmasının sebebi de budur.

Sansür vasıtalarının aşılması zordur. Despotizmler iyi saklanan sırlara yataklık eder. Yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmiş iktidarlarını başarıyla icra etmeleri için gizliliği sağlamaları vazgeçilmezdir. Siyaseten yapılacakların ve yapılmaması gere-

33 WYSIWYG: What you see is what you get. “Ne görüyorsan onu alırsın” anlamında bir söz – ç.n.

34 Otosansürün ve gönüllü konformizmin bu koşullarda nasıl işlediğine dair en ferasetli analizlerden biri için bkz. Cherian George, *Freedom from the Press: Journalism and State Power in Singapore*, NUS Press, Singapur, 2012 ve *Singapore, Incomplete: Reflections on a First World Nation's Arrested Political Development*, Woodsville News, Singapur, 2017, Bölüm 20.

kenlerin olağandışı denecek ölçüde iyi koordine edildiği ve sırlardan, düzenlenmiş bilgi akışlarından oluşan yapıyı desteklediği bir sistem vasıtasıyla tebaa karanlıkta bırakılmalıdır. Medya karartmaları, açık büfe gibi etrafa dizilmiş ve bütün gazetecilere tanıdık gelen yaptırımlar tarafından desteklenir: sansürcülerle içilen bir bardak çay, editörlerden gelen sert kınama, terfi diye sunulan yatay geçişler, kimliği belirsiz kabadayılarının fiziksel saldırıları, kaybedilmeler ve (bazen de iktidar sahiplerinin istihdam ettiği taşeron mafya çeteleri tarafından işletilen ancak varlıkları resmî olarak kabul edilmeyen “gizli hapishanelere”) atılma. Araştırmacı gazetecilerin, insan hakları ve sivil toplum aktivistlerinin düzenli olarak baskı gördüğü, dövüldüğü ya da “hain” diye hapse atıldığı İlham Aliyev’in Azerbaycan’ında bu örüntü aşikârdır.³⁵ Bütün yeni despotizmlerde, ihlal edilmeleri halinde muhaliflerin başına yumruk gibi inecek sıkı tedbirlerin en belirgin olduğu alan televizyonculuktur. Örneğin Çin’de, ülke geneline, belirli bir bölgeye ya da belirli bir şehre yayın yapan istasyonlar aracılığıyla bir milyanın üzerinde insan televizyon programlarına erişir. CNN gibi uydudan izlenen yabancı kanallara erişim azdır ve bu kanallar belirli aralıklarla kapatılır. Propaganda Bölümü ve Devlet Radyo, Film ve Televizyon İdaresi bütün ülkede program içeriklerine, kanallara eğlence programlarının süresini ve yayımlanma sıklığını sınırlama, devlet tarafından onaylanmış haberleri yayınlama ve netameli konularda, yayın akışına karar verirken seyircilerin izleme oranlarını dikkate almama talimatı vermek suretiyle düzenli olarak müdahale eder.

Radyo programcılığına getirilen içerik kontrolleri de aynı ölçüde katıdır. Despotizm koşulları altında hiç “canlı” yayın yapılmaz; bilhassa iktidar sahiplerinin baskı altında olduğu dönemlerde, onlara zarar vermesi muhtemel haberleri filtrelemek için yayın geciktirme kullanılır. Bölgesel farklılıkların, yazılı dildeki farklılıkların ve ticari baskıların bir arada hissedildiği ve çoğu zaman önemli farklılıklara, hatta editörlerin kontrolleri

35 Audrey L. Altstadt, *Frustrated Democracy in Post-Soviet Azerbaijan*, Columbia University Press, New York, 2017.

baştan savma yapmasına yol açtığı yazılı basında işler biraz daha karmaşıktır. Sansürden kaçınma oyununun oynandığı istisnai durumlara zor da olsa rastlanır. Hem bir ölçüde piyasadaki rekabetin farklı gazetelere yer açması hem de aynı zamanda okuyucuların beğenilerinin ve memnuniyetsizliklerinin önemli olması nedeniyle, gazetelerin dünyasındaki rejim kontrolünün labirente benzeyen yapısını kavramakta, işin içinde olanlar bile, zorlanır. Bunun sonucunda, devletin uyguladığı kontrollere, finansal sıkışıklıklara ve fiziksel tehditlerle karşılaşılacak bir ortamda çalışılmasına rağmen, meselelerin derinine inen araştırmacı gazeteciliğin yapıldığı yine de olur.³⁶

Tamamlanmamış dijital iletişim devrimi sayesinde iktidar sahiplerinin sansür uygulamakta daha çok zorlandığı dijital iletişim araçları alanında devletin uyguladığı sıkı kontroller çoğalır. Her şey hızla değişir. Küresel bir imparatorluk olma yolundaki Çin'in en önemli vakasını ele alalım. *ChinaNet*, ülkedeki ilk internet servis sağlayıcı, resmî olarak 1995 yılında faaliyete başladı. O zamanlarda internet az sayıda seçilmiş kullanıcıya e-posta, internet, haber grupları ve sohbet odaları gibi sınırlı hizmetler sunardı.³⁷ O günden bugüne, devlet müdahalesi ve desteği sayesinde, dijital iletişim araçları dikkat çekici bir hızla büyümüştür. Çevrimiçi ortamlarda haftada ortalama yirmi altı saatten fazla vakit harcayan kullanıcı sayısı 800 milyonun (Çin nüfusunun % 57,7'sinin) üzerine çıkmıştır artık ve bu süre diğer bütün ortamlarda geçirilenden fazladır. Parti'nin "yerli yenilikçiliği" teşvik etme, ülke dışındaki üreticilere bağımlı olmaktansa sadece yerli şirketler tarafından üretilmiş teknolojileri kullanma arzusu *Lenovo*, *Huawei* ve *Xiaomi* gibi Çinli teknoloji şirketlerinin küresel iletişim pazarında önemli oyuncu-

36 David Bandurski ve Martin Hala, *Investigative Journalism in China: Eight Cases in Chinese Watchdog Journalism*, Hong Kong University Press, Hong Kong, 2010; daha yakın tarihli vakaların incelendiği bir çalışma için bkz. Keane, "Phantom Democracy: A Puzzle at the Heart of Chinese Politics", *South China Morning Post*, 28 Eylül 2018.

37 Yongming Zhou, *Historicizing Online Politics: Telegraphy, the Internet, and Political Participation in China*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2006, s. 135-138.

lar haline gelmesine yardımcı olmuştur. Parti'nin ilan ettiği hedef, Çin'in 2050 yılına kadar bir "yenilik odaklı toplum" ve "bilim ve teknolojiye dünya lideri" olmasıdır.³⁸

Rakamlar baş döndürücüdür ancak despotik rejimlerdeki yöneticilerin dijital medyanın siyasi düzen üzerindeki ahenk bozucu etkisinden endişe duyduğu da üzerinde ciddi düşünülmesi gereken bir gerçektir. İletişim imkânlarının bolluğuna dair görüşleri son derece müphemdir bu yöneticilerin. Ne kadar çok vatandaş internet kullanırsa muktedirlerin iktidar tekeline o kadar meydan okunacağından –birazdan göreceğimiz üzere haklı sebeplerle– korkarlar. İran'da korkuya kapılmış yöneticilerin, ülke tarihinde ilk kez (2019 yılının Kasım ayında) halkın % 95'inin internet erişimini kapatmasının ama bazen "helal ağ" diye bahsedilen sınırlandırılmış ülke içi dijital altyapıyı, Ulusal Bilgi Ağı'nı açık tutarak hükümet birimlerinin interneti kullanmasını sağlamasının sebebi budur. Toplumsal direniş korkusu despotların neden yerli ve yabancı bilgi teknolojisi şirketlerine internette dolaşan ve hacmi giderek artan verileri sansürlemeleri, filtrelemeleri ve kontrol etmeleri için siyasi baskı yaptığını da açıklar. Hemen her despotizmde yetkililerin hükümetin temel önceliklerinden birinin, bilhassa (kendi kullandıkları jargonla söyleyecek olursak) "beklenmedik olayları" yönetebilen ve (Çin Komünist Partisi yetkililerinin tabiriyle) "istikrarı sağlayan" (wéi hù wěn dīng) gelişmiş "acil durum yönetimi" sistemleri aracılığıyla "yeni ağ teknolojilerinin ve uygulamalarının yönetimini" iyileştiren sağ-

38 Cong Cao, Richard P. Suttmeier ve Dennis Fred Simon, "Success in State Directed Innovation? Perspectives on China's Medium and Long-Term Plan for the Development of Science and Technology", *The New Asian Innovation Dynamics: China and India in Perspective*, der. Govindan Parayil ve Anthony P. D'Costa, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, s. 247-264; ayrıca bkz. Scott Kennedy, Richard P. Suttmeier ve Jun Su, "Standards, Stakeholders, and Innovation: China's Evolving Role in the Global Knowledge Economy", *National Bureau of Asian Research*, Seattle, WA, 2008, http://csis.org/images/stories/china/Kennedy/080915_Standards_Stakeholders_English.pdf ve Josef Bichler ve Christian Schmidkonz, "The Chinese Indigenous Innovation System and Its Impact on Foreign Enterprises", *Munich Business School Working Paper Series*, 2012, https://www.munich-business-school.de/fileadmin/user_upload/forschung/working_papers/mbs-wp-2012-01.pdf.

lam bir düzenleyici çerçeve oturtmak olduğunda ısrar etmesinin de sebebi budur.

Oyunu bu kurallara göre oynamayı reddeden yurttaşların resmî uyarılardan gündelik tacize, ağır para cezalarından hapis-te geçirilecek yıllara kadar değişen, hukuk sistemi dışında ya da içinde verilebilecek çok çeşitli cezalara çarptırılmasının sebebi de budur. İnterneti kullanarak halkı ilgilendiren meseleleri fiilen gündeme getiren ve bunlarla uğraşan yurttaşların başı hemen belaya girebilir. Bireylerin ibret olsun diye cezalandırılması, diğerlerini yıldırmakta kullanılan gözde yöntemlerden biridir. Xue Manzi kullanıcı adıyla bilinen ve sözünü sakınmayan zengin Çinli Amerikalı müteşebbis Charles Xue'nun büyük bedeller ödemek zorunda kalarak öğrendiği üzere, milyonlarca takipçinin desteklediği internet yurttaşları [netizens] bile otomatik olarak güvende değildir. Charles Xue 2014 yılında “fuhuş yapma” suçlamasıyla tutuklandı ve meşhur bir davanın ardından sekiz ay hapse mahkûm edildi. Bağımsız gözlemcilerin pek azı bu suçlamanın doğruluğuna inandı; aksine, Parti'nin siyasi reformları yapmaktaki başarısızlığından şikâyet ettiği ve bunu blogunda yazdığı için Xue'nun cezalandırıldığına hükmettiler. Xue televizyon televizyon dolaştırılıp teşhir edildi, şahsına yöneltilen diğer suçlara ilaveten internette dedikodu yaymaktan ve toplumdaki yerini göz ardı etmekten suçlu olduğunu itiraf etmeye zorlandı. 12 milyonu aşan muazzam takipçi sayısının onu devletten üstün yapmadığını ve internetteki davranışı “toplumsal kaos” (*shè huì dòng dàng*) doğurma riski taşıdığı için cezalandırılmayı hak ettiğini kabul etmesi söylendi.³⁹

Yeni despotizmlerin kullandığı sansür araçlarının en bilinenleri deyince kolaylıkla akla gelen, Çin'de resmî olarak Altın Kalkan (*jīn dùn gōng chéng*) ismiyle bilinse de başka yerlerde adına genellikle güvenlik duvarları denen, en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş elektronik gözetleme sistemleridir. Ülke

39 M. A. Qiang, “薛蛮子案警示网络名人：做人不能靠微博——甘肃频道——人民网” [“Xue Manzi vakası internet şöhretlerini endişelendirdi: Weibo'da kendine hâkim olma ifadeleri görülüyor”], *People.cn*, 21 Nisan 2014, <http://gs.people.com.cn/n/2014/0421/c188868-21043079.html>.

geneline yayılmış bu elektronik bariyerler bilgi akışını filtreleyip kontrol eder, böylece ülkeye giren ve çıkan tüm dijital veri trafiği, özel olarak programlanmış ağ bilgisayarları, yani yönlendiriciler denen internet servis sağlayıcılar tarafından kontrol edilen sınırlı sayıdaki ağ geçidinden akar. Çin hükümeti bu mimariyi bazen araba trafiğini yöneten yol işaretleri ve sürüş kuralları sistemine benzetmekle birlikte bunların aralarındaki temel farklılık, bu koşullar altında dijital medya kullanıcılarına yol işaretleri ve sürüş kuralları hakkında çoğu zaman bilgi verilmemesidir.⁴⁰ Sistemi kontrol eden kural görünmezliktir; yasaklı anahtar kelimeler ve internet siteleri gizli tutulur. Sistemin nasıl işlediği hakkında dışarıya sızdırılmış bilgilere erişemedikleri sürece, kullanıcılar, aradıkları sayfanın bulunmamasının teknik sebeplere mi bağlı olduğunu yoksa devletin sansürüyle mi karşılaştıklarını asla bilemezler. Ya bilgisayar ekranlarında (“site bulunamadı” gibi) genel bir hata mesajından fazlasını görmezler ya da ekranda onları şu metin karşılar: “İlgili yasalar, düzenlemeler ve politikalar uyarınca, sistem aradığınız içeriği göstermemektedir.”

Rusya, İran, Çin ve diğer despotizmler tarafından kullanılan ve belirli algoritmalara göre çalışan filtreler, aktivistlerin sansür duvarlarında delik açmak için kullandığı eşsesli ve eşanlamlı sözcükleri tespit eder. Filtreler sürekli gözden geçirilir, kurulu güvenlik duvarlarının ötesindeki web sitelerine erişmek için yurttaşların rutin olarak kullandığı sanal özel ağları (VPNs: *Virtual private networks*) tespit etme, keşfetme ve engelleme gibi özellikler ilave edilerek geliştirilir. Despotizmin ruhunun temel bileşenlerinden birinin belirsizlik olduğu kuralını bu cebelleşme teyit eder: Sansürcüler, kullandıkları “gerçekliğini de-

40 Bu analogi, Pekin Posta ve Telekomünikasyon Üniversitesi eski rektörü ve Çin Güvenlik Seddi'nin temelini oluşturan teknolojiyi geliştiren isimlerin başında gelen Fang Binxing tarafından, *Global Times* dergisine 18 Şubat 2011 tarihinde verdiği röportajda kullanılmıştır [Çin Güvenlik Seddi: Çin Halk Cumhuriyeti tarafından internet erişimini denetlemek için yapılan yasal ve teknolojik düzenlemelerin tamamına verilen isim. “Çin Seddi” ve “güvenlik duvarı” kelimelerinin İngilizce karşılıklarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur – ç.n.]. Bkz. “Great Firewall Father Speaks out”, *Sina.com*, 2011, <http://english.sina.com/china/p/2011/0217/360410.html>

ğiştirme” yöntemleriyle tutarlı bir biçimde, herkesi merakta bırakmak için “esnek” veya “açık” sansür mekanizmalarına başvurur. *New York Times*, *Guardian*, *Financial Times* veya *Wikipedia* gibi bazı internet siteleri, bilhassa siyasi açıdan çok hassas haberleri yayımladıkları için sürekli erişime kapalı tutulsa da bunlar sansürlü internet sitelerinin ve anahtar kelimelerin yer aldığı resmî listelere işlenmezler. Bazı sitelere erişim normal koşullarda mümkün olmakla birlikte hassas zamanlarda engellenir: 2013 yılı başında Guangzhou merkezli *Southern Weekend* gazetesi, “Çin’in Rüyası, Anayasacılık” başlığıyla gazeteye koyduğu Yeni Yıl başyazısını Parti’nin yeniden yazmasını eleştiren bir açık mektup yayımladığında olan buydu. Gazetenin internet sitesi, yapılan resmî açıklamaya göre lisansı sona ermiş olduğu için hemen kapatıldı, “Güney” ve “Hafta sonu” kelimeleri bir anda yasaklı kelimeler listesine alındı.⁴¹

Despotik düzenleme biçimlerinde bu gibi önlemler normaldir; yurttaşların hangi bilgiyi indirebileceğini, okuyabileceğini, yayımlayabileceğini ya da dağıtabileceğini önceden belirleyen, sürekli eğilip bükülen, “esnek” kontrollere sıklıkla rastlanır. Sansürcüler anonim kullanıcıları hoş görmez. Hükümetin getirdiği düzenlemelerde, internet sitesi kurmak isteyen kullanıcıların interneti düzenleyen kurumlara şahsen kaydolması ve kimlik bilgilerini sunması talep edilir. Çevrimiçi platformlara video yüklemek isteyen internet kullanıcılarının ilgili siteye gerçek isimle kaydolması çoğu zaman bir yasal yükümlülüktür. Aynı kural mobil uygulamalar geliştiren, mikroblog ve anlık mesajlaşma programı kullanan herkes için geçerlidir.⁴²

Sansür sistemleri dijital teknoloji şirketlerinin işbirliğine doğaldır ki ihtiyaç duyar. Resmî belgeler “egemenliğe”, “toplumsal düzene” yönelik tehditlere karşı sürekli tetikte olunması ge-

41 Daha fazla ayrıntı için bkz. Keane, John, *When Trees Fall, Monkeys Scatter: Rethinking Democracy in China*, 2017.

42 Örneğin bkz. “Provisional Regulations for the Development and Management of Instant Messaging Tools and Public Information Services”, *China Copyright and Media*, 7 Ağustos 2014, <https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2014/08/07/provisional-regulations-for-the-development-and-management-of-instant-messaging-tools-and-public-information-services/>

rektiğini vurgular. Dünyanın önde gelen ağ yönetimi ve ekipman tedariki şirketi *Cisco Systems* gibi yabancı şirketler ile *IBM*, *Google*, *Amazon* ve *Microsoft* gibi teknoloji devleri bu sisteme yakalanmıştır.⁴³ Söz konusu şirketlerden gözetleme teknolojilerini ve kullanıcı verilerini devletle paylaşması beklenir; ayrıca kurallara kendiliklerinden uymaları ve siyasi düzenin azimli bekçileri gibi davranmaları istenir. Devletle işbirliği yapmayı reddeden şirketler işletme lisanslarının geri alındığına tanık olabilir. Resmî taleplere uygun davranmamanın maliyeti ağır olabileceğinden pek çok yabancı şirket (ya da bu şirketlerin o ülkenin yasalarına göre kurulmuş iştirakleri) iktidardakiler ile işbirliği yapıp kendi veritabanlarında depolanan bilgileri onlarla paylaşır. Söz konusu işbirliğinin önemli örnekleri arasında *Cisco*'nun 1990'ların başında Çin hükûmetine interneti gözetleyebileceği cihazlar satması, Tiananmen Meydanı katliamının yıldönümünde devlet sansürüne ilişkin bilgileri dışarıya sızdıran gazeteci Shi Tao'yu on yıl hapse mahkûm eden Çinli savcılara Kaliforniya merkezli *Yahoo! Holdings* şirketinin destek vermesi, *Google* tarafından "hassas kelimelerle yapılan aramaları kara listeye" otomatik olarak alacak, Çin'de erişim engeli getirilmiş internet sitelerini filtreleyecek ve böylece Çin'in sansür kurallarına uygun düşecek şekilde tasarlanıp geliştirilmiş, prototip aşamasındaki *Project Dragonfly* uygulaması vardır.

Yerel medya şirketleri de en az onlar kadar uyumlu davranmaya özen gösterir. Bu medya karartma tacirleri resmî talep geldiğinde bilgi paylaşmakla kalmaz, verileri şevkle filtrelemek ya da otoritelerin gelecekte kullanabilmesi için kullanıcı bazında etkinlik kayıtlarını saklamak suretiyle bütün bu sansür ve gözetleme sistemine de yakıt sağlarlar.⁴⁴ Çin'de bu durumun

43 Rebecca MacKinnon, *Consent of the Networked*, Oxford University Press, New York, 2013, s. 36-37, 133-139 ve MacKinnon, *Race to the Bottom: Corporate Complicity in Chinese Internet Censorship*, Human Rights Watch, New York, 2006, s. 12.

44 Nart Villeneuve, "Breaching Trust: An Analysis of Surveillance and Security Practices on China's TOM-Skype Platform", *Information Warfare Monitor and ONI Asia*, 10 Temmuz 2008; Jedidiah R. Crandall vd., "Chat Program Censorship and Surveillance in China: Tracking TOM-Skype and Sina UC", *First Monday*, 18, sayı 7, 30 Temmuz 2013.

örnekleri *Sina* ve *Tencent* şirketleridir. Milyonlarca kullanıcıya mikroblog oluşturma ve anlık mesajlaşma hizmetleri sunan bu şirketler, bünyesinde görevi gece gündüz yasaklı içerikleri engellemek olan binlerce dedikodu kontrolü ve internet sitesi temizleme takımı çalıştırır. (Muhtemelen yetmiş bine kadar çıkabilir bu sayı çünkü genel kural elli bin kullanıcı başına iki sansürcü düşmesidir.)⁴⁵

Medyayla baştan çıkarma

Burada kitabın temelindeki fikirlerinden birine dönelim: Despotizmler inkâr ve baskı sistemleri değildir. Sansür uygulamaları, interneti kapatmaları bize yeni despotizm hikâyesinin tamamını anlatmadığı gibi hikâyenin en ilginç kısmını, yani bu rejimlerin yarım kalmış dijital iletişim devrimini nasıl idare ettiklerini de anlatmaz. Despotlar aslında, kendi iktidar rejimlerini tebaasına onların aklını çelerek, onları efsunlayarak kabul ettirmek için her türlü çabayı gösterir. Daha gelişmiş despotizmler –Suudi Arabistan, Singapur, Rusya ve Çin– kamuoyunun gözüne çekici görünme mücadelesi verir. Soğukkanlı olmak isterler. Tercih ettikleri yöntem baskı değil, ayartmadır. Eski bir sanatın yeni biçimleridir despotizm. Tarihçiler bize Bizans İmparatorluğu’ndaki despotların her zaman inciler taktığını, mor beyaz kıyafetler giydiğini anlatır.⁴⁶ Modern dö-

45 *Tencent*, *WeChat*’in içeriğini fiilen izler, kara listedeki kelimeleri, dedikoduları ve söylentileri sansürler. *Sina* şirketi, garip bir puanlama sistemi olan *Weibo Credit* sistemini kullanır: Kullanıcılara başlangıçta 80 puan verilir ve her ihlalde 2 ila 10 puanları düşülür. Puanları sıfıra inen kullanıcıların hesapları silinir. Önde gelen blog yazarları –Büyük V olarak adlandırılan, *Weibo* tarafından doğrulanmış kullanıcılar– “kendilerine özel atanmış editörlerle” çalışır. Sansürcülerin sayısına ilişkin tahminleri görmek için bkz. Gary King, Jennifer Pan ve Margaret E. Roberts, “Reverse-Engineering Censorship in China: Randomized Experimentation and Participant Observation”, *Science*, 345, sayı 6199, 22 Ağustos 2014, s. 1-10.

46 İlk olarak Fenikeliler tarafından MÖ. 1570’te, günümüzde Lübnan sınırları içinde bulunan Sayda ve Sur kentlerinde üretilmeye başlanan ve Sur moru, kraliyet moru, imparatorluk moru veya imparatorluk boyası olarak da bilinen kırmızımsı-mor doğal boya, bir tür kaya salyangozunun salgılarından elde edilmektedir. Sur morunun en önemli özelliği kolay solmaması ve ışık aldıkça

nemin başlarında Rus despotlar saraylarına görkemli girişlerin, taç giyme törenlerinin, evliliklerin, isim yortularının,⁴⁷ cenazelerin ve Vaftiz Bayramı⁴⁸ gibi gösterişli törenlerin ihtişamında yikanırdı. Yeni despotlar eskinin ayartma sanatını yeni teknik imkânlarla tatbik eder. Siyasi performanslarını ve hesaplarını sergiledikleri sahne televizyon, radyo, basılı ve dijital platformlardır.

Medyayla baştan çıkarmanın en bariz örnekleri, liderlerin podyumda yürürken başını yukarıda tutan, gözlerini bilerek uzaklara diken, seyredenleri etkilemek için podyumda yürüten *Dolce & Gabbana* modelleri gibi davrandıkları anlardır. Niye böyle performanslar sergiler liderler? Nasıl olur da televizyon kanalları Viktor Orbán'ın siyasetteki dostlarıyla birlikte stadyumda izlediği (ve kendi takımı Puskás Akadémia'nın genellikle kazandığı) maçları gelip filme alacak kadar sever? Bölgesel buz hokeyi maçlarında gol atacak kadar atletik oluşuyla hava atmak isteyen Vladimir Putin'e liderler neden eşlik eder? Başbakan Lee Hsien Loong neden güçlü, birliğini koruyan ve emniyette bir Singapur'u, daha müşfik ve kapsayıcı bir toplumun desteğini arkasına almış, enerjile dolu bir küresel ekonomiye sahip bir ülkeyi inşa ettiğine dair güvence veren mesajlarını her gün bir milyondan fazla *Facebook* arkadaşı ile paylaşır? İktidar sahiplerinin bunu ne ölçüde yönetimleri altındaki halktan korktukları için yaptığını bilmek zordur ancak ürkekliklerini anlamamak da mümkün değildir. Dağda atılan bir çığlığın heyelana dönüşmesi gibi, yanlış atılan bir adımın isyan dalgalarını köpürtebileceğinin gayet farkındadır iktidar sahipleri.

Liderlerin yeni iletişim yöntemlerini denemek suretiyle "halka kılavuzluk etmeyi", kalplerini ve zihinlerini kazanarak on-

daha parlaklaşmasıdır. Buna ilaveten, üretimin az ve talebin yüksek olması nedeniyle çok pahalıdır. Bu sebeplerle antik dönemde asalet sembolü olarak kabul edilmiştir – ç.n.

47 İsim yortusu: Hristiyanlıkta, doğumunun ya da ölümünün kutlanması için her günün bir ya da birden çok azize ayrıldığı Azizler Takvimi'ne göre, ismini o güne karşılık gelen azizden alan kişilerin kutladığı yortu – ç.n.

48 Vaftiz Bayramı: Hz. İsa'nın Vaftizci Yahya tarafından Şeria Nehri'nde vaftiz edilmesinin kutlandığı gün – ç.n.

ları gütmeyi düşünmesinin, bundan bahsetmesinin sebebi budur. İdare tarzlarını ve popülerliklerini sürdürebilmek için muhtaç oldukları bilgi akışlarını kontrol etmeye yoğun çaba harcamak onlara yetmez. En akıllı despotizmler, internette “akıllı filtreleme” yapmayı sağlayan teknolojinin son ürünü araçlardan yararlanmak suretiyle, güvenlik duvarı kurmaktan, bilgi sansürlemekten ve hükümet propagandasının ötesine geçmekten fazlasını yapar. Örneğin İran’da yöneticiler *Twitter*, *Facebook* ve *YouTube* gibi Amerika merkezli sosyal medya platformlarını engelleme çabalarının etrafından, VPN kullanan teknoloji meraklısı İranlıların rutin olarak dolaştığını bilir. Öyle olunca, söz konusu sitelerin tamamını kapsayacak erişim engelleri getirmek yerine, resmî haber ajansı *IRNA*’nın⁴⁹ “cezaî soruşturma gerektiren ve ahlâk dışı” olarak adlandırdığı içerikleri sansürleyecek stratejileri denerler. Bu yöntemin ilave bir avantajı, halkın kullandığı iletişim araçlarını bir erken uyarı aracı, toptan gözetleme sisteminin ilk girdisi, hatta halkın derdini döküp yakınlabileceği ve böylece sistemdeki basıncı azaltacak sanal bir supap olarak kullanabilmektir.

21. yüzyılda medya araçlarının karmakarışık ve dolambaçlı coğrafyasında işlerini yürüten iktidar sahipleri ile Medici ailesinin ortak bir noktası vardır. Floransa’daki Medici *Riccardi Sarayı*’nın dış duvarlarına Medici ailesi tarafından, şikâyetlerini iletmek üzere saraya giden tebaanın oturup soluklanması amacıyla ekletilmiş taş banklar, oraya oturanları saraydakilerin bakışlarına karşı tamamen korumasız bırakmış, banklar sarayın devasa duvarlarına baktığı için de oturanların kendilerini son derece önemsiz hissetmelerine yol açmıştı. Günümüzün despotları, baskıcı rejimlerin tebaasına gösterdiği bu müsamahayı ilanihaye daha ince yorumlayarak tatbik eder. Evet, dijital medyayı sert ve sıkı tedbirlerle yönlendirip kontrol eder, milyonları karanlıkta bırakırlar. Her köşe başında halkın kayıtsızlığı ve düşmanlığıyla karşılaşan muhaliflerin payına sert yöntemleri ayırır iktidar; onlar her zaman yakılan, işsiz bırakılan, kaybedilen ya da hapse atılan bir azınlıktır. Öte yandan, bilgiyi

49 Islamic Republic News Agency (IRNA): İslâm Cumhuriyeti Haber Ajansı – ç.n.

üretenler ve yayanlar, resmî kuralların ve düzenlemelerin içinde kaldığı ve görünmez elektrikli tellere yaklaşmadıkları süreçte emniyettedir ve müsamaha görür.

Yeni despotizm ile eski totaliter yönetimler arasındaki bir ayrım daha burada kendisini belli eder. Bunlar, tebaanın çoğu hem yayın hem kayıt yapan ve onları gözetleyen çift taraflı tele-ekranlarına yapışmışken iktidar sahiplerinin itfaiyecilere kitapların yerini tespit edip bulduklarını yakmalarını acımasızca emrettiği iktidar sistemleri (bir nesil önce George Orwell'in 1984 ve Ray Bradbury'nin *Fahrenheit 451* kitaplarında dramatize edilen dünyalar) değildir. Despotizm tebaasına sızlanma ve endişelerini dile getirme özgürlüğü bahşeder. Halkın gazının internette alınması kadar karşılaştığı sorunlardan bağıra çağıra şikâyet edip hayatına devam etmesi de muktedirlerin işine gelir. Gaz ve gürültü sadece erken uyarı dedektörleri değildir. İktidar sahiplerine nasıl daha iyi yöneteceklerini öğrenme imkânı tanır.

Dijital isyanlar

Söz konusu despotizmin sınırları dışında yaşayan akademisyenler ve insan hakları aktivistleri bu maharet gerektiren yeni stratejileri çoğu zaman göz ardı ederler çünkü azımsanmayacak büyüklükte bir toplumsal direniş yaratmaya meyilli yeni despotizmlerde her şeyin güllük gülistanlık olmadığını göremezler. Neden? Sebebi basittir: İktidar sahiplerindeki o her şeyi sıkı sıkı gözetleme ve kontrol etme iştahının istenmeyen sonuçlarından biri, gidişattan daha az memnun dijital aktivistlerin halkın tepkisini örgütlemek için ihtiyaç duyduğu kıvılcımı çıkmasıdır. Bu aktivistlere Çin'de *wǎngmín*, yani internet yurttaşı; Rusya'da popüler bir televizyon sunucusu olan Vladimir Solovyev'in meşhur tabiriyle "bir boka yaramayan yüzde iki"; dünyada kadın gazetecilerin ve blog yazarlarının en çok hapse atıldığı ülke olan İran'da "web kuşları" (*web-bāzān*) adı verilir. Akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayarlar ve gelişmiş yazılımlar gibi muhtelif araçların gücünü birleştiren ve cezalandırıl-

ma riskine aldırış etmeyen bu dijital aktivistler, mesajları daha geniş bir muhayyel kamuoyuna –bazen sonucu dramatik olsa da– yayan cesur kampanyalara balıklama dalarlar. Yaptıklarıyla devlet sansürünün kesintiye uğratılabileceğini gösterirler. Devletin sansürünü atlatıp *Google* gibi yasaklı sitelere ve filtrelenmemiş arama motorlarına güvenli ve kesintisiz erişim sağlamak için ikiz siteler ve VPN yazılımları da içeren ve etrafından dolanma teknolojileri olarak bilinen imkânları akıllıca kullanmak suretiyle bunu yaparlar. Sonuçta medyada fırtınalar kopar.

Bu çevrimiçi direnişin sadece sansürün reddedilmesinden ibaret olmadığını anlamak önemlidir. Çevrimiçi hayatlar birbirine bağlıdır; aktivistler asla yalnız yürümez. İktidar sahiplerinin yetersizliğinin açığa vurulduğu her an, gücünü suiistimal eden yetkilileri gösteren her resim, her video, huzursuzluğu dile getiren her bir fısıltı sosyal medyada yayılma, dijital isyana dönüşme kapasitesine sahiptir. Şikâyetleri kontrol etmek her zaman zordur çünkü içerikleri kopyalanır, paylaşılır, üzerlerine yorum yapılır ve diğer bilgilerle birleşip büyür. Bir örnek: *Facebook*'a ait, içeriği filtrelenmiş ancak erişimi tamamen engellenmemiş fotoğraf paylaşma sitesi *Instagram*'ı kullanan İranlı internet yurttaşları, servetleriyle gösteriş yapan zengin genç İranlıların fotoğraflarıyla dolup taşan @RichkidsofTehran sayfasını yaratır. İran'daki sansürcüler sayfayı erişime kapatır. Derken, aşağı yukarı aynı içeriğin paylaşıldığı yeni bir özel hesap, @RichkidsofTeh, açılır ve kedi-fare oyunu başlar. Aktivistlerin, Türkiye'deki hükümet tarafından *Wikipedia*'ya getirilen erişim engelini aşmak için adresin başına "0" ya da "1" –0wikipedia.org ya da 1wikipedia.org– yazılmasının yeterli olduğunu milyonlarca kullanıcıya duyurması gibi, yasakların etrafından dolaşıldığına sıklıkla rastlanır. Türkiye'deki yahut başka yerlerdeki kullanıcılar, sosyal medya platformlarındaki iletilerin ekran görüntüsünü alır, iletiler silinirse onları bu defa imaj olarak yüklerler. Eğer belirli anahtar kelimeler engellenirse kullanıcılar yeni şifreli ifadeler icat eder: Çinceye yazılışları ve okunuşları aynı olup farklı anlamlara gelen *fàn zuì* ("pirinç rakısından sarhoş olmak" ve "suç işlemek") ve *cào nǐ mā* ("alpaka" ve

“Partiyi sikeyim”) gibi.⁵⁰ Örnekler önemli ve bitmez tükenmez bir dinamiğin altını çizer: Devletin sansür taktikleri daha çok geliştikçe, aktivistlerin bazen “arı kovanına çomak sokma” etkisi yaratan ve iktidar sahiplerinin “kitlesel olaylar” diye adlandırdığı şiddetli medya fırtınalarına hızlıca dönüşebilecek kedi-fare direnişi stratejileri de gelişir.

Yerküredeki muadilleri gibi, dijital isyanlar da internette bir anda patlayan, günlük “medya etkinlikleri” içinde hızla yayılan ve yetkilileri koltuklarında şöyle bir titreten, hatta bütün siyasi düzenin temellerini sarsabilecek kısa süreli, siyasi anlam yüklü kargaşalardır.⁵¹ Çongçing şehrindeki Komünist Parti şefi Bo Şilai’nin 2012 Mart ayı başında tutuklanıp yargılanması bu etkiyi yarattı: İnternet medyası on binlerce hükümet karşıtı yorumla, hatta Pekin’de darbe yapılabileceği söylentisiyle dolup taşınca hükümet sosyal medya karartmalarına başvurmak zorunda kaldı.⁵² Bu tarz dijital fırtınaların yerel sosyal medya paylaşımlarından nasıl doğabileceği, nasıl doğduğu dikkat çekicidir. Son yirmi yılda, Çin’in çeşitli bölgelerinde, yeni çöp yak-

50 *fàn zūl*, yani “pirinç rakısından sarhoş olmak” ifadesi ile siyaset konuşmak maksadıyla akşam yemğinde bir araya gelmek kastedilir; bu ifade “suç işlemek” ile eşeslidir. Çevrimiçi bir video olarak başlayan mitik alpaka (*grass-mud horse*) çok geçmeden, kolay akılda kalan şarkılarda, sahte doğa belgesellerinde, çizgi filmlerde ve günlük konuşmalarda görülmeye başladı. Bu ifade esas olarak, hükümetin sözde müstehcen içeriği sansürlemesiyle –hükümet anlamayacak şekilde– dalga geçmenin bir yolu olarak yaratılmıştı. Çince “anani sikeyim” anlamına gelen (*cào nǐ mā*) ifadesiyle neredeyse sesteş olan bu ifade, alpakanın kendi yaşam alanını bir “nehir yengeline” (*hé xiè*) karşı (başarıyla) savunmasını gösteren ve çok tutulan bir videoda yer alıyordu; *hé xiè* terimi de rejimin gözde propaganda kelimelerinden “ahenk” ile sesteştir. Fiil olarak kullanıldığında, bir şeyin “nehir yengeci tarafından yendiği”, yani sansürlendiği ya da “ahenkli hale getirildiği” söylenmiş olmaktadır. Çince “yengeç” aynı zamanda kabadayılık yapan insanlar için de kullanılan bir kelimedir. Ahengin güvencesi olduğu kabul edilen Komünist Parti’den resmî söylemde çoğu zaman “halkın anası” diye bahsedildiğinden, “anani sikeyim” ifadesi, “Partiyi sikeyim” ifadesini de çağırıştırır. Çince karakterlerle yazıldığı şekliyle “alpaka” (*grass-mud horse*) tabirinin de “rejimin sansürcülüğüne karşı çıkan ve internet kullanımına yatkın muhalif kişi” anlamına gelmeye başlaması uzun sürmedi.

51 Bkz. Jian Xu, *Media Events in Web 2.0 China: Interventions of Online Activism*, Sussex Academic Press, Brighton, Birleşik Krallık, 2016.

52 “Freedom of Speech Does Not Protect Rumors”, *Global Times*, 4 Aralık 2012; ayrıca bkz. Helen Gao, “Rumor, Lies, and Weibo: How Social Media Is Changing the Nature of Truth in China”, *The Atlantic*, 16 Nisan 2012.

ma tesisi kurulmaması ve mevcutların kapatılması için düzenlenen kampanyalar, bu şekilde başlayan sayısız protesto gösterisine sahne oldu.⁵³ Söz konusu fırtınalar bazen başlamalarına sebep olan olaylardan hızla uzaklaşıp farklı bir karaktere bürünür. 2015 Ocak ayında, Çin'in Çengçou şehrinde bir temizlik işçisi, süpürdüğü kaldırıma yediği çekirdekleri tükürmemesi için uyardığı bir vatandaş tarafından acımasızca dövüldü. Devlete ait televizyon kanalı ÇMT bu hikâyeyi Weibo hesabında yayınladı. Kanal, hastaneye kaldırılan işçiye sempatilerini göstermek isteyen izleyicilerinin bu hikâyeyi dostlarıyla paylaşacağını düşünmüştü. Bu düşünce hiç beklenmedik bir reaksiyona yol açtı: Pek çok çevrimiçi aktivist söz konusu davete ÇMT'nin bu olayı haberleştirme tarzını ve hükümetin temizlik işçilerinin hayat standartlarını iyileştirmedeki beceriksizliğini eleştirerek icabet etti.⁵⁴

Dijital isyanların bir anda patlak vermesinin altında –bilhasa yurttaşlar hükümet yetkililerinden kendilerini daha çok dinlemelerini ve sadece zenginlere odaklanmak yerine halkın yaşam koşullarını iyileştirme sözlerini tutmalarını talep ediyorsa– daha ciddi meseleler de yatıyor olabilir. Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasının yirminci yılı kutlanırken, Zhanaozen şehrinde tam teçhizatlı çevik kuvvet polisleri grev yapan petrol işçilerine ateş açtı. Düzinelerce işçinin öldüğü, yaklaşık yüz işçinin ağır yaralandığı bir katliama dönüşen bu olay dijital medya fırtınası kopardı ve olaylar öyle ciddi bir hal aldı ki Başkan Nursultan Nazarbayev şehirdeki kargaşanın orman yangını gibi başka şehirlere sıçramasını engellemeye yardımcı olacak paylaşımlar yapsınlar diye blog yazarlarını şehre davet etti. Devlete ait enerji şirketlerini ve diğer varlıkları yöneten Kazakistan ulusal varlık fonu Samruk-Kazına'nın başındaki kişi ve başkanın damadı Timur Kulibayev, eyalet valisi, millî petrol şirketi Kazmunaygaz'ın üst düzey yöneticileri ile katliamdan sorum-

53 Yao Li, *Playing by the Informal Rules—Why the Chinese Regime Remains Stable despite Rising Protests*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019.

54 http://www.weibo.com/2656274875/C12cdC5Xe?type=comment#_rnd1437812312429 adresindeki Çin Merkez Televizyonu haberine bakabilirsiniz.

lu tutulan birkaç yerel yetkili görevlerinden kovuldu. Katliamın ardından halkın tepkisini dindirmek ve hükümete güveni tesis etmek için Tony Blair'in tavsiyelerinden ücreti karşılığında yararlanıldı.⁵⁵

Halkın dijital ortamlardaki gücünün Çin Halk Cumhuriyeti'ni bütünüyle salladığı anlar da yaşanmıştır. Bunun çarpıcı bir örneği 2018 ortalarında patlayan ve geliştirdiği *baibaipo* aşısının istenen standartların altında kaldığı tespit edilen *Changsheng Biyoteknoloji Şirketi*'nin merkezinde olduğu aşı skandalıydı. Şirket, aşı üreten firmaların piyasadaki konumlarını desteklemek için hazırlanmış hükümet teşvikleri kapsamında bir önceki yıl 48,3 milyon yuan tutarında hükümet teşviki almıştı. Şirketin yöneticilerinin aşı üreten diğer şirketlerle de finansal ilişkileri vardı. Olay ilk defa açığa çıktığında *Changsheng* şirketinin Devlet İlaç İdaresi ve şirkete sadece düşük bir para cezası kesen (3,4 milyon yuan) yerel Çangçun hükümetine bağlı ilaç idaresi tarafından korunmasının sebebi buydu. Şirket borsaya gönderdiği açıklamada “derin bir üzüntü duyduklarını” ve hatalı ürünün üretimine son verildiğini yazdı. Açıklamada ürünün toplatılacağından bahsedilmedi.

Meselenin üstünün böyle örtülmesi sosyal medyada bir kargaşa başlattı. Büyük bir felakete dönüştü olay. Birkaç saat içinde, *WeMedia*'da yayımlanan ve şirketi ağır dille eleştiren bir makale, *WeChat* uygulamasındaki erişim sınırına dayandı ve yüz binden fazla kez görüntülendi. *Weibo* kullanıcılarından biri halkın tepkisini çok güzel özetleyen bir ileti göndermişti: “Eğer devlet yurttaşlarını korumazsa biz ülkemizi nasıl sevebiliriz?” Ertesi gün, *Changsheng* şirketinin internet sayfasına girenleri 404 hata mesajı karşıladı ve *WeMedia*'daki makale izi kalmayacak şekilde silindi. Önceki dönemlerde diğer aşı ürünleriyle ilgili eski yolsuzlukları afişe ettikleri için “halkı bozgunculuğa

55 Dila Beisembayeva, Evangelia Papoutsaki ve Elena Kolesova, “Social Media and Online Activism in Kazakhstan: A New Challenge for Authoritarianism?”, *The Asian Conference on Media and Mass Communication, Official Conference Proceedings*, Osaka, 2013, s. 1-15; Robert Mendick, “Tony Blair Gives Kazakhstan's Autocratic President Tips on How to Defend a Massacre”, *The Telegraph*, 24 Ağustos 2014.

teşvik etmekten” suçlu bulunmuş ve hapse atılmış olan Tang Jingling ve Yu Wensheng isimli avukatlar hapisten çıkamadı. Derken Çin devlet medyası ve yerel otoriteler hızla devreye girdi. Weibo kullanıcılarına “öfke ve paniğin yayılmasına müsaade etmemeleri” çağrısında bulundular. *People’s Daily* gazetesi, yereldeki idarecilere “halkın endişelerini gidermek için hızla harekete geçmeleri, eksiksiz bir soruşturma yapmaları, soruşturma sonucunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ve zamanında paylaşımları” çağrısını yaptı. Çin Başbakanı Li Kiciang “halkın hayatını tehlikeye atan yasadışı ve cezai soruşturmaya konu eylemlerden” bahsedip olaya müdahil oldu. Başkan Şi Jinping, Ruanda’ya yaptığı resmî geziyi yarıda kesti ve “kamu çıkarını ve toplumsal güvenliği” sağlayacak cezaları vermek üzere Çin’e döndü.⁵⁶

Medya fırtınalarının nasıl koptuğunu ve koptuğunda ne olduğunu daha önce yaşanan bir olay aynı şekilde göstermişti. Henan eyaletindeki Çengçau şehrinin şehir planlama ofislerinden birinin başındaki isim olan Lu Jun, 2009 yılında bir radyocuya verdiği kuşku uyandıran bir yanıtın tetiklediği bir dijital medya fırtınasının bütün kariyerini önüne katıp sürüklediğine şahit olmuştu. Bir röportajda kendisine, bağlı olduğu belediyenin neden başlangıçta yoksullara ev yapılması için tahsis edilmiş fonları yeni lüks apartman ve villaların inşaatına kaydırdığı sorulduğunda, bürokrat planlamacı bunun sebeplerini açıklamayı reddetti ve gazeteciyi kötü sözlerle azarlamayı tercih etti: “Sen kimin adına konuşuyorsun? Parti’nin mi halkın mı?” Çin’in dört bir tarafından internet yurttaşlarının olaya dahil olması ve pek çoğunun Lu’ya Parti’nin *aslında* halk olduğunu hatırlatmasıyla kıyamet koptu.

Yaz ve sonbahar aylarında cadde ve meydanların halk tarafından işgal edilmesine sahne olan 2014 Hong Kong protestoları ve sivil toplum, toplumsal adalet, serbest ve adil seçim taleplerini dile getiren aynı ölçüde dramatik protestoların yaşandığı 2019 yılı, hiç şüphesiz, Çinli yöneticilerin bugüne kadar

56 Bkz. John Keane, “Phantom Democracy: A Puzzle at the Heart of Chinese Politics”.

karşılaşmış olduğu en ciddi iki dijital fırtınaydı. Şiddet içermeyen protestoların bilgisayar ağı gibi birbirine bağlı (tabana yayılmış, esnek ve dağıtık) olması, dijital medyada yaratıcı deneyimlerle bulunan yöntemlere büyük ölçüde bağlıydı. Çin’de ilk defa kalabalıkları örgütlemek ve yaptıklarını kamuoyuna duyurmak için insansız hava aracı ve şifreli *Telegram* uygulaması kullanıldı; protestolar sırasında öyle bir an geldi ki, Hong Kong hükümetinin şehrin hücresel ağ bağlantılarını kesmek üzere olduğu dedikodularına yurttaşların tepkisi, akıllı telefon kullanıcılarına mesajları bir kullanıcıdan diğer kullanıcıya hücresel sinyaller ya da internet bağlantısı olmadan aktarmak suretiyle kimliklerini belli etmeden bağlantı kurma imkânı sunmak için *Bluetooth* ve *Wi-Fi* teknolojisini kullanan *Firechat* uygulamasını telefonlarına indirmek oldu.⁵⁷

Söz konusu dijital isyanların akla getirdiği soru bellidir: Yeni despotizmlerdeki muazzam medya aygıtları medya fırtınalarını başlamadan dindirme imkânına neden sahip değildir? Nasıl olur da despotlar, tebaasını tamamıyla kontrolleri altına almak bir yana, kömürle çalışan santrallerin sebep olduğu kirliliği gösteren ve en az 150 milyon Çinli izleyici tarafından internette seyredilen, daha sonra da devletin sansürüyle engellenen *Under the Dome* (*Qióng dǐng zhī xià* - *Kubbenin Altında*) isimli belgeselin tetiklediği ve 2015 yılının başlarına damga vuran devasa toplumsal tartışmada olduğu gibi köşeye sıkışır mı? Belgeselin bu şekilde sansürlenmesinin halkı daha çok öfkeli kılmasına ve nihayetinde Başbakan Li’nin bir basın toplantısında Çin hükümetinin kirlilikle mücadele etmek için çok daha fazla çaba harcayacağını temin etmesiyle sonuçlanmasına sebep olan nedir?⁵⁸

57 Shi Rong ve Guo Jiu Hui, “Chinese Official Suspended for Asking ‘People or Party?’”, *Xinhua News Agency*, 22 Haziran 2009; Keane, *When Trees Fall, Monkeys Scatter* ve “A Canopy of Deadening Silence: The Beijing Media Assault on Hong Kong Citizens”, *The Conversation*, 15 Ekim 2014, <http://theconversation.com/a-canopy-of-deadening-silence-the-beijing-media-assault-on-hong-kong-citizens-32543>

58 Steven Mufson, “This Documentary Went Viral in China. Then It Was Censored. It Won’t Be Forgotten”, *Washington Post*, 16 Mart 2015.

Bu hassas sorulara ölçüp biçerek cevap vermek gerekir. Halkın hizmetkârı olduklarını gururla iddia eden yöneticilerin, halkın iktidara yabancılaştığını ve iktidardan şikâyet ettiğini topluca göstermesini engellemek ve onları susturmak için nasıl ellerinden geleni yaptıklarını defalarca görmüş durumdayız. Anlaşılır sebeplerle, medya fırtınalarından ve bunların toplumsal hareketleri tahrik etmesinden endişe eder yöneticiler; söz konusu dijital isyanların daha geniş çaplı halk ayaklanmalarına yol açabileceğinin, toplumdaki şeffaflık ve demokrasi taleplerini arttırabileceğinin gayet farkındadırlar. Bu yüzden bütün çevrimiçi iletiler sansüre tabi tutulur; iktidar sahiplerini desteklemesi ya da onlara karşı olması önemli değildir. Yine de patlak verir dijital isyanlar. Isyanın sebepleri çoğu zaman arızidir; dijital aktivistlerin cesareti, teknik becerisi ve yılmaz kararlılığı da tabii ki önemli rol oynar. Ne var ki kökü çok daha derinlerdedir bu isyanların ve ne olduğunu anlamak için bollaşmış yeni iletişim imkânlarının kalbinde yer alan dijital medyanın birbirine nasıl entegre olduğuna bakmak gerekir.

Bunun neden böyle olduğunu anlamak için tarih boyunca iletişimin aldığı farklı biçimlerin insanların gündelik hayatını nasıl yapılandığına uzun zaman önce dikkat çekmiş Kanadalı akademisyen Harold Innis'e danışmamız gerekir.⁵⁹ Innis, insanların diğerleriyle iletişim kurmak için kullandığı araçları şekillendirdiği kadar o araçların da insanları şekillendirdiğini ferasetle bize gösterdi: Bu ilişkiyi kavramak neden despotik koşullar altında dijital isyanların müzmin hastalıklara benzediğini anlamakta hayati önem taşır. Dijital medyanın “demokratik” amaçlarla olduğu kadar “otoriter” amaçlarla da kullanılabileceğini ya da “otoriter” koşullar altındaki internet aktivistlerinin aslında dünyayı akıllı telefonlarla, internet bağlantılarıyla ya da bir şeylere tıklayarak değiştirme şansları neredeyse hiç bulunmayan “miskin aktivistlerden”⁶⁰ fazlası olmadığını söyleyen

59 Harold Innis Adams, *The Bias of Communication*, University of Toronto Press, Toronto, 1951; bu konudaki daha geniş bir tartışma için bkz. Keane, *Democracy and Media Decadence*, s. 1-76, 113.

60 İngilizce metindeki “slacktivist” kelimesi, İngilizcede “slacker” ve “activist” kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş, gerçek hayatta az sayıda siyasi

şüpheciler bu hususu hafife almaktadır.⁶¹ Yeni despotizmlerin elindeki medya araçlarının giderek zenginleşmesi ve gelişmesinin iş çevrelerini ve hükümeti kontrol altına almaya yönelik rafine stratejiler ile iç içe geçmiş olmasına rağmen, söz konusu stratejilerin temelini oluşturan dijital iletişim ağlarının, özünde, kontrolün tek merkezde toplanmasına meydan okuyan dağıtık ağlar olduğunu göremezler.

Buradaki temel teknik mesele gelişmiş, dağıtık iletişim ağlarının birbirlerinden bir ölçüde bağımsız birden fazla bağlantı noktası aracılığıyla birbirine entegre olmuş olduğudur. Bunun anlamı, bağlantı noktalarından herhangi biri bir sebeple “arıza yaptığında” ya da örneğin sansürcüler tarafından “kapatıldığında”, ağın geri kalanının çalışmaya devam etmesidir. Bir diğer anlamı, dijital aktivistler tarafından dağıtık bir ağ (örneğin *blockchain*) üzerinden gönderilen herhangi bir bilginin başkaları tarafından kontrol edilen ya da devredışı bırakılan bağlantı noktasının kolaylıkla etrafından dolanabileceğidir. Sonuç olarak, dağıtık ağlardaki güç, yani sistemdeki aktörlerin bilgiyi kullanarak bir şey yapma imkânı, asla merkezî bir otoritenin düzenlemesine tabi tutulamaz. İletişim ağları karmaşıktır ve herkese meydelebilir. Önceden tanımlanmış iktidar hiyerarşilerini çok az kaale aldığı için hem dinamik hem de “düz” olan ağın kapasitesi, ağın tamamına yatay biçimde yayılmıştır.⁶²

ya da toplumsal davayla derinlemesine ve bilfiil ilgilenmektense sosyal medyada karşısına çıkan çok sayıda meseleyi aynı anda ancak daha yüzeysel desteklemenin yeterli olacağını düşünen insanları tanımlamak için kullanılan bir kelimedir – ç.n.

61 Yevgeni Morozov, “dijital aktivist” terimini, onun “daha tehlikeli dijital kardeşile”, yani “[gerçek hayattaki kimliklerin değil – ç.n.] çevrimiçi kimliklerin pazara çıktığı büyük süpermarketlerde [*Facebook*, *Twitter*, *Instagram* gibi sosyal medya platformlarında – ç.n.] yapılan ve sonu çoğu zaman ‘sosyal hafifmeşreplikle’ [kullanıcıların bu platformlarda karşılaştıkları her sorunla, her duyuruyla, her çağrıyla sadece ‘beğenerek (like)’, ‘olduğu gibi paylaşılarak (*retweet*)’ ilgilenmesi ancak hiçbirisi için gerçek hayatta parmağını kıpırdatmaması – ç.n] biten çılgın alışverişlerin genel sonucu” olarak gördüğü “miskin aktivist” ile karşılaştırır. Bkz. Yevgeni Morozov, *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*, PublicAffairs, New York, 2012, s. 70-71, 190-191.

62 Dağıtık ağ kavramı ilk defa Paul Baran’ın *On Distributed Communications* (Rand Corp., Santa Monica, CA, 1964) kitabında ana hatlarıyla açıklanmıştır; ayrıca bkz. Janet Abbate, *Inventing the Internet*, MIT Press, Cambridge, MA, 2000, s.

Yeni despotizmlerin tamamen kontrol altına alamadıkları dağıtık ağlara göbekten bağlı olması, o iktidar sahiplerini çileden çıkartan medya fırtınalarının sayısının neden şaşırtıcı ölçüde çok olduğunu açıklamaya yardımcı olur. Tabii ki, iktidarın elinde iletişim ağlarını kapatma opsiyonu her zaman vardır; geçmişte Çin’de, Tibetli ve Uygur azınlığın yaşadığı bölgelerde, birkaç defa yaşanmıştır bu durum. Buradaki sorun, arızalara karşı her türlü tedbirin alınmış olduğu bu gibi güvenlik duvarlarının nihayetinde hem sistemin kendisini felç etmesi hem de kurulmalarının teknik açıdan imkânsız olmasıdır: Dijital ağlar tek bir kullanıcı ya da kullanıcı grupları tarafından doğrudan kontrol edilemez. Dijital muhalefet, bilhas-sa da kapitalist ilişkilerin devletin düzenlemelerine tabi olduğu sistemlerin dijital ağlara baştan aşağı bağımlı olması sebebiyle, her zaman mümkündür. Söz konusu ağların fişini çekmenin yıkıcı iktisadi ve siyasi sonuçları olacak ve iktidar sahiplerinin yönetme yetkinliği hakkında rahatsız edici soruları akla getirecektir.

İletişim imkânlarının bollaştığı bu çağda, dağıtık bilgi ağları despotların elini kolunu bağlar; bu yüzden despotlar artık şiddeti nihai çözüm aracı olarak görüp hiç düşünmeden hazırda tutabilecek durumda değildir. İktidarın çoğu zaman, aktörlerin kendi belirledikleri bazı amaçlara diğerlerinin direnç göstermesine rağmen ulaşma kapasitesi olarak görüldüğü doğrudur.⁶³ Güçle desteklenen iktidarın tatbik edilmesi sıfır toplamı bir muharebe olarak değerlendirilir: Güçlü olan zayıf olanı yener ve zaferi kazanır. Bu açıdan bakıldığında, bazılarının iktidar sahibi olması bazılarının zayıf olmasını gerektirir, bu yüzden yöneticilerin gücü arttıkça halkın direnişi azalır. İktidara dair bu ortodoks görüşü savunanlar Çeçenistan’da, Tiananmen Meydanı’nda ve Taksim Gezi Parkı’nda kullanılan yok edici şiddetten

20-39; dağıtık ağlar ve iktidar analizi için bkz. W. Lance Bennett ve Alexandra Segerberg, *The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s. 148.

63 Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, Free Press, New York, 2010, s. 152 [Türkçesi: *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İzmir, 2. baskı, 2014].

çıkartılacak dersin bu olduğunu söylerler. Bu şiddetin direnişi ezmekte etkili oluşu, Başkan Mao'nun meşhur düsturunun, yani siyasi gücün nihayetinde namlunun ucunda olduğunu, her zaman doğru olduğunu kanıtlar.

İkna edici bir formül değildir bu. Düzeni korumak için şiddet kullanmak despotlara cazip gelse dahi, işlerine yaradığı için dağıtık bilgi ağlarına duydukları ve giderek artan bağımlılık, despotları, onları eleştirenlerden ve rakiplerinden gelecek muhalefete karşı son derece savunmasız bırakır. Devlet sansürü milyonlarca insanın kişisel verisini elekten geçirip işlemek için gelişmiş algoritmaları gerçekten kullanır ama tek bir ileti sansürcüleri oldukları yere mihlayabilir, utandırabilir ve pozisyonlarını tekrar gözden geçirmek zorunda bırakabilir. Medya fırtınası çoğu zaman yalnızca bir tık uzaktadır. İktidarın “sadece harekete geçme değil, uyumlu hareket etme” kapasitesi olduğunu söyleyen o kadim kural da böylece teyit edilmiş olur.⁶⁴

Dijital yenilikler

Despotizmde, sansürcüler bu direniş karşısında kendisini sürekli yenilemek ve direnişe ayak uydurmak zorundadır. Bu direnişin onları dijital ağlarla bağlanmış medyayı sadece propaganda ve kontrol aracı olarak değil, aynı zamanda akıllı “demokratik” yöntemlerle kullanmaya zorlaması dikkat çekicidir. Dijital araçlar iktidar tarafından öğrenme mekanizmaları, dinleme istasyonları, insanların sohbet etmeye ve hükümetten duydukları rahatsızlıkları söyleyip kafalarını boşaltmaya, yöneticilere yaklaştırmaya, hatta onların yolsuzluklarına karşı savaştırmaya zorlandığı kanallar olarak kullanılır. İstisnasız her durumda, bu gibi taktiklerin en önemli amacı, yöneticilerin hep halka hizmet ettiği bahanesiyle, halkın desteğini kazanmak, dijital aktivistleri oyuna getirip övgülerle iktidarın yanına çekmek, asılsız suçlamalarla üstlerine gitmek ve kontrol altına almaktır.

64 Hannah Arendt, *On Violence*, Harcourt, Orlando, FL, 1970, s. 44 [Türkçesi: *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 8. baskı, 2016].

Hayalet demokrasilere özgü bu taktiklerin bir kısmı erken uyarı aracı vazifesi görür. Despotizm koşulları altında, daha önce görmüş olduğumuz üzere, bilginin özgürce dolaşmasından mahrum kalan liderler istihbarata fena halde ihtiyaç duyarlar. Halife Harun Reşit'in (MS. 763-809) bu sorunu şehirdeki hanları tebdili kıyafet gezerek çözdüğü kayıtlara geçmiştir. O hanlarda ne içtiği ya da ne keşfettiği bir yere yazılmamıştır ancak kesin olan, bugünün despotlarının da aşağı yukarı aynı şeyi, tabii çok daha gelişmiş yöntemlerle ve çok daha büyük ölçekte yaptığıdır. Despotlar, çeşitli kademelerde ve devletin çeşitli bürokratik aygıtlarında, "siber birimler", ajanlar, internetteki görüşleri kimi zaman büyük internet şirketlerinin genel merkezlerinde çalışarak gözetleyen ve blog yazılarıyla kamuyu etkileyen iktidara yanaşmış blog kullanıcıları istihdam ederler. Amaçları, muhalefeti demir yumruklarıyla ezip geçmekten ziyade muhalefetin altında yatan sebepleri ortaya çıkarmak ve anlamaktır. Bu gibi ajanlara, devlet gemisini batma tehlikesiyle yüz yüze bırakacak dijital fırtınaları önceden tespit etmeye çalışan maaşlı resmî meteorologlar demek yanlış olmaz.

"Acil durum yönetimi merkezlerinde" (*yīng jí lǐng dǎo xiǎo zǔ*) çalışan Çinli hükümet yetkilileri de üç aşağı beş yukarı aynı vazifeyi ve tahminleri yaparlar. Fırtına toplayan bulutlara ya da halkın kızgınlıkla vereceği tepkilere dair işaretleri yakalamaya çalışırlar. Sansüre takılmamak, görevini kötüye kullanan devlet yetkilileri hakkında müstehcen öyküleri yaymak ve şakaları, şarkıları, taşlamaları, alayları, gizli anlamlar taşıyan kelimeleri çevrimiçi ortamlarda hızla dolaşıma sokmak için karmaşık aracı sunucular kullanan dijital aktivistlerle uğraşmaktır bu yetkililerin işleri. Dedikodu çürütme departmanları denilen birimler devrededir; yasaklı konulara giren iletileri tarar, ucuz tekzipler yayımlarlar. Amaçları, iktidar sahiplerini ikiyüzlülükle suçlayanların, insanları dinlemeye, insanlara verdikleri ahenkli yaşam, maddi refah ve herkesin iyi bir hayat sürmesi sözünü tutmaya çağırانların fiyakasını bozmaktır.

"Hava" tahmini yapmanın ya da yönetenler için erken uyarı sistemi vazifesi görmenin ötesine geçen yenilikler de vardır.

Bunların görevi daha ziyade, iktidar sahiplerinin halkı dinlediğini ve halkın yakınmalarını gidermeye hazır olduklarını, her şeyden önce halk hakkında bilgi toplayıp dolaşıma sokarak hazır olduklarını göstermek ve böylece halkın şikâyetlerini ele almaktır. Dijital iletişim alanı, despotlar tarafından halkın ne düşündüğünü, neye önem verdiğini, neden endişe duyduğunu, neyden yakındığını ölçmek için kullanılan hayati önem taşıyan bir kaynak, “hükümetlerin vatandaşlar ile etkileşime geçmesini ve onları bu sayede daha iyi yönetmesini çok daha kolaylaştıran” bir araçtır.⁶⁵ Hükümet yetkililerinin resmî bilgileri duyurmak ve insanlardan geribildirim talep etmek için mikroblog yayımlaması da dikkat çekicidir. Çin Merkez Partisi Okulu’nun gazetesi *Study Times*, yetkililerin kamuoyunu etkileme işine acilen el atmasına ihtiyaç duyulduğundan, örneğin halka pozitif enerji yayacak Zhou Şiaoping, Hua Qianfang ve diğer büyük blog yazarlarının istihdam edilmesi ve “sessiz çoğunluğun” temsilcileri olarak üretkenliklerine göre bu isimlere ödeme yapılması gerektiğinden bahseder.⁶⁶ Devlet yetkilileri faydalı kamusal bilgi toplamanın ve yaymanın dijital yollarını da geliştirir. Bunun bir örneği, 2011 yılında Japonya’daki Fukuşima santralinde yaşanan nükleer felaketin ardından endişeli yurttaşların hızla bilgilendirilmesinde oynadığı rolle büyük takdir toplayan Pekin Acil Tıp Merkezi’nin resmî mikroblog sitesidir. Kamu ve Çevre İşleri Enstitüsü olarak bilinen hükümet kurumu da buna benzer bir şey yapmaktadır. Enstitü’nün geliştirdiği ve yurttaşlara su kalitesi, çevre kirliliğine yol açan yerel merkezler, çevreyi kirleten şirketlerin emisyonları hakkında bilgi vermek üzere tasarlanan *Blue Map* uygulaması milyonlarca kez indirilmiştir. Uygulamanın, kullanıcıların kendi telefonlarından güncel bilgileri yüklemesine imkân tanınması sayesinde toplanan veriler enerji, çelik, kimya ve petrokimya sektörlerinde faaliyet gösteren yüzlerce şirketle pay-

65 “Public Opinion via Internet”, *China Daily*, 16 Aralık 2010.

66 Guohong Zhao, “提高执政党在新传播环境下的社会管理能力” [“Parti’nin yeni iletişim ortamındaki toplumsal yönetim kapasitesini geliştirmek”], *Study Times*, 14 Mart 2011.

laşılır ve şirketlerin çevreyi kirleten emisyonlarını azaltması teşvik edilir.⁶⁷

Blog yazarlarını ve diğer tebaayı cezbedip devlet kurumlarının içine çekerek kamusal katılımı teşvik etme vazifesi gören başka dijital yenilikler de mevcuttur. Çevrimiçi danışma toplantıları, çevrimiçi soru-cevap oturumları, sanal dilekçeler ve çevrimiçi forumlar bu doğrultuda atılan adımlardır. “Halkın sesine kulak vermek”, “halkın sorularını yanıtlamak”, “halkın şikâyetlerine” çözüm bulmak kisvesine büründürülmüş bu mekanizmalar, despotik koşullar altında dijital medyanın yalnızca yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmiş karar alma ve kontrol etme araçları olarak değil, devlet idaresine halkın “aşağıdan yukarıya” katılımının sağlanması amacıyla da kullanılabilirliğini gösterir. Yaratıcı kamusal katılım inisiyatifleri ile bilinen Çin’in güneyindeki Guangdong eyaleti, tek tek seçilen sunucuların önerilen reformlar hakkındaki görüşlerini ifade ettiği, halkın yorum yapmaya ve destekledikleri politikalara çevrimiçi oy vermeye davet edildiği, kamu politikalarının tartışıldığı ve canlı yayınlanan “ağ oturumlarını” (*wǎng luò tīng zhèng*) kullanır. Aşağıdan yukarıya doğru geribildirim verilmesini teşvik etmek, kamu idaresini daha fazla hesap sorulabilir (*gong sí*) hale getirmek, halkı yerel yönetimin gerçekten verimli ve etkin olduğuna ikna etmek için, şikâyetlerini elektronik ortamda iletebilecekleri “belediye başkanına mektup” uygulamasını kullanan Yangzı Deltası’ndaki Hangzhou ve Nankin şehirlerinde de benzer yenilikler görülmüştür.

Yeni despotizmlerde başka bir eğilimin de kuvvetlendiği görülür: halkı hükümet yetkililerini ve prosedürlerini titizlikle incelemeye teşvik etmek için dijital platformların devreye sokulması. Burada iktidar sahiplerinin kendi içinde çelişkili görünen amacı kendi suiistimalini ifşa etmek ve hükümet yetkililerinin hatalı işlemlerine karşı sert önlemler almaktır. Çin Ko-

67 “蔚蓝地图（污染地图2.0版” [“Blue Map (kirlilik haritası 2.0 versiyonu)”, 19 Mart 2015, http://mp.weixin.qq.com/s?__biz=MzA3NjM4MjcxNQ==&mid=204781789&ridx=1&sn=60ac3993ec39e4e3cbdf0b3cef7c1d58&scene=18&sce=5#rd.

münist Partisi Disiplin ve Teftiş Merkez Komisyonu'nun resmî internet sitesinde yer alan yolsuzluk bildirim platformu (www.12388.gov.cn) ve Çin Halk Cumhuriyeti Denetleme Bakanlığı'nın internet sitesi (www.ccdi.gov.cn) bu uygulamaya öncülük eden örneklerdir. Yurттаşlar, devletin her kademesindeki yetkililerin hatalı işlemlerini bu siteleri kullanarak bildirmeye teşvik edilir. Bildirime konu hususlar geniş bir yelpazeyi kaplar ve “siyasi disiplini”, “demokratik hakları”, mali ve vergisel düzenlemeleri, aile planlamasına ilişkin düzenlemeleri, devletin satın alma ve ihale düzenleme prosedürlerini içerir. Söz konusu siteler rüşvet, gayrimenkullerin ve diğer mal varlıklarının gizlenmesi, başkalarının haklarına saldırılması, pornografi ve fuhuş, “gücün kötüye kullanımı, görevi ihmal ve güç simsarlığı” şikâyetlerinin yapılmasını da teşvik eder.

Kadife Yumruklar

Kamuoyunu yönlendirmek

Dijital iletişim alanındaki bütün bu akla hayale sığmaz denen ama bilfiil karşımızda duran deneylerden ne anlam çıkartmalıyız? Söz konusu deneyler daha geniş kapsamlı ve önemli bir şeye mi işaret etmektedir? Yeni despotizmlerin, sansürcü kimliğini açık açık sergileyen ve temeli şiddetle atılmış kaba kuvvet sistemleri olmadığını hatırlatmalarının bile tek başına yeterli olduğu söylenebilir bu soruya olumlu cevap vermek için. Bu sistemler bağımsız gözlem mekanizmaları tarafından iktidara düzenli olarak halk adına nezaret edildiği, serbest ve adil seçimlerin en geniş ifadesini bulduğu, iktidarın paylaşılmasını esas alan nezaretçi demokrasiye hiç şüphesiz taban tabana zıttır. Despotların tehlikeli kabul ettiği ya da tabu olarak değerlendirdiği meselelerin sayısı az değildir. Halkın iktidarı açıkça eleştirmesi, iktidar kurumlarına ve kurumların başındaki kişilere açıkça direnmesi risk taşır. Putin'in gizli serveti, Çin'in Sincan eyaletindeki tecrit kampları ve Türkiye'deki gazeteci cinayetleri gibi "hassas" konuların tarafsız analizlere tabi tutulması yasaktır. Üstelik, resmî otoritelerin "yapılmaya!" dediği her şey dijitalleşme öncesi dönemlerden kalma yöntemlerle des-

teklenir: “tevkif memuru” olarak bilinen sivil polislerin şüphelileri sabahın ilk saatlerinde evlerinden alması; şüphelilerin sorgularının uzun sürmesi; akrabaların rehin alınması; düzmece mahkemeler ve hapis cezaları; kimliği belirsiz sokak serserilerinden dayak yemek; taciz, işkence, cinayet ve vücudun parçalara ayrılması.

Yukarıdan aşağıya doğru örgütlenen bu kontrol ve sansür biçimleri, dijital geribildirim ve öğrenme mekanizmalarının yaygınlaşmasının göstere göstere açıkladığı üzere, hikâyenin tamamını anlatmaz. Söz konusu mekanizmalar, bilhassa despotların miskin miskin oturup tebaasından saklanmak gibi kötü bir alışkanlığı olduğundan emin olan 18. yüzyıl gurumuz Montesquieu’ya danıştığımızda, bize şaşırtıcı gelir. Batı’nın ve Doğu’nun saraylarında inzivaya çekilmiş, duymaktan memnun olacakları hale getirilene kadar ayar çekilen bilgileri azar azar kulaklarına fısıldayan güvenilir saray erkânı tarafından etrafları sarılmış despotlar, “nefsinin yönlendirdiği akılsızlıkla” hata yapabilir. Buna karşılık, zamanımızın en akıllı despotları “yasadışıları itibarıyla tembel, cahil ve zevküsefaya düşkün” değildir; kendilerini inzivaya çekmenin görünmez tehlikelere sebep olacağını bilir ve kendilerinin “her şey, diğerlerinin ise hiçbir şey” olduğunu zannetmezler.¹

Müzakereli değişimi kontrol etme arzuları ile toplumsal direnişin aniden patlak vermesi arasındaki çekişmeden zarar görebileceklerinin gayet farkında olan bizim despotlarımız, atını yavaş sürenin daha uzaklara gideceğini söyleyen Rus atasözünün kendi dillerindeki muadilini de çok iyi bilir. Yeni despotların forumları ve diğer danışma mekanizmalarını sevmelelerinin, kamuoyunun fikir üretmesini sağlamaya ve üretilen fikirleri kontrolleri altında tutmaya çok dikkat etmelerinin sebebi budur. Çin’in eski Devlet Başkanı Hu Jintao, “Kamuoyunun doğru yönlendirilmesi Parti’nin çıkarınadır, ulusun çıkarınadır ve halkın çıkarınadır,” diye mükemmel bir tespitte bulunmuş ve sözlerine şöyle devam etmişti: “Kamuoyunun doğru olma-

1 Montesquieu, *De l’esprit des lois*, Flammarion, Paris, 1979 [1748], İkinci Kitap, Beşinci Bölüm, s. 141.

yan biçimlerde yönlendirilmesi Parti'ye zarar verir, ulusa zarar verir ve halka zarar verir.”²

Böyle ifadelere sadece resmî otoritenin mübalağası denemez. Yeni despotların iktidarlarını tatbik ederken esnek davranmaya nasıl yoğun çaba harcadığını, zirvede kalabilmek için değişen koşullara pragmatik davranarak uyum sağladığını gözler önüne serer bu ifadeler. 21. yüzyıldaki bu yeni “aydınlanmış despotizm” vizyonunda, despotların birbirini tamamlayan farklı alanlarda yürütülen piyasa araştırmalarına ve kamuoyu yoklamalarına sıkı sıkıya sarılmaları bize çok şey anlatır. Yeni despotizmlerin pek çoğu balığın en iyi kancayla, sepetle ve ağla yakalandığını bilir ve bu sebeple kendi egemenlik alanlarındaki, hatta dışındaki en küçük boşluğu bile denetleyen dev bir bilgi toplama aygıtı inşa eder.

Bu düzeneğin pek çok parçası vardır ve her biri bilgiyi farklı şekilde toplar. İran'da, örneğin, anketçiler ve anket şirketleri işlerini yaparken dikkatli davranmak zorunda kalmakla birlikte, kamuoyu yoklamalarının esnek ve yediği şokların ardından kendisini toparlama kabiliyetindeki bir yönetim açısından hayati önem taşıyan bir araç olduğu kabul edilir. Topladığı istihbaratın kalitesini artırabilmek amacıyla, rejim muhtelif anketçilerin faaliyet göstermesine izin verir. Bunlardan en faal olanı Iranpoll'dur ve en güvenilir anket şirketi olarak bilinir. Söz konusu şirket, Amerika Kamuoyu Araştırmaları Derneği, Maryland Üniversitesi ve İran dışındaki diğer kurumlarla işbirliği yapmak suretiyle, (nüfusun neredeyse sadece üçte birinin sabit telefon hattına sahip olduğu bir ülkede güvenilmezliğiyle adı çıkmış bir yöntem olan) sabit telefon anketlerinden çevrimiçi ve mobil uygulamalar üzerinden yapılan anketlere kadar değişen farklı yöntemler kullanarak yılda 150 binden fazla anket yaptığını öne sürmektedir. Tahran Üniversitesi İranlı Öğrenciler Anket Ajansı, devlete ait İslâm Cumhuriyeti Ha-

2 David Bandurski, “Propaganda Leaders Scurry off to Carry out the ‘Spirit’ of Hu Jintao’s ‘Important’ Media Speech”, *China Media Project*, 25 Haziran 2008, <http://cmp.hku.hk/2008/06/25/1079>. Vietnam'daki benzer bir vaka için bkz. Hai Hong Nguyen, *Political Dynamics of Grassroots Democracy in Vietnam*, Palgrave Macmillan, Londra, 2016.

ber Ajansı (IRNA), *Entekhab*, *Rooz Plus* ve *Tabnak* gibi kamuoyu yoklaması yapan diğer şirketler, haber ajansları ve internet siteleri de mevcuttur. Rejim, Washington merkezli International Perspectives for Public Opinion kuruluşunun 2017 Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde yaptığı bir yığın ankette olduğu gibi, yabancı örgütlerin anket yapıp görüş toplamasına müsaade eder. Söz konusu seçimin hemen arifesinde, Yüce Lider Ali Hamaney dahi, *Telegram* mesajlaşma uygulamasındaki hesabından gönderdiği mesajla takipçilerini İran ekonomisinin durumu hakkında sorduğu soruyu yanıtlamaya davet etti ve on binlerce cevap aldı.

Rejim, halkın fikirlerini toplamaya, bu bilgiyi işlemeye ve uygulamalarına bu çerçevede ince ayar çekmeye ihtiyaç duyduğunun kesinlikle farkındadır ancak paradoksun başladığı yer de burasıdır. Olumsuz sonuçların kamuoyunda tartışma doğurmasından endişe eden iktidar sahipleri anketçilerden gözlerini ayırmaz. Üniversitelerde, gazetelerde ve çevrimiçi platformlarda yayımlanan anketler Kültür ve İslâmi Rehberlik Bakanlığı tarafından takip edilir; çevrimiçi anketlerin sonuçları İran siber polisinin sürekli gözetimi altındadır. İran siber polisine, “toplumdaki tabakalar arasında anlaşmazlıklar yaratacak”, “yanlış anket sonuçları yayacak” ve “kamuoyunu rahatsız edecek” hareketleri engelleyen yasaları uygulama görevi verilmiştir. Kamuoyundan anketle fikir toplamanın kendi içinde çelişen mantığı bu noktada ifşa olunur. Halkı akıllıca yöntemlerle idare etmek için bilginin aşağıdan yukarıya doğru serbestçe çıkmasına ihtiyaç duyar despotizmler. Ne var ki kötü haberi de sevmezler çünkü öyle haberler toplumsal direnişi başlatacak kıvılcım olabilir. Bu yüzden, hoşlarına gitmeyen anket sonuçlarını baskılamak zorundadırlar.

Halkın ne düşündüğünü bilmeye çalışmak despotların lanetidir. Kamuoyunun kendi yanlarında olmasına ihtiyaç duyarlar. İktidarlarını destekleyip ayakta tutmak için kamuoyunu beslemek zorundadırlar. Heyhat, ondan korkarlar. Kara haber getirdiğinde de elçiye vurmak zorunda kalırlar. O halde kamuoyu göz ardı edilmeli ya da doğrudan başı ezilmelidir. Kamu-

oyu yoklamalarıyla zincirinden boşanan o sorunlu dinamiğin örneklerini bulmak kolaydır. İran'da 2018 yılının Ocak ayında yaşanan ekmek ayaklanması sırasında, İran Cumhurbaşkanlığı Makamı, İranlı Öğrenciler Anket Ajansı'na birkaç anket yaptırdı. Anket sonuçları, işlerini yapan anketçileri tutuklayarak durumu daha da kötüleştiren hükümetin, politikalarıyla halkta derin hayal kırıklığı yarattığını gösterdi. Bundan daha tartışmalı olan ise, Başkan Muhammed Hatemi (1997-2005) yönetimindeki sözde reform dönemi esnasında Ayandeh Enstitüsü'ne bağlı anketçiler tarafından tetiklenen çarpıcı olaylardı. Bu kurumun yaptığı anketin sonuçları İranlıların çoğunluğunun Amerika Birleşik Devletleri ile İran'ın yakınlaşmasına sıcak baktığını gösterince Yüce Lider Hamaney devreye girdi. Halkta karşılık bulmaya başlayan muhalif görüşlerin güçlenmesini engellemeye kararlı olan Hamaney, "ulusal gururdan yoksun" ve "siyasetin temel kurallarından habersiz" oldukları gerekçeyle anketçilerin başındaki isimlerin tutuklanmasını emretti.³

Çin'de de söz konusu dinamikler bir o kadar endişe vericidir. Reform döneminin ilk yirmi yılında, ticaret siciline kayıtlı anket firması sayısı tahminen sekiz yüzdü ve bunların yarısı Pekin'deydi.⁴ Bunların hepsi iktidarın baskılarına dayanıp ayakta kalmayı başaramasa da, içlerinden bir kısmı "gayriresmî" (özel, kâr amaçlı, devlet kurumlarının doğrudan bir parçası olmayan) başlığı altında sınıflandırılır. Diğerleri yarı resmî (kâr amaçlı, devlet kurumlarıyla aralarına bir ölçüde mesafe koymuş) örgütlerdir; internet sohbetlerindeki eğilimlerin özetini gerçek zamanlı çıkarıp, çoğu zaman netameli konulardan bahsederken nasıl bir dil kullanacaklarını ya da hangi kelimeleri kullanmaktan kaçınmaları gerektiğini de tavsiye etmek suretiyle in-

3 Nazanin Shahrokni, "The Politics of Polling: Polling and the Constitution of Counter-publics during 'Reform' in Iran", *Current Sociology*, 60, sayı 2, Mart 2012, s. 202-221.

4 John Keane, *When Trees Fall, Monkeys Scatter: Rethinking Democracy in China*, 2017, s. 30-40. Ayrıca bkz. Suzanne Ogden, *Inklings of Democracy in China*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2002, s. 385-386 ve Wenfang Tang, *Populist Authoritarianism: Chinese Political Culture and Regime Sustainability*, Oxford University Press, Oxford, 2016, s. 15-19.

ternet kullanıcılarının davranışlarında belirginleşen eğilimlerin özetini Parti liderlerine göndermek üzere büyük ölçekli verileri toplayan algoritmaların kullanıldığı People's Daily Online Public Opinion Monitoring Center gibi bir kısım organizasyonlar da doğrudan devlet tarafından kontrol edilir. Anket ajanslarının bir kısmı medya şirketleri ile Çin'de faaliyet gösteren yabancı şirketlerin ortak girişimi olarak kurulmuştur. Yükseköğrenim kurumlarının hemen hepsinin bünyesinde bir kamuoyu araştırma birimi vardır ve bunların görevi, bir anda gelişen kamuoyu yoklaması ve anket araştırmaları endüstrisinde uzman olarak çalışabilmek için eski "kızılıklarını" bir kenara bırakmış sosyal bilimcilerin yardımıyla eğilim ve sorunlu bölge analizi yapmaktır.

Devlet iktidarı perspektifinden bakıldığında, Parti'nin işlettiği veri toplama ve kamuoyu yoklaması yapma mekanizmasının, açıkça esas vazifesi yönetimdeki kurumları siyasi dirençten ve toplumsal huzursuzluktan korumak olan bir erken uyarı sistemi olarak tasarlandığı görülür. Kamuoyu yoklaması, Parti'nin "öğrenen bir parti" haline gelme ve böylece her şeyi hasır altı etme alışkanlığından sıyrılma çabasının temel direğidir.⁵ Tibet Özerk Bölgesi'nde, örneğin, Çinli yöneticiler bir süredir, siyasi amaçları doğrultusunda, mahalle sorumlularının yönettiği mahalle bazlı bilgi toplama birimlerinden oluşan yeni bir mıntika sistemi (*wǎng gé*) denemektedir. Tibet'in bütün kasabalarında, kırsal bölgelerinde ve tapınaklarında, bilgisayarlarla ve video teknolojisi ile donatılmış altı yüzden fazla "mahalle karakolu" (*biàn mín jǐng wù zhàn*) her sokak başına kurulmuştur. Bu polis karakolları eski mahkûmlar, "gezgin rahibeler ve rahipler", sürgüne gönderildikleri Hindistan'dan dönen Tibetliler gibi "özel gruplar" hakkında bilgi toplamak için tasarlanmış ve yedi gün yirmi dört saat faaliyet gösteren bir sistemin olmazsa olmaz bir parçasıdır. Söz konusu polis karakollarında toplanan bilgiler, görevi "bir anda patlak veren olayları" (ör-

5 John Keane, "Eine Partei Soll Smart Werden: Ein Gespräch mit Yu Keping über Die Zukunft der Kommunistischen Partei Chinas", *WZB-Mitteilungen*, sayı 144, Haziran 2014, s. 13-15.

neğin insanların kendini yakmasını) tahmin etmek, “kapı eşiği mülakatları” yapmak, Dalay Lama’nın fotoğrafları dahil olmak üzere siyasi yasaklı malzemeleri bulunduruyorlar mı diye Tibetlilerin evlerini aramak olan ve “kızıl pazubentli devriyeler” olarak adlandırılan, gönüllü sivil halkın kurduğu ağlara aktarılır. Dağlar yüce olsa da imparatorun hemen yakında olduğunu, kendisine internet üzerinden ulaşılabilirliğini yerel halka hatırlatmak maksadıyla, Çin’deki iktidar sahipleri, teknolojinin son harikası gözetleme sistemini genişletmek istediklerini ilan etmiştir. Bu sistemin geliştirilmesindeki amacın “halkın temel hizmetlere erişimini iyileştirmek” olduğunu söyler muktedirler. “Toplumsal istikrarın muhafaza edilmesi” (*wéi wěn*) ve “kamuoyuna bilimsel yöntemlerle rehberlik edilmesi” (*kē xué yǐn dǎo yú lùn*) hedefine doğru ülke genelinde sarf edilen gayretin önemli bir bileşeni olarak tanımlarlar sistemli gözetlemeyi. Parti belgelerinde, “gökyüzündeki ağlardan ve yeryüzündeki tuzaklardan” oluşan ve Parti’nin bilgi toplama ve istihbarat çalışmalarını kuvvetlendiren bir sistemden bahsedilir.⁶

Parti yöneticileri tarafından işletilen büyük ölçekli veri toplama makineleri, Tibet dışındaki yerlerde de bütün hükümet kademelerini etkiler. Örneğin Parti’nin yerel örgütleri, yeni yetişen kadroların “çalışmaları” için düzenli aralıklarla gönderildiği Parti akademilerine benzer bir şekilde dinleme istasyonunu vazifesi görür. Siyasi yapının daha üst kademelerinde, Çin Halk Siyasi Danışma Kongreleri ve diğer danışma organlarından oluşan ağ, iş insanlarının, aydınların, Parti üyesi ya da Parti dışındaki muhtelif insanların görüşlerini toplamak ve desteklerini kazanmak amacıyla kurulmuştur. Çin’deki büyük ölçekli bilgi toplama makinesi ülke sınırlarının çok ötesine uzanır. Çin’in yabancı ülkelere gönderdiği ve sayısı akın akın artan basın kuvvetleri bunun bir örneğidir. Birleşik Devletler gibi stratejik önem taşıyan ülkeler de dahil olmak üzere gezegende ki her yerde konuşlanan bu muhabirler yurtdışından Çin’e ha-

6 Alıntıların kaynakları ve daha fazla ayrıntı için bkz. John Keane, “Tibet: Or, How to Ruin Democracy”, *The Conversation*, 30 Mart 2013, <https://theconversation.com/tibet-or-how-to-ruin-democracy-13075>.

ber geçmekten fazlasını yaparlar. Gazetecilerin bir diğer görevi, hükümetin güvenlik ve diplomasi birimlerine düzenli istihbarat sağlamaktır.

Devlet yetkilileri tarafından hem ülke içinde hem de ülke dışında büyük ölçekli bilgi toplanması faaliyetleri aynı zamanda A.C. Nielsen, Gallup ve Kantar gibi yabancı firmalarla ortak girişim kurulmasını da kapsar. Yalnızca tek bir örnek vermek gerekirse, yaklaşık on yıl boyunca, başkent Washington’da yerleşik ve tarafsız, “gerçeğin yanında olan kuruluş” [“fact tank”] Pew Araştırma Merkezi tarafından yürütülen Küresel Tutumlar Projesi, Çin’de doğrudan siyasetle ilgili meseleler hakkında anketler düzenlemiştir. “Şimdi size siyasi liderlerin ismini okuyacağım,” diye başlar Çin vatandaşlarına sorulan standart soru. “Dünyayı ilgilendiren meselelerde doğru şeyi yapacağına duyduğunuz güveni her bir lider için belirtiniz – çok güveniyorum, biraz güveniyorum, fazla güvenmiyorum, hiç güvenmiyorum.” Anketin sonuçlarının Çinli yöneticileri memnun ettiği anlaşılmaktadır. Vatandaşların % 82 ila % 86’sı Çin’in eski Devlet Başkanı Hu Jintao’ya (2006-2012) “çok güvendiğini” ya da “biraz güvendiğini” belirtmişti; 2014 yılında yapılan bir ankette Başkan Şi Cinping, ilk sonuçlar halkın onu bir demagog olarak gördüğünü işaret etse de, Çinli vatandaşların % 92’si tarafından olumlu değerlendirilmek suretiyle parlamenter demokratik devletlerin liderlerine nal toplatmayı başardı.⁷

Halktan bilgi toplama amacıyla düzenlenen bu anketler ve kamuoyu yoklamaları daha yakından incelenmeyi hak eder, çünkü bunlar bize despotizm denen bütünüyle garip olgu hakkında çok şey anlatır. Despotizmlerin normal koşullar altında kullandığı büyük ölçekli veri toplama stratejileri proto-demokratik yöntemler içerir. Bu yöntemler arasında kapı eşiği mülakatları, odak grupları, standart anketler, katılımcı gözlem ile telefon, posta ve e-posta anketleri vardır. İktidarın bu yöntemlere çok büyük ölçüde müdahil olması nedeniyle oluşan kendine özgü koşullarda bu metodolojileri tartışmakta fayda vardır:

7 “Views of Chinese President—Global Indicators Database”, *Pew Research Center Global Attitudes Project*, Ağustos 2015, <http://www.pewglobal.org/database>.

Sorular çoğu zaman hatalı ifadelerle doludur; anahtar terimlerin tanımı yapılmamıştır; anket kuruluşları tarafından kullanılan metodolojiler nadiren açıklanır; katılımcıların kendilerinden beklenen, siyasi açıdan doğru ya da toplumda kabul gören cevapları vermek için baskı altına alınıp alınmadığı, alındıysa baskının seviyesi; katılımcıların anketçilere ne ölçüde yalan söylediği, bu yalanı sırf eğlence olsun diye mi yoksa veri toplamaya çalışmaktan maymuna dönen anketçiye başından atmak için mi söylediği hakkında pek bir şey bilinmez.

Resmî bilgilere, siyasi yapının içindeki yolculuğunda uygulanan sansürün insanı serseme çeviren karmaşıklığına ve çok katmanlılığına bakıldığında, örneklem yoluyla kamuoyunun görüşünü toplamaya çalışanların alakalı soruları sorduklarından veya cevaplardan doğru sonuçlara ulaştıklarından asla emin olamayacağı anlaşılır. Pekin’de ve yüzlerce diğer şehirde, bütün siyasi sistemi çökertmekle tehdit eden 1989 Tiananmen olayları ve onunla bağlantılı ayaklanmalardan daha birkaç ay öncesine kadar, gözlemcilerin çoğu ülkenin bir numaralı sorununun enflasyon olduğunu düşünüyordu. Birkaç ay içinde halkın görüşünün bu kadar hızlı değişeceğini ve bunun toplumsal patlamaya yol açacağını kimse beklemiyordu. Başka bir deyişle, Çin’deki kamuoyunun (*yú lùn*) çarpıcı özelliği, başka yerlerde olduğu gibi, belirsizliği, ölçülemezliği, her yöne meyledebilecek olmasıdır; despotik yöneticilerin kamuoyunun görüşünü şekillendirme sanatını kusursuz icra edecekleri bir merhaleye varmasının ihtimal dışı olmasının sebebi budur.

Çin’de, Parti’nin Merkezî Propaganda Bölümü (söz konusu birimin resmî İngilizce isminin 1998 yılında kulağa daha demokratik gelen “Central Publicity Department” [Merkezî Halkla İlişkiler Bölümü] olarak değiştirilmesi manidardır) tarafından uygulanan sansürcülük ve bulguların manipüle edilmesi de işleri zorlaştırır. Televizyon ve radyolar ile yazılı basının büyük bölümü Parti tarafından kontrol edildiğinden, Parti’nin hoşuna gitmeyen anket bulguları yayımlanmaz, sorgusuz sualsiz bir kenara atılır. 1949 yılından sonra yaşanan büyük ölçekli zulüm ve şiddet gibi bazı konular, anket şirketlerine ve pa-

zarlama kuruluşlarına çekilen sınırın hâlâ dışındadır.⁸ Bu koşullar altında gönüllü otosansürün gelişmesi şaşırtıcı değildir. Gerek merkezde gerekse taşrada her devlet kurumunda kamuoyu araştırmasına ayrılmış birimler vardır. Ne var ki söz konusu birimlerin çoğu zaman yaptığı, idareyi elinde tutan yetkililerden beklenen görüşleri yeniden üreten raporlar hazırlamaktır. Parti özel anket ve araştırma kuruluşlarından hizmet almak istediğinde bu önyargı otomatik olarak ortadan kalkıyor değildir çünkü Parti yetkililerinin gazabına uğramamak onların da sözleşmelerine ya da stratejik çıkarlarına aykırıdır.

Neticede, diğer despotizmlerde olduğu gibi Çin’de de neyin “kamuoyunun görüşü” olduğu bir tahmin oyununa döner. Hiçbir şey tam görüldüğü gibi değildir. Başkalarının ne diyeceğini tahmin etmeye çalışmanın körüklediği samimiyetsizlik, “öyleymiş gibi davranma” sanatının insanların kültürünün bir parçası haline gelmesiyle de birleşerek her yeri kaplamıştır. Pek çok insanın, kamuoyunun geneli ile paylaşılan ancak genel dinleyici kitlesini değil de onların içindeki özel bir grubu etkilemesi istenen mesajları yorumlamak için canla başla uğraşmasının sebebi budur. Neyin gerçek neyin yapmacık olduğunu, neye izin verilip neye verilmediğini, neyin cezalandırılıp neyin cezalandırılmayacağını bilmenin zor olduğu bir seyirlik medya sisteminde, yüzeysel ya da resmî kanallardan yapılan açıklamaların şifresini, ardındaki gizli anlamı kavrayabilmek için çözmek, bir zorunluluk haline gelir.

Bu gibi zorluklara rağmen, iktidar sahipleri, “kamuoyunun” nabzının tutulması için örgütlü bir çaba harcamaktan hiç vazgeçmezler çünkü “dedikodunun”, “yanlış düşüncenin” ve “toplumsal ahenksizliğin” yıkıcı gücünü dengelemek isterler. Söz konusu kamuoyu yoklamalarının bazılarının kapsamı, derinliği ve samimiyeti etkileyici boyutlara ulaşabilir. Merkezi Moskova’da bulunan Levada Center, Putin’in genel popülerite-

8 Frank Dikötter, *The Tragedy of Liberation: A History of the Chinese Revolution, 1945-57*, Bloomsbury, New York, 2013, s. 100-103, 292-305; Dikötter, *Mao’s Great Famine: The History of China’s Most Devastating Catastrophe, 1958-62*, Bloomsbury, Londra, 2010.

si (% 90 ile % 65 arasında değişmektedir) ve “hükümetin üst kademelerindeki yolsuzluklar ve finansal suiistimallerdeki” kişisel sorumluluğu (2017 Mart ayında, katılımcıların % 67’si bu soruyu “tamamen” ve “büyük ölçüde” diye yanıtlamıştır) hakkındaki cesur sorular dahil olmak üzere çok geniş bir yelpazede halkın görüşlerinin izini sürmek için ülke geneline yayılmış bir mülakatçı ağı kullanır.⁹ Bunu yaparken kamu düzeni ve güvenlik, göçmen işçiler, engelliler, dilenciler, sosyal yardım politikaları, yerel hükümetin etkinliği ve verimliliği gibi konulara göz atılmasına nispeten daha fazla özgürlük tanınır. Anketler, vergi sisteminde yapılacak reformlar, araba kullanımına getirilecek sınırlamalar ya da toplu taşıma ücretlerinin arttırılması gibi tartışma doğurması muhtemel politika değişikliği önerilerine ince ayar çekmek için despotlar tarafından akıllıca kullanılır. İktidardakiler, almak istedikleri önlemleri mutsuz tebaanın boğazından aşağı istedikleri gibi boca edemeyeceklerini, olumsuz tepkileri tahmin etmede ve acı tartışmaların hararetini almada kamuoyu yoklamalarının fayda sağladığını bilir.

2014 yılı başlarında Guangzhou’da yerel hükümetin trafik sıkışıklığını azaltmak için park ücretlerini yükseltmeyi planlamasıyla kopan kıyamet bunun bir örneğidir. Yetkililer, Çin’deki en büyük bağımsız kamuoyu araştırma kuruluşu Kanton Kamuoyu Araştırma Merkezi (C-POR) tarafından yapılmış bir ankette çıkan sonuçlardan, Guangzhou’daki vatandaşların çoğunun (% 54) şehir merkezinde park ücretlerini yükseltmenin trafiği iyileştireceğine inanmadığının, ezici bir çoğunluğun da (% 69) ücretlerin arttırılmasının kaçak park yerlerinin çoğalmasına yol açmasından endişelendiğinin farkındaydı.¹⁰ Bu sebeple, halkın huzursuzluğunu azaltmak ve önerilen planları gözden geçirmek için, Guangzhou şehrindeki yerel Ücret Belirleme Ofisi, muhtelif kesimlerin temsilcilerini davet et-

9 Levada Center, “O tsentre” [“Merkez hakkında”], <https://www.levada.ru/nopisanie/o-tsentre>.

10 C-POR’un anketlerine ilişkin bütün bilgiler kendi resmî internet sitesinde, <http://www.c-por.org>, yer alır. Bu bölümdeki ayrıntıların bir kısmı, benim Guangzhou Kantonu Kamuoyu Araştırma Merkezi’nde görevli kıdemli araştırmacı David Lao ile 14 Nisan 2015 tarihinde yaptığım uzun mülakattan alınmıştır.

tiği bir kamuya açık toplantı düzenledi. Yerel medya önerilen planları gözden geçirmekte vakit kaybetmedi; *Yangtze Evening News* gazetesi, on yıllık park ücretiyle bir BMW alınabileceğini (480.000 yuan) hesapladığını yazıp ateşe körükle gitti.¹¹ C-POR, hükümetin yeni politikasının vatandaşlar tarafından çok küçük bir çoğunlukla (% 51) reddedilmekle birlikte, Guangzhou halkının dörtte üçünden fazlasının (% 77) park ücretlerini arttırmanın akıllı bir politika olduğundan şüphe ettiğini gösteren bir anketle tartışmaya dahil oldu. Ankete katılanların büyük çoğunluğu (% 60) park ücretlerinin arttırılmasının aslında arabaların daha çok “yasadışı/gelişigüzel” park edilmesine sebep olacağını, ancak eğer park ücretlerinin arttırılması bir zorunluluksa, buradan sağlanacak gelirin trafik kurallarının sıklaştırılmasına ve toplu taşımacılığın iyileştirilmesine harcanması gerektiğine inanıyordu.¹² Canlı, şeffaf ve hayli samimi bir kamusal tartışma yaşandı. Ücret Belirleme Ofisi geri adım attı ve alternatif, daha eşitlikçi planlar üzerinde çalışmaya başladı, hatta vatandaşlara çağrıda bulunup görüşlerini e-posta, faks ve mektupla iletmelerini istedi. Tartışma böylece daha da genişledi, mikroblog sitesi *Sina Weibo*’ya bu konuyla ilgili yüzlerce ileti gönderildi. Park ücretlerinin nihayet 2014 Ağustos ayında arttırılması hengâmeye son vermedi. Vatandaşların bir kısmı, çeşitli medya araçlarını kullanarak, artan gelirin nereye harcadığını sordu; bazıları şehir trafiğinin kötüleşmesinden şikâyet etti; diğerleri, halkın fikrinin alınması iyi bir şey olmakla birlikte, yerel hükümetin beceriksiz davrandığını, duyuruları erteleyerek, muğlak bilgiler vererek durumu kötüleştirdiğini söyle-

11 “广州停车场涨价方案引争议 专业停车场或迎建设潮_扬子晚报网” [“Guangzhou’da park ücretlerini arttırma teklifi tartışmaya yol açtı. Daha fazla park yeri inşa edilecek”], *Yangtze Evening News*, 14 Mart 2014, <http://www.yangtze.com/system/2014/03/14/020523136.shtml>; ayrıca bkz. “广州停车费调整听证昨举行-中新网” [“Guangzhou’da park ücretlerinin arttırılmasına ilişkin halka açık oturum dün yapıldı”], *Southern Daily*, 29 Mart 2014, <http://finance.china-news.com/auto/2014/03-29/6007919.shtml>.

12 “市民多不赞成提高停车费，质疑治堵效果” [“Vatandaşların çoğu park ücretinin artmasını desteklemiyor ve bu teklifin sonuçlarına karşı çıkıyor”], *Canton Public Opinion Research Center*, 12 Mart 2014, <http://www.c-por.org/index.php?c=news&a=ztetail&id=2398&pid=55>.

di. Cesur bir vatandaş, trafik sorununa getirilecek en iyi çözümün yerel Ulaşım Komitesi'nin patronunu tutuklayıp hapse atmak olacağını bile öne sürdü.¹³

Anket sonuçlarıyla körüklenen bu gibi kamusal ihtilaflar yeni despotizmleri nasıl anladığımızı belirlemekte daha büyük bir önem taşır mı? Evet taşır, çünkü bunlar, iktidardaki güçlerin kamuoyuna garip ve belli belirsiz bir biçimde bağımlı olduğunu açığa çıkarır. Yeni despotizmlerin (Walter Lippmann'ın klasik tabiriyle) hem somut hem elle tutulamayan, hem gerçek hem gerçek dışı bir "hayalet kamuya" bağlılık gösterdiğini söylemek daha doğrudur.¹⁴ Kendilerini diğerleriyle eşit kabul eden vatandaşlar arasındaki itişli kakışlı ancak şiddet unsuru içermeyen görüş alışverişleri aracılığıyla kendilerinden bağımsız kamuoyu oluşmasını engeller yeni despotizmler. Öte yandan, despotizm kurumları kelimenin bu hakiki anlamıyla halkın kendine ait bir görüşü olmasına kuvvetle karşı çıkar-ken, despotizmlerin kendisinin ise, elinde bir çubukla yeral-tında maden ya da su kaynağı arar gibi, kendi yolunu çizmele-ri engellenen olguları ölçmeyi kafaya koymuş araçlarla halkın görüşlerine ulaşmaya çalışmaları, dikkat çekicidir. Doğrusunu söylemek gerekirse, yeni despotizmlerin yönetenleri, kamuyu ilgilendiren meselelerde bağımsız görüşe sahip bir kamuoyu oluşmasına bir yandan saygı duyarken bir yandan da bu oluşumları ezip geçmek için ellerinden geleni yaparlar.

İktidar sahipleri her tür yönetimin halkın görüşüne dayandığını söyleyen o eski düsturun doğruluğunu teslim eder.¹⁵ Öte

13 Li Gongming, “停车费有望降价,“涨价治堵论”还坚挺否?” [“Park ücreti azalacak gibi. Park ücretlerini arttırarak trafik sıkışıklığını çözme teklifi masada kalabilir mi?”], *New Express Daily*, 5 Temmuz 2015, <http://news.163.com/15/0507/01/AOVNDV7F00014Q4P.html>.

14 Walter Lippmann, *The Phantom Public*, Transaction Publishers, New York, 1925.

15 Şuradaki alıntıyla karşılaştı- rın: David Hume, “Of the First Principles of Government”, *Hume: Political Essays*, der. Knud Haakonssen, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 16: “İnsan ilişkilerine felsefi bir gözle bakanlar için, çoğunluğun azınlık tarafından nasıl kolayca yönetildiğinden, insanların kendi sezgilerini ve heveslerini muktedirlere örtük bir teslimiyetle bırakmasın- dan daha şaşırtıcı bir şey yoktur. Bu mucizeyi neyin mümkün kıldığını sorgu- ladığımızda görürüz ki, güç her zaman yönetilenin yanında olduğundan, yö-

yandan, Recep Tayyip Erdoğan, Aleksandr Lukaşenko ve (ülkenin anayasasında “halkın ve devlet iktidarının birlikteliğinin sembolü” olarak tarif edilen Kırgızistan Cumhuriyeti başkanı) Sooronbay Ceenbekov rejimlerinin hayatta kalmasının da, yok olmasının da halkın desteğini kazanıp kaybetmelerine bağlı olduğunun gayet farkında olduğundan, bu eski deyişe yeni bir anlam yüklerler. Neyi hesapladıkları ortadadır: Eğer istikrarlı hükümetin temeli kamuoyu ise, o halde hükümetin kendisi istikrarlı kamuoyu yaratmalıdır. Kamuoyuna ahenkle kılavuzluk etmek hedefi gerçeğe dönüşsün diye halkı izlemek, kulağını yere yapıştırıp dinlemek zorunluluk haline gelmiştir. Despotizm halkla dirsek temasını kaybetmemek için, yönetimle halk arasındaki mesafenin asla tehlike yaratacak kadar açılmaması için sürekli çalışmak zorundadır. Nihayetinde, halkın inanması kadar siyasi düzeni ayakta tutacak çok az şey olduğunu teslim eder iktidar sahipleri ve bundan da biraz endişe duyar. Bu kuralı Romalılar şu klasik tespitle özetler: İktidar halkındır (*Potestas in populo*). Söz konusu tabirin Vietnam’daki yorumu şu olabilir: Ne kadar yükseğe tırmanırsan muhtemelen o kadar uzağa düşersin (*trèo cao, té ãàu*). Çin’de de şöyledir: Tekneyi yüzdüren su, yeri gelir tekneyi devirir (*shuǐ kě zài zhōu, yì kě fù zhōu*).

Eğer bir rejimin esnekliği ve yediği şokların ardından kendisini toparlama kapasitesi, tebaasının iktidar sahiplerinin istediği gibi davranmasını sağlama kabiliyetiyle ölçülecekse, o halde en kıymetli yönetim kaynağı, son kertede, insanlara karşı şiddet kullanılması değil, onların ikna edilmesidir. Emir komuta zinciri kurmanın, itaat kültürü oluşturmanın her siyasi denklemin çetrefilli bileşenlerinden biri olduğu bilinir çünkü başkaları üzerinde kurulacak iktidar, yönetenler tarafından verilecek talimatların, yönergelerin ve emirlerin yönetilenlerde rahatsızlık yaratmamasını gerektirir pratikte. Yönetilenler, yaradılışla-

netenlerin kendi varlıklarını bir fikre dayandırmaktan başka çaresi yoktur. Bu yüzden de yönetimler yalnızca fikirler üzerine kurulur ve bu düstur, özgürlüğe en çok önem veren, halkın desteğini en çok almış yönetimler kadar en despot ve askerî yöntemlere en çok başvuran yönetimler için de geçerlidir.”

rı itibarıyla iktidardan şüphe duymalarına rağmen, onun pençesini yemeyeceklerine ikna edilmelidir. Aksi halde bela çıkarmaya meyledebilirler.

Ölçülü şiddet

Despotizmin istikrarlı ve uzun ömürlü olmasının anahtarı halkın şiddetle yola getirilmesinden ziyade ikna edilmesi ise pek çoklarının siyasetin özünü oluşturduğunu kabul ettiği çarpıcı bir soru akla gelir: Çağımızın despotizmleri şiddette ne ölçüde başvurur? Bütün devletler şiddet kullanma araçlarını tekellerine almaya yoğun çaba harcadığından iktidar sahiplerinin kendi tebaası ve egemenlik alanları dışında kalanlar üzerinde güç kullanmaya ne kadar meyilli olduğu yerinde bir sorudur. Söz konusu devletlerin bir kısmı da insanlığı topyekûn imha edebilecek silahlarla teçhiz edilmiş olduğundan kendi tebaası ve gezegenimizdeki bütün halklar için tehdit oluşturabilirler.

Despotizm meselesiyle meşgul olmuş geçmiş dönem düşünürlerinin verdiği geleneksel cevap açıktır. 17. yüzyılda, “pederşahi ve despotik” yönetimin fetih ve “başkalarından duyulan korku” üzerine inşa edildiğini açıkça söyleyen ilk isim Thomas Hobbes’tu.¹⁶ Despotizmin, ölümden korkan tebaanın şiddet kullanılarak fethedilmesiyle inşa edilen efendi-köle yönetimi ile eşanlamlı olduğu düşüncesi, Samuel Johnson’un sıkça alıntı yapılan eseri *İngilizce Sözlüğü*’nde (*A Dictionary of the English Language*, 1755) yankı bulur. Despotizm, “mutlak iktidardır” diye yazmıştı Johnson. Devamında, “Despot: Mutlak hükümdar; sınırsız otoriteyle yöneten kişi” ve “*Despotical, Desspotick*: İktidarı mutlak; otoritesi sınırsız; keyfi; hesap

16 Thomas Hobbes, *The Elements, etc.*, der. Ferdinand Tönnies, Cambridge University Press, Cambridge, 1928 [1650], Birinci Kitap, On Dokuzuncu Bölüm, On Birinci Kısım, s. 81. John Locke, *Two Treatises of Government* (1689) eserinde Hobbes’un bu savına karşı çıkarak “despotik iktidarın, bir insanın diğeri üzerinde, aklına ne zaman eserse canını almak için kurduğu mutlak, keyfi iktidar” olduğunu söyledi (*The Works of John Locke* [T. Tegg, Londra, 1823], İkinci Makale, On Beşinci Kısım, s. 181).

sorulamayan.”¹⁷ Bu tanımların dibine gömülmüş fikirler tanıdık gelir. “Despotizm” kelimesi telaffuz edildiğinde, korku ve şiddetin desteklediği iktidarın imgesidir akla gelen. Despotizmlerin, sırtlarını güç kullanımını tekellerine almış olmaya dayadığı söylenir. Nasıl göründükleri bir yana, onlar baskıcı polis devletleridir.

Karşılaşmak üzere olduğumuz bir sürpriz daha vardır: Yeni despotizmler polis devletleridir ama geçmişin polis devletlerini andırmazlar. “Polis devleti” ifadesi bir zamanlar tebaasına “polislik eden” (ayar çeken ve terbiye eden) bir yönetim tarzı anlamına gelirdi. 19. yüzyılın ortalarında bu terim, kapsamlı gözetleme gücü ve zor kullanma yetkisiyle desteklenmiş iktidarını keyfî yöntemlerle tatbik eden bir yönetim tarzını anlatır hale geldi. Bu terim günümüzde kullanıldığında ise olumsuz çağrışımlar yapar. Polisin baskıcı yöntemlerle güvenliği sağlama-sına eşlik eden zorbalığın, korkunun ve belirsizliğin altını çizer. Aslında polis devleti, yönetilen toplumu karanlık ve keyfî iktidarın ölümcül oyunlarında rehin alır. Sık kullanılan bu terim, rakiplerden duyulan korku, gizemli komplolar ve suikastlar gibi benzer dinamiklerin polis devleti yöneticilerinin başına nasıl dolandığını vurgular. Polis devletleri çoğu zaman, terörün, tebaanın her bir ferdinin tepesine her gün inen “ölçüsüz şiddet” vazifesi gördüğü Hitler Almanya’sı ile simgeleştirilir.¹⁸ Şiddet, Hitler Almanya’sında, sadık destekçileri iktidarın yanına çekmek, itaatkârları korkutmak, savunmasız masumları toplama kamplarında yok etmek için kullanılan bir araçtı. Po-

17 Thomas Hobbes, *De Corpore Politico: Or, The Elements of Law, Moral and Politic*, İkinci Kısım, Üçüncü Bölüm, Londra, 1655, *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury*, der. Sir William Molesworth, Elibron Classics, Londra, 1840, s. 149-150; Samuel Johnson, *A Dictionary of the English Language in Which the Words Are Deduced from Their Originals*, Londra, 1786 [1755]; ayrıca bkz. Elias Canetti, “The Despot’s Hostility to Survivors, Rulers and Their Successors”, *Crowds and Power*, Penguin, Harmondsworth, Birleşik Krallık, 1984, s. 283-287 [Türkçesi: *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 6. baskı, 2014].

18 Franz Neumann, “Notes on the Theory of Dictatorship”, *The Democratic and the Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory*, der. Herbert Marcuse, Free Press, Glencoe, IL, 1957, s. 245.

lis devletinden bahsedildiğini duyduğumuzda, daha yakın tarihli bir örneğe rastlamak için, vatandaşların toplanma, bağımsız basın, sendikal özgürlükler gibi haklarını kimseye merhamet etmeden acımasızca bastıran Augusto Pinochet'nin Şili'sine gideriz. Yahut Erich Honecker'in Doğu Almanya'sını, "Parti'nin kalkanı ve kılıcı"¹⁹ yüz binden fazla kadrolu memurla, resmî görevi olmayan personelle ve özel muhafız birlikleriyle doldurulan, (Spitzel adı takılan) Stasi muhbirlerinden ve ihtiyaç duyulduğunda kullanılan doktorlar, avukatlar, gazeteciler, yazarlar, oyuncular, Protestan ve Katolik din adamları, üniversite profesörleri, spor yıldızları ve otel görevlileri gibi hayatın her alanından seçilmiş (toplam 17 milyonluk nüfus içinde) iki milyon kadar jurnalciden destek alan muazzam bir polis ve istihbarat ağı sayesinde hayatın her alanına nüfuz etmiş bir polis devletini düşünürüz.²⁰

Şiddetin süslediği korku ile yönetilen rejimler çok daha kadim bir örüntünün parçasıdır. Tarihçiler bize eski zamandaki tiranlıkların ve diktatörlüklerin, şehirlerinin önde gelen ailelerinin çocuklarını katlettiğini öğretir. Bu tiranlıkları, diktatörlükleri yönetenler rakiplerini sürgüne gönderir, hapse atar ya da öldürürdü. Yunan tarihçi Herodot tarafından yazıya dökülen kadim bir hikâyede sunulan ve Machiavelli'nin Castracani üzerine yaptığı meşhur çalışmada yinelenen tavsiyeyi takip etmenin cazibesine düzenli olarak kapılırdı geçmiş zaman muktedirleri: Şanla süslenmiş iktidara, kendi arkadaşlarını dahi –bir noktada onlar da intikam dolu düşmanlara dönüşebileceği için– öldürecek cesarete sahip yöneticiler sahip olabilir.²¹

19 "Partinin kalkanı ve kılıcı": Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin güvenlik ve istihbarat örgütü Stasi'nin (*Staatssicherheitsdienst, SSD*) düsturu – ç.n.

20 John O. Koehler, *Stasi: The Untold Story of the East German Secret Police*, Westview Press, Boulder, CO, 2000; Jens Gieseke, *The History of the Stasi: East Germany's Secret Police 1945-1990*, Berghahn, New York, 2014.

21 Herodot, *The Histories*, 5.92-5.93 [Türkçesi: *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 17. baskı, 2019]. Hikâyeye göre, çok uzaklardaki bir hükümdar, ülkesini en iyi nasıl yönetebileceği hakkında tavsiyeler almak için, Milet'in MÖ. 7. yüzyıldaki tiranı Thrasybulus'un sarayına elçisini gönderir. Sarayın hemen etrafındaki buğday tarlalarında, muhafızlarının yakın koruması altında, elçiyle birlikte yürüyüşe çıkan Thrasybulus

Bizim zamanımızın despotizmleri bu tarife uymaz. Doğrudur, onlar da dingin bir liman, barış ve ahenk çiçeklerinin açtığı bir cennet bahçesi değildir. Yeni despotizmlerde halkın mız-mızlandığına, dijital isyanların çıktığına ve protestoların sokaklara taştığına rastlanır. Toplumsal kargaşa yaşandığında polis ve ordu hızla harekete geçer, son kertede bu rejimlerin de polis devleti hissi verdiğini herkese hatırlatır. Daha az belirgin olan ise bu yeni despotizmlerin dünyanın daha önce görmediği türde bir polis devleti olduğudur.

İş şiddet kullanmaya geldiğinde, despotik iktidar sahipleri idarenin gerek üst gerekse alt kademelerinde alışılmadık biçimde ihtiyatlı davranır. Baskıyı ölçülü kullanma sanatını icra ederler.²² Geçmişten farklı oldukları, normal koşullarda ürkek davranan iktidar sahiplerinin devlet iktidarının zirvelerinde kendi aralarında sessiz sedasız bir nevi barış paktı imzalamasından anlaşılabılır. Despotlar gerçekten sevilmediklerini bilir. Roma imparatorları Domitianus –MS. 96 yılında Stephanus adındaki güvenilir uşağı tarafından kasığından bıçaklanmıştır– ve Commodus –MS. 192 yılında metresi tarafından yemeğine zehir katılmış, istifra etmiş, bir zamanlar birlikte güreş idmanı yaptığı arkadaşı tarafından banyosunda boğularak öldürülmüştür– gibi, hayatı komplocuların elinde son bulmuş antik çağ mukteditlerinin hikâyelerine aşina olabilirler. *Ansiklopedi*'de Chevalier de Jaucourt (1754) tarafından despotizm hakkında yazılmış meşhur madde, zirvede sınırsız şiddet kullanımının modern despotizmlerin bir özelliği olmaya devam ettiğini ısrarla vurguluyordu. Ne var ki, onun zamanından beri işler farklı bir hal almıştır.²³ Yeni despotlar herkesin tek başına

başlarda sessizdir, daha sonra aniden eline bir orak alır ve en çok boy atmış, en çok olgunlaşmış başakları orağıyla biçer; Aristoteles aynı hikâyeyi farklı bir biçimde anlatır (*Politics*, 5, 1311a) [Türkçesi: *Politika*, çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 1. baskı, 2020]. Karşılaştırın: Niccolò Machiavelli, *Life of Castruccio Castracani*, 2003 [1520], s. 13-14, 37.

22 Cherian George, "Consolidating Authoritarian Rule: Calibrated Coercion in Singapore", *Pacific Review*, 20, sayı 2, 2007, s. 127-145.

23 Chevalier de Jaucourt, "Despotisme", *Encyclopédie*, cilt 4, Paris, 1754, s. 887: "Despotik devletlerde ... tahta ilk kim çıkarsa ilk önce, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi, erkek kardeşlerini boğdurur; yahut İran'daki gibi gözlerini kör

herkese cephe aldığı bir savaşta, en tepedekilerin bile güvende olmadığını anlar. Kılıç marifetiyle yaşamak, kılıç marifetiyle ölme riskini almayı gerektirir.

Bunun alternatifi “hırsızlığın da bir şerefi olduğu” prensibi-ne riayet etmektir. 1930’lu yıllarda Sovyetler Birliği’nde, “karşı devrimci” ve “sabotajcı” olmakla suçlanan, alelacele mahkemeleri yapılan, toplama kamplarına gönderilen, kamyonetten bozma seyyar gaz odalarında infaz edilen ya da vurularak öldürülen üst düzey Komünist Parti üyelerinin ve hükümet yetkililerinin büyük ölçekli tasfiyesi ile sonuçlanan kontrolsüz şiddetin desteklediği büyük terör benzeri olayların yaşanmasını engellemek için her şey yapılır. Bunun neticesi, yeni despotizmin zirvelerinde garip bir soğuk barış rüzgârının esmesidir. İktidar sahiplerinin siniri, huysuzluğu ve paranoyaya meyli devam eder. Kabile bağlarının, bölgesel ittifakların, dinî hiziplerin ve aile içi çatışmaların köklerinin çok derinlere uzandığı Suudi Arabistan ve BAE’de görüldüğü üzere, iktidar sahipleri, potansiyel düşmanlarla güreşe tutuşmaları gerekecek bir kapana kısıldıklarını sorgusuz kabul eder, yüreğinde hisseder. Zirvedeki hayat sürüngünlere özgüdür. Orada çok tehlikeli iki yüzlü şovmenler, oportünistler, sahtekârlar, dedikoducular, komplocular, hesap kitapçılar, hamam böcekleri ve örümcekler vardır. Etrafı yılanlarla çevrili iktidar sahipleri, Macbeth’in içine düştüğü kötü durumu yüreklerinde hissederler çünkü yönettikleri insanlardan gördükleri itaatin genellikle sevgiden doğmadığını bilirler. Ayıyı vurmadan postunu satamayacaklarını, Samos Kralı Ankaïos gibi kendi şaraplarını tadamadan ölebileceklerini gayet iyi bilirler.²⁴ Saray entrikalarıyla uğraşmak, rakiplerinin bü-

eder; yahut Moğolların yaptığı gibi akıllarını yitirmelerini sağlar; veya, eğer bu önlemler alınmamışsa, taht her boş kaldığında, Fas’taki gibi, korkunç bir iç savaş çıkar” [Türkçesi: *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*, çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 4. bası, 2018].

- 24 İngilizce metinde cümle, “They are well aware that there’s many a slip twixt the cup and the lip” olarak geçmektedir. İngilizcedeki bu deyim, Samos’un ilk kralı Ankaïos’un talihsiz ölümünden esinlenilerek kullanıldığı söylenir. Eski Yunan mitolojisine göre, Ankaïos Altın Post’u bulmak için Yason ve diğer Argonotlarla birlikte sefere çıkmaya hazırlanırken yanına bir kâhin gelir ve

tün güçleriyle yaptığı saldırıları göğüslemek hayatlarının değişmez parçasıdır; amansız kan davaları, terfi-tenzil hesapları, ağız dalaşına dönüşen anlaşmazlıklar, hayali düşmanlar ve gülünç melodramlar çok yaygındır. İktidar sahiplerinin Sicilyalı tiran Falaris'in içine düştüğü kötü durumu acıyla tecrübe ettiği anlar vardır: Yönettikleri her şeyi ellerinden söküp alacak kompoların, suikastların ve halk ayaklanmalarının endişesini duyarak uykusuz geceler geçirirler.²⁵

Buradaki paradoks, bahsedilen kurnazlıklara, endişeli anların varlığına rağmen, iktidar sahiplerinin zirvedeki düşmanlarına karşı şiddet kullanmaktan imtina etmeleridir. “Gergedanlaşma” hastalığını (oyun yazarı Eugène Ionesco'nun, ölüm saçan şiddetin insanların gözünde nasıl garip bir çekicilik taşıdığını ve bu insanların daha sonra şiddeti meşrulaştırıp kendilerinin de uygular hale geldiğini tarif ederken kullandığı söz) yaymanın tehlikelerini anlar iktidar sahipleri.²⁶ Şiddet hastalığı kolayca yayıldığından ve bumerang gibi şiddeti uygulayanlara döndüğünden, muktedirler, rakiplerini savuşturmanın daha rafine yollarını bulmak zorundadır. İktidar sahiplerinin, akıllı bir yılan oynatıcısı olup siyasi rakiplerini flütüyle yönlendirmenin, yılanın yuvasına elinde kılıçla girmekten daha iyi olduğu sonucuna varmasının sebebi budur. Zirvede komplo kurmak riskli olduğundan kurnazlık esas silahlardan biri haline gelir. Gizlilik ve devlet iktidarının tepesine kurulma ayrıcalığına korumak da bir o kadar önemlidir. İktidarın bir elde toplanması, devletin zirvelerine tırmanma hakkının son derece sıkı

kendi bağında yetişen üzümlerden yapılmış şarabı içmeden öleceğini söyler. Seferi başarıyla tamamlayıp Samos'a dönen ve ilk bağ bozumuna yetişen Anceus, kehaneti çürütmüş olduğunu düşünerek büyük bir ziyafet düzenler. Tam şarabını kadehine doldurmuş dudaklarına götürürken bir yaban domuzunun bağına girdiği ve bağı yerle bir ettiği haberini alır. Telaş içinde kadehi elinden bırakır, hayvanı kovalamak için bağına girer ancak yaban domuzunun ölümcül darbeleriyle kanlar içinde kalıp hayatını kaybeder – ç.n.

25 Lucian, “Phalaris”, *Phalaris, Hippias or The Bath and Other Works*, cilt 1, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1913.

26 Şuradan alındı: Anne Quinney, “Excess and Identity: The Franco-Romanian Ionesco Combats Rhinocerotitis”, *South Central Review*, 24, sayı 3, 2007, s. 46-47; Eugène Ionesco, *Rhinoceros and Other Plays*, Grove Press, New York, 1960.

kontrollere tabi tutulmasını ve özenle muhafaza edilmesini gerektirir. Zirveye çıkmak için ödenecek bedel yüksek, bu hakkın tanındığı kişi sayısı az olmalıdır. Mafya babaları nasıl sağ kollarına güveniyorsa günümüzün despotları da etraflarını danışmanlarla çevirmeye büyük ihtimam gösterir.

İktidarını sadık ve güvenilir vezirlerin üzerine kurma pratiği modern devlet inşası kadar eskidir. Kırmızı cübbesi yüzünden Kızıl Kardinal olarak bilinen Kardinal Richelieu, 17. yüzyılda Fransız kral XIII. Louis'nin baş danışmanıydı. Büyük Frederick'in, yaşlılığında, danışmanlarının sayısını azaltıp yanında sadece sadık oda hizmetçisi Fredersdorff'u tuttuğu söylenirdi. Kendisini mistik bir şifacı olarak tanıtan Grigori Yefimoviç Rasputin, Çar II. Nikolay'ın güvenini ve korumasını kazanmıştı. Geçmişten çok farklı koşullarda, bugünün despotları üç aşağı beş yukarı aynı şeyi yapar: Destek arar, tıpkı kendileri gibi insanları, yani onları potansiyel düşmanlardan koruyacak, (Çinlilerin dediği gibi) "güvenilir unsur" kabul edilen iktidar oyuncularını yanlarına toplarlar. Bu yüzden despotlar sadık isimleri ve aile fertlerini üst düzey görevlere atamayı sever. Recep Tayyip Erdoğan kendi damadı Berat Albayrak'ı hazine ve maliye bakanı yapar. Aleksandr Lukaşenko sanki veliahdıymış gibi küçük oğlu Nikolai'yi resmî etkinliklerde yanında gezdirir. Bir saray darbesiyle babasının yerine geçen Umman hükümdarı Kâbus bin Said bin Teymur Ali Said gibi Vladimir Putin de çevresine eski dostlarını ve çanağını yalayan sadık isimleri doldurur. Azerbaycan'ın despotu İlham Aliyev, bir adım daha ileri gitti. Zengin karısı Mihriban Aliyeva'yı, ülkenin ilk başkan yardımcısı ve kendi veliahdı olarak atadı. Sanatçıları desteklemekle meşgul olan, açılışlarda kurdele kesen, vakıflar için yardım toplayan eski parlamento üyesi Aliyeva, dalkavukluğu ile bilinir. "Sayın Başkan, teveccühünüz için size müteşekkirim," dediği söylenir Aliyeva'nın. Dalkavukluğu, "yüzünün ifadesizleşmesine" sebep olan "ağır estetik ameliyatlara" muhtemelen bağlantılıdır.²⁷ Bu vaka-

27 Wikileaks, "SECRET SECTION 01 OF 03 BAKU 000054 SIPDIS", 27 Ocak 2010, 13:10, <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/245758> adresinde yayımlanmıştır.

ların istisnasız her birinde, kural açıktır: Kayırmacılık ve ahabp-
çavuşçuluk zirvedeki soğuk barışın bedelidir.

Halkın geri kalanıyla uğraşmak söz konusu olduğunda, yeni despotizmler aynı ölçüde ihtiyatlı davranırlar. Yeni despotizmler daha önceki dönemlerin tiranlıklarından, diktatörlüklerinden ve totaliter rejimlerinden şiddeti ölçülü kullanmalarıyla ve yumruklarının gücünü ceplerinde saklamalarıyla ayrışır. Düsturları, halkın emniyetinin en yüce yasa olduğudur (*salus populi suprema lex*). Tebaanın emniyetini sağlamak tabii ki iktidar sahiplerinin bilinen düşmanlarına karşı güç kullanacağını akla getirir. “Ölüm cezası Macaristan’ın gündemini işgal etmeye devam etmelidir,” der hükümetin önemli bakanlarından biri, “ve bilinmelidir ki mesele vatandaşlarımızı korumaksa yapmaktan çekineceğimiz bir şey yoktur.”²⁸ Ölüm cezası despotizmlerin evrensel bir özelliği olmamakla birlikte (Belarus, Suudi Arabistan ve kırsal kesimlerde seyyar infaz kamyonetlerinin hüküm giymiş suçluları zehirli iğnelerle infaz ettiği Çin’de uygulanmaktadır), devlet iktidarının, tebaanın yaşama hakkını elinden alma yetkisi olduğu kanısı yaygındır. Despotlar, vazifelerinin, tebaasının emniyetini sağlayarak itaatlerini kazanmak olduğunu anlamıştır. Bu ilke uyarınca, iktidar sahipleri, halkın iktidara karşı çıkmaya başladığını gördüğü anda muhalefetin başını büyük bir kararlılık ve etkin müdahale ile ezer.

Yazarlar, sanatçılar ve aydınlar çoğu zaman kurşunların menziline ilk girenlerdir; anlaşılır bir durumdur bu, çünkü onlar sadece sanatsal özgürlüklere getirilen kısıtlamaları değil, hayatın nihayetinde hiçliğe dönüşeceğini, eninde sonunda biteceğini ortaya koydukları eserlerle protesto etmeye meyilli olanlardır. Siyasi muhalifler ve asi gazeteciler de devletin kırbacını yerler. Bazen şiddet, Hitchcock filmlerine özgü cınayetlerle akıllıca gizlenir: Suudi ajanlar 2018 yılı Ekim ayında, evlenmesi için gerekli bir belgeyi almak üzere İstanbul’a gelen sürgündeki önde gelen muhalif gazeteci Cemal Kaşıkçı’yı konsoloslukta bekledi, içeri girince onu öldürdü ve cesedini parça-

28 Ian Traynor, “Hungary PM: Bring Back Death Penalty and Build Work Camps for Immigrants”, *Guardian*, 29 Nisan 2015.

lara ayırdı. Suudi rejiminin din polisi *mutaween* en az bu ajanlar kadar utanma duygusundan yoksundur. Baş keserek infazların halka açık yapılması geleneğinin, mahkûmlarından boğazından aşağı antiseptik temizlik malzemelerini dökme ve erkek kurbanlara zorla karpuz yedirip penislerini düğümleme gibi işkence yöntemlerinin desteğini arkasına alan din polisi tehlikeli ilan ettiği bireylerin ve grupların kalbine korku salmada uzmandır. Güçlerini, “muktedire itaatsizlik etmek”, “mahkemeye hakaret etmek”, “izinsiz örgüt kurmak”, “devletin itibarına zarar vermek” ve “kamu düzenine zarar veren bilgileri hazırlamak, bulundurmak ve dağıtmak” suçlarından on beş yıl hapse mahkûm edilen insan hakları avukatı Velid ebu Kahir gibi cesur kurbanlarını acımasızca ezmekte kullanırlar.²⁹

İstanbul’da Taksim Meydanı’nın yanı başındaki küçük bir yeşil alan olan Gezi Parkı’na hükümet tarafından yapılması planlanan inşaatı protesto etmek amacıyla 2013 yazının başlarında yüz binlerce başörtülü kadın, Kürt, liberal, milliyetçi, futbol taraftarı caddelere döküldüğünde Erdoğan intikâm almaya söz verdi ve sözünü tuttu: “Ne gerekiyorsa yapılacak!” Belarus’ta Başkan Lukaşenko “şuursuz demokrasiiden” yakınıırken, (ülkede hâlâ kullanılan ismiyle) KGB’de³⁰ çalışan ona bağlı provokatörler de muhalifleri bayıltana kadar dövmeye isteklidir. Kendisini, geçmişteki “karmaşa ve belirsizlik” döneminin ilacı olacak göğsü çıplak kahraman, Rusya’yı eski yüceliğine kavuşturacak “etkin idareci” olarak görmekten zevk alan Putin, “istikrara düşman” kim varsa onlara zerre kadar müsamaha göstermemekten yanadır. Putin’in iktidara gelişi, hedef gözetilerek uygulanan şiddete, “bok çukuru” adını verdiği ve yüz binden fazla insanın öldürüldüğü Çeçenistan’da gerçekleşen ve gerçekleşmeden engellendiği söylenen terör saldırılarının, Müslümanların direnişini kazımak için akıllıca manipüle edilmesine sıkı sıkıya bağlıydı. İktidarı bir kez ele geçirdikten son-

29 Amnesty International UK, “Waleed Abu al-Khair, Imprisoned in Saudi Arabia for Defending Human Rights”, 12 Ocak 2018, <https://www.amnesty.org.uk/saudi-arabia-free-human-rights-lawyer-waleed-abulkhair-abu-al-khair>.

30 Belarus Devlet Güvenlik Komitesi – ç.n.

ra Putin düşmanlarına şiddet uygulamaya devam etti; örneğin 2014 yılında Soçi’de düzenlenen Kış Olimpiyatları’nda, protestocu vatandaşlara biber gazı, atlı polislerin kırbaçları, ağır silahlı çevik kuvvet polisleri, İçişleri Bakanlığı’na bağlı birlikler ve Federal Güvenlik Servisi mensubu ajanlardan oluşan ölümcül bir kokteyl ikram edildi.

Brunei’de İç Güvenlik Bakanlığı, propaganda materyallerini dağıtmakla, uyuşturucu bulundurmakla, kumarbazların zararın kaç kaç geleceğine bahis yatırdığı yerel *katam-katam* oyununu oynamakla suçlanan tebaanın izini sürer. Ülkenin Britanya’nın sömürgesi olduğu dönemden kalma yasalar, yakalananların “ihanet”, “bozguncu propaganda”, “kalpazanlık”, “iktisadi istikrarın sabote edilmesi” ile suçlanmasına cevaz verir. Singapur’da polis, tavuğu öldürürsen maymunun kaçacağını söyleyen Çin atasözüne göre hareket eder. Polis evleri arar, “ulusal güvenliğe” tehdit oluşturduğu kabul edildiği için hedefe konulanları göz altına alıp mahkemeye çıkarmaz. Hong Lim Parkı’ndaki meşhur Serbest Kürsü’de sadece görünmenin bile sonu tutuklanmakla ya da izinsiz “toplantı veya yürüyüşe” katılma gerekçesiyle ağır para cezasına çarptırılmakla sonuçlanabilir. Kırgızistan’da, meşhur romancı Cengiz Aytmatov’un *Gün Olur Asra Bedel* (1980) kitabını okumuş olanlar, orada anlatılan kurmaca *mankurt* hikâyesinin –kafalarına geçirilen deve derisi sıcakta kurusun ve çelikten bir kasnak gibi kafalarını sıkıştırırsın diye kızgın güneşin altında zorla bekletilerek beyin hasarlı kölelere dönüştürülen savaş esirlerinin hikâyesinin– gerçek hayatla bağlantısının devam ettiğini bilirler. Komşu Kazakistan’da, insan hakları çalışanlarının pusuya düşürüldüğü, belden yukarısı çıplak kalacak şekilde soyulduğu ve büyük bir X işaretinin –sansürcünün damgasının– derilerine kazındığı kayıtlara geçmiştir. 2016 Temmuz’unda, başarısız darbe girişiminin ardından, eski müttefikleri Gülen yanlılarına karşı Erdoğan hükümetinin başlattığı temizlik, on binlerce vatandaşın terör örgütleriyle irtibath olduğu gerekçesiyle tutuklanıp hapsedilmesi, 130 bin devlet memurunun işten atılması, 7 binden fazla üst rütbeli subayın ve ülkedeki hâkimlerin dörtte bi-

rinin cezaevine gönderilmesi, gazeteler, dergiler, radyolar, televizyonlar dahil olmak üzere 200 medya kuruluşunun kapatılmasıyla sonuçlandı.

Çin'in batısındaki Sincan bölgesinde Uygurlar sürekli şiddet ve engellere maruz bırakılırken Mısır'daki Müslüman Kardeşler acımasızca bastırılır. 1990'ların başlarında iç savaşın yakıp yıktığı Tacikistan'da devletin gözü hep otoritelerin "İslâmi radikalizm", "yabancı ülke kaynaklı aşırılık" ve "terörizm" tanımlamalarını dönüşümlü olarak yakıştırdığı hareketin işaretlerini arar. Yolda yürüyen sakallı erkekler durdurulur ya da inanç ile terörizmi çoğu zaman aynı kefeye koyan uydurma suçlamalarla tutuklanır. Pek çok Tacik Müslüman kadının kullanmayı sevdiği başörtüsünün devlet kurumlarında, kamuya açık bazı mekânlarda ve dükkânlarda takılması yasaklanmıştır. Devletten bağımsız camiler kapatılır, atanmaları devletin onayına bağlı imamlara, vaazlarını eski pamuk çiftliği sahibi Cumhurbaşkanı İmamali Rahman'a şükredilen dualara çevirmeleri için baskı yapılır. Tacikistan'da Uluslararası Kadınlar Günü'nün yerine kutlanan Anneler Günü için 2016 yılında yaptığı konuşmasında, Rahman, "yabancı" kıyafetleri, özellikle de muhafazakâr İslâm'la ilişkilendirilen siyah peçeleri giyen kadınları eleştirdi. "Yabancılar," dedi Başkan, "rahatsız edici fikirleri yaymak" için İslâmi kıyafetleri kullanıyor "ve ülkemizde yeni bir aşırılık eğilimi daha yaratmak istiyor". Bu konuşmadan birkaç gün sonra, yüksek yerlerden gelen emirleri uygulayan vergi denetçileri, polis ve Tacikistan Ulusal Güvenlik Komitesi'ne bağlı deri ceketli ajanlar Duşanbe'deki Sadbarg Ticaret Merkezi'ni bastı ve dükkân sahiplerine İslâmi kıyafetler satmaktan vazgeçmeleri talimatını ilettiler. Devlet televizyonu, seks işçilerinin, fiyatlarını yükseltmek ve "aşırı" görüşleri yaymak için başörtüsü taktığını iddia ederek baskınları destekledi.³¹

Bu az sayıdaki örnek, despotizm dünyasında her yerde iktidar sahiplerinin rejimle uzlaşmama işaretleri gösteren ya da kamu yararını düşünen vatandaşlar olmak isteyen tebaanın sü-

31 "Islam-Fearing Tajikistan Says Hijab Is for Prostitutes", *Eurasianet*, 1 Nisan 2015, <http://www.eurasianet.org/node/72816>.

rekli peşinde olduğunu göstermeye yeter. Devletin baskı mekanizmalarının var gücüyle kullanılması ihtimali, muhaliflerin devletin acımasız şiddetiyle karşılaşmaktan hep korktuğu anlamına gelir. Ordu, emniyet güçleri ve halkı tedhiş etmekle görevlendirilmiş tipler sürekli hazır bekler. Yine de despotların belirli bir hedefe yoğunlaşmış bu şiddeti nasıl akıllıca ince ayar yaptıktan sonra kullandığı, işini nasıl çoğu zaman taşeronlara gördürdüğü ve darbeyi indirdiği âna kadar nasıl gizli kapaklı yürüttüğü dikkate değerdir.

Despotlar hiç şüphesiz Mao'nun meşhur sözünü, yani dünyanın sadece silahlarla değiştirilebileceğini bilir. Muhtemeldir ki, çok ilgi gören eseri *İnsan Hakları*'nda (1791) Thomas Paine'in yaptığı uyarının da farkındadırlar: "Despotizmin gücü ve iktidarı tamamen ona direnmekten duyulacak korkudan ibarettir." Öte yandan sınırlandırılmamış ya da pervasız güç kullanımının da ciddi ölçüde risk barındırdığının hiç kuşkusuz bilincindedir despotlar. Tecrübeleri onlara, son kertede insanların inanması haricinde çok az şeyin siyasi düzeni destekleyip ayakta tutacağını öğretir. Ruslar, şeytanın bütün dünyayı yönetme hayali kurduğunu ama Tanrı'nın ona bir domuzu yönetecek kadar bile güç vermediğini söyler; Konfüçyüsçü yazar Liu Ji tarafından meşhur edilen ve kendisi iyi bir aracı olan babanın beceriksiz oğlunun kovanları ne kadar kötü idare ettiğini, arıların bu yüzden kovanlarını terk ettiğini ve oğlanın yoksulluk içinde ömrünü çürüttüğünü anlatan meseli pek çok Çinli bilir. Bu sebeple, eğer bir rejimin gücü tebaasının kendi istediği gibi davranmasını sağlama kabiliyetinde yatıyorsa, o halde rejim korkuya ve şiddete nihayetinde bir yere kadar başvurabilecektir. Tanrıların bahsettiği güçlerin aksine, insanlara yaradılışlarıyla birlikte verilmeyen emir komutaya uyma ve itaat etme bilinci, hangi siyasi denkleme konursa konsun, çetrefilli bir meseledir. Başkaları üzerinde kurulacak iktidar, yönetenler tarafından verilen talimatların, emirlerin ve komutların yönetilenlerde rahatsızlık yaratmamasını gerektirir. Yönetilenler, iktidarın dışları arasında öğütülmeyeceklerine sessizce ya da alenen ikna edilmek zorundadır.

Yeni despotizmlerin, belirledikleri rakiplerine uygulayacakları bedensel ve zihinsel şiddeti kamufle etmek için ellerinden gelen ne varsa yapmalarının sebebi budur. Çağdaşları olan ve su, buz, elektrik, ses, uyuşturucu gibi kurbanlarının bedeninde iz bırakmayan “klinik” işkence tekniklerini kullanmak suretiyle, kamuoyuna yansiyacak bir skandaldan kaçınmanın yollarını açmış demokrasilerin bıraktığı yerden devam ediyor gibilerdir.³² Yeni despotizmler belli bir hedefe yönelmiş –ucu açık bırakılmamış– güç kullanımına ihtiyaç duyar. Rakiplerini rahatsız eder, işkenceye alır, sakatlar, kör ederler. Öldürürler. Ne var ki yeni despotizmlerde celladın yüzü gizlenir. Yumrukları kadifeye sarılıdır. Yeni despotizmler polis devleti olmak ve kelimenin asıl anlamının hakkını vermek için büyük çaba harcarlar: Düzeni sadece, ayrıştırılabilen gerçek rakipleri hedef almış cezalandırıcı adalet (Alman akademisyen Franz Neumann’ın tabiriyle *Straffjustiz*) aracılığıyla değil, medyada ve siyasette tebaasının hayatlarını koruyup iyileştirecek çabayı harcayarak garanti altına aldığını iddia eden, güçlü devletlerdir.

Bunu fiilen nasıl yaparlar? Tercih ettikleri yöntemlerin bir kısmını daha önce görmüştük. İktidar sahipleri halktan bahseder, bağlantıları güçlendirir, yolsuzluğun yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmesine müsamaha gösterir; belirli ellerde toplanmış serveti gizler, orta sınıflara bel bağlar, iktisadi büyümeyi teşvik eder ve eğlence, bilgi akışı, medyada öne çıkarma sanatlarında ustalaşırlar. Sıra şiddet yağdırmaya geldiğinde muktedirler adımlarını dikkatle atar. Ordu genellikle dışarıda tutulur; bunun dikkat çekici sonucu, yeni despotizmlerin siyasi hamlelerinde, bütün dünyada, askerî müdahalelerin azalmış olmasıdır. Boşluğu emniyet ve gizli polis teşkilatları doldurur. Bunlar halka nazik davranmaz ancak işlerini karanlıkta görürler. Belirli bir hedefe yönelterek ve kamufle ederek uyguladıkları şiddetle despotizmlerin daha “insancıl” ve “medeni” görülmesini sağlarlar. Geçmişteki totaliter rejimlerin aksi-

32 Darius Rejali, *Torture and Democracy*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2009.

ne, “çılgnılığın ve gerçekdışılığın” hâkim olduğu “bir atmosfer” yoktur.³³

Yeni despotizmlerin, mevcut demokrasilerin köklerinden beslenen ve onlar bugünkü hallerine ulaşana kadar içlerinde büyüüp serpilmiş bir zanaatı kusursuz bir biçimde icra etmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Örneğin yalnızca Avrupa Birliği’nde, denizaşırı misyonlarda özel “taşeronlar” kullanılmasına ilaveten, üye devletlerde kısa bir süre önce özelleştirilen kolluk ve güvenlik hizmetlerinde istihdam edilen kişi sayısı bir milyonun hayli üzerindedir; öyle ki yakın tarihli rakamlara göre özel güvenlik görevlisinin sayısı Birleşik Krallık’ta polis memurlarınınkinin iki katından fazlasına çıkarken Almanya ve İspanya gibi ülkelerde bu iki kuvvetin sayısı hızla eşitlenmektedir.³⁴ Federal hükümetin savaş bölgelerinde paralı askerlere büyük ihtiyaç duyduğu, hapishanelerin yönetimini sözleşmelerle özel şirketlere devrettiği, protestocu vatandaşlara saldırmak için kendi özel güvenlik güçlerini kullanan bir başkan adayına müsamaha eden Birleşik Devletler’de de benzer eğilimler gözlenmektedir.

Yeni despotizmlerde gerçeklikler birbirine benzer. Özelleştirilmiş şiddet serpilip gelişir. Çoğu zaman görünmezdir. İşleri Katar gibi halletmek her despotun rüyalarını süsler. Düşünün: Dünyanın en zengin ülkesi, Arap dünyasında kayıtlı hiçbir siyasi suçlunun bulunmadığı bir yer, her şeyi gören gözler ve polisin çoğu zaman görünmeyen baskısı tarafından korunan bir krallık. Orada siber-polislik önlemleri katıdır: Çizginin dışı-

33 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 1973 [1951], s. 445.

34 Bkz. Mark Button ve Peter Stiernstedt, “Comparing Private Security Regulation in the European Union”, *Policing and Society*, 28, sayı 4, 2016, s. 398-414. Ayrıca bkz. European Parliament, Directorate-General for External Policies, *The Role of Private Security Companies (PSCs) in CSDP Missions and Operations*, Brüksel, 2011: “Bu rapor, [özel güvenlik şirketlerinin devletler tarafından taşeron olarak kullanılmasından – ç.n.] kaynaklanması muhtemel olumsuz etkilerin, demokratik hesap verebilirliğin ve hükümet kontrolünün azalmasından taraf devletlerin halkında taşeronların yaptıklarının cezasız kalacağı algısının ve güvensizlik hissinin artmasına kadar değiştiğini göstermektedir. Bu sorunlara yönelik her şeyi kapsayan bir çözüm yoktur ve birçok hükümet için taşeron özel güvenlik şirketlerini işe almanın sağladığı acil kapasite artırımı, boş kadroları doldurma, maliyet etkinliği ve alana özel uzmanlık sunma gibi avantajlar, sistemin dezavantajlarından ağır basmaktadır” (s. 5).

na çıktığı kabul edilen çevrimiçi materyalleri paylaşmaya cesaret eden Katarlıları polis ziyaret eder ve vazgeçmeleri için uyarır; ya da iş daha ciddiye binerse Devlet Güvenlik Örgütü'nün karargâhına çağrılıp sorguya çekilirler. Kapalı devre televizyon kameraları her yeredir. İçişleri Bakanlığı tarafından 2011 yılında uygulamaya konulan akıllı kartlar vatandaşların kamu hizmetlerine erişmesini sağlar ancak aynı zamanda bilet, kimlik kartı, oturum kartı ve gözetim aracı vazifesi görür. Ülkede gizli ajanlar faaliyet gösterir ve çoğu Nepallilerden seçilen özel güvenlik görevlilerine her alışveriş merkezinde ve ofis binasında rastlanır. Dolayısıyla üniformalı polis memurlarına düşen vazife de azdır. Doha'da ana caddelerin kesiştiği yerler haricinde bu memurların çok azı dışarıda dolaşır.³⁵

İktidar sahiplerinin kullandığı yöntemlerin bazen kabalaştığı (çaya radyoaktif zehir katmak; iltica edenleri sinir gazıyla öldürmek; Kremlin duvarlarının dibinde, gece yarısından hemen önce, gözetleme kameralarının tamamen görüş alanında, muhalefetin önde gelen liderlerinden birini acımasızca çekip vurmamak) Rusya gibi ülkelerin yanı sıra despotizmin gerçekliğinin daha katı yaşandığı ama en az o kadar kamufle edilmiş olduğu başka yerler de vardır. Söz konusu ülkede siyasi şiddetin büyük bölümünü yaratan merkezî hükümet değil, yerel siyaset ağaları, gizli servis ajanları, devletle resmî bir bağı olmasa da onun hesabına çalışan haydutlar ve örgütlü suç şebekeleridir. 2005 yılı ortalarında Moskovalı bahtsız bir bankacının dehşet verici kaderi, ülkede adaletin genelde nasıl tesis edildiğini gösterir. Arazi ve varlık satışı kaynaklı anlaşmazlıkların ortasında kalan *Kutuzovsky Bankası*'nın yönetim kurulu başkanı Oleg Novoselski, kibirli ve kurnaz bir sahtekârın, Aslan Gagiev'in (yeraltı dünyasında Djako adıyla anılıyor) yönettiği, etrafa çok korku salmış paramiliter bir çete tarafından kaçırıldı. Novoselski çimento dolu büyük bir varilin içine beline kadar sokuldu ve yiyecek içecek bir şey verilmeden, kızgın yaz güneşinin altında çimentoyla birlikte kavrulup ölmesi için öylece bırakıldı. Bir

35 Mehran Kamrava, *Qatar: Small State, Big Politics*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2015, s. 135-139.

hafta sonra, doğrudan Gagiev'in emriyle, bankacının cesedinin bulunduğu varil Moskova Kanalı'na atıldı. Bundan on yıl sonra, çetenin eski bir üyesinin verdiği ipucu sayesinde, bankacıdan geriye kalanlar kanalın dibinde bulundu. Gagiev daha sonra Avusturya'da tutuklandı ve Rusya'ya iade edildi, ancak aradan yirmi yıl geçmesine rağmen kiralık katiller ne tutuklandı ne suçlu bulundu.

Kanun devleti

Alçakça işlenen fiillerdeki hukuksuzluktan hiç mi hiç utanılmaması, despotizmlerin tipik özelliğinin çok iyi yazılmış anayasalara sahip olmak olduğu ve kanunların adil bir biçimde uygulanması sayesinde ülkede barışın ve adaletin sağlandığının davul zurnayla ilan edildiği gerçeğiyle çelişir. Kremlin'in örtük dili "hukukun diktatörlüğüne" atıfta bulunur. Pekin "her şeyi kanuni çerçeveye oturttuğunu" ve "ulusu kanunlara uygun yönettiğini" bağıra çağıra ilan eder; her vatandaşın "kanun önünde eşit olduğunu" belirten bir anayasaya sahip olmakla övünür.³⁶ Ne var ki, işin gerçeği, despotizm koşulları altında hukukun sadece hukuktan ibaret olmamasıdır. Bağımsız yargı yoktur. Despotik koşullar altında yürütülen siyaset, yukarıdan aşağıya doğru, sürekli darbe halini, temel anayasal kaidelerin ve hükümlerin düzenli olarak içinin boşaltılmasını, "yargıçların hâkimiyetini" yok etmek için girişilen so-

36 Çin Halk Cumhuriyeti'nin yazılı anayasasını ele alalım. Anayasanın vatandaşların temel hak ve ödevlerini ele alan ikinci kısmına göre her vatandaş kanun önünde eşittir (Madde 33). On sekiz yaşına gelmiş her vatandaş seçme ve seçilme hakkı kazanır (Madde 34). Haberleşme, dernek kurma ve üye olma, toplanma özgürlüğü her vatandaşa verilmiştir (Madde 35). Devletin vatandaşlara cömertçe tanıdığı "dinî inanç özgürlüğünden yararlanma" hakkı, "kamu düzenini bozan, vatandaşların sağlığını bozan veya devletin eğitim sistemine müdahale eden" faaliyetlerde bulunmamaları koşuluna bağlıdır (Madde 36). Vatandaşların mahkeme huzuruna çıkarılma (*habeas corpus*) hakkı vardır, haysiyetleri korunur ve vatandaşlara "hakaret edilmesi, iftira atılması, asılsız suçlamalar yöneltilmesi veya tuzak kurulması" kesinlikle yasaktır (37-38. Maddeler). Vatandaşların mahremiyet hakkı dokunulmazdır (Madde 39) ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşları "herhangi bir devlet kurumunu ya da görevlisini" eleştirme ve onlara öneride bulunma hakkına sahiptir (Madde 41).

nu gelmez bir kampanyayı anımsatır. Yargı sistemindeki atamaların, tenzili rütbenin, iş akdi fesihlerinin şaşırtıcı bir hale gelmesini ve kayırmacılık, rüşvet, mahkemelerin ve hukuk mesleğinin her taraftan sıkıştırılmasını, iktidardaki siyasi güce tabi kılınmasını sağlar.

Mahkemelerin iktidar sahiplerine bağımlı olması (Rusya’da bu durum *telefonnoe pravo*, yani “telefon adaleti” olarak bilinir), iktidardakilerin hoşuna gitmeyecek kararlar almaya meyilli yargıçların koltuklarında uzun süre oturamayacağı anlamına gelir. Diğer taraftan, savunma makamı konuşurken hül-yalara dalıp bir yandan da cep telefonlarını kontrol eden ve davaların sonucunu önceden belirleyen yargıçlar yerlerinde kalmayı başarır. Despotların arası yasama organıyla da hiç hoş değildir. Onların parlamentoları, bütün temsilcilerin değil, yalnızca iktidara yakın temsilcilerin katıldığı gayriresmî oturumlarda karar alan parlamentolardır; kanun yapmak üzere bir araya gelmiş, bağımsız ve tuttuğunu koparan kurumlar değildir. İşin aslı, despotizmler mahkemeleri ve yasama organlarını içten tahrip eder, tahrip edilmiş mahkemeler ve yasama organları da despotizmi besler. Bütün bu dinamik, despotizmlere, hedef tahtasına koydukları rakipleriyle hukuku hiç sayarak uğraşma imkânı tanır. Masum insanların uyduruk suçlamalarla tutuklandığına, hatalı yargılamalarla mahkûm edildiğine sık rastlanır; öyle ki bazen polisin ve mahkemelerin suiistimallerini, izlemeleri ve suçlu bulmaları beklenen sahtekârların ve suçluların davranışlarından ayırt etmek imkânsız görünür. Despotizmler ve onların hukuk sistemleri tarafından şehir eşkıyalarına getirilen ve bir anlam ifade eden kısıtlamalar yok denecek kadar azdır. Bu tiplerin bazıları ya hukukun çok üstündedir ya da yazılı ve herkesin bildiği kanunların elinden kaçır. Yasalar açık seçik yazılmış olabilir ancak onlara nadiren uyulur (Ruslar, yasaların katılaştırılmasının nedeninin onlara uyulmaması olduğunu söyler). Görünüş aldatıcı olsa da despotizmler aslında örgütlü hukuksuzluk sistemleridir. “Hukukun üstünlüğü” hayalete dönmüştür; “kanun devleti” tanımı artık daha uygundur.

Çok kullanılan, çok istismar edilen, liberal veya burjuva icadı olmak şöyle dursun, kökü hem Ortaçağ Avrupa'sına hem İslâmi geleneklere uzanan “hukukun üstünlüğü” ifadesi ile ne kastedilir?³⁷ Geniş bir tanımla, iktidar sahiplerinin ve diğerleri üzerinde iktidar kurmaya çalışanların hırslarını bastırıp dengelemek gibi pratik bir sonuç taşıyan kurumlar ve yazılı hukuk metinleridir bu kavramla atıfta bulunulan. Bu kanunlar sistemi sahtekârlara ve sokak serserilerine anlamlı kısıtlamalar getirir. Gözü bağlı, bir elinde terazi, bir elinde kılıç tutan Justitia kimseye ayrıcalık yapmaz. Hiç kimse kanunların üzerinde değildir, yazılı ve alenen erişilebilecek kanunların elinden kurtulamaz. Kanunlar açıklıkla kaleme alınır ve kendi içinde tutarlı olur. Kanunlar her şeyin üstündedir; istisnasız herkese, hükümetlerin başındakilere, yargıçlara ve iş insanlarına, eşit uygulanır; geriye dönük uygulanmalarına müsaade edilmez. Kanunlar, uygulanmaları mümkün olacak ve uymayanlara yaptırım getirilebilecek şekilde yazılır; hukukun öngörülebilirliğini bütün siyasi düzene anlamlı bir ölçüde aşlamak üzere tasarlanmış barış formülleridir onlar.

21. yüzyıldaki despotizmlerin pek çoğu hukukun üstünlüğünü kabul eden geleneklerden muhtelif ölçülerde etkilenmiştir; örneğin Doğu Asya'da bu gibi gelenekler, kaplanları³⁸ dizginlemek için bağımsız mahkemelere ihtiyaç duyulduğuna iktidar çevrelerinde inanılmasından aldıkları güçle, Meiji dönemi (1868-1912) Japonya'sında ve geç Çing Hanedanı (bilhassa 1890'lardan itibaren) dönemi Çin'inde kök salmaya başlamıştır.³⁹ Yaşadıkları yeni despotizmlerde hukukun üstünlüğü ilkelerini savunmaya çalışan hukukçular, akademisyenler ve va-

37 Örneğin bkz. Manlio Bellomo, *The Common Legal Past of Europe: 1000-1800*, The Catholic University of America Press, Washington, DC, 1995 ve Richard Potz, “Islam and Islamic Law in European Legal History Islam and Islamic Law”, *European History Online*, 21 Kasım 2011, <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/from-the-turkish-menace-to-orientalism/richard-potz-islam-and-islamic-law-in-european-legal-history>.

38 İktidar kaplanları: Güçlü siyasi liderler, üst düzey yöneticiler – ç.n.

39 Yu Jiang, “近代中国法学语词的形成与发展” [“Çin'de modern hukuk dili ve terimlerinin oluşması ve gelişimi”], *中西法律传统* [Çin'de ve Batı'da hukuk geleneği], cilt 1, Pekin, 2001.

tandaşlar bugün de aynı gerekçeye sarılır. Rusya'da Voronej İnsan Hakları Örgütü (Human Rights House Voronezh), Macaristan'da Helsinki Komitesi (Hungarian Helsinki Committee) gibi çatı örgütler ve ağlar ile Çin'deki Hak Savunucuları (Wéi Quán) gibi tek merkeze bağlı olmayan yurttaş örgütleri, keyfi iktidarın yozlaştırıcı etkilerine karşı hukukun üstünlüğünün kıymetli bir silah olduğuna inanmıştır. Keyfi davranan insanların her defasında meseleleri mevcut yasalara başvurmadan yahut onlara saygı göstermeden çözdüğünü söylerler.⁴⁰ Söz konusu insanlar yaptıklarının yanlarına kâr kalacağını, hiç kimsenin onlara hesap sormayacağını düşünür; sahibi oldukları iktidarın meşruiyetinin kendiliğinden oluştuğunu, bu iktidarın onlara, sanki kutsal güçler, tarih veya insan tabiatı onların safındaymış gibi daha yüce bir varlık tarafından bahşedildiğini zanneder. Kurnazlık yapmak ya da kamufle olmak zorunda kaldıkları durumlar haricinde başkalarına saygısız davranmalarının sebebi budur. Kendilerini anıtlştırır ve herkese saygı görmeyi hak eden varlıklar olarak muamele edilmesini, çünkü herkesin kendilerini ve yaptıklarını başkalarına açıklamaya muktedir olduğunu söyleyen insanlık onuru ilkesini bir kenara atarlar. Keyfi iktidarın tellallığını yapanlar bu yüzden meseleleri genellikle kendilerine yontarlar. Aksini söyleseler de demokrasi karşıtıdır onlar: Diğerlerinin, muktedirin iktidarını sorgulama ya da fiilen reddetme imkânlarını sınırlar ya da doğrudan yasaklarlar. Bazen de işkence yaparak, hapse atarak, kaybederek veya öldürerek rakiplerini ortadan kaldırma yoluna başvururlar.

Hukukun üstünlüğü ilkesinin etrafı binbir tehlikeyle sarılmış destekçileri, despotik koşullar altında, söz konusu ilkenin zayıflara, endişelerini kamuoyunda açıkça dile getirmek suretiyle güçlülere karşı konuşma imkânı tanıdığını vurgular. Belirsizliğin sebep olduğu korkunun panzehri hukukun üstünlüğüdür. İşverenler, hükümet yetkilileri ya da emniyet güçle-

40 İzleyen kısmı besleyen kaynaklar için bkz. Martin Krygier, "The Rule of Law", *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, der. Michel Rosenfeld ve András Sajó, Oxford University Press, Oxford, 2012, s. 233-249 ve Martin Krygier, "The Rule of Law: Legality, Teleology, Sociology", *Relocating the Rule of Law*, der. Gianluigi Palombella ve Neil Walker, Hart, Oxford, 2009, s. 45-69.

ri yaptıklarının cezasız kalacağını bilerek hareket ettiğinde, tebaasının hayatına endişe zerk eder ve onları felce uğratar. Keyfî iktidar tahmin edilemeyen iktidardır. Bu iktidar dizginlerinden boşandığında kindarlıkla hareket edebilir, aniden bastıran mantıksız ve güçlü bir istekle yön değiştirebilir, kurbanlarından intikam alabilir. Hukukun üstünlüğü ilkesini savunanlar, keyfî iktidarın değirmenini çevirenlere korkunun kamusal bir sorun olduğu, insanların hayatını mahvedebileceği ve bu yüzden müsamahayla karşılanmaması gerektiği sinyali bu ilkenin verdiğinde ısrar ederler.

Hukukun üstünlüğü, bu ilkeye inananlar tarafından sadece siyasi yapıya zarar verilmesini engelleyecek bir silah olarak görülmez. Bu etkinin olumlu yansımaları olduğunu söylerler: Vatandaşların onurunu yüceltmenin önemini bu ilke hatırlatır. Hukukun üstünlüğü, insanların sadece efendilerinin huzurunda eğilmesinin ve onun artıklarıyla idare etmesinin yeterli olduğu görüşünü reddeder. Hukukun üstünlüğü, vatandaşların hayatlarını nasıl geçirmek istediklerini kendi başlarına belirlemeye muktedir olduğunu ileri sürer. Bu açıdan bakıldığında, hukukun üstünlüğü, insanlara diğerlerinin iradelerinin nesneleri olarak muamele edilmesi pratiğine son verilmesini bekler ve şart koşar. Bu, hukukun üstünlüğünün, bütün vatandaşların özgürlüğünün, keyfî iktidar tarafından bir kenara itilip tartaklanmayacakları beklentisiyle hayatlarını eşit bireyler olarak yaşama kapasitelerinin müttefiki olduğunu söylemenin başka bir yoludur. Vatandaşlar kendilerini ifade etme, kendi fikirlerini belirtme ve söylediklerini yapma özgürlüğünü deneyimleyebildiğinde, özgürlüklerinin sonucu olarak karşılına çıkan seçenekleri ve kararları daha iyi anlamlandırabilirler. Hukukun üstünlüğü, bu ilkeyi savunanlara göre, pastadan kimin ne kadar, ne zaman ve nasıl pay alacağına dair çatışma yaratması muhtemel taleplerin şiddete başvurmada idare edilmesini ve çözülmesini mümkün kılar. Özetle, söz konusu ilkeyi savunanlar, hukukun üstünlüğünün demokratik siyaset ihtimalini akla getirdiğinde ısrar ederler. İktidarın zengin olanın, güçlü olanın ya da kaprisli olanın keyfî yönetimine artık tabi olmadığı, iktidar

sahiplerinin yaptıklarının hesabını vermeye mecbur tutulduğu ve dolandırıcılık, sahtekârlık yapmaları, hukuksuzluğu düstur edinmeleri ya da şiddete başvurmaları durumunda alenen sorumlu tutulacakları bir dünya hayal ederler.

Oysa gerçek başkadır. Günümüzdeki despotizmler hukukun üstünlüğünün gerektirdiği bu standartların çok altında kalır ancak bunu şaşırtıcı yöntemlerle yaparlar. Modern dönemin başlarında despotizmi kötüleyenler, onun “her türlü kanunu işe yaramaz kıldığını” düşünürdü.⁴¹ Yeni despotizmler farklıdır. Onlar kanunlara tutunurlar ve kanunun, güçlülerin zayıfları dövmek için kullandığı bir sopadan daha fazlası olduğuna tebaasını ikna etmek için büyük çaba harcarlar. Vietnam’da ve Çin’de, şehirlerde binalara, kırsal kesimde duvarlara hükümet tarafından yapıştırılan afişler kanunlara özen göstermeleri, onları sebatla savunmaları ve hukukun üstünlüğünün geçerli olduğu bir devlete itaat etmeleri hususunda tebaaya baskı yapar. Söz konusu ülkelerde hukuk profesyonellerinin sayısının hızla artması, bu afişlerdeki sloganları teyit eder gibidir. Örneğin Çin’de, Mao iktidarında hukuk sistemiyle ilgili bütün işlerin karşıdevrimci görülüp lanetlendiği uzun kanunsuzluk dönemini takiben Deng Şiaoping reformlarının arifesinde, sadece 5.500 avukat vardı ve bunların çalıştığı hukuk firması sayısı 1.465’ti. Yirmi yıldan az bir sürede, avukatların sayısı tahminen 110 bine, hukuk firması sayısı 8.300’e çıktı. Sayılar katlanarak artmaya devam ediyor.⁴²

Despotizmler bu eğilimi desteklemeye genellikle heveslidir. Ülkelerindeki hukuk hizmetleri iş alanını *Baker McKenzie* gibi, *Paul, Weiss, Rifkind, Wharton & Garrison* gibi firmalara ve yerel ortaklarıyla birlikte iş yapan diğer büyük yabancı hukuk firmalarına açarlar. Despotizmler, 1998 tarihli Avrupa Birliği Hukuk ve Yargıda İşbirliği Programı gibi hukukun üstünlüğü ilkesini yaşatan sınır ötesi anlaşmaları müzakere eder ve işletirler. Des-

41 Chevalier de Jaucourt, “Despotisme”, *Encyclopédie*, cilt 4, Paris, 1754, s. 888.

42 Randall Peerenboom, *China’s Long March toward Rule of Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 7; karşılaştırınız: John Gillespie, “Understanding Legality in Vietnam”, *Vietnam’s New Order*, der. Stephanie Balme ve Mark Sidel, Palgrave Macmillan, New York, 2007.

potik rejimlerdeki yönetimlerin, hukukun üstünlüğünün me-
ziyetleri hakkında çetin tartışmaların düzenlendiği konferans-
lara ev sahipliği yaptığı zamanlar da olur. Yargıçların meslekî
eğitimlerini iyileştirmek, ticaret ve çevre gibi meselelerde ye-
rel mahkemelerin elini kuvvetlendirmek, hukuk sistemini da-
ha açık, daha şeffaf hale getirmek ve genel olarak bireysel da-
vacıların kanuni haklarını, örneğin hukuka uygunluk deneti-
mi yapmak ve yasadışı yollarla elde edilmiş delillerin sunulma-
sına izin vermemek gibi uygulamalarla güçlendirmek için yar-
gı reformu planları ilan edilir. “Devlet sırlarını yayınlamak”,
“devletin güvenliğini zayıflatmak” ve benzeri suçlar için belir-
lenen ağır cezalar kanunlarda yazmaya devam etse de ölüm ce-
zasına ilişkin hükümlerin uygulanmasından –bu cezanın oldu-
ğu ülkelerde– mümkün oldukça kaçınılır. Öte yandan, yetkili-
ler “kanunu güçlendirmekten”, kanuna “uymaktan” ve “saygı
göstermekten” bahseder bol bol; iktidarı “yasal düzenlemelerle
örülü bir kafese” kitleme çağrıları bile yapılır (Şi Cinping).⁴³

Hukukun üstünlüğü ilkesine yakınsamış uygulamaların hu-
kuk sisteminin işleyişini şekillendiren bir maddi norm gibi iş-
lediği ve kesinlikle başarı öyküsü kabul edilecek örnekler mev-
cuttur. Muhtelif arabuluculuk biçimlerinin (*fǎ lǚ tiáo jiě*) Çin
Komünist Partisi tarafından ülke içinde kullanımının giderek
yaygınlaşmasını ele alalım. “Halkın arabulucuları” tarafından
desteklenen yaklaşık bir milyon arabuluculuk komitesi mahke-
meye intikal etmiş ya da etmemiş pek çok anlaşmazlığı (muhte-
melen % 90’ını), örneğin ekonomik uyuşmazlıkları ve iş uyuş-
mazlıklarını, boşanmaları, küçük suçları, vatandaşlarla yerel
yönetimler arasındaki ihtilaflı durumları davacılar için hiç mas-
raf çıkarmadan halletmektedir. İktidar piramidinin tepelerine
çıkalmı ve sınır ötesi hukuki düzenlemeler alanında Çin’in ar-
tan küresel katkılarını ele alalım. O alanda, Birleşik Devletler’in
fark edilen hegemonyası karşısında, Çinli yetkililer çok kutup-
luluğu, istikrarlı bir “ortak kaderi paylaşan toplum” söylemi-
le süslenmiş ve “karşı tarafın ne önereceğine göre hamle belir-

43 An Baijie, “Xi Jinping Vows ‘Power within Cage of Regulations’”, *China Daily*,
23 Ocak 2013.

lemenin” ağır bastığı bir diplomasi tarzını, Çin’in “ulusal çıkarına” yüklenecek maliyetin ve sağlanacak faydanın dikkatle hesaplanmasına dayanan “yeni bir uluslararası ilişkiler modelini” (*xin xing guoji guanxi*) tercih etmektedir.⁴⁴

Aynı yetkililerin dış politika oyununun hukuki kurallarını nasıl öğrenmiş olduğu da aynı ölçüde şaşırtıcıdır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) dikkate değer bir istisna teşkil etmekle birlikte, dünyanın en güçlü despotizmi, küresel yönetim olarak adlandırılan karmaşık kurumsal ağlara artık adanmaklı dolanmışlardır. Bretton Woods ile yaratılan üç temel kurumda (proje ve kredilerinin en büyük alıcısı haline geldiği Dünya Bankası; Uluslararası Para Fonu; Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ve bunun yanı sıra Asya Kalkınma Bankası’nda Çin önemli bir rol oynar. Çok farklı alanlarda faaliyet gösteren muhtelif çok taraflı ajanslardan –dünyadaki tüm devletlerden daha fazla– yatırım, kredi ve yardım alır, küresel ölçekte kilit önemde kabul edilen güvenlik ve silahlanma kontrolü anlaşmalarında hayati bir rol üstlenir. Çin, Rusya, Hindistan, Pakistan ve Orta Asya devletlerinin ittifakıyla kurulmuş Şanghay İşbirliği Örgütü ile yirmi yedi ülkenin üye olduğu Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (AIGK) gibi yeni sınır ötesi kurumların inşa edilmesinde ve desteklenmesinde karardır.

Söz konusu örgütlerin büyük bir çoğunluğunda Çinli diplomatların, müzakerecilerin ve diğer yetkililerin prosedürlere ve teknik ayrıntılara hâkimiyetleri, konularına hazırlanmaları ve zorlu müzakere becerileriyle diğerlerini etkilediği kayda geçmiştir. ABD Kongresi’ne sunulan bir raporda, “Çin’in, bir kurumsal üye olarak sorumluluklarını yerine getirmede titiz davrandığına, haddinden fazla iyi hazırlandığına ve iyi organize olduğuna” dikkat çekilmektedir. “Çin kendine düşen ‘ev ödevini’ yapar ve sadece Çin’in çıkarlarını etkileyen sorunlarda de-

44 David L. Shambaugh, *China Goes Global: The Partial Power*, Oxford University Press, Oxford, 2013 [Türkçesi: *Çin Küreselleşme Yolunda*, Yarn Yayınları, İstanbul, 1. baskı, 2016]; Xi Jinping’in 15 Haziran 2019 tarihinde Duşanbe’de yaptığı konuşma: “Working Together for a New Progress of Security and Development in Asia”, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1673167.shtml.

ğil, sadece o kurum için önem taşıyan meselelerde de ayrıntılı, içi dolu sorular yöneltilir. Kurumun işleyişine dair meselelere ve örgüt yapısına, kadro ve yerleşim sorunlarına, muhtelif idari işlere dönük sorular olabilir bunlar.”⁴⁵ Çinli müzakereciler hukukun üstünlüğü ilkesine ve uygulamalarına duydukları saygıyı, ülkelerinden kaynaklanan şikâyetlerin sayısının şaşırtıcı ölçüde düşük seviyelerde seyrettiği, hukuki bağlayıcılığı bulunan kararları koşulsuz kabul ettikleri ve son derece faal katılımcısı oldukları Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmazlıkları Çözümü Organı gibi kurumlarda da aynı ölçüde sergiler.⁴⁶

Bu eğilim saygın akademisyenlerin Çin, Rusya ve Türkiye gibi despotizmlerin, hukukun üstünlüğü ilkelerini kendi koşullarına uygun olacak şekilde geliştirmesi ihtimaline kafa yormaya itmiştir. Eldeki kanıtlar akademisyenlerin cesaretini kırar. Bütün o iyi hal ve tavırlarına rağmen, yeni despotizmler, kendilerine bağlı iş çevreleriyle ve hükümetleriyle ülkeleri dışında faaliyet gösterdiğinde, çoğu zaman hukuku neredeyse hiç önemsemezler. On binden fazla Ukrayna vatandaşının hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan Rusya’nın güdümündeki işgalin kalbi Donetsk’i; Kamboçya’da Çin mafyasına hizmet veren kumar ve fuhuş şehri Sihanoukville’i; Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu Silopi’yi, ağır silahlarla donanmış ordu birliklerinin 2015 sonlarında ilan ettiği sokağa çıkma yasağından kaçan korku dolu sakinlerini düşünün. Bu despotizmlerin kendi ülkelerinde hukuksuzluk bir mantar gibi her yerden biter. Yeni despotizmlerde, iyi yazılmış anayasaları uygulatacak hiçbir etkin mekanizma bulunmaz. Suudi Arabistan’daki Şûra Meclisi gibi ulusal yasama organları parlamentoları andırır ancak aslında bunlar anayasada tarif edildiği şekliyle iktidar sahiplerini denetle-

45 Stephen Olson ve Clyde Prestowitz, *The Evolving Role of China in International Institutions*, Washington, DC, 2011, s. 11, http://www.uscc.gov/research_archive.

46 Li Xiaojun, “Learning and Socialization in International Institutions: China’s Experience with the WTO Dispute Settlement System”, *China Joins Global Governance*, der. Mingjiang Li, Lexington Books, Lanham, MD, 2012, s. 75-94; Xiaojun Li, “Understanding China’s Behavioral Change in the WTO Dispute Settlement System”, *Asian Survey*, 52, sayı 6, Aralık 2012, s. 1111-1137.

me yetkisini tatbik etmeyi başaramaz. Despotlar tanım gereği, bilhassa halkın alenen meydan okumasıyla karşılaştıklarında, kanunun erişemeyeceği yerdedir. “Hukukun üstünlüğünü sıkı sıkıya koruyalım” ve “hukukun üstünlüğü yoksa demokrasi sadece yıkım getirir” gibi resmî ağızlardan söylenen (ve Hong Kong’da 2014 yılında başlayan muhtelif ayaklanmalar sırasında tekrar edilen) beyanların anlamı budur.⁴⁷

Hukuksuzluğu düstur edinmiş yöneticilerin güçlerini kötüye kullandığı vakalar, öte yandan, günbegün kayıtlara geçer. Bu sistemlerde yukarıdan aşağıya doğru her kademedede örnekleri görülen iltimaslar, zimmete para geçirmeler, rüşvet ve şantaj kroniklemiştir. Alenen muhalefet cezalandırılır. Tipik bir örneği ele alalım: Kamuyu ilgilendiren bir meseleyi konuşmak üzere özel bir davete katılır insanlar. Polis tarafından takip edilirler, tespit edilirler, yakalanırlar ve bir çay içmeye karakola çağırılırlar. Karakolda, insanlara korku salan gizli polisler tarafından sorguya çekilirler. Sorgucuların sigara içmeye çıkmasıyla ya da bir sonraki adımda ne yapacaklarına karar vermek üzere üstlerine telefon açmalarıyla ara verilen bu sorgu saatler, hatta günler sürebilir. Sorguya alınanların bir kısmı, otoriteyi eleştirmek yerine “yapıcı tavsiye” vermeleri, sosyal medya paylaşımlarının tonunu “ayarlamaları” ya da çenelerini kapatmaları kaydıyla sadece uyarılıp salınır. O kadar şanslı değilse, “münakaşa etmek ve sorun çıkartmak” ya da “kamu düzenini bozacak ve kolluk güçlerini tezyif edecek şekilde kalabalık toplamak” gibi suçlamaların muhatabı olurlar. Aralarında en şanssız olanları dövülür, kaybedilir ya da suçlu bulunup hapis haneğe gönderilir. Bazıları ise vatandaşlık haklarını aramanın nihai bedelini öder, canlarından olurlar.

Despotizmin yanında duranlar, bunların münferit olaylar olduğunu veya ülkenin işine burnunu sokan cahil yabancıların yersiz abartmaları olduğunu söyler genellikle. Batılı demokrasilerdeki hukuk sistemlerinde dinî ve etnik azınlıkların maruz bırakıldığı büyük adaletsizliklere, biraz da haklı olarak dik-

47 “Firmly Safeguard Rule of Law in HK: People’s Daily”, *Xinhua News*, 4 Ekim 2014, http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-10/04/c_133691607.htm.

kat çekerler ya da kendi ülkelerinde hukuk alanında kaydedilen ilerlemeyi övüp daha alınacak çok yol olduğunu belirtirler. “Ulus kanuna uygun olarak yönetmek” ve (Laos’ta, Vietnam’da ve Çin’de) “hukukun üstünlüğüne dayalı sosyalist bir devlet inşa etmek” gibi tabirler kullanmak suretiyle, “kanuni çerçeveye oturtma” süreci olarak adlandırdıkları gelişmelerden gurur duyduklarını ifade ederler. Hukukun üstünlüğünün nasıl akıllıca “kanun marifetiyle yönetmek” olarak yorumlandığına dikkat etmek gerekir.⁴⁸ Burada hukuk, siyasi emir komuta mekanizmasının elindeki silahtır.

Yolsuzluk karşıtı kampanyalar bu hususu çok iyi açıklar. Devlet yönetiminin her kademesindeki suiistimalin kökünü kazımak bahanesiyle gerçekleştirilen bu kampanyaların sonucu, herkesin bildiği şeyin kamuoyunun gözlerinin önüne serilmesidir: Tavandan tabana, despotizmin kurumları yozlaşmış uygulamalarla kevgire dönmüştür. Zorluktan yılmadan doğru bildiğini yapan müfettişlerin görevlendirildiği, kaplanları kılıçtan geçirmeyi ve sinekleri ezmeyi⁴⁹ amaçlayan bu kampanyalar, yetkililerin daha çok “irdelenmesine” ve “soruşturulmasına” duyulan ihtiyacın demokratik diline aşına hale getirir halkı. Şeffaflıktan bahsetmek yeni normal olur. Ne var ki, Putin’in yolsuzlukla mücadele ettiği dönemde ya da 2017-2018 döneminde Vietnam’ı yerinden oynatan, üst düzey isimlerin bulaştığı yolsuzluk duruşmalarında olduğu gibi, devleti yolsuzluklardan temizlemek için resmî taahhüt verilmesi, ikti-

48 Bu çerçevede, Montesquieu’nun eserinin Çince çevirisine Yan Fu’nun Çin’deki “hukuk” anlayışı üzerine yazdığı ilginç önsöze bakınız. Montesquieu, 法意 [Kanunların Ruhu Üzerine], çev. Yan Fu, Pekin, 1981, s. 2; Jothie Rajah, *Authoritarian Rule of Law: Legislation, Discourse and Legitimacy in Singapore*, Cambridge University Press, New York, 2012; Karen Turner-Gottschang, James V. Feinerman ve R. Kent Guy (der.), *The Limits of the Rule of Law in China*, University of Washington Press, Seattle, WA, 2015; Xiaobo Lu, *Cadres and Corruption: The Organizational Involution of the Chinese Communist Party*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2000; Tom Ginsburg ve Tamir Moustafa (der.), *Rule by Law: The Politics of Courts in Authoritarian Regimes*, Cambridge University Press, New York, 2008 ve Kim Lane Scheppele, “Autocratic Legalism”, *University of Chicago Law Review*, 85, sayı 545, 2018, s. 545-583.

49 Kaplanlar ve sinekler: Güçlü siyasi liderler, üst düzey yöneticiler ve küçük bürokratlar – ç.n.

dar aygıtının her kademedede ne kadar çürümüş olduğuna, ülkenin ne kadar yönetilemez hale geldiğine dair bolca kanıt halka sunmak gibi ciddi bir riski de beraberinde getirir. Vatandaşları ve yargı makamlarını hesap verilebilirliğin ve şeffaflığın dilini akıcı bir biçimde konuşmaya teşvik etmek, bilhassa yetkililer yozlaşmış uygulamaları sebebiyle disiplin cezası aldığında ya da mahkemede yargılandığında, akıllarına farklı yönetim tarzlarına ihtiyaç duyulduğu fikrini düşürebilir. Bu sebeple despotlar, yolsuzluğa karşı sarf ettikleri çabayı, “disiplinde” ve “kanun marifetiyle yönetmede” ısrar ederek dengelemek gerektiğini çabucak öğrenirler. Başka bir deyişle, yolsuzlukla mücadelenin esas amacı, siyasi yapıyı sarmış yolsuzluk tümörlerini cerrahi müdahaleyle kesip atmak suretiyle iktidar sahiplerinin elini güçlendirmektir. Amaç ağız dalaşına girişmiş oligarkları susturmak, rakiplerden kurtulmak, hem devlet yetkililerini hem tebaayı yeni ve daha katı uygulamalarla sıkıştırmak suretiyle her iki grubun da iktidar sahipleri tarafından konulan kanunlara göstereceği sadakat ve saygıyı kamuoyunda sorgulanamaz hale getirmektir. Yolsuzluk karşısı inisiyatiflerin, içindeindeki bu derin çelişki ile ortaya çıkması çok şey anlatır. Despotik koşullar altında hukukun asla sadece hukuktan ibaret olmadığını açığa çıkarır. Hukukun üstünlüğü hayalete dönmüştür. Aynı anda hem gerçektir hem ele geçmesi zordur; oradadır ama orada değildir; mevcuttur ama yoktur. Hukuk, hukuka riayet edilmesi, hukukun istismar edilmesi ve hukukun kullanılmamasıdır.

Hukukun olması gerektiği gibi işletildiği boşluklar tabii ki mevcuttur. Rusya’da, örneğin, trafik ihlalleri, boşanma, vergi borçları gibi rutin konulardaki gündelik hukuki anlaşmazlıklar mahkemelerde, usul ve esasları düzenleyen yazılı kanunların rehberliğindeki avukatlar ve yargıçlar tarafından çözüme kavuşturulur.⁵⁰ Despotizmlerin hepsinde, hukukun ve “kanuni çerçeveye oturtmanın” önemi hakkında verilen resmî vaazlara bol bol rastlanır. Mahkemelerin bütçesinin arttırılması, hukuk

50 Kathryn Hendley, *Everyday Law in Russia*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2017.

fakültelerinin genişletilmesi, avukatlara ve yargıçlara verilen eğitimlerin iyileştirilmesi, işletmelere hukuk hizmetleri verilmesi gibi yöntemlerle, bilhassa yerelde hukukun elinin güçlendirilmesine dönük çabalar söz konusudur. Ne var ki işin gerçeği, halk adına hareket eden bir iktidar aygıtı tarafından çarpıtılıp deforme edilmiş bir yargının beslediği hukuksuzluğun her yerde olduğu, golf gibi sporlarda bile görülür.

Mao döneminde golf oynamanın yasaklanmış olduğu Çin'i ele alalım yine. "Yeşil afyon" diye adlandırılan golf, yabancı ülkelerden iş için gelip Çin'e yerleşmiş kimselerin oynadığı hafif, burjuva özentisi, "milyonerlerin sporu" diye kınanan bir eğlenceydi. Deng Şiaoping reformları sırasında, devletin golf sporuna tutumu tam tersine döndü. Çin vatandaşlarının pek çoğu golf sahalarını televizyon ekranları dışında göremese de ülkenin zengin tebaasının keyif sürmesi için hazırlanan büyük golf sahaları zaman içinde kullanıma açıldı. Ne var ki 2004 yılında, zorunlu istimlak ve su kaynaklarının golf sahalarını sulamaya ayrılması planlarına karşı yerel halktan dalga dalga yükselen protestoların ardından Pekin'deki merkezî hükümet harekete geçti ve golf sahası inşa edilmesini yasakladı. Bu yasak, hukuksuzluğa vurulmuş bir darbe olarak resmî ağızlar tarafından davul zurnayla ilan edildi. Buna karşılık, izleyen beş yıl boyunca, işler tam ters istikamette ilerlemeye başladı: Çin'in bir numaralı golf ve tatil merkezi, bölgenin en önemli turnuvalarının ev sahibi ve (gururla söylendiğine göre) dünyanın en büyük golf kulübü olan Şenzen'deki Mission Hills dahil olmak üzere yaklaşık dört yüz golf sahası inşa edildi.⁵¹ Hukuka daha saygılı siyasi yapılarda, bu gibi tesislerin yapımında, kamuoyunun protestosu ve mahkemelere taşınan davalar nedeniyle, daha fazla güçlük çıkardı. Fakat Çin'de, müteahhitlerle el ele vermiş yerel yönetimler, yapılanlara göz yuman yargıçlar ve polis hukukun üstünlüğüne meydan okuyarak, yerel çiftçilerin hakkını yedi ve arazilerini birkaç çuval pirinç karşılığında kamulaştırdı. Bu gibi uygulamalar, dağlar yüce ve imparator uzakta oldu-

51 Dan Washburn, *The Forbidden Game: Golf and the Chinese Dream*, Oneworld, Londra, 2014.

ğundan, yukarıdan gelen hukuki talimatların aşağıdakiler tarafından, münasip bir kâr karşılığında, etkisiz hale getirilebileceğini söyleyen kadim iktidar ilkesiyle uyumludur.

İyi kaleme alınmış kanunlar ile üzerlerine kanuni çerçeveye oturtulma söylemi boca edilmiş nesnel gerçeklikler arasındaki bu garip uyumsuzluğa nasıl anlam verebiliriz? Gözlemciler bu konuda ikiye bölünmüştür. Kimine göre bu mesafe, despotizmlerin, paranın konuştuğu ve keyfî iktidarın hüküm sürdüğü, kanunlarla kamufle edilmiş bir geleceğe uzanan onursuz bir yolda gitmeye kararlı olduğunu teyit eder; despotizm devasa bir yolsuzluk makinesine benzetilir. Diğerleri meseleye daha olumlu yaklaşır. İyimserlerin gözünde, meşruiyetin ve hukuksuzluğun garip bir biçimde harmanlanması, yarım kalmış bir siyasi meselenin işaretidir. Yeni despotizmler hukukun üstünlüğü ilkesinin pratikte hâkim olduğu bir dünyaya çıkan zorlu ve onurlu bir yolda ilerliyordur. Parça parça yok olup gittiği görülen hukuksuzluk, karşı kıyısında her ülkenin kendi tanımlayıcı özelliklerini ihtiva eden ve daha olgun bir hukukun üstünlüğü sisteminin bulunduğu çürük çarık bir asma köprüye benzer.

Gelinen noktada en kuvvetli ihtimal üçüncü bir patikanın bulunmasıdır: kanuni çerçeveye oturtma ile hukuksuzluğun garip bir karışımından oluşan ve dayanıklılığını ispatlamış bir yapının kurulması. İktidar sahibinin pek çok alanda keyfî biçimde gücünü kullanması, süslü sözlerle paketlenerek sunulur. Aynı zamanda, “yolsuzluğu” azaltmanın, devletin iktidarını yargı ve yasama organları üzerinden ve halkın hukuk sisteminin çeşitli parçalarına katılımı sayesinde dizginlemenin ne yüce faziletler olduğunu gerçek hayatta yaşananlar gösterir. Hukukun üstünlüğü ilkesi ile şekillenmiş, iktidarın paylaşılmasını esas alan, nezaretçi demokrasiye tartışmasız bir alternatif vazifesi gören bu hayalî hukukun üstünlüğünün (artık adını koyalım), bir peri masalı ya da sadece bir kurgu olduğu düşünülebilir. Daha yakından incelendiğinde bunun farklı ve daha karmaşık bir şey olduğu, özellikle iktidara aç despotların kamuoyunun gözü önünde kendi hukuk kuralları tarafından

şekillendirilmiş hukuki mantık yürütme ve tartışmalarına gömüldükleri o anlarda, görülür.

Bo Şilai'nin 2013 yılı Ekim ayında göstermelik bir mahkeme-de yargılanıp suçlu bulunmasının şaşırtıcı bir şekilde şova dönüştürülmesi, hayali hukukun üstünlüğü ilkesinin drama yüklü canlı bir örneğiydi. Bu dava, meşruiyet ile hukuksuzluk arasına çekilmiş çizgiyi silikleştirdi ve yeni despotizmlerin neden hukuka saygı ile kaba kuvvete dayanan iktidar arasındaki geniş uçurumla ayırt edilen “ikili devletler” olmadığını gösterdi.⁵² Beş gün süren mahkeme aslında gölge oyununun nezh bir örneğiydi; oyuncularının, tiyatronun gerçeklerinin gayet farkında olduğu ve kendilerine verilen tekstleri kusursuz bir biçimde icra ettiği bir büyük sahneyi andırıyordu. Çinli yöneticilerin bu davadaki amacı, Çin'deki yorumuyla hukukun üstünlüğü ilkesinin yolsuzlukların peşinde amansız bir takip yürütülmesini sağladığını, böylece Çin'in hukuka uygun bir biçimde yönetilen bir ulus olma yolunda engelle karşılaşmadan, sebatla ve tereddütsüz ilerlediğini çürütülemez kanıtlarla göstermekti.

1980-1981 yıllarında Dörtlü Çete'nin⁵³ yargılanmasından bu yana ilk defa üst düzey bir yetkilinin davası bu düzeyde halka açık yürütülüyordu.⁵⁴ Bo, devletin parasını zimmetine geçirmek ve Çinli iş adamlarından milyonlarca dolar rüşvet almakla suçlanıyordu; rüşvet olarak aldığı iddia edilen mallar arasında

52 İlk defa Ernst Fraenkel's *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship* (Oxford University Press, Oxford, 2017 [1941]) kitabında aktarılan meşhur “ikili devlet” tezi, kendi koyduğu kanunlara genellikle riayet eden bir “norm devleti” ile tam da bu kuralları ihlal eden bir “önlem devleti” arasındaki “işbölümü” üzerine kurulmuş bir siyasi yapıyı tanımlar [Türkçesi: *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. baskı, 2020].

53 Dörtlü Çete: Mao Zedong'un karısı Jiang Qing, Wang Hongwen, Zhang Chunqiao ve Yao Wenyuan. Çin Kültür Devrimi (1966-1976) sırasında basın yayın organlarını ve propaganda araçlarını elinde tutan, Başkan Mao'nun ölümü ve iktidarın el değiştirmesinin ardından “karşı devrimci olmakla” suçlanıp hapis cezasına çarptırılan Çin Komünist Partisi önderleri – ç.n.

54 Farklı yorumlar için bkz. Rebecca Liao, “Why Bo Xilai's Trial Is a Victory for the Rule of Law in China”, *The Atlantic*, 7 Ağustos 2013 ve Donald Clarke, “The Bo Xilai Trial and China's 'Rule of Law': Same Old, Same Old”, *The Atlantic*, 21 Ağustos 2013.

Güney Fransa'daki lüks bir villa da vardı. Çongçing bölgesinin eski Parti şefi olan Bo'nun, karısı Gu Kailai'nin Britanyalı bir iş adamını zehirleyerek öldürmesini örtbas etmek için, bölgesindeki polis şefini azletmek suretiyle gücünü kötüye kullandığı söyleniyordu. Olayın ayrıntıları –ki bunların içinde Bo'nun işkence görmüş olduğunu iddia etmesi ve on yedi ay süren mahkeme öncesi sorguları sırasında Bo'nun yirmi yedi defa bayılmış olduğuna dair çıkan söylentiler de vardı– milyonlarca Çinli için çok sürükleyici bir hikâyeye dönüştü. Bazı detaylar bilhassa garipti, örneğin dava görülürken devlet tarafından göz altında tutulan bir devlet yetkilisinin aynı evi paylaştığı metresinin, Bo'nun kaçışını ayarlamaya çalıştığına yönelik haberler çıktı. Mahkeme, (eksik olduğu şüphe götürmeyen) duruşma tutanaklarının Çin medyasına sızdırılmasına izin vererek halkın iştahını kabarttı.⁵⁵ Mahkeme salonunda yapılan bazı video çekimleri canlı yayınlandı ve her kademedeki resmî yayın kuruluşunda duruşmanın fotoğrafları bol bol kullanıldı.

Her duruşmaya çıkarıldığında kısa boylu ve kütük gibi görünsün diye dört bir yanı uzun boylu ve zayıf polisler tarafından çevrilen Bo, bu durumun üstesinden geldi. Koyu siyah boyanmış saçları, siyah pantolonu, açık yakalı beyaz gömleği ile mahkemeye çıktı ve kendisini daha önce hiç görülmemiş bir biçimde beş güne yayılan, tiyatro oyunu gibi bir duruşmanın merkezinde buldu. Jürinin olmadığı, yazılı tanıklıklara dayanan, sanıkların şahitlerin ifadelerinin ardından kendi açıklamalarını yapmalarına izin verilmeyen bir hukuk sisteminde, kendisine yöneltilen her suçlamayı reddetti ve savcılık makamının iddialarına madde madde karşı çıkmak için her fırsatı kullandı. İktidar tek elde toplandığında yüksek mevkilerin hep tehlikeli olduğunu söyleyen eski Çin atasözünü çok iyi bildiğinden, önceden kayda alınmış ifadesi mahkemede sunulan kendi karısı da dahil olmak üzere, savcılık makamının tanıklarını çapraz sorguya almakta ısrar etti. Bo, karısının “deli” olduğunu ve akli dengesi yerinde olsun olmasın, suçunu baskı altın-

55 Mahkemenin resmî mikroblog hesabından duruşmalar canlı yayınlanıyordu – ç.n.

da itiraf etmiş olduğunu öne sürdü. Karısı tarafından iddia edilen ve Bo'nun devletin parasını zimmetine geçirmeyi telefonda kendisiyle açık açık konuşmuş olduğu iddiasını şiddetle reddetti. Böyle bir şeye, “yolsuzluk yapanların en amatörünün” bile yeltenmeyeceğinde ısrar etti. Bo bunları söylerken muhtemelen haklıydı ancak açığa çıkan bu gerçeğin ödülü beklediği gibi olmadı: Rüşvet, zimmet ve yetkilerini kötüye kullanmaktan suçlu bulunup ömür boyu hapse mahkûm edilen Bo, Komünist Parti'nin sadık bir üyesi olan babasının bir zamanlar yattığı hapishaneye gönderildi apar topar. Yüksek mahkeme, kendi internet sitesine de koyduğu gerekçeli kararda, “ilk derece mahkemesinin kararına dayanak teşkil eden gerçekler açıktır,” diyordu. “Kanıtlar güvenilir, yeterlidir ve verilen ceza işlenen suçla orantılıdır.” Karar açıklandığında mahkeme salonunda bulunan pişkin hukukçu akademisyenler birbirlerine *dura lex sed lex* (kanunun kestiği parmak acımaz) diye fısıldamış olabilir ancak son sözü söyleyen aslında Bo'nun baş düşmanı, Çin Devlet Başkanı ve Komünist Parti Genel Sekreteri, Şi Cinping'di. Bo'nun, komutası altındaki güvenlik teşkilatının yardımıyla kendisini korumayı tasarladığına, liderliğin el değiştirmesine müdahale edeceğine ve Parti'yi parçalayacağına inanmış olan Şi onu bağışlamadı. Bütün bu davadan çıkartılacak ders, Şi'ye göre, Çin halkının onurunu ve yetkisini ayaklar altına almayan, hukukla yönetilen sosyalist bir ülke olduğu için, “Partinin ve halkın, bıçağın sapını [*dāo bà zi*] sıkı sıkı tutabileceği şekilde” mahkemelerin ve polis teşkilatının yeniden düzenlenmesi gerektiği idi.⁵⁶

56 Xi'nin konuşmasına asıl bağlantıdan erişim artık mümkün olmamakla birlikte şu adresten erişilebilir: “习近平重提 ‘刀把子’ 论有什么深意?” [“Xi neden ‘bıçak sapı’ meselesini tekrar gündeme getirdi?”], *People.cn*, 27 Mart 2015, <https://web.archive.org/web/20150327194201/http://politics.people.com.cn/n/2015/0120/c1001-26419531.html>.

Neden Despotizm?

Despotizmi yeniden düşünmek

Bir Rus iş adamının parayla tutulmuş kimliği belirsiz caniler tarafından acımasızca katledilmesi ve güçlü bir Çinli poligarkın iyi prova edilmiş göstermelik bir mahkemede ömür boyu hapse mahkûm edilmesi, sakıncalı tebaalarının hayatını altüst etmeye, mahvetmeye kadir olan yeni despotizmlerin bu güçlerini gizlemeye nasıl çalıştıklarını bizi rahatsız ederek hatırlatır. Bu şeytanlık, söz konusu despotizmlerin arka bahçesini kurcalayıp deşmek için verilen akademik çabaların endişe verici olduğunu da açıkça ortaya koyar. Bu çabalar risklidir, tehlike doğurabilir. Despotik iktidar mekanizmalarının maskesini düşürmek hiç de kolay değildir. Onlardan bahsetmek, onlar hakkında yazmak dahi ihanete eşdeğerdir. Haber kaynaklarına erişimin engellenmesi, sırtını duvara verip sokağa tuttuğu aynadan bir şeyler görmeye çalışmak hep bir hayal kırıklığı yaratır. Sahaya inmek, kıl payı atlatılacak tehlikelerle karşı karşıya bırakabilir insanı; Simon Wiesenthal'in bir zamanlar söylediği gibi, keyfi iktidarı kurcalamak çoğu zaman hastalıkların tedavisini bataklıkta bulmaya çalışmaya benzer. Son derece geniş bir yelpazede faaliyet gösteren pek çok uyumsuz dinamik mev-

cuttur ve bunların hepsi farklı terminolojilerin biçimlendirdiği farklı bağlamlarda oluşmuştur; bunları bir araya getirip karşılaştıran ve bu karşılaştırmadan yararlanarak anlamlı bir hikâye yaratmaya çalışan düşünsel çabanın ne kadar zorlu olduğu da göz önüne alınmalıdır. Özel bir alana hitap eden ancak önemi genele teşmil edilmek istenen konuları seçmenin güç olması, karşılaştırmadaki zorluğu katbekat arttırır. Bu seçimde keyfi davranmak kaçınılmazdır çünkü bunlar asla mevcut bir gerçeklikle birebir örtüşen olaylar değildir. Karakterlerin, olayların, kurumların ne kadar önem taşıyacağını belirlemek, anlatıyı yorumlamamıza ve olan bitene kabul edilebilir bir anlam yüklememize yardımcı olacak bir çerçeveyi seçmeyi gerektirir. Ne var ki bu seçimi mümkün kılan da despotizmi açıklıkla ve ikna edici bir biçimde anlatacak kavramları bir araya getirip kullanmaktır. İşte bu kitaba mahsus zorluk da böylece ortaya çıkar: modası geçmiş ve büyük ölçüde unutulmuş despotizm fikrini canlandırmaya, bu fikri yeniden düşünmeye ikna edecek bir gerekçe oluşturmak suretiyle despotoloji (böyle adlandırabiliriz) alanını zenginleştirmek.

Şimdi bir durup nefeslenmek lazım; çünkü canlandırılması ve yaratıcı bir tarzda yeniden ele alınması halinde, yaşadığımız dönemin önemini ve milyonlarca insanın siyasetten daha fazla zarar görmesini engellemek için ne yapılabileceğini daha iyi anlamamıza şüphesiz yardım edecek kıymetli ve eski bir kelimeyi bulmak için siyasi düşünce tarihinin derinliklerine dalmanın gerekli olduğunu görebileceğimiz bir andayız. “Despotizm” teriminin insanı nefes nefese bırakacak ölçüde karmaşık bir tarihi vardır. Kökleri Eski Yunan’a uzanan (ve muhtemelen Miken Uygarlığı dönemindeki alfabeyle *do-po-ta* kelimesinden gelen) *despotēs* kelimesinin orijinal anlamı, bir kocanın karısı, çocukları ve evindeki köleleri üzerinde kurduğu ve müşfik bir karakter taşıdığı kabul edilen iktidarıydı. Bizans İmparatorluğu döneminde varlığını sürdüren ve tahttaki imparatorun oğullarına ya da damatlarına bahşedilen bir saray unvanından öteye gitmeyen bu terim, modern Avrupa’nın ilk dönemlerinde hevesle yeni bir anlam yüklenerek canlandırıldı.

“Despotizm” terimi ilk başlarda Hristiyan Avrupa’yı Doğu-
lu güçlerden ayırt etmek için kullanılıyordu. Kötü muameleyi
işaret eden Oryantalist bir belirteç, Avrupalı imgeleminde kav-
gayı çağrıştıran bir kelime, İslâm dünyasının Hristiyanlar tara-
fından küçük düşürülmesinden miras kalan önemli bir terim-
di. 16. yüzyıldan itibaren, Osmanlı sultanlarının davranışları
hakkında Konstantiniye’deki Avrupalı elçiler tarafından gayri-
resmî anekdotlar ve resmî raporlarla aktarılan bilgiler, Osmanlı
İmparatorluğu’nun despotizmin baştan çıkaran karanlık güçle-
rinin vücut bulduğu kusursuz bir örnek olarak görülmesi ina-
nışını besledi.¹ Pek çok gözlemci için Osmanlı bireysel mülki-
yetin yok edilmesiyle, devletin matbaayı yasaklamasının sebep
olduğu büyük cehaletle, cinsel sapkınlıklarla ve canavar ruhlu
sultanların keyfî yönetimiyle eşanlamlıydı. Despotizm, merke-
zinde sultanın sarayının bulunduğu bütün bir siyasi düzen, ha-
yal bile edilemeyen lükslerin yaşandığı bir mekân demekti: İktidar
sahibi, gözden düşmeleri halinde boyunlarına dolanacak
bir organla boğulup öldürülme riski taşıyan kullarıyla iktidarını
sürdürürdü. Saray, garip bir kadronun hizmet ettiği sınırsız
iktidarın yeri: cüceler, dilsizler, akağalar, karaağalar, “gayri
tabii” itiyatlara daha eğilimli bir muktedirin şehvetini söndür-
mek için özenle seçilmiş, aslen Hristiyan esir kadınlar. Eski
dostumuz Montesquieu böyle düşünüyordu. İranlılar, Türkler,
Araplar, Tatarlar, Siyamlılar, Japonlar, Çinliler ve Hint alt kıta-
sındaki halklar hakkında eline geçen raporlar onu, söz konusu
halkların despotizmin gönüllü suç ortakları ve kurbanları ol-
duğuna inandırdı. Doğu Hindistan Kumpanyası’nın İngiliz ça-
lışanlarından, içinde “Hindistan’da Despotizmin Kökeni ve Do-
ğası Hakkında bir Tez” isimli bir bölümün yer aldığı ve geniş

1 Franco Venturi, “Oriental Despotism”, *Journal of the History of Ideas*, sayı 24, 1963, s. 133-142; R. Koebner, “Despot and Despotism: Vicissitudes of a Political Term”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, sayı 14, 1951, s. 293-296; Patricia Springborg, “The Contractual State: Reflections on Orientalism and Despotism”, *History of Political Thought*, 8, sayı 3, Kış 1987, s. 395-433; Alain Grosrichard, *Structure du sérail: La fiction du despotisme asiatique dans l’Occident classique*, Seuil, Paris, 1979 [Türkçesi: *Sultan’ın Sarayı: Avrupalıların Doğu Fantezileri*, çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı, İstanbul, 1. baskı, 2004].

bir okuyucu kitlesine ulaşan *The History of Hindostan* (*Hindistan'ın Tarihi*, 1772) kitabının yazarı Albay Alexander Dow da Montesquieu ile aynı görüşü paylaşan çok sayıda gözlemciden biriydi. Dow, “Muhammed’in getirdiği inancın despotizme garip bir şekilde uygun düştüğüne ... Doğu’da o yönetim biçiminin sonsuza dek değişmeden kalmasını sağlayan en büyük sebeplerden biri olduğuna” emindi. Albaya göre korku, sık banyo yapmanın verdiği uyku hali ve cehennem sıcakları da diğer sebepler arasındaydı: “Hindistan’ın sıcak ikliminin sebep olduğu bitkinlik, oranın yerlisini miskinliğe, rahatlığa” ve “özgürlüğü için vereceği mücadeleyi zahmet gibi görmeye” meyilli yapıyor. Şarap içmenin yasak olması, tebaanın uyuşukluğunu artırıyordu: “Hissizleşmenin getirdiği kayıtsızlıktan insanı kurtaran ve tabii haklarına sahip çıkmaya iten, duyguların özgürce ifade edilmesi idi ancak [şarap içmenin yasak olması] bunu engelliyordu.” Dow’a göre despotizm, kurbanlarını “soğuk, ürkek, dikkatli, içine kapanık ve ilgili [önyargılı] yapıyor; insanı bir ölçüde dürüst ve samimi yapan o sıcak tutkulara, daha yüce düşünceler beslemenin keyfine yabancılaştırıyordu.”²

Çekingen Hinduları Müslüman despotizmine kurban gitmiş gösteren Oryantalist bakış açısı büyük bir kesimde alıcı buldu. Fakat sonra bir sürpriz yaşandı: “Despotizm” kelimesinin anlamı ve siyasi işlevi dikkat çekecek ölçüde değişti. 18. yüzyılda, (Hint alt kıtasının tarihi, coğrafyası, dinleri ve yasaları hakkında yazan bilim insanı, çevirmen ve yazar Abraham-Hyacinthe Anquetil-Duperron’un o sık alıntılanan ifadesiyle) “despotizmin hayaleti” Avrupa’da ve ötesinde dolaşmaya başladı. Atlantik bölgesindeki ayrıcalıklı okuryazar sınıflar, bilhassa Fransa’dakiler, muhtelif sebeplerle despotizmi kamusal alanda hareketle tartışmaya başladılar.

Bu tartışmaların çok farklı konulardan beslenen bir sebebi, Montesquieu’nun *Kanunların Ruhu Üzerine*’de savunduğu despotizmin Asya’daki büyük devletlerin “içselleştirdiği” bir özellik olduğu iddiasını, meseleye şüpheli yaklaşan daha bilgili ya-

2 Alexander Dow, *The History of Hindostan*, 3. Cilt, John Murray, Londra, 1772, s. vii-xxxvii.

zarların doğrudan çürütmeye çalışmasıydı. Montesquieu'nun çalışması hiç şüphesiz, 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Asyalı toplumlar üzerinde düşünen pek çok Avrupalıyı etkiledi. Akademisyenler, tacirler, seyyahlar, imparatorluk kuranlar Oryantall despotizm tezini bir bütün olarak benimsedi. Fakat ne zaman ki Avrupalılar Avrupa'nın ötesindeki dünyadan yığılla taze haberler almaya başladı, işte o zaman mevcut ortodoksiye meydan okuyan fikirler ortaya atılmaya başladı. Ortodoksiyi zorlayan bu fikirler, her zaman bu amaçla yola çıkılmış olmasa da, despotizm üzerine düşünenlerin yumuşamasına, daha farklı düşünmesine ve ufkunu genişletmesine sebep oldu. Hangi tip yönetimlerin despotizm kategorisinde değerlendirilebileceği daha az tahmin edilebilir, tartışmaya daha açık ve siyasi açıdan daha oynak hale geldi.

Bunun olmasının bir sebebi, bazı yazarların Doğu'nun standart resmediliş biçimine şüpheyle yaklaşmasıydı. Dikkatlerini Asya'ya yoğunlaştırmış ve ortodoksiye muhalefet etmiş olanlar tarafından kaleme alınmış başyapıtlar arasında en etkili olanlardan biri, Anquetil-Duperron'un *Législation orientale* (Doğu Kanunları, 1778) isimli incelemesiydi.³ Bu eserde, Montesquieu ve diğerleri Doğu'nun yönetimlerini ve toplumlarını hatalı tarif etmekle suçlanıyordu. "Aslında hiçbir yerde var olmayan bir despotizm sistemi" formüle etmişti onlar. Anquetil-Duperron, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Moğol İmparatorluğu'nda görülen siyasi düzenlerin, hizmetkârlığını dalkavuk yetkililerin yaptığı, gücünü kötüye kullanan despotlarca tatbik edilen keyfi ve kontrolsüz iktidarlar olmadığında ısrarcıydı. Asya'da köleler vardı fakat oradaki herkes köleleştirilmiş değildi. Gerçekte, söz konusu siyasi yapılardaki muktedirler ile tebaası arasında geleneklerden, yazılı olan/olmayan kanunlardan kaynaklanan bir karşılıklı bağımlılık vardı. İktidar sahiplerinin yapabileceklerini sınırlandıran ve dengeleyen toplumdaki saygın kişilerdi, dinî liderlerdi, adalet arayışlarını saraya yazdıkları arzuhallere dökenlerdi, devlet meselelerinin saraydaki divanda gö-

3 İzleyen alıntılar şuradan: Abraham-Hyacinthe Anquetil-Duperron, *Législation orientale*, Amsterdam, 1778, s. 1-13.

rüşölmesiydi, hükümet işlerinin ayrıntılı biçimde yer aldığı ve toplumun büyük kesiminin erişebildiği resmî kayıtlardı. Moğol İmparatoru Ekber Şah'ın döneminde olduğu gibi, farklı dinlere mensup kesimlerin birlikte yaşamasını sağlayan gelenekler ve kanunlar, toprak mülkiyeti ve ticaret hakları, iktidarı benzer bir şekilde dengelerdi; Anquetil-Duperron, özel mülkiyetin Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa'dakinden daha iyi korunmuş olduğunda bile ısrar etmişti.

Législation orientale, Doğu despotizminden bahsedilmesinin, Avrupa emperyalizminin tacirler ve misyonerler aracılığıyla yayılması ile nasıl bağlantılı olduğuna ustaca dikkat çekti. Anquetil-Duperron, Doğu despotizmine dayanak gösterilen “asılsız iddiaları” sorguladı ve Doğulu siyasi yapıları gerçeğe daha yakın bir şekilde resmetti. Despotizm söylemi, söz konusu siyasi yapıları keyfi iktidarın hâkim olduğu istikrarsız sistemler olarak göstermek suretiyle, Avrupa'nın sömürgeciliğinin, despotizmin sebep olduğu korku, şiddet ve eşitsizliğin ıstırabını çekmiş halklara toplumsal istikrar, iyi ve kanunlara dayalı bir yönetim getirmiş cömert bir hediye olduğunu öne sürüyordu. Anquetil-Duperron böylece rakiplerini, “despotizm” kelimesini Avrupalıların Asya'da uyguladığı baskıyı mazur göstermenin bir aracı olarak kullanmakla suçladı. Avrupalıların Doğu'da özel mülkiyet olmadığına inancı, örneğin, yerlilerin topraklarının sömürgeciler tarafından müsadere edilmesini meşrulaştırma vazifesi gördü. Anquetil-Duperron, emperyal yayılmacı politikaların, sömürgeleştirilen halkları despotizmin kurbanları gibi tasvir edip, olduklarından daha kötü göstermek suretiyle, Doğu halklarını onursuzluk ve sefaletle boğacağını tahmin etti.

Bu bilim insanı seyyah haklıydı ve kendisinden sonra gelen seçkin akademisyenler bu meseleyi işlemeye devam etti.⁴ Fa-

4 Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq* (Princeton University Press, Princeton, NJ, 1978) isimli kitabında, İslâm dünyasındaki modern despotizmin genellikle, Avrupalı sömürgecilerin yerel sivil toplum kuruluşlarını, gelenekleri, yasaları yıkıp yerine göstermelik kralları, şahları ve tek parti yöneticilerini geçirmek ve desteklemek için verdiği ortak çabanın zehirli bir meyvesi olduğunu göstermiştir. Mikhail Rostovtzeff, klasik eseri *Caravan Cities*'de (Clarendon Press, Oxford, 1932), Avrupalı güçlerin iş-

kat kaderin garip bir cilvesidir ki Anquetil-Duperron'un tezleri, hem de onun maksadına kesinlikle uymayan biçimlerde, Doğulu despotizmlerin Avrupa'ya taşınmaya değer cazip özellikler taşıdığını iddia eden yazarlar ve devlet yetkilileri tarafından benimsendi ya da genişletildi. Prusyalı II. Friedrich gibi 18. yüzyılın sert monarkları tarafından desteklenen reformları örnek veren bu isimler, despotizmin müşfik olabileceğinden emindi. Böyle bir mantık yürüten ilk düşünürlerden biri, işkence ve ölüm cezasının meşhur muhalifi Milano doğumlu yazar Cesare Beccaria'ydı. Beccaria, *Suçlar ve Cezalar Hakkında* (1764) kitabında, "çoğunluğun despotizminin yalnızca tek bir kişinin despotizmi tarafından düzeltebileceği, bir despotun acımasızlığının onun gücüyle değil, başa çıkmak zorunda olduğu engellerle doğru orantılı olduğu" yeni bir müşfik monarşi türünün kurulabileceğini savunuyordu.⁵ Rus Çariçe II. Katerina, Beccaria'nın iktidarın bölünmemesi talebini dikkatle okumuştı ve etrafındakilere aktarıyordu; öyle bir dönemdi ki bu, Beccaria kitabı sayesinde Habsburg monarşisinin reformcu yöneticileri Maria Theresa ve II. Joseph'in yanında çalışmaya başlamıştı. Şüphesiz, despotik hükümeti savunan en etkili isimler Fransız Fizyokratlarıydı. Bu isimler, XV. Louis'nin uzun hükümdarlığının (1710-1774) sonlarına doğru, doğa kanunu kabul ettikleri uygulamalara, örneğin tahıl ticaretinin serbest bırakılmasına dayanan yeni bir mutlak monarşi türünü savundular. Hükümetin yapması gereken, onlara göre, hükümet ve toplum için doğal ve gerekli görülen bu kanunların serbestçe işlemesini sağ-

gali ve fetihleri başlamadan çok önce aynı bölgede tacirlerin malını ve haklarını korumaya hizmet eden ve yasalarla korunan sözleşmelerin uzun geçmişi-ni anlatır.

- 5 Cesare Beccaria, *An Essay on Crimes and Punishments*, F. Newberry, Londra, 1804, s. 111-112 [Türkçesi: *Suçlar ve Cezalar Hakkında*, çev. Sami Selçuk, Imge, Ankara, 8. baskı, 2019]. Despotik iktidarın bu isimle savunulması, genellikle, bugün hâlâ uluslararası barışa ilişkin vizyoner önerileriyle bilinen Fransız siyaset yazarı, Saint-Pierre Başrahibi Charles-Irénée Castel'e atfedilir. Castel, güçlü, yekpare bir monarşik devletin, tebaasını küçük tiranların sebep olduğu belalardan koruyabileceğine emindi, öyle ki "iktidar mantıkla birleştğinde, topluma en fazla faydayı sağlayamayacak kadar büyük ya da despotik olmayacaktır" ("Pour perfectionner le Gouvernement des Etats", *Ouvrages de politique*, cilt 3, Rotterdam, 1733, s. 197).

lamaktı. Doğa kanunlarına dayanan bu hükümete gururla *despotisme legale* (*meşruti despotizm*) ve “aydınlanmış despotizm” adını verdiler. Bu çerçevede, Milanolu aristokrat Giuseppe Gorani (1740-1789), II. Katerina ve Toskana Grandükü Leopold gibi yöneticileri örnek almak, gelişmeyi engelleyen vergilerden, kurallardan ve düzenlemelerden kurtulmayı fiilen taahhüt eden monarşiyi güçlendirmek suretiyle “doğal düzeni” tesis etmeye çalışacak bir “gerçek despotizmi” savunan ve büyük bir okur kitlesine ulaşan benzer bir çalışma yayımladı; böyle bir despotizm kurulduğu takdirde bunun sonucu, alım satımın ve daha genel anlamıyla ticaretin dizginlerinden kurtarılması ve kilise, mahkemeler, loncalar gibi aracı kurumların sınıfsal ayrıcalıklarının üzerine salınması olacaktı. François Quesnay’ın kaleme aldığı *Le despotisme de la Chine* (Çin Despotizmi, 1767) ise meseleyi çok daha keskin bir dille ifade ediyordu. Quesnay, “Çin imparatorluğunun hükümdarı egemenliği sadece kendi elinde toplamış olduğu, bilgelikle ve yürürlükten kaldırılamayacak şekilde hazırlanmış kanunları, yani Doğal Düzen’in kanunlarını” istikrarla uyguladığı için bir “meşruti despotizm” olan “Çin yönetiminin” etkileyici ve kesinlikle taklit etmeye değer olduğunda ısrarcıydı.⁶

Bu mantık yürütme tarzı, Doğu despotizminin eski Oryantalist bakış açısından hor görülmesiyle taban tabana zıttı. Öte yandan, bu tarzın şaşırtıcı olmasının daha az olumlu bir sebebi daha vardı: Avrupalı aydınların tek elde toplanmış bir egemen gücün ve onları himayelerine alan, onlara iş imkânları sunan bir despotizmin hayaline kapıldığı anlar olduğunun ispatıydı bu.⁷ Tarih, aydınların despotizm ile dans etmesine, des-

6 Giuseppe Gorani, *Il vero dispotismo*, Londra, 1770; François Quesnay, “Foreword”, *Le Despotisme de la Chine*, Paris, 1767, Lewis A. Maverick, *China, a Model for Europe*, Texas Anderson, San Antonio, TX, 1946, s. 141, 264. Fizyokratların düşünce tarzları ve fiili katkılarına ilişkin iyi bir kaynak için bkz. Georges Weulersse, *Le mouvement physiocratique en France*, Paris, 1910.

7 Bölünmemiş devlet iktidarının “her şeye gücü yeten bir pedagog” olarak hayal edilmesi fikrinden 18. yüzyıl aydınlarının büyülediği Carl Schmitt tarafından vurgulanır. Carl Schmitt, *Die Diktatur: Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, Duncker & Humblot, Berlin, 1978 [1928], s. 97-129.

potizmin küresel bir olgu ve küresel bir tehlike olduğunu anlayanların tepkilerini alenen ve şiddetle ortaya koyduğunu yine de gösterir. Söz konusu anlam kaymasının kökleri daha derindeydi: 17. yüzyılın ikinci yarısında, “keyfi ve despotik iktidar” ifadesi, ilk önce Güneş Kralı XIV. Louis’nin mutlakiyetçiliğine karşı çıkan fikirleri broşürlerle yayanlar tarafından kullanılmıştı.⁸ Ne var ki –kısmen Gorani, Quesnay ve sonu felakete varsa dahi iyi niyetini yitirmeyen Anquetil-Duperron sayesinde– 18. yüzyılda büyük siyasi sonuçları beraberinde getiren fırtına koptu. Fransızcadaki *despotisme* kelimesinden türeyen “despotizm” sözcüğü, 1727 yılında İngilizceye girdi. Vakit kaybetmeden devrim güçlerine katıldı. Bu anlam kaymasını körükleyen, birkaç gücün birleşimiydi: despotizmin avantajlarından konuşulmasının toplumun genelini telaşlandırması, Avusturya, Prusya ve Rusya’daki monarşilerin topraklarını genişletme hırslarına dair kanıtların çığ gibi büyümesi, XV. Louis’nin bir darbeyle soylu mahkemelerini lağvetmesi (1771) ve Lehistan-Litvanya Birliği’nin ilk taksimi (1772) gibi dramatik siyasi olayların meydana gelmesi. İktidardaki monarkların dürüst itiraflarının yardımıyla (II. Friedrich, “Hükümdarlar arasında canavarlar vardır ve hep olacaktır,” diye yazmıştı), siyasi radikaller Avrupa monarşilerinin –örneğin, sert vergi politikaları, dinî azınlıkların baskı altına alınması, kontrolsüz ve keyfi iktidarın kamuoyunu yanına çekmeye çalışması dikkate alındığında– dünyanın geri kalanındaki despotizmleri andırmaya başladığını söyler oldu.⁹ Aydınlanma döneminin sanat ve bi-

8 “Fransız mahkemesinin keyfi ve despotik gücünün üzücü etkilerine” yapılan saldırıda başı çeken, isimsiz yayımlanan bir dizi “hatıra” ya da denemelerdi: *Les soupirs de la France esclave, qui aspire après la liberté* [Özgürlüğün hasretiyle yanıp tutuşan bir Fransa’nın iç çekişleri], Amsterdam, 1689, Bölüm 3, 15 Eylül, s. 29. Çoğu zaman Fransız Kalvinist papaz Pierre Jurieu’ya atfedilen bu denemelerde, iktidarın bencilce ve dikkatsizce kullanılmasının eleştirilmesi –kraliyet sansürcülerinin denemeleri yasaklamasına ve yakmasına rağmen– büyük bir çalkantıya yol açtı.

9 Prusyalı Friedrich [II. Friedrich], *Refutation of Machiavelli’s Prince: or, Anti-Machiavel*, ed. Paul Sonnino, Atina, Ohio University Press, 1981, s. 32-33: “Krallar nasıl ki istedikleri zaman iyilik yapabilirse istedikleri zaman kötülük de yapabilirler. ... Her ülkede dürüst insanlar ve dürüst olmayan insanlar vardır, nasıl ki her ailede eli yüzü düzgün insanların yanı sıra tek gözlüler, kam-

lim alanında referans kabul edilen büyük eseri *Ansiklopedi*'nin meşhur editörlerinden Denis Diderot, bu saldırıda başı çekenler arasındaydı. "Bir despot," diyordu Diderot, "insanların en iyisi olsa dahi, kendi paşa gönlüne göre yönettiği için suç işlemektedir." Devamında şöyle yazıyordu: "Adil, sebatkâr ve aydın vasıflarını taşıyan ilk despot büyük bir tehlikedir; adil, sebatkâr ve aydın vasıflarını taşıyan ikinci bir despot daha büyük bir tehlike olacaktır; ancak üçüncüsü, yani tüm bu büyük vasıfları kendisinde barındırarak göreve gelmiş olanı bir ulusun tepesine inebilecek en acı verici kırbaçtır."¹⁰ Diderot'nun çağdaşı, gazeteci, meclis üyesi ve kütüphaneci Jean-Louis Carra, vatandaşlarını, doğup büyüdüğü Fransa'yı "ahlâkını, zenginliğini ve özgürlüğünü yıkıp kölesi yapmakla" tehdit ettiği için despotizme direnmeye çağırırdı. "Dürüstlük ve öfkeden" etkilenen bu direniş Fransız halkını yüzyıllar boyu ezmiş despotizmi nihayet sona erdirecekti. "Ne büyük zafer!" dedi Carra.¹¹ Çabalarının karşılığı kana susamış Fransız Jakoben devrimciler tarafından 1793 Ekim ayında giyotine gönderilmek oldu; ne var ki Carra'nın duyguları Manş Denizi'nin öbür yakasında yankılandı ve Fransız Devrimi ilkeleri adına Britanya monarşisine saldırmasıyla büyük bir çalkantıya sebep olan İngiliz yazar ve Anglikan Kilisesi papazı Vicesimus Knox'u harekete geçirdi. "İnsan olmanın erdeminin ve mutluluğunun büyük düşmanı DESPOTİZM'dir," diye, vurgusunu sakınmadan, kükredi Knox: "Yeryüzünün dört bir tarafına bakın ve yaradılışın şanı, Tanrı'nın vekili kabul edilen [ama] ılıman iklimlerin bitkisi kavurucu güneşin altında nasıl yanarsa despotizmin etkisiyle öy-

burlar, körler ve sakatlar da varsa. ... Prenslerin arasında canavarlar, yaradılışlarından gelen vasıflarının hakkını veremeyenler vardır ve her zaman olmaktadır."

10 Denis Diderot, *Mémoires pour Catherine II*, ed. Paul Vernière, Classiques Garnier, Paris, 1966, s. 117-118. Takip eden yorum Başrahip Raynal'ın [Guillaume Thomas François Raynal] çok satan sömürgecilik karşıtı kitapçığında yer almaktadır. Başrahip Raynal, *A Philosophical and Political History of the Settlements and Trade of the Europeans in the West and East Indies*, cilt 8, Londra, 1783, s. 32.

11 Jean-Louis Carra, *L'orateur des Etats-Généraux, pour 1789*, Garnéry & Volland, Paris, 1789, s. 12.

le solan insanı görün.” Sözlerine şöyle devam etti: “Despotizm hiç şüphesiz Asya’ya özgü bir bitkidir; fakat uzun zaman Asya’da yaşamış olanlar tarafından [Avrupa’ya] getirilir ve yorulmak bilmez bir ihtimam gösterilerek serada büyütülürse buranın bitki örtüsü haline geldiği, çiçek açtığı ve bizim soğuk, elverişsiz iklimimizde dahi meyve verdiği görülmüştür.”¹² Despotizmin iklim koşullarından çok az etkilendiği ve bu yüzden her yere seyahat edip özgürlükleri tehdit edebileceği fikrini en çok yaygınlaştıran ise Thomas Paine’dir. Yayımlandığı dönemde olay yaratan (ve fırtınalar koparan ilk bölümü 1791 Mart ayında Londra’da yayımlanan) eseri *İnsan Hakları*’nda, dünyanın dört bir tarafındaki despotik hükümetlerin keyfi iktidarını kızgınlıkla eleştiriyordu. “Küstahlıkla yönetmek despotizmdir,” diye yazmıştı Paine, “fakat buna hakir görme eklendiğinde işler daha da kötüleşir; bunun bedeli de köleliğin yaygınlaşmasıdır.” Amerikan kolonilerinin Britanya İmparatorluğu kuvvetleri ve onların Alman müttefiklerine karşı verdiği askerî mücadeleye fiilen katkı sağladığı dönemdeki bir anısından da bahsetmişti: “Bu hükümet türü ... savaşın sonlarına doğru Amerikalılar tarafından esir alınmış Brunswick askerlerinden¹³ birinin bana söylediklerini hatırlatıyor: ‘Ah!’ demişti asker, ‘Amerika güzel ve özgür bir ülke, insanların uğruna savaştığı kadar var; kendi ülkemi bildiğim için farkı anlıyorum; benim ülkemde, eğer prens saman yiyin derse saman yeriz.’ İster İngiltere ister başka bir yer olsun, özgürlükleri Alman yönetim ilkeleri ve Brunswick Prensleri tarafından korunacak ülkenin Tanrı yardımcısı olsun!”¹⁴

12 Vicesimus Knox, *The Spirit of Despotism*, William Hone, Londra, 1795, s. 3, 27. Jakobenler Fransız Devrimi’nin ilk dönemlerinde iktidarı ele geçirdiğinde, Knox, kitabını piyasadan toplatıp 1821 yılında isimsiz bir baskısı çıkana kadar yayımlamayı reddetmek suretiyle (şanssız Jean-Louis Carra’nın aksine) paçayı kurtarabildi.

13 Britanya İmparatorluğu ile Brunswick-Wolfenbüttel Prenslığı arasında 1776 yılında yapılan anlaşma çerçevesinde, anılan Prenslik, Amerikan İç Savaşı’nda Büyük Britanya ordusuyla birlikte savaşması için yaklaşık 5 bin askerden oluşan bir birliğini imparatorluğa kiralamıştı – ç.n.

14 Thomas Paine, *Rights of Man, Being an Answer to Mr. Burke’s Attack on the French Revolution*, Londra, 1791, s. 132 [Türkçesi: *İnsan Hakları*, çev. Mehmet Os-

Meselelerin içkili salonlarda, kahvehanelerde, meydanlarda bu şekilde ve yüksek sesle anlatılması, henüz okuma yazma bilmesede dinleyerek öğrenmeye giden insanlar üzerinde güçlü bir etki yarattı. Geçmişinde derin bir önyargı bulunan bir terimin, nasıl olup da iktidarın paylaşılmasını esas alan ve demokratik temsile dayalı yönetimi destekleyen, siyaseten saldırgan –ve de ilerici– bir hal almış olduğunu gösterdi. “Despotizm” terimi, Alman akademisyenlerin tabiriyle bir temel kavrama (*Grundbegriff*) dönüştü; kelime büyük dikkat çekti; gazetelerde, kitaplarda, broşürlerde kullanıla kullanıla halkı galeyana getirip büyük bir tartışmanın içine çekti ve çok çarpıcıdır ki, Amerikan kolonilerinde, Haiti’de ve Fransa’da monarşilerin devrilmesine yardımcı olan siyasi ayaklanmaların fitilini ateşledi. 18. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, Atlantik bölgesinin tamamında despotizmi kötölemek, ne kadar kaypak ve kararsız bir yönetim şekli olduğundan bahsetmek, despotlar ister cazibeli, ister müşfik, isterse acımasız olsun, onların keyfi iktidarına direnenlerin cephaneliğindeki ölümcül silahlardan biri olmuştur. Kapris ve çılgınlığın pençesine düşmüş “sabıkalı” yöneticilere karşı toplumu savunmak için verilen siyasi mücadelenin merkezine, despotun “canavar” gibi tasvir edilmesi yerleşti.¹⁵ Despotizm terimindeki bu anlam kayması, daha sonraları, yaşı ilerleyen Thomas Jefferson ile John Adams’ın birbirlerine yazdığı mektuplara da geçmişti. Adams, Jefferson’a şu itirafıta bulundu: “Siyasi İnancımın temel Direği odur ki, Despotizm veya sınırsız Egemenlik veya mutlak İktidar bir halk Meclisi-

man Dostel, İletişim Yayınları, İstanbul, 1. baskı, 2017] ve bkz. John Keane, *Tom Paine: A Political Life*, Bloomsbury, Londra, 1995.

- 15 Michel Foucault, *Abnormal: Lectures at the Collège de France 1974-1975*, Verso, Londra, 2003, s. 94-95: “Despot, iradesini tüm toplumsal beden üzerinde ancak kalıcı bir şiddet haliyle kurabilir. ... Despot sürekli kanundan kaçan, toplumsal bağları olmayan bireydir. Despot yalnız adamdır. Despot, toplumsal bedenin var olmasını ve kendini devam ettirmesini sağlayan toplumsal paktı bütünüyle ihlal etmek suretiyle en büyük suçu, kusursuz suçu işleyendir. Despot ... şiddetini, kaprislerini ve mantıksızlığını kanun gibi, devletin varlık sebebi gibi gösteren bireydir. İlk canavar kraldır. Kral ... 19. yüzyılda psikiyatri ve adli psikiyatri kliniklerini dolduran sayısız küçük canavarın, birbirini izleyen tarihsel kaymalar ve dönüşümler yoluyla, tarihin akışı içinde türediği genel modeldir. ... İnsanlar arasından çıkan tüm canavarlar XVI. Louis soyundan gelmezdir.”

nin Çoğunluğunda, Aristokratlardan oluşan bir Danışma Meclisinde, bir Oligarşik Cuntada ve iktidarı kendi elinde toplamış bir İmparatorada Aynı Şekilde bulunabilir. [Bunlar] aynı ölçüde keyfi, acımasız, gaddar ve her açıdan şeytani [yönetimlerdir].” Jefferson ona hak verdi: “Aydınlık ve özgürlüğün yönünü değiştirmeden ilerlediği umudunu taşımadan ölmeyeceğim ... barbarlık ve despotluk Avrupa’nın biliminin ve özgürlüklerinin üzerine tekrar bir kara bulut gibi çökecek olsa da bu ülkenin varlık sebebi o aydınlığı ve özgürlüğü korumak ve muhafaza etmektir. Kısacası, 4 Temmuz 1776’da tutuşturulan alevler, despotizmin dermansız tulumlarının söndüremeyeceği kadar çok yerine yayılmıştır dünyanın. Bilakis, alevler o tulumbarları ve onları çalıştıran kim varsa onları yutacaktır.”¹⁶

İktidarın suiistimal edilmesi

18. yüzyılın sonlarında Amerika’da ve Fransa’da gerçekleşen devrimci ayaklanmaları takiben, despotizm fikri bir süre daha yaşamaya devam etti. Despotizmi kötüleyenler sadece Adams ve Jefferson değildi. Iskoç James Mill (ilk baskısı 1818’de yapılan üç ciltlik *The History of British India* [Britanya Hindistan’ının Tarihi] kitabında) despotizmin egzotik Asya’nın bir ürünü olmakla kalmadığını, kuruluş aşamalarındaki tüm uluslarda mevcut bir “yarı barbar” yönetim biçimi olduğunu ileri sürdü. Mill’e göre despotizm, bilgi ve disiplin ile dizginlenmemiş ihtirasın ve hayal gücünün ürünüydü. Despotizmin en uç örneği “Hindu yönetim tarzı” ve bu tarzın “onur kırıcı ve ölü-

16 John Adams’ın Thomas Jefferson’a (Quincy), 13 Kasım 1815 tarihinde ve Thomas Jefferson’ın John Adams’a (Monticello), 12 Eylül 1821 tarihinde yazdığı mektuplar, Founders Online, National Archives. Despotizm dilinin hafifmeşrepliği, Abigail Adams’ın kocasından bulunduğu meşhur ricada kendini belli ediyordu: “Hanımları hatırlayın, onlara atalarınızdan daha cömert ve daha iyi niyetli davranın,” çünkü bütün erkekler “fırsatını bulsaydı tiran olurdu” (31 Mart 1776). John Adams karısına verdiği cevapta, ki erkekler hâlâ öyle cevap vermektedir, aslında erkeklerin “efendiliğinin lafın gelişi olduğunu”, bu sebeple kadınları daha fazla güçlendirmenin “Etekli Despotizmi” getireceğini söyledi (14 Nisan 1776). Adams Family Papers, Massachusetts Historical Society, <https://www.masshist.org/digitaladams/archive/doc?id=L17760414ja>.

me yol açabilen boyun eğdirme sistemi idi". Oğlu, John Stuart Mill, "halkın kendiliğinden gelişemeyeceğini", özel mülkiyetin ve "iyi despotların" olmayışının Asya toplumlarının ayırt edici özelliği olduğunu, yönetim ve mülkiyet meselelerinde gelişme kaydetmeleri için sömürgeci güçlerin ve Doğu Hindistan Kumpanyası gibi "aracı" kurumların yardımına ihtiyaç duyulduğunu söyleyerek konuya biraz daha açıklık getirdi. "Despotizm," diye yazıyordu Mill, "sonunda gelişme yaşanması kaydıyla, barbarlarla uğraşmada meşru bir yönetim biçimidir." Ona göre, "gelişme ruhuyla dolu bir muktedir", despotizmin aşılmasının yolunu hazırlayıp kendi yerini temsilî hükümete bırakacak "capcanlı bir despotizme" ihtiyaç vardı.¹⁷

Despotizmi son kez böyle kucaklayanlar baba ve oğul Mill'di. Atlantik bölgesinin kalbinde bırakınız yapsınlar ve temsilî hükümet döneminin gelişinin yarattığı iyimserliğe fazlasıyla bağlı muhtelif sebeplerle, despotizm kavramı yavaş yavaş siyasi hayattan silindi. Dünyanın başına gelecekleri kimse tahmin edemedi: İki dünya savaşı, uçaklardan yağan bombalar, toplama kampları, kimyasal silahlar, totaliter yönetimler, atom bombası ve ardından içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yıllarında yükselen ve iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasiyi bütün dünyada tehdit eden yeni bir despotizm tipi. 19. yüzyıl akıp giderken sözlükler hâlâ, geçmişte olup bitmiş şeyleri kaydetmek sırtlarına vurulmuş angarya bir işmiş gibi, [despotizmin] bayaat tanımlarını piyasaya sürüyor, akademisyenlerin despotizme ilgisi saman alevi gibi dönem dönem parlıyor ama onlar da despotizmi ya ciddiye almıyor ya da ona sadece antika dükkânında rastladıkları bir eşyaya bakar gibi yaklaşıyorlardı. Örneğin 19. yüzyıl sonlarında basılmış bir sözlükte, despot, "başkası üzerinde mutlak güce sahip olan ya da bu gücü kullanan" bir

17 James Mill, *The History of British India*, 2. baskı, cilt 2, Routledge, Londra, 1820, s. 166-167; John Stuart Mill, "Considerations on Representative Government", *Collected Works of John Stuart Mill*, cilt 19, der. John M. Robson, University of Toronto Press, Toronto, 1977, s. 567; Mill, "On Liberty", *Collected Works of John Stuart Mill*, cilt 18, der. John M. Robson, University of Toronto Press, Toronto, 1977, s. 224 [Türkçesi: *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*, çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 1. baskı, 2017].

yönetici olarak, despotizm ise “başkaları üzerinde mutlak kontrole sahip olmak” diye tanımlanmıştı.¹⁸ Despotizme dair söylenen yeni bir şey yoktu. Liberal ve parlamenter yönetimin gerisinde kalmış, modası geçmiş bir iktidar biçimi hakkında kafa yormak, dükkânındaki malların habire tozunu almaktan yorgun düşen antikacılara benzemek demekti.

Akademik camiada despotizme dair algının kaydığının işareti, Emile Durkheim’ın Montesquieu’nun yazıları hakkındaki incelemesiydi. Söz konusu inceleme, Montesquieu’nun egemenliği ve devlet biçimlerini fetiş haline getirdiğini ileri sürdü ve onu insanları yanlış yönlendirmekle suçladı. Despotizm fikrinin bütünüyle gömülmesine yardımcı oldu Durkheim. Monarşinin ve despotizmin birer yan etki olarak ele alınması ve bunların her birine, kendilerine özgü dinamikleri hakiki bir sosyolojik yaklaşımla açıklanması gereken temel toplumsal düzenlerin siyasetteki semptomları olarak muamele edilmesi gerektiğini söyledi. Devlet biçimlerinin “ilk görüşteki” halini “en önemli” dinamik kabul etmenin kötü bir alışkanlık olduğunu ve bunun yanlış anlamaya yol açtığını belirtti Durkheim. “İktidar sahibi ... toplumun ‘en tepesinde’ yer aldığından ve çoğu zaman, gayet anlaşılır sebeplerle, siyasi sistemin ‘başı’ olarak adlandırıldığından, her şeyin ona bağımlı olduğu düşünülür.” İşin gerçeği, Durkheim’a göre, siyasi biçimlerin temel toplumsal dinamiklerin ifadesi olduğuydu. Monarşi toplumsal unsurların bir dışavurumudur: farklılaşma, çıkarların birbirini tamamlaması ve şeref mücadelesi. Despotizm farklıdır. “Toplumsal düzenin tamamen lağvedilmiş olduğu, işbölümünün bulunmadığı bir monarşi” türü “ya da, iktidar sahibi hariç, herkesin sadece kölelikte eşit olduğu bir demokrasidir” despotizm. Vücuttaki bütün enerjiyi emmiş olduğu için canlı kalan başın dışında, her organın ölü olduğu bir canavar gibidir.”¹⁹

18 *Complete Dictionary of the English Language*, gözden geçiren ve geliştiren Chauncey A. Goodrich ve Noah Porter, Londra, 1886, s. 363.

19 Bkz. Emile Durkheim, *Montesquieu: Quid secundatus politicae scientiae institutendae contulerit*, der. W. Watts Willer, Durkheim Press, Oxford, 1997 [1892], 29e, 31e, 39e-40e, 41e.

Konuya böyle yaklaşılmaması, 20. yüzyılın ilk yıllarında “despotizm” kelimesinin geçmişin siyasi diline ait bir zombi terime dönüşmesini sağladı. Çizginin dışına çıkıp da despotizm terimini kullanmaya devam eden siyaset bilimciler, hukukçular ve gazeteciler vardı ancak bütün iyi niyetlerine rağmen bilgece öğütleri kıymet verilmeden çöpe atıldı.²⁰ Zafer, “diktatörlük”, “korporatizm”, “otokrasi”, “total devlet” ve “totaliter yönetim” gibi terimlerin oldu.

“Despotizm” kelimesinin makûs talihi doğaldır ki zorlu bir soruyu beraberinde getirir: Bu kadar olaylı bir geçmişi olan ve unutulmuş bir döneme ait görünen bir kavramı, parlak ışıklarıyla kamuoyunun dikkatini çekmesinin üzerinden iki yüzyıldan uzun bir zaman geçmişken, hayata döndürmek için neden kendimizi yoralım? On yıllarca önce modası geçmiş bir terimi kullanmaya niçin devam edelim? Bu soruya verilecek özet cevaplar, despotizm meselesinin neden gayet canlı olduğunu açıklamaya bizi mecbur kılan sebepler aşağıdadır.

Bunlardan en belirginini, akrebin zehri nasıl son boğumunda saklıysa, “despotizmin” sebep olacağı o kuvvetli ahlâki çöküntünün son âna kadar fark edilememesidir. Halbuki bu kelime telaffuz edildiği anda insanın içinin ürpermesi gerekir. Bu kelimenin aslında yaptığı, keyfi iktidarın herkes için tehlikeli olduğunun altını çizmektir. Despotizm, modern dönemin başları-

20 Burada bahsetmeye değer az sayıdaki örnek için bkz. İngiltere Başyargıcı Lord Hewart'ın Westminster'daki parlamentoyu, kendi uhdesindeki kıymetli yasama erkini şişmiş bir devlet bürokrasisinin “idari hukuksuzluğuna” terk etmekle suçladığı *The New Despotism* kitabı (Londra, 1929); Raoul E. Desvernine'in “temelini Anayasadan alan ve ‘eski Amerika’da atlı arabaların izlediği” demokrasi yolunu” devlet iktidarının yüceltilmesine karşı Tocqueville'in argümanlarıyla savunduğu “Prophets of the New Deal” yazısı (Raoul E. Desvernine, *Democratic Despotism*, Dodd, Mead and Company, New York, 1936, s. 231-243); Charles E. Merriam'ın *The New Democracy and the New Despotism* (Maple Press, New York, 1939) kitabındaki antifaşist düşünceleri; Harold D. Lasswell'in “Democracy, Despotism and Style [1949]” yazısı, *On Political Sociology*, University of Chicago Press, Chicago, 1977, s. 251-256 (Lasswell şu kısa belgeselin danışmanlığını yapmıştı: *Despotism* [Encyclopaedia Britannica Films, 1946], <https://www.youtube.com/watch?v=2L3N0StxYSw>) ve Robert Nisbet'in merkezileşmiş “ordu, polis ve bürokrasi gücünün” “özgür topluma” yönelttiği tehditleri anlattığı makalesi “The New Despotism” (*Commentary*, Haziran 1975, s. 31-43).

nın büyük bölümünde (ve bu kitabın tamamında) kullanıldığı anlamına uygun olarak, sis düdüğü vazifesi gören bir kavramdır, bir erken uyarı dedektörüdür, halkın pervasızca yönetildiği iktidar biçimini eleştirenlerin cephaneliğine hangi silahların alınacağını kuralını koyan bir kategoridir. Felsefeciler bu kelimenin gerçekte bağdaşmayan bir düşünsel egzersizi çağrıştırdığını söyleyebilir: Hem halk tarafından iktidara hesap sorulamayan yönetim biçimlerinin taşıdığı risklere hem de iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasinin avantajlarına daha derinden vâkıf olmamıza yardım eder bu egzersiz. Farklı bir şekilde ifade edecek olursak, despotizm, ihtiyatlı düşünmemiz gerektiğini hatırlatan bir kavramdır: Keyfi iktidarın bizi nereye götürebileceğini anlamamıza imkân tanır, bizi kışkırtır, dürter ve iktidarın sınırlandırıldığı demokrasinin yok olduğunu hayal etmeye zorlar, keyfi iktidara halk tarafından nezaret edilmesine ve sınırlandırılmasına dönük pratikler siyaseten yenilgiye uğratılırsa nelerin kaybedileceğine dair bizi uyarır. Bu sayfalarda enine boyuna anlatmaya çalışmış olduğumuz üzere, yeni despotizm, belirli ellerde toplanmış servetleri koruyan, iletişim araçlarını manipüle eden, insanları hem özü çürümüş hem de insanlık onuruna, özgürlüğe, vatandaş eşitliğine dayalı iktidarın paylaşılmasının esas olduğu demokratik ideallere düşman iktidar sahiplerinin pısırik tebaası gibi davranmaya teşvik eden iktidar biçimlerinin şekillendirip anlamlandığı bir dünyadır.

Otoriterlik doğru kavram mı?

Ahlâken taşıdığı bu anlam göz önüne alındığında, “despotizm” terimi, kolaycı ve etik açıdan sorunlu “otoriterlik” kategorisinin karşısında yer alır. Otoriterlik kelimesinin son zamanlarda kazanmış olduğu popülerliğin, kelimenin bir kesinlik taşımamasından ve dolayısıyla çok geniş bir yelpazedeki akademisyenin, gazetecinin, siyasetçinin, bilirkişinin elinde çoğu zaman onların akademik ve siyasi duruşlarına, ilgi alanlarına uygun olarak şekillendirilebilir olmasından kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir. “Otoriterlik” terimi bir yığın iflah olmaz za-

yıflıktan mustarıptır. Her şeyden önce, tanım olarak yanıltıcıdır. Basitçe ifade etmek gerekirse, otoriterliğin dili hatalı bir biçimde yeni despotizmlerin, otoriter bir rejimin zıddı olduğu kabul edilen demokrasiden mahrum olduğunu varsayar. Otoriter rejimlerin demokrasilerin antitezi olduğu söylenir. Bu kitap boyunca görmüş olduğumuz üzere, gerçek bundan farklıdır. “Otoriterlik” terimi Suudi Arabistan, Çin ve Rusya gibi despotizmlerdeki o durmaksızın değişme vasfını, oralardaki despotların kendi tebaasını şekillendirip kontrol etmek için kullandıkları yerli üretim “demokratik” teknikleri kavramakta yetersiz kalır. Yeni despotizmler nezaretçi demokrasideki halka hesap verme standartlarını karşılamamanın kesinlikle çok uzağında kalır. Söz konusu despotizmlerdeki muktedirler “kontrollü demokrasinin” ya da “halkın demokrasisinin” pırıltılı örnekleri olduklarını –Rus ve Çinli yetkililerle aydınlar nasıl öyle olduklarını ileri sürüyorsa– iddia edebilirler. Ne var ki ustalıkla incelenmesi gereken ampirik gerçekler, yeni despotizmlerin demokrasinin zıddı olmaktan ibaret olmadığını gösterir. “Otoriterlik” belirteci, yeni despotizmlerin hayalet demokrasisi vasıflarını hafife alır ve vahim bir hataya yol açar: iktidar sahiplerinin devam eden ürkekliği; yönetimleri açısından kritik önemde gördükleri halkın fikrini almada yeni yöntemler bulma isteğini körükleyen iktidarı kaybetme korkuları; sürekli kendilerini inceleme ve kendilerini meşrulaştırma ile meşgul olmaları ve demokratik pratikler adını verdikleri uygulamaları yap-boz tahtasına çevirmeleri. Her ülkenin kendi içinde ortaya çıkardığı bu halka danışma biçimlerinin öneminin marjinal kaldığı düşünülmemelidir; bunlar, daha ziyade, kendilerine hayran oldukları için üstünlüklerinin sorgulanamaz olduğunu varsayan liderlerin yönettiği kibirli “otoriter” iktidar sistemlerinden ibaret olmayan yeni despotizmlerin önemli özellikleridir.

“Otoriterlik” terimini şüpheli sandalyesine oturtan daha anlaşılır bir sebep vardır ve bu sebebi anlamak için terimin taşıdığı siyasi etiğin içine gömülü bir yanlışlığa bakmak gerekir. Bu kelimeyi kullanan insanların çoğu, onun yakın zamanlarda icat edildiğinin, liberal ve Anglo-Amerikan yanlışlık taşıyan ve At-

lantik bölgesine özgü üretilmiş bir terim olduğunun farkında değildir.²¹ Bu terim, dünyayı “kötü” otoriter rejimler ve “iyi” demokrasiler olmak üzere ikiye ayırır. Bütün dünyanın Atlantik bölgesinden ibaret olduğunu zannetme hatasına düşer. Bu sayfalarda “otoriterlik” teriminin kullanılmasının reddedilmesinin, dünyanın geri kalan bölgelerinin Atlantik tarzı liberal demokrasideki standartlara göre ölçülüp değerlendirileceği varsayımına karşı ileri sürülen normatif itirazlarla bağlantılı bir sebebi de budur. Demokrasinin serbest ve adil seçimlere indirgenebileceğini, Birleşik Devletler, Britanya ve Fransa gibi seçimlerle yönetilen siyasi yapıların demokrasinin başı ve sonu olduğunu zannetmek kategorik bir hatadır. Bu hatalı düşünce, zayıf düşmüş bu demokrasilerin sıhhatini ve gücünü çılgınca abartır. Tayvan, Hindistan, Güney Afrika ve Endonezya gibi yerlerin Atlantik-tarzı liberal demokrasinin ve onun normlarının karbon kopyaları olduğunu –etnisiteyi merkeze alan bir yaklaşımla– varsayar. Üstelik, sadece liberal demokrasilere özgü olmayıp bütün dünyada görülen ve despotizm fikrinin doğrudan doğruya çözmeye çalıştığı keyfî iktidarı dizginleme sorununu özensizce hafife alır.²²

“Otoriterliğin” etik açıdan dar bir kalıba sıkıştığının belirtisi, siyaset bilimcilerinin ve diğerlerinin bu terimi güçlü bir yönetici grubun daha fazla sorgulamaya ihtiyaç duymadan kendisini otorite sahibi gördüğü, gerçek ya da potansiyel rakiplerine karşı kendi isteklerini dayatmaya mutlak hakkı olduğunu zannettiği bir rejim tipinden bahsederken kullanmasıdır. Kelimenin kökünde yer alan “otoritenin” kıymetli anlamını ve zengin siyasi önemini sansürlemesi, hatta doğrudan yok etmesi, bu terim hakkındaki şüpheleri arttırır. Bunu, “otoriterlik” denen türetilmiş kelimenin düşüncesizce çağrıştırdığının aksine aynı anlama gelmeyen otorite ve erk terimleri arasındaki hayati önem taşıyan farkı yanlışlıkla yıkarak yapar. Gezegeni-

21 Otoriterlik terimi hakkında koyduğum ayrıntılı teşhis için bkz. John Keane, *When Trees Fall, Monkeys Scatter: Rethinking Democracy in China*, 2017.

22 Bu temel hususlar şu kitabımda uzun uzun incelenmiştir: John Keane, *Power and Humility: The Future of Monitory Democracy*, 2018, özellikle Birinci Bölüm.

mizdeki kültürlerin neredeyse tamamında, otoritenin, başkalarının adına hareket etmek için başlangıçtan gelen ya da sonradan açıkça devredilen bir hak olarak kabul edildiği, geçmişten bugüne çok iyi ortaya konmuştur.²³ Bu şekilde düşünüldüğünde, herhangi bir durumda otorite sahibi olmak demek, toplumda önem taşıyan diğerleri tarafından verilen –örneğin soydan gelen, anayasaya yazılan ya da halk tarafından tanınan– bir yetki sayesinde erk sahibi olmak demektir. “Otorite” kelimesinde “meşru”, “hukuka uygun”, “haklı” ve “mantıklı” kelimelerinin çağrışımı zengindir. Bu kelime, yönetenlerin meşruiyetinin bağımsız bir ölçütü vazifesi görür. Otoriteden bahsetmek, kudretini kullanmanın her zaman haklı gerekçelere dayanmayabileceğini ima eder. Buna karşılık, erk denen şey, yani –tarafدارlarla birlikte ya da rakiplere karşı– harekete geçme, yapma kabiliyeti, kendi kendine isnat ettiği standartlara uygun olarak işler. Erk kullanmak için yetki almaya gerek olmayabilir; tehditle, şantajla ve bilhassa işler zorlaşıp yumurta kapağıya dayandığında kuvvet kullanmak suretiyle onu hemen tatbik etmek mümkündür. Bu sebeple, “otoriterlik” terimini gamsız kadersiz kullanmak yerine, despotizm teriminin kesin surette yapacağı ve her zaman yapmış olduğu üzere, otorite ile erk arasındaki hayati önem taşıyan ayrımın korunması gerekir. *Ansiklopedi*’nin editörlerinden Diderot, despotizm maddesinde bu konuyu etkileyici bir biçimde açıklamıştı. “Şiddet kullanarak elde edilen erk yalnızca gasptır,” demişti, oysa ki “*otoritenin* kökü başka bir yerdedir ... otoriteye boyun eğenlerin, kendileri ile *otoriteyi* kullanma ayrıcalığı tanıdıkları birey arasında yapılan ya da yapıldığı kabul edilen sözleşme ile verdikleri rızadadır.”²⁴

23 Bkz. Carl Joachim Friedrich, *Authority*, Greenwood Press, Cambridge, MA, 1958; Chen Fengjun, “On the Conception and Contributing Factor of Authoritarianism”, *Southeast Asian Studies*, sayı 4, 2000, s. 68-73 ve Huang Wansheng, “A Dialogue on the Critiques of the New Authoritarianism”, *Chinese Sociology and Anthropology*, 23, sayı 2, 1990, s. 77-93.

24 Denis Diderot, “Autorité Politique”, *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, etc.*, cilt 1, der. Denis Diderot ve Jean le Rond d’Alembert, Paris, 1751, s. 898.

Gönüllü kulluk

“Despotizm” kategorisini kurtarmanın ve yeniden tefriş etmenin en başta gelen sebeplerinden biri, bunu yapmanın halka hesap vermeyen ve gücünü kötüye kullanan iktidara karşı duracak muhalefeti ortaya çıkarmaya yardımcı olmak ise, ikinci ve aynı ölçüde ikna edici sebebi de şudur: Despotizm akla gönüllü kulluk meselesini getirir. Bilhassa çok gündemde olduğu 18. yüzyılda, bugün bile önemini kesinlikle koruyan ilginç bir paradoksa ışık tuttu despotizm kuramı: Başkaları üzerinde keyfi iktidar kuranlar, despotizmin seve seve beslendiği “rızalarını” sunmaya kendiliğinden gönüllü olacak tebaayı üretecek yönetim tekniklerini geliştirme kabiliyetine hayli hayli sahiptir. Gönüllü kulluk paradoksu, hepsi kaba kuvvet kullanımına güçlü çağrışımlar yapan “otokrasi”, “tiranlık”, “otoriterlik” gibi terimlerde eksiktir. Buna karşılık despotizm, hem de basitçe ifade edecek olursak, yumuşak kadifeden bir kılıfa bürünmüş sert bir yönetim tarzıdır. Tebaasını yemleyip despotun buyruğu altına gireceği tuzağa doğru çeker. “Bir despotizmdeki ‘kusursuz tebaa’ daha kimse kendisine danışmadan başkalarının hâkimiyetine girmeyi talep eder.”²⁵ Despotizm tebaasını baştan çıkarır, işbirliği yapmaya davet eder, onları despotizmin gerekliliğine ikna eder. Onlara pek çok şans verir ama aslında tek amacı direnişin mânâsız olduğunu öğretmektir. Köle efendisine icazet verir. Daha da ötesi, köle efendisini beğenir ve hatta sever. Avin despotu suçlar gibi görüldüğü ama sonra da ona boyun eğdiği bir dinamiktir bu. Despotizm, tebaayı muktedirin maşasına dönüştüren ve bunu da isteyerek yaptıran bir iktidar biçimidir. 18. yüzyıl Fransız yazarlardan Nicolas-Antoine Boulanger, despotizmin, “zincirlerini öpen” ve “kendi varlıklarının farkında olmayacak kadar hissizleşen” tebaayı nasıl besleyip büyüttüğünü görüp korkmuştu. Boulanger’dan bir yüzyıl sonra, İrlandalı oyun yazarı ve şair Oscar Wilde benzer bir uyarıda bulundu ve despotların onlara hayranlık duyan bir “halkın bedeninden ve

25 Harold D. Lasswell, “Style in Political Communications”, *On Political Sociology*, University of Chicago Press, Chicago, 1977, s. 251.

ruhundan beslendiğini” söyledi.²⁶ Günümüzde despotizmi hedef alan taşlamalar da keyfî iktidarın siyaseti nasıl uyuşturduğunu benzer bir biçimde kurcalar; Cumhurbaşkanı İlham Aliyev başkanlığındaki Azeri hükümeti bunu 2009 yılında, eşeklerine dünya standartlarında muamele yapması nedeniyle Azerbaycan’a samimi övgüler yağdıran bir eşeğe (gençlerin haklarını savunan aktivist Adnan Hacızade eşek kılığına girmişti) sorular yönelten yalaka gazetecileri gösteren ve sosyal medyada hızla yayılan bir sahte basın toplantısı videosu ile başı derde girdikten sonra öğrendi. Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah es-Sisi’nin yönetimindeki askerî idareyi hicveden Mısırlıların anlattığı, insanın ağzında buruk bir tat bırakan fıkra da üç aşağı beş yukarı aynı duyguları verir. “Ah Firavun, seni kim despota çevirdi?” diye sorar sadık bir tebaası. Muktedirin alaycı cevabı ise, “Hiç kimse yoluma çıkıp beni durdurmaya çalışmadı,” olur. Suudi Arabistan’da yemek sofralarında paylaşılan bir latifede de aynı tadı bulmak mümkündür. Tebaasının kendisine gerçekte ne kadar sadık olduğunu ölçmek isteyen kral, Riyad’ı ülkenin diğer büyük şehirlerine bağlayan ve trafiğin yoğun olduğu otopanda bir kontrol noktası kurulmasını emreder. Kontrol noktasının yarattığı rahatsızlığa rağmen araba sürücülerini durumu hiç protesto etmez, bunun üzerine kral önce kimlik kontrolü yapılmasını, sonra da sıkışık trafikte ilerlemeye çalışan tüm sürücülere ceza yazılmasını emreder. Trafik sıkışıklığı muazzam boyutlara ulaşır ancak neşe içinde kurallara uymaya devam eden sürücülerin gıkı bile çıkmaz. Kral bu defa kontrol noktasındaki memurlara durdurdukları, kimlik kontrolü yaptıkları ve ceza kestikleri her sürücüyü tokatlamalarını emreder. Nihayetinde bir sürücünün sigortası atar. Bu istisnai durum kralın ilgisini çeker ve sinirli sürücüyü sadakatsizliğinin nedenini açıklaması

26 Nicolas-Antoine Boulanger, *Recherches sur l'origine du despotisme oriental* (1761), *Oeuvres*, cilt 3, Amsterdam, 1794, s. 11-12; Oscar Wilde, *The Soul of Man under Socialism*, Londra, 1900, s. 73 [Türkçesi: *Sosyalizm ve İnsan Ruhu*, çev. Fatih Özgüven, Metis, İstanbul, 1. baskı, 2016]: “Despotlar üç çeşittir: Kimi insanın bedeni üzerinde tiranlığını kurar. Kimi insanın ruhu üzerinde tiranlığını kurar. Kimi de beden ve ruh üzerindeki tiranlığını birlikte kurar. İlkine Prens denir. İkincisine Papa denir. Üçüncüsüne Halk denir.”

için şatafatlı saraylarından birine çağırır. “Bütün sabah sabırla sırada bekledim, Haşmetmeapları,” diye itirafta bulunur tebaası. “Ama sonra düşündüm: Bizi tokatlaması için en az iki memur görevlendirilmeli ki sıra iki kat hızlı ilerlesin!”

Gönüllü kulluğun yaşanmış örnekleri eskiye dayanırken terimin kendisi nispeten yenidir ve izleri, Güneybatı Fransa’daki soylu taşra ailelerinden birine mensup, hukuk ve klasik çağ eğitimi alan yirmi iki yaşındaki Katolik üniversite öğrencisi Étienne de La Boétie tarafından dört yüz yıldan daha uzun bir zaman önce yazılmış şaşırtıcı denemeye kadar sürülebilir. La Boétie (ölümünden sonra yayımlanmış ve muhtemelen 1552-1553 yıllarında yazılmış olan) *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* isimli denemesinde, yaşayan her bireyin, Tanrı’nın koyduğu doğa kanunlarından ötürü, özgürlüğünü topluluk içinde yaşamaya istidadı olduğunu varsayar.²⁷ Fakat eğer “özgürlük bizim doğal durumumuz ise”, bu defa sorun, insanların neden onları özgürlüklerinden eden iktidar sahiplerinin yanında “mutlu olduğunu, onların cazibesine kapıldığını” açıklamaktır. La Boétie’nin verdiği cevap şaşırtıcıdır: İnsanlar “doğal durumlarında” mantığın ya da özgürce yaşama cesaretinin eksikliğini hissetmediğinden, despotlara boyun eğmelerinin zorlamayla değil, kendi istekleriyle gerçekleştiği görülmelidir. Tebaanın tabiiyetine gerekçe ararken ilk bakılacak yer tebaanın kendisidir. İnsanlar özgürlüklerini kaybetmez; daha ziyade, köleliklerini kazanırlar. Peki bu nasıl olur?

La Boétie’nin önerdiği açıklama, kulluğun alışkanlık ve geleekten beslendiğiydi. Antik Çağ’da Pontus Kralı VI. Mithridatis nasıl kendisini zehir içmeye alıştırdıysa tebaa da “kulluğun zehrini yutmayı ve tadını acı bulmamayı öğrenir”. Tebaanın boyun eğmeye olan alışkanlığı, muktedirlerin sahaya sürdüğü “saygı ve hayranlık uyandırma” numaralarıyla pekiştirilir. İktidar sahiplerinin en akıllısı sihirbaz havalara bürünür, ayak

27 İzleyen alıntılar Étienne de La Boétie’nin *Le discours de la servitude volontaire* (der. Pierre Léonard, Payot, Paris, 1976) kitabından alınmıştır [Türkçesi: *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, çev. Ayşe Meral, Alfa Yayınları, İstanbul, 2. baskı, 2019].

başparmağının iyileştirici güce sahip olduğuna inanılan Epir Kralı Pirus ya da tebaasının karşısına yalnızca kucagında kedilerle veya kafasında tütsü çubukları ile çıktığı söylenen Mısır'ın en eski kralları gibi numaralar sergiler. Seçilmiş kişilere dağıtılan ödüller de tebaanın esaretini bir o kadar destekler: "Büyük ve küçük lütuflar sayesinde ... tiranlığı kârlı bulan insanların da en az özgürlüğü arzulayanlar kadar kalabalık olduğu görülür."

La Boétie'nin gönüllü kulluğa bulduğu çözüm basitti ama düşünmeye zorluyordu. Muktedirin, iktidarının kaynağını tebaasında bulduğunu akılda tutma çağrısında bulundu okurlarına La Boétie. Tebaası yolu açmadığı sürece muktedirin onlar üzerinde hiçbir iktidarı yoktur. "Artık köle olmamaya ahdedtiğiniz anda özgür kalacaksınız," diye yazdı. "İşte o zaman göreceksiniz ki muktedir, kaidesi altından çekilmiş devasa bir heykel gibi, kendi ağırlığıyla yere düşecek ve parçalara ayrılacaktır." Bu öğütler, despotizmden korkan ve onu hor gören milyonlarca insana eninde sonunda ilham verecekti. Gönüllü kulluğun nasıl ve neden oluştuğuna dair La Boétie'nin ortaya koyduğu düşünceler, despotizmi hedef alan büyük reddedişlerin fitilini ateşledi. Dünyayı despotlardan kurtarma sorununa bir çözüm önerdi. Özellikle 18. yüzyıl boyunca, Atlantik bölgesindeki düşünürlerin gönüllü kulluğun o garip mekanizmasını çözmeye kafa yorduğu, "despotluk" yapan "despotizm destekçilerinin" kendilerine güvenen ve boyun eğen tebaa ile halkın desteğini terbiye etmek için bir "sessiz mukavele" yapması nedeniyle despotizmin kafa karıştırıcı bir yönetim biçimi olduğuna işaret eden pek çok düşünürün, şairin, denemecinin yazılarında görülüyordu. Diderot bu durumu kısa ve öz ifade etmişti. "Adil ve aydınlanmış bir hükümdarın keyfî yönetimi her zaman kötüdür," diye yazdı. "Mezietleri, [tebaayı] baştan çıkarmanın en tehlikeli ve en garantili yöntemidir: Halkı hissettirmeden uyuşturup hükümdarın halefini, bu halef kim olursa olsun, ne kadar kötü ya da akıllı olursa olsun, sevmeye, saygı göstermeye ve hizmet etmeye alıştıran bu mezietleridir."²⁸

28 Denis Diderot, "Refutation of Helvétius", *Diderot's Selected Writings*, der. Lester G. Crocker, Macmillan, New York, 1966, s. 297-298.

Burada iktidar sahiplerinin halkı baştan çıkarmasının yol açtığı siyasi tehlikelere yapılan gönderme esasında Doğu'da derinlere kök salmıştı ve bu göndermenin izini klasik Yunanca'daki (*dómos*, “ev” ve *pósis*, “koca, eş” kelimelerinden türeyen) *despótēs*'e, aynı kökten gelen kelimelere ilk defa rastlanan Avesta diline (*dəng patoiš*, “evin beyi”) ve Sanskritçeye (*dāmpati-s*) kadar sürmek mümkündü. Kelimenin başlangıçta taşıdığı ve ev halkına iyi bakılmasından onların başında duran evin efendisinin sorumlu olduğunu ifade eden olumlu çağrışımlara dikkat etmek gerekir; modern dönemin başlarında kimi yazarların, daha önce görmüş olduğumuz üzere, despotizmin müşfik vasfını övmüş olmasının sebebi budur.²⁹ Diğer pek çok yazar despotizmin etkisini küçümsedi ya da bu etkiden korktu. Gönüllü kulluk çok geçmeden, Atlantik bölgesinde, krallar ile sıradan halk arasında lütuf dağıtma, maaş bağlama, manipüle etme, oy satın alma gibi uygulamaların bileşiminden oluşan kalıcı bir ittifak kurulması ihtimalinden korkan ve (aralarında François Fénelon ve Montesquieu'nun da yer aldığı) aristokratlar ile (Thomas Gordon ve John Trenchard gibi) radikal cumhuriyetçileri içeren geniş bir yelpazedeki siyasi düşünür ve yazar tarafından despotizmi kıvamına getiren bir kimyasal ajan olarak görülmeye başladı.³⁰ Gönüllü kulluk sorununa parmak basanlar despotizmin, yönetimin tek bir kişide ve sadece onun yararına olmasından ya da Doğu diyarlarına gönderilmiş bir musibetten çok daha fazlası olduğunu çoğu zaman söyledi. Modern despotizmin gerçekten endişe verici özelliği, onlara göre, tebasını baştan çıkarma ve köleleştirme biçimiydi. Despotizm bunu dile, aile hayatına, ahlâka, toplumsal âdetlere ve ritüellere hastalık bulaştırıp bozmak suretiyle yapar. Vatandaşlar ara-

29 George B. Cheever, *The Hierarchical Despotism, Lectures on the Mixture of Civil and Ecclesiastical Power in the Governments of the Middle Ages etc.*, New York, 1844.

30 Fénelon ve Montesquieu hakkında bkz. Louis Althusser, *Montesquieu-Rousseau-Marx: Politics and History*, NBL, Londra, 1972, s. 82-83. Despotizme Thomas Gordon tarafından yöneltilen ilk dönem eleştiriler için bkz. *The Works of Tacitus ... To Which Are Prefixed Political Discourses upon That Author*, Londra, 1728-1731; (John Trenchard ile birlikte), *Independent Whig: Or, A Defence of Primitive Christianity*, Londra, 1721 ve *Cato's Letters*, Londra, 1724.

sındaki eşitliği ve dostluğu yok eder. Başrahip Raynal,³¹ despotizmin, patronaj ilişkileriyle tebaasına lütuf yağdırmak suretiyle “insanları uyuşturmaya başladığını”, bu uyuşukluğun devam etmesini de “iyi niyet gösterileriyle” sağladığına dikkat çeker.³² Despotizm, despotları besleyip büyütür. Tebaasını dalkavuk ve tembel, yalaka ve yağcı olacak şekilde yetiştirir.

Diderot ile birlikte *Ansiklopedi*’nin editörlüğünü yapan Fransız matematikçi, müzikolog ve felsefeci Jean-Baptiste le Rond d’Alembert “despotisme des bien-faiteurs” (hayırseverlerin despotluğu; patronaj ilişkilerine, kayırmacılığa ve bazı insanların diğerlerinin “velinimet” olmasına dayalı despotizm) meselesinin daha fazla araştırılmasını tavsiye ederek tartışmaya müdahil oldu. Despotizm hakkında gerçekten endişe verici olan şey, ona göre, despotizmin kendisini alenen eleştirenleri nasıl felç ettiğidir. Despotik yönetim, toplumda fikirlerin özgürce değiş tokuş edilmesinin imkânlarını yozlaştırmak için eli kalem tutanları hamilerine bağımlı kılar ve böylece onların serinkanlı düşünme, halkı etkileyecek konuşmalar yapma ve iktidarın dizginlenmemiş gücünü cesaretle eleştirme becerilerini tuzla buz eder.³³ İngiliz-İrlandalı politikacı ve kalemi kötü olsa da dikkate alınması gereken bir yazar olan Edmund Burke, despotizmin tehlikeleri hakkında benzer bir uyarıda bulundu. Despotizmi, “iktidar hiyerarşisinde alt sıralarda yer alanların Yüce Olan’ın iradesinin dışına çıkamadığı” bir yönetim biçimi olarak tanımlayan Burke, despotizmin yayılmasına karşı uyarılarda bulundu: “Dünyanın çok az yeri despotizmin iktidarından azade yaşayabilir. İnsanların, özgürlük adını verdikleri şeyin tadını çıkardıkları o sayılı yerlerde özgürlük sürekli sendelemektedir.” Burke bir yandan despotizmi kaprisli, aptalca ve şiddete başvuran bir yönetim türü olarak görüp kınarken

31 Guillaume Thomas François Raynal – ç.n.

32 Başrahip Raynal [Guillaume Thomas François Raynal], *A Philosophical and Political History of the Settlements and Trade of the Europeans in the West and East Indies*, cilt 8, Londra, 1783, s. 32.

33 Jean-Baptiste le Rond D’Alembert, “Essai sur la société des gens de lettres et des grands”, *Mélanges de littérature, d’histoire et de philosophie*, Berlin, 1753, özellikle s. 384-386, 398.

bir yandan da despotizmin o garip cazibesine ve doğal şartlar-
da yok olmamasına dikkat çekiyordu: “İşin gerçeği,” diye yazı-
yordu, “bu doğaya aykırı iktidar hem kalbi hem de aklı çürü-
tür. Çürümüşlüğü düzeltme ümidi hiç yeşermesin diye de kra-
lın etrafı her zaman, onu, dürüstlük ve adalete dair bütün fikir-
ler aklından sonsuza dek silinene kadar mantıklı düşünmenin
yanına zerre kadar yaklaştırmamanın kendi çıkarlarına olduğu-
nu düşünen haysiyetsiz yağcılarla çevrilidir.”³⁴

19. yüzyıl ortalarında, modern despotizmin yayılmasından
endişe eden önemli birkaç düşünür, gönüllü kulluk fikrine ye-
ni bir anlam yüklemeyi denedi. Liberal filozof ve meclis üyesi
John Stuart Mill’in, temsili hükümet koşulları altında yaşayan
vatandaşların, “halkın bütün kolektif çıkarlarının onlar adına
yönetildiği, kolektif çıkarlarla ilişkili ne varsa onlar adına düşü-
nüldüğü, enerjilerinden feragat etmeleri ve buna rıza gösterme-
leri nedeniyle bütün düşünce yapılarının içinde şekillendirildi-
ği” devlet bürokrasileri tarafından diri diri yutulabileceğinden
endişe ettiğini daha önce görmüştük. Bunun bir adım sonra-
sı, vatandaşların “işlerini Tanrı’ya havale eder gibi Hükümete”
havale etmeleri idi. Hükümet politikalarına itaatleri, “bu poli-
tikalarla ilgili hiçbir şeyi önemsememeleri, sonuçlarını, akılla-
rına yatmasa da, Doğa’nın bahsettiği güzellikler gibi kabul et-
meleri ile eşanlamlı” olacaktı.³⁵ Mill, “fıtrat haline gelmiş” kul-
luk hakkındaki düşüncelerini oluştururken, despotizmin yoz-
laştırıcı etkilerinden daha önce bahsetmiş ve bunları temsili de-
mokrasinin dinamiklerine bağlamış olan ahababı Alexis de To-
cqueville’den ilham almıştı.³⁶ Tocqueville’e göre, kulluğun da-
ha yumuşak ancak son derece yayılmacı ve demokratik hak-

34 Edmund Burke, “A Vindication of Natural Society (1756)”, *The Works of the Right Honourable Edmund Burke*, cilt 1, George Bell, Londra, 1899, s. 80-82.

35 Mill, “Considerations on Representative Government”, s. 401 [Türkçesi: *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*, çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 1. baskı, 2017].

36 İzleyen alıntılar: Alexis de Tocqueville’den: *De la démocratie en Amérique*, cilt 2, François Furet’nin önsözüyle, Paris, 1981, s. 385, 379 [Türkçesi: *Amerika’da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2. bas-
kı, 2019].

ların gelişmesiyle ilişkili bir biçiminin ortaya çıkması bilhassa endişe vericiydi. “Demokratik halkları tehdit eden zulmün bir benzerinin daha önce görülmemiş olduğunu düşünüyorum,” diye yazıyordu. Bunları yazarken aklında, halkın hâkimiyetinin kişilerden bağımsız ancak yayılmacı merkezî devlet iktidarının büyümesiyle teşvik edilen yeni bir biçimi vardı. Açlara ekmek götürmekten, işsizlere iş bulmaktan hastalara bakmaya, gençleri eğitmeye kadar uzanan pek çok meselede, hükümet, halkın gündelik hayatına giderek daha çok burnunu sokmaya başlar. Demokratik eşitlik adına ve halktan bahsetmek suretiyle, hükümet düzenleyici, denetleyici, tavsiyeci, eğitimci ve cezalandırıcı hale gelir. Belirli dönemlerde gerçekleştirilen seçim ritüellerinde “özgür seçimin nadiren ve kısa süreliğine icra edilmesi” bu eğilimi bozmaz. Kapitalist imalat sanayinin yükselişi ile bu eğilim desteklenir. Yeni sanayi sınıfı (Tocqueville, Marx’ın aksine, sermaye ve emeği aynı torbaya koyar ve hepsini “aristokrasi” diye adlandırır), hükümeti, işçilerin hayatlarını düzenlemeye, servet yaratmak için gerekli görülen liman, kanal, yol ve diğer büyük ölçekli altyapı projelerini hayata geçirmeye çağırır. Devletlerin kendileri üretimle, çok sayıda mühendis, mimar, makine ustası ve vasıflı işçi istihdam etmekle doğrudan uğraşır. Bu uğraşın sonucunda devlet idaresinin yayılması, Tocqueville’e göre, despotizmin önceki bütün türlerinden daha yayılmacı ve daha kontrolcüdür: “Vatandaşlar, bireysel bağımsızlıklarının giderek daha büyük kısmını ne yaptıklarının bilincinde olmadan teslim ettikleri devlet idaresinin kontrolü altına günbegün girer. Belirli aralıklarla tahtı devirmiş, kralların üzerinde tepinmiş olanlar yine bu vatandaşlardır [ama artık] bir memurun en küçük ihtarına [bile] direnç göstermeden boyun eğdikleri daha sık görülmeye başlar.” Despotizmin bu modern biçimi yumuşak başlılığı ile iftihar eder. Engizisyon dönemindeki gibi kazıkta yanmaktan, prangaya vurulmaktan, cellatlardan halkı kurtardığını iddia eder. Kendisine yüklediği misyon, tebaasını “medenileştirmektir”. Müşfik, ılımlı ve hayatı zenginleştirdiğini hissettiren, hayatın her alanını saran kontrol teknikleri inşa etmeye koyulur. Bu despotizm sıfatı belli despotlara duyul-

lan ihtiyacı da ortadan kaldırmıştır. Gönüllü kulluğu yönetme sanatında mükemmeliyete ulaşmıştır. Vatandaşlarına tebaası gibi davranan ama yine de onların desteğini kazanan, yönetime katılma veya kamunun yararına olacak işlerle ilgilenme heveslerini söndüren bir disiplinci iktidar biçimini yerleştirir. “Bu [vatandaşların] tepesinde, onların hayattan keyif almasının ve onlara göz kulak olunmasının sorumluluğunu tek başına üstlenen muazzam bir vesayetçi iktidar yer alır. Bu iktidar mutlaktır, ayrıntılara özen gösterir, düzenli, hazırlıklı ve naziktir.” Tocqueville sözlerine şöyle devam ediyor: “Onların mutluluğu için seve seve çalışır fakat o mutluluğa sadece kendisinin aracılık etmesini, son sözü hep kendisinin söylemesini ister. Onların güvenliğini sağlar, ihtiyaçlarını öngörüp temin eder, belli başlı işlerinde onları yönlendirir, vasiyetnamelerini yazdırır, miraslarını taksim eder.” Demokratik eşitliği genişletmek adına, yeni despotizm, “özgür iradenin kullanılmasının faydasını azaltıp sıklığını düşürür; iradi hareketleri daha küçük bir alana sıkıştırır ve her bir vatandaşın, kendisine ait şeyleri kullanma hakkını azar azar çalar. İnsanları bunların hepsine hazırlamış olan eşitliktir: Onları, [iktidarın yaptıklarına] müsamaha göstermeye ve hatta çoğu zaman [iktidarın verdiklerini] kendilerine sağlanan bir fayda gibi görmeye eşitlik alıştırmıştır”.

Demokrasinin Geleceği

Demokrasi ile despotizm arasındaki flörtleşme

Tocqueville'in geleceği büyük ölçüde hatalı değerlendirmiş olduğunu kolaylıkla görüyoruz çünkü geçmişe dönüp bakabiliyoruz. Avrupa ülkelerinin sömürge imparatorlukları kurmak için itişip kakışması, popülist ve faşist siyasi partilerin yükselişi, iki dünya savaşının sebep olduğu felaket, toplama kampları, Avrupa ve Asya'daki soykırım, Tocqueville'in idrak edemediği bu gelecekte yaşanacak olaylardan bazılarıydı. Daha sonraları yaygın biçimde "toplumsal mesele" olarak adlandırılacak şeyin uzun vadeli etkilerini kesinlikle hatalı değerlendirmişti Tocqueville: 19. yüzyıldaki işçilerin, onun sanayi "aristokrasisi" adını verdiği grupla özdeşleşmeyi reddetmesi. Tocqueville'in çağdaşı Karl Marx'ın sunduğu "sermaye despotizmi" analizi, toplumsal meselenin sebep olduğu 19. yüzyıldaki sınıf çatışmasını, yani Marx'ın işyerinde despotizm diye adlandırdığı şeye işçilerin başlarda gösterdiği direnişi, daha iyi açıkladı.¹ Marx,

1 Karl Marx, *Capital: A Critique of Political Economy*, cilt 1, The Modern Library, New York, 1906, s. 440 ve (Friedrich Engels'ten alıntıyla) s. 446: "Burjuvazinin proletaryayı mecbur ettiği kölelik, hiçbir yerde fabrika sisteminde olduğundan daha fazla gün ışığına çıkmaz. Bu sistemde bütün özgürlükler hem yasarlar hem gerçekler karşısında sona erer. İşçi beş buçukta fabrikada olmalıdır.

modern kapitalizmin çelişkilerinin ve kapitalizmin yıkıcı etkilerine karşı işçilerin örgütlü direnişinin cemiyetlerin, kooperatiflerin, sendikaların ve sosyal demokrat partilerin büyümesine nasıl önayak olduğuna, grev ve boykotlarla, genel oy hakkı talepleriyle, hükümet müdahalesiyle desteklenen siyasi reformlar vasıtasıyla ya da devrimci şiddete başvurmak suretiyle sosyalizmi ya da komünizmi kurma çağrılarını nasıl tetiklediğine de doğru bir biçimde dikkat çekti.

Tocqueville'in bunları ve gelecekte yaşanacak diğer önemli gelişmeleri yanlış tahmin etmesi mazur görülebilir, ne var ki modern temsilî demokraside kurumların ve toplumun içinde kanserli hücreler gibi çoğalan gönüllü kulluktan endişelenmekte haklıydı. "Halk" adına hareket edilmekle birlikte bu çürümenin nihayetinde demokrasinin ölümüyle sonuçlanabileceği yönünde genel bir gözlemde bulunmuştu: Daha yeni gelişmekte olan parlamenter demokrasinin büyük bölümünün kemiklerinin 1914-1918 yılları arasındaki Büyük Savaş'ta kazılmış derin mezarlara –bilhassa 1920'li ve 1930'lu yıllarda– atılmış olduğu düşünüldüğünde basiretli bir gözlemci bu.² Tocqueville'in öngörüsü geçerliliğini hâlâ korur. Onun düşünce tarzı, günümüzde sayısı hiç de az olmayan despotizmlerin (Macaristan, Rusya, Çin, Türkiye ve Kazakistan'ın yer aldığı listeye sürekli yeni ülkeler eklenir) kökünü neden vatan-daşların ve elit kesimin, kalıcı demokratik iktidar paylaşımını esas alan düzenlemeleri bulundukları ülkede inşa etme ustalığını gösterememesinde aramamız gerektiğini anlamamıza yardımcı olur.

Bir iki dakika geç kalırsa cezalandırılır. ... Yemesi, içmesi, uyuması emirle olur. ... Despotun zili onu yatağından, kahvaltısından ve akşam yemeğinden kaldırır. Peki fabrikada nasıl yaşar işçi? Orada kanun sadece ustabaşıdır. Keyfine göre düzenlemeler yapar; keyfine göre kuralları değiştirir, yeni kurallar ekler. ... Mahkemeler işçiye şöyle der: Sen bu akde gönüllü olarak taraf olduğun için şimdi şartlarını yerine getirmelisin. ... İşçiler bu zihinsel ve bedensel işkenceyle, dokuz yaşından ölene kadar, yaşamaya mahkûm edilmiştir" [Türkçesi: *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, 1. Cilt: *Sermayenin Üretim Süreci*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 5. baskı, 1997].

- 2 John Keane, "The European Graveyard", *The Life and Death of Democracy*, W. W. Norton, Londra, 2009, s. 455-581.

Klasik Yunan'daki düşünürler bu dinamiğe kafa yordu. Doğrudan demokrasi ile tiranlığın ikiz kardeş olduğuna, demokrasinin yarattığı iktidar mücadeleleri ve düzensizliğin tiranlıkla, acımasız bir patronun tek başına yönetimi ele almasıyla sonuçlanacağına hemen hepsi dikkat çekti. Platon “tiranlığın doğal olarak demokrasiden doğduğuna” emindi. Onun çağdaşları, demokrasinin, iktidarı ele geçirme ve başkalarını kontrol altına alma çabalarını körüklemek suretiyle nasıl zaman içinde kendi eşitlik taahhüdü ile çelişeceğini anlatmak için şimdilerde kullanımdan kalkmış *demokrateo* (δημοκρατέω; *halkı yönetme gücünü ele geçirme*) fiilini dahi kullandılar.³

Tocqueville'in mantık yürütme biçimi farklıydı. Temsilî demokrasi çağında yazan Tocqueville, aslında demokrasi ile despotizmin birbirinin karşıtı olarak tanımlanmasının kâfi gelmeyeceğini, çünkü modern temsilî demokrasiye yönelmiş en ciddi tehlikenin acımasız tiranlık değil, halka cazip gelen keyfî iktidarın eski Yunan dünyasında bilinmeyen bir türü olduğunu söyleyen ilk modern gözlemciydi. Bu, muhteşem bir fikir olduğu gibi, bu kitapta tarif edilen despotizmi daha iyi kavramamıza yardım eder: koyun koyuna giren, anlaşmalara imza atıp stratejik ortaklıklar kuran, dokunaçlarını kendi sınırlarının dışına uzatan ve nezaretçi demokrasinin kalbine önceki çağlarda görülmemiş bir ölçekte saplayan despotik devletler olarak karışımıza çıkan, dünyanın dört bir tarafında boy atmış yepyeni bir gönüllü kulluk türü.

Yeni despotizmin ve eski nezaretçi demokrasinin küresel ölçekte birbirine geçmiş olması bizim zamanımızın ayırt edici bir özelliğidir ve neden despotizmin sadece Avrasya ile sınırlı bir kavram olmadığıнын, neden bu kelimenin egemen devlet ikti-

3 Plato, “The Republic”, *The Dialogues of Plato*, der. Benjamin Jowett, Scribner's, New York, 1897, Kitap VIII, Kısım 562, s. 392; şimdilerde kullanımdan kalkmış *demokrateo* (δημοκρατέω) fiilinin ve bu fiilin bağlantılı olduğu *aristokratia* (αριστοκρατία, “aristokrasi”), *ploutokratia* (πλουτοκρατία, plütokrasi, “yönetimin zenginlerde olması”) ve *monokratoria* (μονοκρατορία, “monokrasi” veya “yönetimin tek bir kişide olması”) gibi diğer kelimelerin Yunan yorumcular ve eleştirmenler tarafından nasıl kullanıldığı hakkında bkz. John Keane, *The Life and Death of Democracy*, s. 58-60.

darı ile eşanlamlı olmadığına altını çizer. Despotizmin, sınırları belli bir toprak parçasının üzerinde egemenliğini ilan etmiş devletler kategorisine konulabilecek olmakla birlikte, bir devletten çok daha fazlası olduğunu söylemek daha doğrudur. Despotizm bir iktidar biçimidir. Gönüllü kulluğu çok çeşitli koşullara göre üretmenin bir yoludur, insanlarla ve şeylerle uğraşırken kullanılan bir yöntemler setidir, kimin ne kadar, ne zaman ve nasıl pay alacağına halk adına kuvvet kullanarak karar vermenin siyasi bir yöntemidir. Despotizm bir mozaik olduğu gibi kolları da her yere uzanan bir yapıdır. Sınırları belli bir toprak parçasının üzerinde egemenliğini ilan etmiş devletlerin ev sahipliği yaptığı, besleyip büyüttüğü despotizm, esneyip genişleyerek ülke sınırlarının dışına çıkar, bölgesel ve küresel koşullara göre şekil alır. Bulaşıcı olduğu kesinlikle kanıtlanmış etkileri vardır despotizmin. Hiçbir kıta ya da ülkenin bağımsızlığı yoktur ona karşı. Sahra Altı Afrika'sında, örneğin, hükümetlerin kendilerine alan açmak için seçimlere hile karıştırmamasından, orduya ve güvenlik güçlerine sokulmasından, "yargının ve yasanın sınırlarını ezip geçmesinden" mustarip olmuş devletlerin sayısı az değildir. "Himayecilik ağlarıyla", yolsuzlukla, zenginler ile yoksullar arasındaki yürekleri parçalayan uçurumlarla şekli şemali bozulmuş bu devletler, "konuşma, toplanma ve örgütlenme özgürlüklerini", sivil toplumun ve medyanın "gözlemci rolü oynama" çabalarını kösteklerler.⁴ Bir zamanlar iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasiye başarılı geçişin tipik bir adayı olarak görülen Güney Afrika'da yaşananlar, yeni despotizmin ruhuyla, diliyle ve kurumsal dinamikleriyle demokratik dünyada kök salma biçiminin onun en rahatsızlık verici özellikleri arasında yer aldığını gösterir. Tocqueville doğru yolda iz sürüyordu: Tanımlar üzerinden konuşmak gerekirse, saflığını yitirmiş bir despotizmin tam zıt kutbunda yer almaz demokrasiler. Göklerden inmiş "demokrasi" meleşini ye-

4 Aili Mari Tripp, *Museveni's Uganda: Paradoxes of Power in a Hybrid Regime*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2010, s. 193-194. Yolsuzluk dinamiklerinin acı bir taşlaması için bkz. Pepetela [Artur Carlos Maurício Pestana dos Santos], *The Return of the Water Spirit*, Greenwood Publishing Group, Oxford, 2002.

raltından çıkıp gelmiş ve ülke sınırlarına dayanmış despotizm şeytanına karşı korumamız gereken bir dünyada yaşadığımızı iman edenler derin bir yanılgı içindedir. Demokratik rejimlere jeopolitik yakınlığın bir “otoriter rejimin” demokrasiye başarıyla geçme şansını büyük ölçüde arttırdığını söyleyen siyaset bilimcileri de bir o kadar yanılgı içindedir.⁵ Hamlet’in hareketlerine anlam veremeyen Rosencrantz ve Guildenstern gibi, onlar da şahini çaylaktan ayırmakta zorlanırlar.⁶ Kendilerini kandırmaktan, kendi bulundukları yerin ötesine geçememekten, başkalarında fark edip kınadıkları eşitsizliğin, hukuksuzluğun, yolsuzluğun ve gönüllü kulluğun kendi yurtlarında mevzi kazandığını ve hayatı yeniden şekillendirdiğini görmeye razı olmamaktan bir ölçüde mustariptirler.

Demokrasi ile despotizmin flört ettiğini gösteren kanıtlar her yerde çoğalır. Bu gönül ilişkisi çoğu zaman küçük ama önemli adımlarla kurulur. Benjamin Netanyahu Arapça ve Farsça Twitter hesapları kullanır. Özel menüsünde sadece helal et kullanıldığı hususunda müşterilere garanti veren ABD’li hazır gıda devi KFC bayrağını Özbekistan topraklarına dikmiştir. Google, Suudi hükümetinin desteğiyle, “vasi” erkeklerin, karılarının ve kızlarının hareketlerini gerçek zamanlı olarak izlemesine imkân veren *Absher* isimli bir uygulamayı pazara sürer. Türkiye’de ordu mensuplarının bağlı olduğu Emekli Sandığı,

5 Steven Levitsky ve Lucan A. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, 2010, s. 5. Afrika, Asya, Latin Amerika ve komünizm sonrası dönemde Avrasya’da “rekabetçi otoriterlik” üzerine yürüttükleri otuz beş vaka çalışmasında, 1990’dan 2008’e kadar olan dönemde “Batı ile kurulan bağlantının çok olduğu yerlerde rekabetçi otoriter rejimlerin demokratikleştiği” tespiti yapılmaktadır.

6 William Shakespeare, *Hamlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 4. baskı, 2019. II. Perde, II. Sahne’de, Hamlet’in, tahtı ele geçirmek için amcası tarafından öldürülen babasının ardından tuttuğu yasin devam etmesi ve giderek artan garip davranışları nedeniyle, amcası ile annesi (Claudius ve Gertrude), Hamlet’in değişen davranışlarının nedenini bulması için Hamlet’in iki arkadaşını (Rosencrantz ve Guildenstern) onun yanına gönderirler. Hamlet arkadaşlarını sıcak bir şekilde karşılar ama kendisine karşı olduklarını hemen anlar. Bu davranışlarının gerçeği ortaya çıkarmak için takındığı bir tavır olduğunu Guildenstern’e, “Rüzgâr kuzeybatıdan estiği zaman delirim, ama güneyden estiğinde şahini çaylaktan ayırt edebilirim,” diyerek ima eder – ç.n.

OYAK, *British Steel* şirketini kapanmaktan kurtarır. Çağımızdaki despotizmler kanun koyucuları lobi faaliyetiyle etkileri altına almak için çok fazla para harcar; Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, Japonya, İtalya, Hindistan ve Birleşik Devletler gibi ülkelerde görünürlüklerini arttırmak için halkla ilişkiler firmalarını istihdam eder ve böylece demokrasinin flört hamlesine karşılık verir. Despotlar ayaklarının altına kırmızı halılar serilerek, merasim kıtaları tarafından karşılanarak, çelenk koyma seremonileri düzenlenerek, iki ulus arasındaki kardeşliğin övüldüğü nutuklar çekilerek, iki taraflı ticaret ve yatırım anlaşmalarının imzalandığı törenler yapılarak ve şaşıaali resmî yemekler verilerek ağırlanır. Londra ve New York gibi şehirler despotların görevlendirdiği istihbaratçılarla dolup taşar (Britanya istihbarat servisinden birisi, Londra'dan bahisle, 2017 yılında gazetecilere “Bütün şehir casus yuvası,” demişti).⁷ Çin sermayesi Londra'nın siyah taksilerini üreten şirketi satın alır. Şehrin gözde bölgelerinde evleri olan, akşam yemeğini havalı restoranlarda yiyen, çıkarlarına hizmet etsinler diye yerel hukuk firmalarını, özel dedektifleri ve Halkla İlişkiler şirketlerini kullanan sürgündeki oligarklar tarafından yığınla kara para aklanır. Bu esnada yeni despotizmler trolleri (insanlar tarafından açılmış sahte hesapları), botları (otomatik hesapları) sahaya sürer ve *Facebook*, *Google*, *Twitter* ve diğer sosyal medya platformlarını seçim kampanyalarını fonlayıp amacından saptıran, bağnazlığı seferber eden, durumdan şüphelenmeyen milyonlarca kullanıcıya dedikodu ve sahte haber yayan anti-sosyal medya platformlarına dönüştürür. Çin Halk Kurtuluş Ordusu Genelkurmay Başkanlığı bu casusluk, bilgisayar sistemlerine sızma, e-posta bombardımanına tutma faaliyetlerine ve yabancı veri bankalarıyla internet sitelerine virüs bulaştırılmasına “teknik keşif” (jì shù zhēn chá) adını verir. 2014 yılında Ukrayna'da yapılan seçimlerde, Rus bilgisayar korsanları işi, ülkenin merkezî seçim komisyonuna sızıp bellek dosyalarını silecek ve nihai seçim sonucunu aşırı milliyetçi siyasi parti Sağ Sektör'ün le-

7 Carole Cadwalladr, “Brexit, the Ministers, the Professor and the Spy: How Russia Pulls Strings in UK”, *Guardian*, 5 Kasım 2017.

hine değiştirecek bir virüs yerleştirmeye kadar vardırđı; bu parti neyseki kesinleşen oyların % 1'inden azını alabildi. Ukrayna hükümetinin siber güvenlik uzmanları durmaksızın çalıştı ve oyları değiştirmesi için sisteme eklenmiş kötü niyetli yazılımı nihai sonuçların açıklanmasına yalnızca bir saat kala engellemeyi başardı; Rus devlet medyası ise sahte sonuçları duyurmaya çoktan başlamıştı.⁸ Despotizmler vekil sosyal medya hesaplarının, iş dünyasındaki örgütlerin, istihbarat servislerinin ve siber suçluların hâkimiyetinde yeni bir dijital ekosistem inşa etmeye çalışır. Perde arkasında durur, demokratik siyasi partilere muhalefet eder veya onlarla gizlice anlaşıp normal koşullarda özgürce, adilce gerçekte yapılacak seçimlerin sonuçlarını değiştirmeye uğraşırlar. Genel seçimlerin düşmanı Çin hükümetinin, Kamboçya'da 2018 yılı ortasında yapılan ve fesat karıştırılan genel seçimi desteklemek için ülkeye bilgisayarlar, yazıcılar, oy kabinleri, oy sandıkları ve seçim gözlemcileri göndermek suretiyle Avrupa Birliği ve Birleşik Devletler'i gölgede bıraktığı acayip anlar da yaşanır.

Bunların hiçbirini bilinmeyen şeyler değildir ancak bir bu kadar huzursuz edici olan gerçekte, ibrenin despotizmden yana dönmüş olmasıdır: Kaderin sapkın bir cilvesiyle, kudretli ve güçlü demokrasiler, kendi devletlerinin sınırlarının çok uzağında bulunan despotlara yardım ve yataklık etmektedir. Yatırım ve altyapı projeleri, ticaret, elektrik üretimi ve su tedariği gibi temel alanlarda, demokrasiler, despotizmlerin mega projeleri planlamasına, fonlamasına ve işletmesine yardımcı olur. Tacikistan ve Kırgızistan'daki hidroelektrik fazlasını Pakistan'a ve Afganistan'a ihraç eden muazzam büyüklükteki Orta Asya-Güney Asya enerji aktarım projesi CASA-1000, Avru-

8 Siva Vaidhyanathan, *Antisocial Media: How Facebook Disconnects Us and Undermines Democracy*, 2018; Alina Polyakova ve Spencer P. Boyer, *The Future of Political Warfare: Russia, the West, and the Coming Age of Global Digital Competition*, Washington, DC, 2018, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2018/03/the-future-of-political-warfare.pdf> ve Robert S. Mueller III, *Report on the Investigation into Russian Interference in the 2016 Presidential Election*, cilt 1, Washington, DC, 2019, <https://www.justice.gov/archives/sco/file/1373816/download>

pa Yatırım Bankası ile Dünya Bankası tarafından desteklenmiştir. İş flört etmeye geldiğinde demokrasiler de melek sayılmaz. Britanya gibi demokrasilerin veri işlemeye ve istihbarata dayalı polislik yöntemlerinin öncülüğünü nasıl yaptığını, *China Electronics Technology Group Corporation* gibi şirketlerin bu yöntemlerden nasıl kısmen kopya çektiğini ve ardından Çin'in Sincan bölgesindeki Uygur Müslümanlarının kitlesel gözetiminde bunların nasıl kullanıldığını bir düşünün. Yahut yeni despotizmlere askerî alanda yardım ve yataklık eden ve sayıları hiç de az olmayan demokrasilere bakalım. ABD'li silah üreticileri Batı Asya'daki aşağılık savaşlardan muazzam ölçülerde kâr elde ederler. ABD hükümeti tarafından İsrail'e yapılan muazzam ölçekteki silah satışının (on yılda 38 milyar dolar tutarında) arkasındaki itici güç paradır; aslında İsrail, ABD'li silah üreticileri tarafından üretilen silahların parasını ABD'li vergi mükelleflerinin parasıyla ödemektedir. Obama döneminde federal hükümet ABD'li silah üreticilerinin Suudi Arabistan'a 115 milyar doları aşan tutarda silah satmasına izin verdi. Trump yönetimi bu rakamları dörde katlayacak niyet mektupları imzaladı. Birleşik Arap Emirlikleri'ne ve Katar'a yapılan silah satışları, *Lockheed Martin*, *Raytheon*, *Boeing* ve *General Dynamics* gibi silah üreticilerinin bilançolarını büyük bir kârla kapatmalarına yardımcı oldu. Bu silah tacirlerinin hiçbirisi pazar paylarının azalmasını istemez. Onlar savaşlardan ve savaş tehditlerinden beslenir, bu yüzden normal koşullarda Birleşik Devletler siyasetinde her iki partinin de desteğini alırlar. Buradaki meselenin özü, söz konusu silah satışlarının, bütün demokrasilerin yığınla para kazandığı ve teknoloji harikası F-18 ve Typhoon savaş uçaklarını, parça tesirli bombalarını, uzaktan kumandalı tankları, kurbanlarını geçici olarak körleştiren ("göz kamaştıran") el lazerlerini, siber güvenlik gereçlerini, barut yerine elektrik enerjisiyle ateşlenen sessiz silah sistemlerini, on mil irtifa kazana-bilen, yere doğru süzülüp iki mil öteden araba plakalarını okuyabilen ve iki yüz yirmi altı kilogramlık bomba atabilen insan-sız hava araçlarını muazzam paralara sattığı ve o paralarla nüfuz ticareti yaptığı daha geniş bir kalıbın örnekleri olmasıdır.

Yeni despotizmler despotizmin teşvik edilip yaygınlaştırılmasıyla da uğraşır. Söz konusu ülkeler, hukuki yaptırımları olan ticaret anlaşmaları imzalamak, ortak girişimler kurmak ve turizm gibi alanlarda ortaklıklar yapmak suretiyle operasyonlarını kendi sınırları dışına taşırlar. Bu ülkelerin faaliyetleri muhtelif bölgesel kuruluşlar aracılığıyla iç içe geçer. Etkileri ülke sınırlarının çok ötesinde hissedilir. Despotizm sürüler halinde avlanır. Belarus'taki Minsk şehrinde kalınacak en güzel yer, Çinli otel yönetim şirketlerinden birine ait lüks Pekin Oteli'dir. Huawei'nin liderlik ettiği Çinli şirketler ve devlete ait yatırım şirketi CITIC,⁹ Özbekistan'daki milyarlarca dolarlık “emniyetli şehir” ve “akıllı şehir” projelerinin baş yatırımcıdır. Tacikistan ve Rusya gibi devletler askerî üslerin nasıl paylaşılacağını belirleyen anlaşmalar yapar. Mısır'da 2013 yılında gerçekleşen darbenin ardından Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'in bu ülkeye pompaladığı para tahminen 12 milyar dolara ulaşmıştır. 2014 yılının başlarında, Umman ve İran hükümetleri, İran gazını yirmi beş yıl boyunca Umman'a ulaştırmak üzere Umman Körfezi'ne 1 milyar dolar maliyetli bir doğal gaz boru hattı döşenmesi konusunda anlaştı. Umman rejimi, bu anlaşmadan doğan yükümlülüğünü yerine getirmek için, Körfez'deki diğer monarşilerle siyasi birliğe girmeyi reddetti; öte yandan, 2011 yılında Bahreyn'deki halk ayaklanmasında görüldüğü üzere –ki rejimi yıkılmaktan kurtaran Suudi Arabistan'dan gelen birlikler olmuştu– ülkelerin birbirine koruma sağlaması amacıyla tasarlanan güvenlik ittifakının kurulmasını destekledi. Putin Rusya'sı, ABD'nin bastırmasıyla uygulanan ekonomik yaptırımların başlamasından bu yana, “doğu koridorunu” genişletmeye odaklanmıştır. Rusya ile Çin arasında, Rusya'nın 400 milyar dolar karşılığında otuz yıl boyunca Çin'e doğal gaz tedarik etmesi dahil olmak üzere birkaç önemli anlaşma imzalanmış olup iki ülke bankaları arasında ortak bir alternatif ödeme sistemi kurulmasına ilişkin müzakereler devam ediyor.

Çin'in küresel etkisi, öte yandan, çabuk yayılıyor. İmpara-

9 CITIC: China International Trust Investment Corporation – ç.n.

torluktan bahsettiğimizde ülkenin merkezinden çok uzaklarda yaşayan milyonlarca insan üzerinde siyasi, iktisadi ve sembolik iktidarını, egemenliğin gerektirdiği hoşlukları pek kaale almadan, bunlara saygı duymadan kuran kocaman bir devleti kastediyorsak eğer, Çin hızla bir imparatorluğa dönüşüyor. Gariptir ki, Çin'in yeni imparatorluğu şu an için Birleşik Devletler'le ve onun ortaklarıyla derin ve çözülmesi zor bağlar kurmuştur. Çin, Birleşik Devletler hükümetinin en büyük dış kreditorüdür, Hazine bonosu halinde ihraç edilmiş ABD borcunun 1 trilyon dolarından fazlasını Çin elinde tutar. Ne var ki bu iki ülkenin yollarının ayrıldığıнын işaretleri de mevcuttur: Örneğin, dijital ödeme sistemleri alanında *Alipay*, *UnionPay* ve *WeChat Pay* gibi şirketlerin küresel yükselişi, Avrupa'da ve Amerika'da çıkartılan kredi kartlarının Çin'de kullanımının kısmen yasaklanmasıyla dengelenir. Pekin tarafından desteklenen mega-projeler Güney Afrika, Nijerya ve Sri Lanka'dan Kamboçya, Şili ve Macaristan'a kadar dünyanın dört bir tarafından milyonlarca insanın hayatını yeniden düzenler. Parti-devlet ekonomisi dünyanın en büyük ticaret hacmine ulaşarak Birleşik Devletler'e üstünlük sağlamıştır. Bu ekonomi artık Afrika'nın en büyük ticaret ortağıdır; Çin tarafından başlatılan yatırımların, doğal kaynakların çıkartılması faaliyetlerinin ve ticaretin bu yüzyılın ilk on yılında on kat arttığı Latin Amerika'da Birleşik Devletler'in rakibi haline gelmiştir. Çin, Suudi Arabistan gibi ülkelerle mega-anlaşmalar imzalamaktadır; her ne kadar Suudi Arabistan, 1990 yılında, Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmî olarak tanıyan son ülkeyse de, Çin-Suudi Arabistan ilişkileri şu an geliyor. Çin'in ulusal petrol şirketi olan *China National Petroleum Corporation* ile yine devlete ait bir kimya şirketi olan *Sinochem*'in ortak iştiraki olan *China National United Oil Company*, Suudi Arabistan petrolünün en büyük müşterisidir. Genele bakıldığında, Suudi Arabistan'ın en büyük ticaret ortağı Çin'dir. Bu "kapsamlı stratejik ortaklık" madencilik, konut inşası, finans, altyapı projeleri alanlarında yapılan işbirliğini ve ortak anti-terör tatbikatlarını kapsıyor. Suudi Arabistan, dünyanın en büyük silah ithalatçısı ülkeleri arasındadır; ithal ettiği

silahlar arasında DF-5 (CSS-5)¹⁰ ve DF-21 kıtalar arası balistik füzeler, Çin-Pakistan ortaklığıyla üretilen JF-17 savaş uçakları ile istihbarat, gözetleme ve keşif amaçlarıyla kullanılan insan-sız hava araçları vardır. Batıda Hazar Denizi'nden doğuda Çin'e ve güneyde Afganistan'dan kuzeyde Rusya'ya kadar uzanan Orta Asya'daki despotizmlerde (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da), mağazalar ve çarşılar silme Çin mallarıyla doludur. 2009 yılında, Çin Türkmenistan'a 1.200 mil uzunluğunda bir doğal gaz boru hattı ile bağlanmış-tır. Çin'in askerî harcaması mantar gibi ürüyor (Çin ordusunun bütçesinin artış oranı yirmi yıldır hep iki basamaklıdır), küresel askerî ve diplomatik operasyonları da devam ediyor. Çin tarafından Cibuti'de yeni bir deniz üssü inşa edilmiş, Libya'da ve Yemen'de kurtarma operasyonları düzenlenmiş, Birleşmiş Milletler gibi küresel örgütlerle kapsamlı askerî işbirlikleri kurulmuş, Dubrovnik gibi şehirlerde ilk defa BM Polis Gücü kurulması çalışmalarına iştirak edilmiştir. Afrika Kıtası Serbest Ticaret Antlaşması ve Asya Altyapı Yatırım Bankası gibi sınır ötesi kurumların inşa edilmesine Çin fiilen destek veriyor. Çin şimdilerde, resmî anlaşmalarla oluşturulmuş ittifaklarda değil, [diğer ülkeler tarafından] ihtiyaca binaen verilen rızalar üzerine kurulmuş yirmiden fazla çok taraflı kurumda başı çekiyor.¹¹

Despotizm ve demokrasi

Yeni despotizmlerin kendi sınırlarının çok ötesine yayılma gücü ve günümüzdeki demokrasilerle insanı hayrete düşürecek yöntemler kullanarak dallı budaklı ilişkiler kurma becerisi çarpıcıdır; o kadar çarpıcıdır ki, aslında, bir nesil sonrasının tarihçileri, bu ikisi arasındaki flörtleşmeye, çarpık alışverişlere, askerî maceralara, yeni despotizmlerin “yumuşak güçlerini” ve

10 Çin tarafından geliştirilen Donfeng (Doğu Rüzgârı) tipi kısa, orta, orta-uzun ve kıtalar arası menzilli balistik füzeler. NATO sınıflamasında bu füzeler CSS (China-Surface-to-Surface) koduyla takip edilmektedir – ç.n.

11 Oliver Stuenkel, *Post-Western World: How Emerging Powers Are Remaking Global Order*, Polity Press, Cambridge, 2016 ve John Keane, “The New Chinese Empire”, *Focus* (Johannesburg), sayı 85, Haziran 2019, s. 8-15.

“keskin güçlerini”¹² kullanarak kendilerini nasıl tanıttıklarına baktığında, bugün sadece hayal edebileceğimiz şeyi kendilerinden emin olarak kayda geçirecek bir konumda olabilirler: Despotik iktidar biçimleri, aralarında yerel koşullardan kaynaklanan pek çok fark olmasına rağmen, gezegenimizin stratejik önem taşıyan kesimlerinde güçler dengesini değiştirmek ve demokrasinin iktidarın paylaşılmasını esas alan biçimlerini, ortada despotizmden başka bir iktidar biçimi kalmayana dek kökünden zayıflatmak amacıyla bir araya gelmeyi başardı. Bunun ihtimal dahilinde olup olmadığını ya da olup olmayacağını henüz kimse bilmiyor. Bu karanlık senaryoda demokrasi pekâlâ bir tarafa itilebilir ya da muhtemelen kaba kuvvet kullanılarak bastırılabilir ve unutulması mecburî kılınabilir. Demokrasinin yerini insanlara keyfi usullerle hükmetmenin, bunu da onların sadakatini kazanarak ve onların adına yöneterek yapmanın şeytanın aklına gelmeyen yeni yolları alacak, bu geçiş esnasında despotizmler sahip oldukları o büyük kabiliyeti, yani uzun zaman döngüleri boyunca iç ve dış şoklara direnme ve bu şokları yedikten sonra tekrar ayağa kalkma güçlerini sergileyecektir.

Gelecek hiç şüphesiz yasak meyvedir, kasvetli bir siması vardır ve irili ufaklı sırların vefasız bekçisidir. Bizi gelecek ayların, yılların, on yılların bilgisinden men eder. Yine de gelecek, her ne kadar tanımı itibarıyla bizim kavrayışımızın ötesinde olsa da, despotizm meselesi, yaklaşmakta olana karşı bilgece tedbir almamızı şart koşar. Despotizm ciddi bir meseledir. Günümüzde kendisini nasıl büyüttüğüne ve gelecekte kazanması muhtemel zafere dikkat etmemizi gerektirir. Tocqueville’in görmüş olduğu üzere, modern despotizm, gelecekte başımıza gelme-

12 Keskin güç (Ing. *sharp power*): Otoriter/despot devletlerin, kendi devlet güçlerini demokratik ülkelere yansıtabilmek için kullandığı, diplomasideki sert güç (askerî, ekonomik vb.) ve yumuşak güç (kültür, sivil toplum faaliyetleri, siyasi tutum vb.) kalıplarına girmeyen, özellikle enformasyon teknolojisi, internet, sosyal medya gibi alanlardaki gelişmelerden istifade edilerek, hedef alınan ülkedeki kamuoyunun ulaşacağı bilgilerin (seçimler, yerel ve uluslararası politikalar vb.) manipüle edilmesine ve söz konusu devletlere avantaj sağlamasına dayanan politikalar – ç.n.

si muhtemel belaların körü körüne ya da bilinçli olarak göz ardı edilmesinin aptalca, hatta affedilemez olduğunu ve dünyanın geleceği hakkında uydurulmuş baştan savma derin düşüncelere kıyasla kesinlikle daha büyük bir tehlike arz ettiğini bize dayatır.

Küresel olayların baskısıyla, gerçekleşmesi mümkün ve daha karanlık bir tablo çizen siyasi sonuçlar hakkında tedbirli düşünmek bir süredir moda olmuştur. Bu düşünce tarzı, yönlerini kestirme yetenekleri sayesinde etraflarındaki dünyanın çok ötesine geçmek için mücadele vermiş muhtelif siyasi düşünürlerin ve yazarların kasvetli yorumlar yapmasına, anlatılar yaratmasına neden olmuştur. Bir yüzyıl önce, örneğin, Atlantik bölgesi edebiyatı siyasetin çok önünde gitmeye ve bürokratik kafaların suyun dibine çektiği siyasi düşünür ve araştırmacıların basmakalıp düşüncelerine karşı çıkmaya başladı. Jack London'ın *Demir Ökçe*'si (1908), demokrasiyi hor gören ama sadık sendikalı işçiler ve paralı asker sınıfı tarafından desteklenen kauçuk baronlarından oluşan acımasız bir oligarşinin devleti yönettiği bir geleceğe okuyucuları bir anda götüren ilk distopya romanlarından biridir. Üniforma giydirilmiş ve numaralandırılmış tebaasını, Muhafızlar Bürosu olarak bilinen gizli polisin yardımıyla ve bilimsel yöntemlerle idare etmek suretiyle dünyayı fetheden cam duvarlı Tek Devlet, Yevgeni Zamiatin'in yazdığı *Biz* (1924) kitabının konusudur. Kafka'nın *Dava'sı* (1925), okuyucuları, tebaasına suçluluk hissi yaşatarak azap çektiren ve onları iktidarsızlığa mahkûm eden kimliği belirsiz ama iktidarı elinde tuttuğu belli bir bürokrasi dünyasının içine atar. Aldoux Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya'sı* (1932), devletin ücretsiz dağıttığı sakinleştirici ile beyinleri uyuşturulduğu ve sadece haz peşinde koşmalarına izin verildiği için çocukluktan kurtulamayan insanların yaşadığı bir totaliter dünyayı resmeder. Vladimir Nabokov'un *İnfaza Çağrı* (1935-1936) kitabındaki hikâyeyi anlatma gerekçesi, iç karartıcı keyfi iktidar sistemlerinin düzene uyum sağlamayı reddeden bireylere uyguladığı şiddetti. George Orwell'in *1984*'ü (1949), parlak ve soğuk bir ilkbahar sabahında saatin on üçü göstermesinin ya-

rattığı şokla açılır. Margaret Atwood bugünleri *Damızlık Kızın Öyküsü*'nde (1985) çok önceden yazmış; kadınların kocaların, babaların, aile reislerinin malı kabul edildiği totaliter Gilead Cumhuriyeti'nin ve iktidardaki teokrasinin, kara cübbeli Sadık Komutanların anatomisini o kitapta çıkarmıştı.

Söz konusu romanların her birinin meselesi, azınlıktaki bir grubun kendi keyfi iktidarını çoğunluğun zararına işleyecek şekilde kurmasının nasıl mümkün olduğunu incelemektir. Bu distopyaların her biri, yazıldıkları dönemde mevcut eğilimlerden yararlanarak yaşanması muhtemel ürkütücü geleceklere yaratıcı bir biçimde kurgulamıştı. Bu romanların kurgusu ve gelecek tasavvurları, getirdikleri yenilik sayesinde haklı bir övgüye mazhar oldu. Totaliter iktidarı kelimelerle devirme çabaları takdire şayandı romanların çünkü okuyucularda uyandırdıkları tiksinti son derece inandırıcıydı. Acımasız gerçeklerin nasıl eğilip bükülebileceğini, kördüğüm haline getirilebileceğini ve böylece insanların gerçek hayatına gerçek dışılığın nasıl musallat olabileceğini alaycı bir hicivle gösterdiler. Bu kitapların yazarları bugün bile yaklaşmakta olanı anlamış oldukları söylenen rehberler ve peygamberler olarak anılıyor – ne var ki anlamamışlardı. Geçtiğimiz yüzyılda eserlerini vermiş bu cesusur yazarlar bir şeyleri yanlış yapmış olmakla suçlanamazlar. Öte yandan, bu kitabın uzun uzun göstermiş olduğu üzere, o yazarların kurguladığı ve direnişin asgarisiyle karşılaşarak halkı üzerinde tümünden kontrol uygulamayı başaracak devletlerin hüküm süreceği gelecek tasavvurunun birkaç önemli hususta hedefi tutturamadığı kesindir.

Bizim zamanımızdaki yeni despotizm, bahsedilen yazarların düşüncelerini meşgul eden totaliter hâkimiyetten farklıdır; daha az gösterişli, daha çok katmanlı, üstelik çok daha akıllı, şekil değiştirmeyi bilir; ondaki her kalıba girebilme vafını kısaca anlatmak eski despotizmlere kıyasla daha zordur ancak halkın gönüllü kulluğuyla, keyfi iktidara verdiği rızasıyla kazdığı asit çukurlarında demokrasinin özünü çok daha rafine yöntemlerle eritme kabiliyetini de bu vafından alır. Despotizmin çaldığı sis düdüğü bizi yattığımız yerden doğrulmaya ve Türkiye, Be-

larus, Rusya, Vietnam, Brunei ve Singapur gibi birbirlerinden çok farklı ülkelerde kendisini gösteren söz konusu tehlikelere dikkat kesilmeye mecbur eder. Bizim zamanımızdaki despotik iktidar, Tocqueville ve Marx'ın varsaydığının aksine, kimliği belirsiz ama iktidarı elinde tuttuğu belli memurların idaresinden ve fabrika sahiplerinin patronluk taslamasından çok daha fazlasıdır. Yeni despotizm, eski dönemlerdeki gibi kodamanların, purosunu tütürenlerin plütokrasisi değildir. Bu despotizmi kaleler gibi, şiddetin acımasızca uygulanması gibi, insanları basit birer çark dişlisine dönüştüren devasa montaj hatları gibi imgelerle anlamak ya da halüsinasyon gördüren hazlarla, basının tamamen kontrol altına alınmasıyla ya da din kaynaklı kadın düşmanlığı ile uyuşturulup boyun eğmeye razı edilmiş tebaalar üzerinden düşünmek mümkün değildir.

Buradaki esas mesele yeni despotizmin geçmişte eşi benzeri bulunmayan bir sömürücü iktidar biçimi olduğudur. Öncüllerinden miras aldıkları farklı özellikleri onlarda görülmeyen yeni kombinasyonlar haline getirip kullanabilme vasıflarına sahip, garip denecek kadar esnek ve yediği şokların ardından hızla kendini toparlayabilecek kabiliyette bir hâkimiyet türüdür yeni despotizm. Onun, yönetimdekilerin halkı tatlı sözlerle kandırmasından, demokratik olduğunu iddia ettikleri yönetim ilkeleriyle oynamaktan nasıl beslendiğini daha önce görmüştük. Bu despotizmler hayalet demokrasilerdir. Devletin tepesinden en alt kademelerine uzanan kayırmacılık ilişkileri ile serpilip gelişirler; bu ilişkiler ise aslında herkesi bir yolsuzluk oyununun içine çeker ve sonuçta despotizmler kendi sınırları içinde çok sayıda küçük despotizmler besler hale gelir. Herkes bir başkası hakkında onu kirletmekte kullanabileceği gizli bilgilere, Rusların deyişiyle *kompromat*'a sahiptir.

Yeni despotizmler plütokrasilerdir, öte yandan bu despotizmlerde servetin belirli ellerde aşırı miktarlarda toplanmış olduğu gerçeği, farklı insanlara, farklı zamanlarda, farklı şeyler ifade etmek suretiyle iktidar sahiplerine tebaasının gerçekliğini değiştirme imkânı tanımak gibi taktik bir görev üstlenen kargacık burgacık siyasi dilin sahaya sürülmesiyle gizlenir. Ye-

ni despotizm, düzenleyiciliğini devletin yaptığı gözetim kapitalizminin yeni bir biçimidir. Tebaasının verilerine sızmak ve onlar hakkında casusluk yapmak için yapay zekânın ve robot teknolojisinin en yeni araçlarını bünyesinde toplar. Buna ilaveten, barış ve huzur içinde rahat rahat yaşamak için bazı özgürlüklerini feda etmeye hazır sadık orta sınıflara muhtaçtır. Belirli aralıklarla yapılan seçimler ve dijital medyada koparılan fırtınalar, devletin verdiği sadakalarla, meşruiyet ve düzene duyulan ihtiyacı vurgulayan resmî söylemle ve şiddetin devlet tarafından kamufle edilip özelleştirilmesiyle sessiz itaati takviye edilen tebaanın sesi olur.

Yeni despotizmin başat özelliklerinin bu şekilde gözden geçirilmesi, bugünüme yeni bir anlam katabilmek için o eski “despotizm” teriminin vazgeçilmez olduğunu gösteren en şaşırtıcı ama en az hazmedilebilir gerekçeye ulaştırır bizi. Bu gerekçe iki taraflı bir ironiye işaret eder: Bir tarafta hayalet demokrasilere özgü pek çok vasfı sergileyip kendi keyfi iktidarlarını maskeleyen ve meşrulaştıran bugünün despotizmleri (Macaristan, Türkiye, Vietnam ve bilhassa Çin’i düşünün); diğer tarafta da, eşitlikçiliğe dayanan şeffaflığı ve hakkaniyeti, hesaba çekilemeyen despotik iktidar biçimlerinin bu vasıfları kökünden yok etme ve yerine keyfi iktidara gönüllü kulluk edilmesini koymakla tehdit edilen günümüz demokrasileri vardır. Yeni despotizmler ile eski demokrasiler arasında çok çeşitli dostane ilişkiler kurulmuş olması dikkat çekicidir. “İnsanlığın yüzüne yapışmış büyük bir vampir kalamar” diye nitelendirilen *Goldman Sachs* ve uzun yıllar boyunca Suudi Arabistan, Türkiye, Çin ve (yabancı hükümetlerin yaptırımlarına rağmen, Rus devletinin bir kolu olan ve Rus istihbaratı ile iç içe geçmiş bulunan Rus *VEB Bank* dahil olmak üzere) Rusya’daki devlete ait ve devletin güdümündeki büyük şirketlere fiilî destek sağlamış olan *McKinsey* gibi firmalara göbekten bağlıdır yeni despotizmler.¹³ *McKinsey* şirketinin basın bültenlerinde şu açıklama vardır: “*McKinsey*, insanlarımızın yaşadığı ve çalıştığı iş kolların-

13 Matt Taibbi, “The Great American Bubble Machine”, *Rolling Stone*, 5 Nisan 2010.

da ve toplumlarda olumlu bir fark yaratmaya çalışmıştır. Müşterilerimizle yaptığımız işler sayesinde on binlerce iş yaratılmış, insanların hayat kalitesi yükseltilmiş ve onlara eğitim imkânı sağlanmıştır.” Şirket şöyle devam eder sözlerine: “Rakiple-
rimiz dahil olmak üzere, diğer pek çok büyük şirket gibi, biz de değişim içindeki bir jeopolitik ortamda yolumuzu belirlemeyi arzuluyoruz ancak siyasi faaliyetleri desteklemez ve böyle faaliyetler içine girmeyiz.”¹⁴

“Tiranlık”, “otokrasi” ve “otoriterlik” gibi rekabet halindeki terimlerin bu yapmacık sözlerin önemini ya da iç içe geçmiş olduğu despotik iktidar dinamiklerini kavraması kolay değildir. Söz konusu ortodoks terimler günümüzde aydınlar, gazeteciler ve siyasetçiler tarafından kullanıldığında, teoride ve pratikte demokrasinin zıddı oldukları varsayılır ve bizi bu nedenle yanlış yönlendirir. Tiranlık, otokrasinin ve otoriterliğin düşmanı olan demokrasi değildir, denir ve laf öyle uzar gider. Tam tersine, “despotizm” kelimesi, bizi meseleyi siyah-beyaz terimlerle düşünmekten vazgeçirir. Aksine, despotizmden bahsedenleri onun demokrasiyle kurduğu dahili bağlantıları fark etmeye, gerçek dünyada bu iki siyasi formun rahatsızlık verecek ölçüde birbirine dolandığını ve birbirleriyle bağ kurma eğilimlerinin hayli fazla olduğunu görmekle yetinmemeye, kendisini demokrasi olarak kabul eden devletlerin içinde bol miktarda despotizm olduğunu da görmeye çağırır.

Meseleye bu şekilde yaklaşan ve despotizm kavramının, onu kendi toplumlarındaki tehlikelere dikkat çekmek suretiyle kullananları hayal kırıklığına uğratabileceğini öne süren ilk isimlerden biri, Amerikan kolonilerinin yanında albay rütbesiyle Britanyalılara karşı savaşan, II. Katerina döneminde Fransa’nın Rusya büyükelçisi olarak beş yıl görev yapan gezgin aristokrat Ségur kontudur. Louis Philippe, Bastille ile sembolleşmiş Fransız hapishane sistemini düşünerek şöyle yazmıştı: “Bütün yabancılar, geçmişi hatırlarken, Ruslardaki despotik hükümetin

14 Şuradan aldım: Walt Bogdanich ve Michael Forsythe, “How McKinsey Has Helped Raise the Stature of Authoritarian Governments”, *New York Times*, 15 Aralık 2018.

[sebebi olduğu] üzücü olayları capcanlı renklerle tuvallerine yansıtmıştır ancak adil olmak gerekirse, bizim bu çağda keyfi iktidara böyle şiddetle karşı koyma hakkımızın bütünüyle olmadığını kabul etmeliyiz.”¹⁵ Akıl hocamız ve dostumuz Tocqueville daha sonra bu fikri geliştirdi. Tanımlar üzerinden konuşulduğunda modern despotizmlerin modern temsilî demokrasilerle aynı süreklilikte yer aldığını ilk defa gören ve ilk defa söyleyen muhtemelen oydu. Tocqueville’in yaptığı “yumuşak despotizm” açıklaması nasıl modern demokrasinin gönüllü kulluğa karşı zayıf olduğunun altını çizdiyse, bu sayfalar da yeni despotizmlerin demokrasilerin bugün geldiği aşamayı ve oraya ulaşırken hangi yollardan geçtiğini birebir yansıtmalarını, taklit etmesini, taciz etmesini mümkün kılan ve az sayıda olduğu söylenemeyecek yöntemleri akla getirmiştir. “Despotizm” kelimesinden ilham alan en büyük ve en rahatsız edici düşünce budur: Bizim yüzyılımızın yeni despotizmleri, muhtelif işlev bozuklukları ve patolojik rahatsızlıklar yüzünden şimdilerde bataklığa saplanmış, adına demokrasi denen rejimlerin perdeye yansıyan rahatsız edici gölgeleridir. Despotizm bu demokrasilerin dışında ve uzağında duran, onlara yabancı bir gerçeklik değildir. Onların içindedir despotizm; bu demokrasilerin en zayıf ve en kötü halinin uçlarda gezen ve daha iyi işleyen bir biçimidir.

Günümüz demokrasilerinin dünyasında, örneğin Hindistan, Britanya, Fransa, Japonya ve Birleşik Devletler gibi ülkelerde, despotik iktidarın özniteliklerinin gayet sağlıklı olduğu besbellidir. Literatürde demokrasi diye geçen bu ülkeler, iğrenip yanına yanaşmadıkları düşünülen o despotizmlerdeki başlıca özelliklere kesinlikle benzeyen pek çok çürümüş eğilimin pençesine düşmüştür. Meseleyi bir nebze abartacak olursak demokrasilerin yürüyüşünde despotizmin ayak seslerini duymaya başladığımızı söyleyebiliriz. Birleşik Devletler’de, Hindistan’da ve diğer demokrasilerde, seçimle işbaşına gelmiş, vatan-

15 Louis-Philippe, Ségur kontu, *Mémoires, souvenirs, et anecdotes, par le comte de Ségur*, cilt 1, *Bibliothèque des mémoires: Relatif à l’histoire de France; Pendant le 18e siècle*, cilt 19, der. F. Barrière, Paris, 1859, s. 345.

daşların haksızlığa duyduğu öfkeden ve tomar tomar kirli paradan beslenen popülist hükümetlerin bağımsız mahkemele-
rin altını oymak, liyakati ve uzmanlaşmayı itibarsızlaştırmak
ve devletin yürütme erkini büyütme için ellerinden gelen ne
varsa yapmak suretiyle despotizmin elini nasıl güçlendirdiği-
ni ele alalım. Ya da büyük sermayenin gücünü düşünelim. De-
mokrasilerin neredeyse hepsinde, milyonlarca insan günde-
lik hayatlarının önemli bölümünü *Goldman Sachs*, *Royal Dut-
ch Shell*, *Siemens AG*, *Toyota* ve *Mitsubishi* gibi zengin ve güçlü
küresel şirketlerin klimalı ofislerinde, emir komuta hiyerarşisi
içinde vazife bilinciyle çalışarak geçirir. Söz konusu holdingler,
Türkiye, Çin, İran ve Singapur'daki muadilleri olan *Tüpraş*, *Ali-
baba*, *Setad* ve *DBS Bank* gibi şirketlerde görüldüğü üzere, gö-
nüllü kulluk evleri olarak düşünülebilir; Marx yaşıyorsa onları
–vergi düzenlemelerini manipüle etme ve kaldırmadaki, bütün
ekonomiyi şekillendirmedeki ve demokratik yöntemlerle seçil-
miş hükümetleri taciz etmedeki kayda değer güçlerini kulla-
narak hükümetin içindeki en ayrıcalıklı grup ile bağlantılı ve
inanılmayacak kadar zengin insanlar sınıfının elini güçlendi-
ren– “sermaye despotizminin” örnekleri diye incelerdi. Yöne-
tim şeklinin plütokrasiye dönmesi ile birlikte korunmasız pre-
karyanın, bilhassa iki yakalarını bir araya getirmek için didi-
nen, hayatını güç bela idame ettiren gençlerin sayısının arttı-
ğı görülür. Resmî beyanlarında vatandaşlarına eşit fırsat tanı-
mayı taahhüt etmiş olmalarına rağmen bu demokrasilerin va-
zifesi, büyük sermaye despotizmine ve onun sebep olduğu yı-
kıcı ve bozucu toplumsal etkilere rahatça at oynatabilecekleri
alanları açmaktır: Zengin ile yoksullar arasındaki uçurum de-
rinleşir, hükümetin en tepelerinde başlayıp aşağı doğru uzanan
kara para ağları genişler, örgütlü lobicilik faaliyetleri çoğalır,
patronaj ilişkileri yaygınlaşır, hükümet ile iş dünyası arasın-
daki personel geçişleri artar. Kendilerini bir kul gibi ya da bütün
enerjisini başını suyun üzerinde tutmaya ve boğulmamaya har-
camak zorunda bırakılmış bir kazazede gibi hissedilen hoşnut-
suz vatandaşların sayısının dalga dalga artmasına veya günü-
müzdeki demokrasilerin çoğunun odak gruplarından, kamu-
o-

yu yoklamalarından, medyadaki komplo teorilerinin ve uydurma hikâyelerin üçkâğıtçılıkla yayılmasında uzmanlaşmış ekiplerin durmaksızın yaptığı büyük veri kampanyalarından beslenen popülist retoriğin siyasi pençesine düşmüş olmasına şaşır-mamak gerekir.¹⁶ Demokrasileri despotizme doğru sürükleyen bu dalganın etkisi, kâr ve güç elde etmek için milyonlarca insanın hayatını sömüren, manipüle eden, yeniden biçimlendiren devlet destekli devasa veri toplama şirketlerinin başını çektiği yeni bir “gözetim kapitalizmi” türünün yükselişe geçmesi ile katlanarak artar.¹⁷

Demokrasinin öz nitelikleri, polisin protestolarda halka karşı kullandığı taktiklerin ordunun düşmanlara uyguladığı yöntemlere benzemesi, sığınmacıların, mültecilerin, dinî azınlıkların ve diğer grupların suçlular gibi muamele görmesi ile daha da aşındırılır. Anayasa mahkemeleri ve verdikleri kararlar dahi despotizmin karşısında durabilecek emniyetli bariyerler olmaktan çıkar. Demokrasilerin despotizmi nasıl kendi içinde besleyip büyüteceğini gösteren sevimsiz bir örnek, İsrail demokrasisinin hukuku nasıl kullandığı üzerinden verilebilir: Yaklaşık dört yüz bin Filistinlinin, hayata geçirilmesinde neredeyse hiç söz sahibi olmadığı anayasal düzenlemelere ve mahkeme kararlarına her gün maruz bırakıldığı Kudüs şehrinde hukuksuzluğun nasıl yaygınlaştığına bakmak yeterlidir. Şehirde yaşayan Filistinlilerin çoğu (% 95'i) İsrail vatandaşı değildir ve bu yüzden Knesset parlamento seçimlerinde oy kul-

16 *Power and Humility: The Future of Monitory Democracy* (2018) kitabında söz konusu eğilimlerin pek çoğu incelenmiştir. Ayrıca bkz. Jane Mayer, *Dark Money: The Hidden History of the Billionaires Behind the Rise of the Radical Right*, Anchor Books, New York, 2016; Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2014 [Türkçesi: *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, çev. Hande Koçak, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 3. baskı, 2018]; Nadia Urbinati ve Arturo Zampaglione, *The Antiegalitarian Mutation: The Failure of Institutional Politics in Liberal Democracies*, Columbia University Press, New York, 2016.

17 John Keane, “Why Google Is a Political Matter: A Conversation with Julian Assange”, *The Monthly*, Haziran 2015, <https://www.themonthly.com.au/issue/2015/june/1433080800/john-keane/why-google-political-matter>; Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, PublicAffairs, New York, 2019.

lanma hakları yoktur. Kanunların izin verdiği zorunlu tahliyelerin yapılmasının, yalnızca Yahudilerin kullanabileceği yolların ve Filistinlilerin gündelik hareketlerini ciddi ölçüde kısıtlayan, parlamento tarafından onay verilmiş devasa beton duvarın inşa edilmesinin hedefi Filistinlilerdir. Filistinlilerin inşaat izni başvuruları belediyeler tarafından genellikle reddedilir ya da işleme alınmadan bekletilir. Filistinlilere, ulusal sigorta vergisi ve nadiren faydalandıkları su, kanalizasyon ve diğer hizmetler için belediyeler tarafından alınan vergiler gibi, çoğu zaman ödeyemeyecekleri kadar yüksek vergiler dayatılır. Öte yandan, İsrailli yetkililerin söylediği, bu sayılanların ve diğer düzenlemelerin, *dura lex sed lex* (kanunun kestiği parmak acımaz) ilkesine uygun olarak meşru olduğu ve mevcut yasalarla tamamen uyumlu olduğudur.

Direnış

Vatandaşların çalışma yaşamlarının ve gündelik hayatlarının devletin gözetimi ve hâkimiyeti altına alınması; vatandaşların seçtiği hükümetlerin kara para, örgütlü lobicilik, hükümet ile iş dünyası arasındaki personel geçişleri ve patronaj ağlarına dolaşmış olması; rejimlerin plütokrasiye kayışı ve toplumsal eşitsizliğin genel olarak derinleşmesi; hukukun üstünlüğü söylemiyle kamufle edilen hukuksuzluğun sinsice her yere nüfuz etmesi: Bu sayılanlar, bugünün demokrasilerinde gözlenen endişe verici eğilimlerden yalnızca birkaçıdır. Bunların, yurt ve dünya meseleleri üzerine düşünen vatandaşları söz konusu demokrasilerin nereye gittiğini merak etmeye teşvik etmesi gerekir. Bahsedilen eğilimler, bugünkü halleriyle, demokrasilerin karşı çıkıyor olmaları beklenen despotizmlerden ayırt edilemeyen hayalet demokrasilere ağır ağır, neredeyse gözle görülemeyecek bir yavaşlıkta dönüşmelerinin uyarıları, tehlike sinyalleri, habercileri olabilir mi? Eğer durum buysa, eğer eski demokrasiler yeni despotizmlerle üstü kapalı güç birliği yapıyorsa, bu yakınsamayı tersine çevirmek için ne yapılabilir? *Yapılabilecek* herhangi bir şey kalmış mıdır?

Kavram olarak despotizmi kullanmanın avantajı, halk tarafından hesaba çekilemeyen iktidarların dünyanın çeşitli yerlerinde yol açtığı ve giderek büyüyen tehlikelere karşı acilen siyasi bir hamle yapılması gerektiğini hatırlatmasıdır. Hem despotizmin cazip taraflarını hem de onun iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasi ile bağlantılarını akılda tutan bu terimin stratejik değeri vardır. Kurulu düzeni yıkan, savaşçı bir kelimedir o. Artık tehlikeli boyutlara ulaşmış iktidarı hesaba çekeme sorununun, görmezden geldiği takdirde ortadan kaybolacağına ikna olmuşların kayıtsızlığına meydan okur. Kaybetmek üzere olduklarımızın kamusal önem taşıyan şeyler olduğunu hatırlatır. Bu terim, siyasete duyulan ilgiyi, herkesin onurlu, şeffaf ve adil bir yaşam süreceği vaadini tehdit ettiği kabul edilen iktidar biçimlerine karşı verilecek siyasi mücadelenin nasıl yürütüleceğine dair soruları ortaya koymak suretiyle canlandırma amacını taşır. Yeni despotizmin ve içinde barındırdığı gönüllü kulluk mekanizmalarının iktisadi, toplumsal ve jeopolitik şoklara, siyasi karışıklıklara ve direnişe dayanıklı olup olmadığını ve dayanma güçlerinin sınırını sorgular. 21. yüzyılın bu ilk yıllarında demokratları ve adına demokrasi denen rejimleri muhatap alan çok temel bir meseleye parmak basar: İnsanları despotizmin pençesinden kalıcı olarak kurtarmanın ve böylece demokratik ideallerin, kurumların, yaşam tarzlarının dünyanın dört bir tarafında hayatta kalması, hatta serpilip gelişmesi için daha iyi şartlar yaratmanın yolları mevcut mudur?

Yeni despotizm tarafından özgürlüğe, eşitliğe, özyönetime yöneltilen gerçek tehditler bir şekilde kendiliğinden yok olacakmış, bir anda buharlaşıp havaya karışacakmış ya da çürüyen meyveler gibi, zamanı gelince yere düşecekmiş gibi, bu sorunları kabul etmeyi ya da ele almayı reddeden çok sayıda gözlemci mevcuttur. Önemsemezler; başka bir sebebi yoktur bu tavırlarının. Siyasetin doğasına ters bir düstur benimsemişlerdir. Meseleleri mesele etmezseniz ortada mesele kalmaz. Söz konusu despotizmlerin neyi temsil ettiğini, dünyayı nereye götürdüğünü kafasında bir türlü oturtamamış olanlar da vardır. Ne düşüneceklerini bilmezler. Kimileri de despotizmin güç kazanmasın-

dan öyle büyük endişe duyar ki Rusya, İran ve Çin'e sert politikalarla karşılık verilmesine duyulan ihtiyacın aciliyet kazandığı, hatta bu yönetimlerin dünyanın geri kalanına yaptığı baskının azaltılması ve ortadan kaldırılması için güç kullanılması gerektiği sonucuna varırlar. Despotizm hakkında yazdığı süslü püslü ama değersiz kitabıyla bu kıymetli kelimeyi lekeleyen sabit fikirli bir İrlandalı-Amerikalı şöhrete göre öncelikli mesele, “terörün bir numaralı sponsoru olan devletle” (İran’la) ve “teröristlere yardım ve yataklık eden despotik rejimlerle” yüzleşmektir.¹⁸

Tazı o tazı ama çulu değişmiş der eskiler. Başka bir İrlandalı, 19. yüzyıl şairlerinden ve Genç İrlanda hareketine katılması nedeniyle bir süre hapis yatmış olan Michael Joseph Barry, despotları ve despotizmleri yere çalmanın tek garantili yolunun fiziksel şiddet kullanmak olduğuna emindi. “Cesuru ne haklı kılar? Kılıç! / Köleyi ne özgürleştirir? Kılıç! / Ne ikiye ayırır? / Despotun zinciri / Prangalarını ve zindanını ne hükümsüz kılar? / Kılıç!”¹⁹ Barry, şiddet kullanmanın gerekliliğine dair çok bilinen görüşlerini, o günden bu yana pek çok kez nakledilmiş anlaşılabilir gerekçelerle, sonradan değiştirdi (ve Dublin’de hâkimlik yaptı). Savaş ve diğer şiddet biçimleri demokrasinin etik ilkelerinden olan hayatı sevmeye ve hayatı güzelleştirme ile zıt kutuplarda yer alır.²⁰ Şiddet ayrıca şiddeti de doğurur; şiddete başvuranlar şiddetin sebep olduğu kötülöklere kesinlikle yem olabilirler. Pek çok despotik devletin çok büyük bir düzenli orduya ve polis gücüne sahip olduğu ve tanrı Jüpiter gibi şimşeklerini kuşanmış despotik yöneticilerin kendi ölkelerindeki rakiplerinin peşine düşüp ele geçirmede, tazyikli su, biber gazı, darbe etkili köpük fişegi

18 Sean Hannity, *Deliver Us from Evil: Defeating Terrorism, Despotism, and Liberalism*, HarperCollins, New York, 2004, s. 5; Sean Hannity, “Interview with Secretary of State Michael R. Pompeo”, ABD Dışışleri Bakanlığı, Washington, DC, 2 Kasım 2018, <https://www.state.gov/secretary/remarks/2018/11/287101.htm>.

19 Michael J. Barry, “The Sword”, *Benham’s Book of Quotations*, George G. Harrap & Co., Londra, 1948, s. 18a.

20 *Reflections on Violence* (Verso, Londra, 1996) [Türkçesi: *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, çev. Bülent Peker, Dost Yayınları, Ankara, 1. baskı, 1998], *Violence and Democracy* (Cambridge University Press, Cambridge, 2004) [Türkçesi: *Şiddet ve Demokrasi*, çev. Meral Üst, Imge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1. baskı, 2010] ve *Power and Humility* (2018, s. 377-436) kitaplarımda bu konuları etraflıca ele aldım.

ve plastik mermi sıkmak, şok tabancalarıyla, zırhlı araçlarla ve tanklarla müdahale etmek suretiyle sokak protestolarını ezmede işlerinin ehli olduğu da acı bir gerçektir. Şiddetin, nefsi müdafaa amacıyla kullanıldığında dahi, başarıyı garantilemediği de unutulmamalıdır. Şiddet, ters tepip kendisini kullananlara kötü bir darbe indirebilir. İstenmeyen sonuçlar ilkesi, demokrasi adına girilen askerî müdahalelerde açıkça karşımıza çıkar. Despotik rejimlerin ülke içindeki rakipleri için işler kötü gittiğinde ülkeye danışmanlar yollamak, teknik malzemeler göndermek, içeriye silah kaçırmak ve hatta insansız hava araçlarının ve bombardıman uçaklarının desteklediği birlikleri sahaya sürmek rakiplerin dış destekçilerine anlaşılır bir biçimde cazip gelir. Ne var ki savaş her zaman istenmeyen sonuçlara gebedir ve etkileri zehirli dir. Günümüzdeki savaşlar, çevreye ve insanlara yaşattığı yıkımla insanları affaştırması bir yana, kalpleri kırar, silahlı düşmanlar yaratır ve çoğu zaman demokratik yeniden inşa umutlarını harabeye çevirir.²¹ İstenmeyen sonuçlar diye adlandırılan bu acımasız ilke, yapay zekâ ve robot teknolojisiyle geliştirilen silahların yönlendireceği gelecekteki savaşlarda da hiç şüphesiz geçerli olacaktır. Despotlar kendilerini sekili ayaklarına altın nallar çakılmış savaş atları gibi görüp yiğitlikleriyle böbürlenmeyi sever. Şi Cinping ve en üst rütbeli komutanları, özenle sahneye konulan basın toplantılarına kamufajlarını giymiş olarak katılır, son teknoloji ürünü en yeni silahlarıyla –su altı füzeleriyle, minyatür robot tanklarıyla ve parlak siyah askerî insansız hava araçlarıyla– caka satarlar. Çin’in artık yıkılamayacak kadar büyük olduğuy la övünürler. Bu kadar gelişmiş silahlarıyla, Birleşik Devletler’i her türlü çatışmadan caydırabileceklerine ve böylece savaşmadan kazanabileceklerine emindirler. Rusya’nın teknoloji deki olağanüstü yetkinliği, pişkinlikle yürüttüğü diplomasisi, savaşa hazır oluşu ve kararlılığı sayesinde, gelecekteki ihtilaflarda talihin onun yüzüne güleceği inancı, kendisine yapılan yanlış ı ödet-

21 Bkz. John Keane, “Does Democracy Have a Violent Heart?”, *Power and Humility*, s. 379-409 ve şuradaki “savaş despotizmin baş destekçisidir” yorumu: Bertrand Russel, *Power: A New Social Analysis*, George Allen & Unwin, Londra, 1938, s. 309.

mekte usta olan Putin'in yüzünden akar. Putin'in dışarıya verdiği bu görüntü, halk arasında anlatılan hikâyelerle canlı tutulur. Putin'in en sevdiği hikâyelerden biri olduğu düşünülen bir hikâyede, baba oğluna değerli bir kılıç verir, oğlu kılıcı satar, yerine süslü bir saat alır. "Tarz sahibi olmak istediğini anlıyorum, oğlum," der baba, "ama hırsızlar evimize geldiğinde o saat ne işimize yarayacak?"

Elektrik şebekelerini, bankaları, hastaneleri hedef alan bir siber savaşta ya da robotların robotlarla savaştığı, hipersonik füzelerin fırlatıldığı, derin öğrenme algoritmalarıyla komuta edilen, yıldırım hızında hareket eden insansız hava araçlarının binlercesinin uçurulduğu ve adına "melez savaş" denilen koşullarda o değerli kılıcın ne kadar işe yarayacağı belirsizdir. Yeni despotizmlerin, hayatta kalmak ve gelişmek adına, komşuları ya da uzaktaki düşmanlarıyla çarpışacakları bir savaşa kaçınılmaz bir şekilde çekilip çekilmediği de belirsizdir. Belirli olan ise Çin, Rusya, Suudi Arabistan ve İran gibi devletlere karşı şiddete başvurma'nın doğuracağı tehlikelerin ve güçlüklerin, despotizmin siyasi rakipleri tarafından perde arkası diplomasisi, bağımsız kurumlarca gözetlenecek serbest seçimler, teknoloji ablukaları, gümrük ve ticaret ambargoları, yatırımlara yaptırım getirilmesi, yatırım anlaşmaları, insan hakları protestoları, yardımların geri çekilmesi ve tüketici boykotları gibi şiddete başvurulmayan yöntemlerin neden, şimdilik, daha cazip bulunduğunu açıklamaya yardımcı olduğudur. Söz konusu yöntemlerin, münferiden ya da birlikte uygulandıklarında, despotizmin tebaasını, La Boétie'nin tavsiye ettiği gibi, kendi despotlarına hizmet etmeyi reddetmeye motive edip etmeyeceği ya da ne ölçüde edeceği, iyi zamanlama ve şans gibi çoğu zaman aynı kapıya çıkan koşullara ve sinir bozucu unsurlara kuvvetle bağlıdır. Fakat istisnasız hiçbir durumda, bu kitap boyunca görmüş olduğumuz üzere, yeni despotizmlerin esnekliği ve zorlukların ardından yeniden ayağa kalkma kapasiteleri hafife alınmamalıdır. 20. yüzyıldaki totaliter sistemlerin hiçbirinin kendi iç krizleri yüzünden çökmediği çok açık bir gerçektir. İtalyan, Alman, Japon ve Kmer despotizimleri ancak yabancı askerî güçlerin müdahalesiyle devrildi.

Aynı kural yeni despotizmlere de işleyebilir ve eğer olur da bunlar çökerse, canlı bir nezaretçi demokrasi değil, pekâlâ despotizmin yeni ve yediği şokların ardından kendini toparlama kabiliyeti artmış bir türü ortaya çıkabilir.

Despotik rejimlerin en dikkat çekici özelliklerinden biri krizlerle başa çıkma kabiliyetleri ve bunu yaparken de kimi zaman şaşırtıcı reformlara girişmeleridir. Bu rejimlerdeki iktidar sahipleri, su almaya başlayan gemilerin en hafif rüzgârın getirdiği yağmurda bile batabileceğini bilir. Despotizmlerin, her şeyin kaybedildiğinin ve çanların muktedirler aleyhine çaldığının düşünüldüğü siyasi fırtınalara yakalandığı doğrudur. Karaya oturmaları ya da bir moloz yığınının dönüşmeleri kesinlikle mümkündür. Sonsuza kadar varlıklarını sürdüremez despotizmler. İktidarın hiçbir türüne bahşedilmemiştir sonsuz hayat. Kısa vadede dahi, İran gibi despotik devletlerde halkın rejime karşı ayaklanmasını tetikleyen dijital isyanların çıkması ihtimali göz ardı edilemez. Yine de, öngörülebilir gelecekte, bu rejimlerde şokları emen kurumların ve kriz yönetimi araçlarının tehditlere ve rejimin çökmesi tehlikelerine karşı zafer kazanması daha muhtemeldir. Dış ülkelerin askerî ve ekonomik desteğini almaya devam edip ülke yönetimindeki güç odaklarını yeniden hizaya sokmak suretiyle kendini kurtaran despotizmler, perişan bir halde son hamlelerini yapıyor gibi görünseler de hayatta kalmakta ve güçlerini tazelemekte mahirdirler.

İşsizliğin artması, büyümenin durması, sermaye çıkışı, borsadaki şoklar, üst düzey finansal yolsuzluklar gibi sorunlarla karşılaştığında bile despotizmler belirli bir ölçüde esnek olduklarını ve kendilerini toparlayabileceklerini gösterirler. Despotizmlerin ayakta kalma gücü, ilk defa İskoç Aydınlanması'nın başlıca isimlerinden Adam Ferguson tarafından dile getirilen ve daha sonra benzerine defalarca rastlanan tahmine meydan okur. "Ulusun yoksulluğu ... ve ticaretin bastırılması," diye yazmıştır Ferguson 1767'de, "despotizmin kendi kendini yıkmayı başarmasına vasıta olur. Uğruna yolsuzluk yapılacak bir kâr ya da [halkı] caydıracak bir korku artık kalmadığında egemenliğin büyüğü bozulur ve çıplak köle, bir rüyadan uyanmış gibi, özgür

kaldığını hayretler içinde fark eder.”²² Ağır aksak büyüme rakamlarının ve ekonomik durgunluğun “otoriter” rejimlerin yakasından düşmeyeceği ve demokrasiye geçme fırsatlarının genellikle ekonomik krizlerle, ekonominin yavaşlamasıyla ya da durmasıyla ortaya çıkacağı düşüncesinin günümüzde hâlâ hayatta kalabilmesi ise daha şaşırtıcıdır. Gazetecilerin, piyasa uzmanlarının ve siyasetçilerin, ekonomide yaprak kımıldamadığı dönemlerde Çin, Türkiye ve İran gibi ülkelerin batmaktan kolay kolay kurtulamayacağını beklemlerinin temelinde bu düşünce yatar; despotik rejimlere karşı ekonomik yaptırımlar uygulama stratejisinin temelinde de aynı varsayım bulunur.

Her iki bakış açısı için de destekleyici kanıtların sayısı azdır; bunun tek sebebi de söz konusu bakış açılarının, bahsedilen rejimlerin ellerinin altında bulundurduğu ve şokları emmeye, kriz yönetmeye yarayan araçların miktarını ciddiye küçümsemeleri değildir. Çin hükümetinin, oyunu kuralına göre oynamayan finans şirketlerini yasaklamak ve risklere karşı son derece iyi korunmuş “şeffaf yatırımcılar” ile hukuk, vergi ve düzenleme uzmanlarını yeni inşa edilen Beijing Fund Town’da toplamak suretiyle devasa ölçekteki özel fon yönetimi endüstrisine daha çok şeffaflık kazandırmak için attığı kararlı adımları ele alalım. 2015-2016 Şanghay borsa krizi ile başa çıkmak için rejim tarafından kullanılan yöntemler, örneğin birincil halka arzların yasaklanması, tutuklama tehdidiyle açığa satışın sınırlandırılması, şirketlerin büyük hissedarlarının hisselerini satmalarının engellenmesi, emeklilik ve yatırım fonlarını yöneten büyük şirketlerin daha çok hisse senedi satın almaya teşvik edilmesi, merkez bankası parasının hisse senedi alımına yönlendirilmesi, bu yeni despotizmelerin, yani tarihsel materyalizm kuramlarının indirgemeci yorumlarında rastlanan basit “üretici güçler ve üretim ilişkileri” analizlerine meydan okumayı başaran devlet kapitalizmi türlerinin kararlılığını yansıtır.²³ Despotizmelerin çoğunun iktisadi per-

22 Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1966 [1767], s. 278-279.

23 Andreas Bieler ve Adam David Morton, *Global Capitalism, Global War, Global Crisis*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.

formansı, Atlantik bölgesindeki demokrasileri çoktan geride bırakmıştır. Vietnam'daki tek parti despotizmi öğretici bir örnektir. Nguyen Phu Trong hükümeti tarafından 2018 yılında başlatılan yolsuzluk karşıtı kampanya, Parti devletinin en tepelerinde bulunanların soğuk terler dökmesi ve pek çok üst düzey yetkili ile zengin iş insanının tutuklanmasıyla sonuçlandı. Parti, "fırsatçılık yapmayı" olduğu kadar çok partili çoğulcu demokrasiye geçişi laf arasında anıştırmayı da içeren "sapmaları" engellemekte beceriklidir. Çevrimiçi ortamlarda gözetlenen, çevrimdışı ortamlarda denetlenen muhaliflere göz açtırılmaz. Hükümete bağlı "gelişkin kalıcı tehdit biriminin" sansürsüz yorum ve haber yayımlamakla suçlanan blog sayfalarını ve internet sitelerini cezalandırması rutin işlerdendir. Siber güvenlik yasaları gereğince, *YouTube* ve *Facebook*, Vietnamlı kullanıcılar tarafından üretilen bütün veri trafiğini saklamak ve polis incelemesine açmak zorundadır. Vietnamlı muktedirler bu esnada kendileriyle gurur duyar: Resmî yıllık büyüme oranları yaklaşık % 6-7 seviyelerinde gerçekleşmiş, *Samsung* marka akıllı telefonların, *Nike* marka spor malzemelerinin dahil edildiği ihracat rakamları GSYİH'in üzerinde çıkmıştır sayelerinde. Yerel yönetimlerdeki komünist liderler ülke içinde deregülasyona gidilmesini ve iş yapma maliyetlerinin düşürülmesini destekler. Üretim sektörüne ve yüksek teknoloji kullanılan diğer sektörlerle dış yatırım gelmesini teşvik etmek ülkenin önceliğidir. Bir diğer öncelik de ülkenin Güneydoğu Asya Uluslar Birliği, Dünya Ticaret Örgütü, Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık gibi örgütlerdeki üyeliğinin getirdiği ticaretteki liberalleşmenin dengelenmesidir.

Vietnam gibi despotizmler, kapitalizm ile iktidarın paylaşılmasını esas alan demokrasi arasında bir ilişki olması gerekmediğinin uygulamaya dökülmüş örnekleridir. Aksine, 21. yüzyılın bu yılları, kapitalizmdeki risk iştahına ve vurgunculuğa karşı despotizmin özel bir hayranlık duyduğunu gösterir. *Crazy Rich Asians* (Çılgın Zengin Asyalılar, 2018) filminin başlarındaki bir sahne, devlet kapitalizmi ile despotizm arasındaki ilişki hakkında anlatılacak çok şey olduğunu kesinlikle gösterir: New York Üniversitesi'nde iktisat profesörü olarak çalışan ABD doğumlu

Çinli karakter Rachel Chu, Singapur Changi Havalimanı'na ilk defa ayak basmasının üzerinden birkaç dakika geçmeden, "Burada bir sinema ve kelebek bahçesi olduğuna inanamıyorum. JFK [havalimanı] sadece gıda zehirlenmesine yol açan bakterilerden ve umutsuzluktan ibaret," der. Singapur, Kamboçya, Vietnam ve Laos gibi devlet kapitalizmi rejimlerinin önderliğinde Asya Pasifik bölgesinde görülen dikkat çekici teknolojik gelişme ve büyüme modellerinin ne anlama geldiğini bize bu yorum söyler. Bolluktan bahsedilmesi aynı zamanda söz konusu yeni despotizmlerin kestiği racon hakkında, düştükten sonra kendilerini toparlayıp güçlerini yeniden kazanma, tebaalarını etkileme ve onların sadakatlerini kazanma kabiliyetleri hakkında, hatta kendilerini demokratik kapitalizmin çürümüş biçimlerinin kurtarıcısı olarak göstermeleri hakkında da bir şeyler anlatır.

O halde, yeni despotizmlerin yükselişe geçmesi önü alınmayacak bir eğilim midir? Despotik iktidarın yaygınlaşmasını durdurmak mümkün değil midir? Pek çok despot öyle olduğunu düşünür. Gururla tüylerini kabartan bu despotlar, geleceğin kendilerine ait olduğundan emindir. Ödlek Batılıların hâkimiyetinin ve demokrasilerinin günlerinin sayılı olduğuna kani olan Luanda, İstanbul, Şanghay ve Budapeşte'deki yeni despotlar kendi ülkelerinde yetiştirdikleri "yönetim" ve "demokrasi" sistemleriyle cakalarını satıp böbürlenirler. Kendi yönetim yapılarının daha verimli olduğunu çünkü meşruiyetlerini, keyfi yönettikleri "egemen" halktan aldıklarını anlatıp övünürler. Bu övünmenin en çok tantana kopardığı yer, en korkutucu devlet despotizmi olan Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Birleşik Devletler hükümetinin başını çektiği boykotlarla karşı karşıya kalan *Huawei* şirketinin kurucusu Ren Zhengfei, "Amerika dünyayı temsil etmez," der korkusuzca. "Amerika dünyanın sadece bir bölümünü temsil eder", bu yüzden eğer "Batı'da ışıklar sönerse Doğu hâlâ parlamaya devam eder. Kuzey karanlığa gömülürse Güney hâlâ oradadır." Şi Cinping'e göre, onun rejimi "daha fazla demokrasi, daha ileri seviyedeki bilim ve eğitim, gelişen kültür, daha büyük toplumsal ahenk ve daha iyi bir hayat kalitesi" ile şekillenen "kabul edilebilir ölçüde müreffeh bir toplum" inşa et-

me yolunda gayet ilerlemiştir.²⁴ Bu bir büyük vizyondur. Çin'in gücünün maddi etkileri –ki bu güç her kıtada halihazırda hissedilmektedir– tam da despotizmin küresel geleceğinin anahtarını tutuyor olabilir. Artık kesin olan bir şey vardır: Nasıl ki bir zamanlar sosyalizmin büyük umudu Sovyetler Birliği idiye şimdi de bütün dünyada despotizmin yolunu aydınlatan ülke Çin'dir.

Çin'in despotik devletlerden yalnızca biri olmanın ötesine geçtiğini daha önce görmüştük. Çin sadece diğer despotizmlerle değil, aynı zamanda Birleşik Devletler ve onun müttefikleriyle de iktisat, kültür ve siyaset alanlarında derin ilişkiler kurmuş bir küresel imparatorluk (*diguó*) olma yolunda hızla ilerleyen, bunu yaparken de etrafını rahatsız etmekten çekinmeyen bir büyük güçtür. Yeni ortaya çıkan Çin küresel imparatorluğunun despotik yöntemler kullanan, geçmiş dönemlerdeki bütün imparatorlukların başına bela olmuş meşhur merkez-çevre ilişkilerinden kendini kurtarmış yöneticiler tarafından etkin bir biçimde idare edilip edilemeyeceği ya da bunu ne ölçüde başara bileceği, gelecekteki araştırmaları, tahminleri ve siyaseti meşgul edecek bir meseledir. Şimdilik, günümüzdeki bütün despotizmlerin, takdire şayan hayatta kalma ve büyüme kapasitelerine rağmen, kendi gerilimleri ve dertleri ile uğraştığını söylemek yanlış olmaz. Türkiye'nin etrafı komşularındaki gerilimlerle, askerî alandaki rakipleriyle kuşatılmıştır. Umman enerjide karbona aşırı bağımlı olmasının ve çocuksuz hükümdarı Sultan Kâbus'un ölümünün nefesini ensesinde hisseder. Sultanın tercih ettiği selâfi –kuzenlerinden biri– kraliyet aile meclisinin Maskat ve Salalah'taki kraliyet saraylarında saklanan bir mühürlü gizli zarfa konulmuş kâğıt parçasına bakıldıktan sonra ulusal televizyonda ilan edildi. Vietnam liderleri kırsal bölgelerde kök salmış yoksulluğu azaltma, yüksek kalitede genel

24 "United States Cannot Crush Us, Says Huawei Founder Ren Zhengfei", *Straits Times* (Singapur), 19 Şubat 2019; Xi Jinping, *Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era*, Çin Komünist Partisi 19. Ulusal Kongresi'nde sunulan rapor, 18 Ekim 2017, s. 23, http://www.xinhuanet.com/english/download/Xi_Jinping's_report_at_19th_CPC_National_Congress.pdf.

sağlık hizmetleri ile ücretsiz ilk ve ortaokul eğitimi sunma vaatlerini henüz gerçekleştirmiş değildir. Suudi Arabistan'ın petro-despotizmden karma yatırım kaynaklarına dayalı bir karbon-sonrası politik ekonomiye geçip geçemeyeceği belirsizdir. Singapurlu yöneticiler hem doğurganlığı azalan (bu oran şimdilerde kadın başına yaklaşık 1,2'dir) hem de büyük bir hızla yaşlanan (2017 yılında ortalama yaşam beklentisi 83,1 yıldır), öyle ki çalışanların emeklilere oranının yarıya düşmesi beklenen (2016 yılında emekli başına 4,7 çalışan düşerken bu oranın 2030 yılında yalnızca 2,3 olması öngörülüyor) bir nüfusu yönetmek gibi büyük bir zorlukla karşı karşıyadır.

Bu gibi zorluklar dünyanın dört bir tarafındaki despotlara ders olmalı ve siyasetin, yani karmaşık sorunları halkın görebileceği şekilde tanımlamayı, ele almayı ve halkın hangi kesiminin ne kadar ve ne zaman pay alacağını fiilen belirlemeyi gerektiren o paha biçilmez zanaatın insani meselelerden ayrı düşünülmemeyeceğini onlara hatırlatmalıdır. Söz konusu zorluklar aynı zamanda yeni despotizmlerin son kertede kaçınamayacakları zayıflığı ilgilendiren bir uyarı mekanizması vazifesi görür: Yönetimlerini kamunun denetimine açmayı, çok çeşitli konularda tebaaları üzerinde uyguladıkları keyfi iktidarlarını kamunun kontrolüne tabi hale getirmeyi reddettiklerinden, siyaset sahnesinde ayaklarının kayması ve tökezlemeleri muhtemeldir despotların. Bu kitapta çoktan tanışmış olduğumuz ve keyfi iktidarı modern dönemin başlarında eleştiren isimlerin, despotizmlerin etkin ve otoriter iktidarın sınırlarını çiğneme eğilimlerini vurgularken doğru yolda olduklarını söylemek makul olur. Yaptıkları uyarıların despotizmin pervasızlığını çoğu zaman abartmış olduğu doğrudur. Öte yandan en esaslı argümanları, despotizmin kendi sınırlarını genişletme ve böylece her şeyi yapabilme gücünü yok etme eğiliminde olduğuydu. Diderot'nun "bütün keyfi iktidarların kendi yok oluşuna koştuğu" tespiti despotizmin bu özelliğini vurguluyordu.²⁵ Diderot, ce-

25 Denis Diderot, "Extracts from the Histoire des Deux Indes", *Political Writings*, der. John Hope Mason ve Robert Wokler, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, s. 174. *The Life and Death of Democracy* kitabının bu tespiti dair

hennemde despotizme özel bir yer ayrılmış olduğunu söyleyerek okuyucularını uyarmak istedi. Gururun ikiz kardeşi zavallı kibirle maluldür despotizm; tebaasının aklına şüphe tohumları serper, aptallığa varacak kadar küstahlaşmış iktidarından vatandaşlar olarak kendilerini nasıl koruyacaklarını rakiplerine öğretir ve böylece hiç istemediği bir sonuca yol açar.

Peki ama vatandaşlar ve onların temsilcileri kendilerini budalalıktan, aptalca gururdan fiilen nasıl koruyabilir? Tocqueville'in cevabı şudur: devlet iktidarının belirli ellerde toplanmasının reddedildiğinin anayasal belgelere yazılması; özgür bir basın, toplanma özgürlüğü ve yerel yönetim için vatandaşların mücadele vermesi; "birlikten kuvvet doğar" ilkesine uygun bir biçimde, devletle arasındaki mesafeyi koruyarak özgürce hareket eden kuruluşlardan oluşan bir sivil toplumun savunulması.²⁶ Mazide kalmış bir zamanda şişeye konup suya bırakılmış bir mesaj gibi, iktidarın paylaşılmasını esas alan kurumları ve sivil toplum kuruluşlarını savunmanın stratejik önemi hakkında söylenebilecek genel hususlar bugün hâlâ geçerlidir ancak bunların kuramsal olarak rafine edilmesi ve siyasetteki karşılığının genişletilmesi gerekir. Zaman o eski zaman değildir. Yeni despotizmler farklıdır. Öte yandan bu despotizmlerin esnekliği ve kendilerini toparlayıp ayağa kalkma gücü de abartılmamalıdır. Zenginler ile yoksullar arasındaki uçurumlar derinleştiği, orta sınıfın posasının çıkarıldığı, yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmiş yolsuzluk, hukuksuzluk ve kamufle edilmiş şiddetle süslenip örtüldüğü için dünyanın her yerinde despotizmler Hong

genişletilmiş bir yorum, yani demokrasinin, keyfî iktidarın tek elde toplanmasının yaratacağı kibirden –kesinlikle– doğan çılgınlık ve felaketlerle mücadele etmede kullanılacak en etkili siyasi silah olarak yeniden tanımlanmasına dönük uzun bir çaba olarak okunması faydalı olur.

- 26 Bkz. John Keane, "Despotism and Democracy: The Origins and Development of the Distinction between Civil Society and the State 1750-1850", *Civil Society and the State: New European Perspectives*, der. John Keane, University of Westminster, Londra, 1988, s. 35-71 ve Leonard Krieger, *An Essay on the Theory of Enlightened Despotism*, Chicago, 1975, s. 37-39. Grup örgütlenmesi üzerinden iktidar kazanma tespiti, Gustave de Beaumont'un Tocqueville'e yazdığı bir mektupta yapılmış ve burada aktarılmıştır: George Wilson Pierson, *Tocqueville and Beaumont in America*, Oxford University Press, New York, 1938, s. 101.

Kong tarzı kamusal direnişle karşılaşma korkusunu yaşarlar. Bir anda patlak veren karışıklıklar, dijital isyanlar ve medyada kopan fırtınalar despotizmelerin yumuşak karnıdır. Dijital iletişim ağları üzerine kurulmuş despotizmler iktidar sahibi olmayanların potansiyel iktidarını tanımaya zorlanır: Bu potansiyel, resmî söyleme muhalif anlatılarıyla gündelik hayatın dengesini bozan, bütün siyasi düzenin parçalanma tehdidi altında kaldığı medya destekli kargaşalar halinde ve bilhassa sokak tiyatrosu, kahkaha atma, gökyüzüne yazı yazma, şarkılı dualı oturma eylemleri, seçmenlerin harekete geçirilmesi, tüketici boykotları, yasadışı ve beklenmedik grevler gibi isyan taktiklerinin akıllıca kullanılması sayesinde rejimin karşısına çıkar.²⁷

Sivil toplum kuruluşlarının ve vatandaşların verdiği yaşamının yeni demokratik yollarını inşa etme ve iktidarı kotarma çabalarının savunulması, despotizmin yurttan ve dünyada reddedilmesindeki temel önemini korumaktadır.²⁸ Bu gibi direnişlerin etkileri, özellikle de despotizmdeki temel tasarım hatası hedef alındığında, daha geniş bir alana yayılabilir. Despotik iktidarın karşı karşıya olduğu tehlikeler, iktidara zarar verme kapasitelerine göre bir ölçüye oturtulduğunda, keyfi iktidarın kibrinin sebep olduğu şeyler ilk sırayı alır. Yeni despotizmler kâinatın yaratıcıları ya da bu dünyaya inmiş tanrılar değildirler. Bu despotizmlerin en zehirli meyvelerinin körü körüne

27 Zeynep Tüfekçi, *Twitter and Tear Gas: The Power and the Fragility of Networked Protest*, Yale University Press, Princeton, NJ, 2017; Gene Sharp, *From Dictatorship to Democracy: A Conceptual Framework for Liberation*, The New Press, New York, 2012 [Türkçesi: *Diktatörlükten Demokrasiye*, Milena Kitap, İstanbul, 1. baskı, 2013]; Simon Tormey, *The End of Representative Politics*, Polity Press, Cambridge, 2015; Michael Walzer, *Political Action: A Practical Guide to Movement Politics*, NYRB Classics, New York, 2019. Kahkaha atmanın stratejik öneminin incelendiği bir kaynak için bkz. Li Mingtao, "Why They Say Autocratic Regimes Are Laughed to Death", *China Digital Times*, 25 Mart 2016, <https://chinadigitaltimes.net/2016/03/translation-autocracies-laughed-death>: "Kahkaha atmaya cesaret eden biri despotizm duvarından bir tuğla sökmüş demektir. Kahkahasını tutamayan insanların sayısı çoğaldıkça duvardan daha çok tuğla çekilir. Herkes birlikte kahkaha attığında rejim aslında yoluna gelmiştir. Çavuşesku'nun güçlü başladığı ve kaçarak bitirdiği son konuşması bu değişimi en iyi yansıtan örnektir."

28 Oluşturulması muhtemel yeni demokratik kurumların ve yaratıcı stratejilerin ayrıntıları *Power and Humility* kitabımda etraflıca ele alınmıştır.

küstahlıkları ve aptalca gururları olduğu rahatlıkla söylenebilir. Despotizmler, iktidar sahiplerine yaptıklarının, yapmak istemediklerinin ve hatalarının hesabını soracak kurumların eksikliği ile ayırt edilen bir iktidar biçimidir. Despotların kamuoyu yoklamalarını, çevrimiçi danışma toplantılarını ve forumları kullanmayı gerçekten de denediğini bu kitapta defalarca gördük. Öte yandan, her şey göz önüne alındığında, despotizmin kamusal denetim ve iktidar sahiplerinin bağımsız kurumlarca sınırlandırılması hamlelerini engellediğı, boğduğu da ortadadır. Despotizm iktidar sahiplerini, tedbirsizliklerinin ve tebaasının yüksek sesle dile getirdiğı isteklere, endişelere yanıt verilememesindeki kişisel sorumluluklarını kabul etmeye gönüllü olmayışlarının soruşturulmasından ve bunun sonucunda alevni yaptırımlara uğratılmaktan korur. İktidar sahiplerini ayartır, hatalarından ders almak zorunda olmadıklarını hayal etmeyi onlara cazip gösterir. Başarısızlığın maliyetini yok sayabileceklerini, bu maliyetleri üstlenmeyi öteleyebileceklerini yahut bunlara katlanmayı, kendileriyle hiç ilgisi yokmuş gibi başkalarına bırakabileceklerini düşündürecek kadar kandırır onları.

Despotlar, iktidarı keyfi kullanmanın onu yücelttiğini zannederler ama yanılırlar. Nezaretçi demokrasi, yani denetim ve denge vazifesini üstlenen kurumlar tarafından, vatandaşların katılımıyla, geniş bir yelpazeye yayılan alanlarda seçim kültürünün gelişmesi vasıtasıyla sorumsuz iktidarın kamusal denetim altına alınmasını ve sınırlandırılmasını öngören radikal vizyon, bu yüzden yeni despotizmin bariz bir siyasi alternatifi olmaktan fazlasıdır. Despotik iktidarın en büyük zayıflığı nezaretçi demokrasinin olmayışıdır. Despotizm, halkın iyi kraliçelere ve iyi huylu krallara, becerikli yöneticilere ve iktidar oyunlarında ustalaşmış kurnaz teknisyenlere inanmasından beslenir. Öte yandan, işin acısı odur ki despotizm abartılı hırsı ve iktidar şehvetini açığa çıkarır; despotizmin sonsuza kadar devam etme çabalarını hayal kırıklığına uğratan da aslında budur. İktidar sahipleri, beklenmedik olayların bilhassa dizginlenemez olaylar olduğunu anlar. İyi işleyen nezaretçi demokrasiler, belirsizliği ve sürprizleri yönetmek üzere tasarlanmış erken uyarı

sistemleri ve risk azaltma mekanizmaları vazifesi gören (resmî soruşturmalar, hukuka uygunluk denetimi ve gelecek planlaması yapan komisyonlar gibi) kurumsal pratikleri ve gözlemci kurumları büyütür. Yeni despotizmler bu belirsizliği, sürprizleri ve istenmeyen sonuçları ustalıklı yönetme metotlarını birbir taklit etmeye çalışır.²⁹ Ne var ki insan dışı canlı türlerinin kitlesel ölümü, garip bir nükleer patlama, büyük bankaların çökmesi, gıda zincirine zehir bulaşması ya da cephede alınan beklenmedik bir yenilgi despotik iktidarı temelinden sarsabilir. Bunun hemen ardından istenmeyen sonuçlar ortaya çıkabilir. Despotlar açıktan açığa tartışıp savaşılabılır; zirvedeki bölünmeler halk direnişinin fitilini yakabilir. Yargıçlar iktidar sahiplerine karşı gelmeye başlar. Araştırmacı gazeteciler, hayatları dahil, her şeyi riske atar. Polis teşkilatındaki üst rütbeli yöneticiler ve ordudaki komutanlar huzursuzlanabilir. Örgütlü grupların başlattığı dijital isyanlar ve şiddete başvurulmayan grevler isyankâr bir sivil toplumun doğuşuna sebep olabilir. Müesses kurumlar parçalanma emaresi gösterebilir. Hileli seçimler kaybedilebilir. İktidar sahiplerinin dengesini kaybetmiş devasa bir heykel gibi tökezlemesine ya da yere devrilip parçalanmasına sebep olunabilir. Birkaç küçük adımla büyük bir drama giden yola çıkılabilir. Demokrasiye geçiş fırsatları doğabilir. Halka hesap verilmesi taleplerinin arka çıktığı, sivil toplum faaliyetlerinin ve vatandaş örgütlenmelerinin oluşturduğu ağla desteklenen nezaretçi demokrasiye geçme baskısı yayılabilir ve hatta sınır ötesine, despotik devletlerin kalbine ulaşabilir.

Bu tür bir senaryo bir kurgu ya da bir fantezi, içinde bulunduğumuz yüzyılın izleyen dönemlerinde işlerin nasıl gelişeceğine dair çizilmiş hatalı ve ezbere çizilmiş bir tablo olabilir. Yeni despotizmlerin başındakiler muhtemelen bunların hiçbirinin yaşanmasına imkân tanımayacak kadar akıllı ve donanımlıdır. Muhtemelen bahtlarına düşenden fazlasını alacaklardır. Yeni despotların ülkelerinde tankların caddelerde gezmediğini hayal edelim. Birbiri ardına iktidara gelen ve iktidarın payla-

29 Andreas Schedler, *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

şılmasını esas alan demokrasinin ideallerini, kurumlarını mahveden popülist yöntemlerin pençesine düşmüş Amerikan imparatorluğunun yeni Çin imparatorluğu ve onun küresel mütefikleriyle at başı gitmeyi başaramadığını varsayalım. Günümüzdeki demokrasilerde vatandaşların ve onların temsilcilerinin tehlike sinyallerini göz ardı etmiş, bu sayfalarda ana hatlarıyla açıklanmış eğilimlere göz yummuş olma ihtimalini düşünelim. Despotizmin demokrasilerin dışındaki ve içindeki yayılmasının yok denecek kadar az bir direnişle karşılaştığını ya da elindeki meşaleyi sağa sola sallayan, nöbet bekleyen, olay yerinde olan, gözlerini dört açan, siyasetin alarm zillerini çalan düşünürlere, yazarlara ve aktivistlere hiç kimsenin kulak asmadığını hayal edelim. Hatta demokrasi dostlarının kendi işlevsiz hükümet sistemlerindeki sorunlarla yüzleşmekten, pislikleri kazıya kazıya temizlemekten, birtakım anlaşılabilir ancak affedilmez sebeplerle ısrarla kaçındığını da kabul edelim. Devlet destekli gözetim kapitalizminin, kara paranın bulaştığı seçimlerin mevzi kazandığını, zenginlerin gücüne meydan okunmadığını, hayatın neredeyse her alanında keyfî iktidar uygulamalarının arsız normlar haline geldiğini varsayalım. Demokrasinin dostlarının hatalı inançlarına –yani tarihin hâlâ Amerikan tarzı liberalizmin yanında olduğuna– yine de sıkı sıkı sarıldığını hayal edelim. Masum zannettikleri bir kandırmacaya yenik düştüklerini, zihinlerini açmayı başaramadıklarını ve yeni despotizmler hakkındaki cehaletlerini otopsi masasına yatırıp incelemeyi reddettiklerini varsayalım. Daha da cüretkâr davranalım ve diyelim ki, adım adım darağacına yürütüldüklerini anlamaktan, nihayetinde, pek çok insan acizdir. O halde, bu yüzyılın ilerleyen dönemlerinde yüz milyonlarca insanın gündelik hayatında başrolü oynamanın despotizmin alnında yazdığı, hatta despotizmin demokrasinin geleceği olduğu sonucunu çıkarabilir miyiz?

TAVSİYE EDİLEN OKUMALAR

Hem bugünkü hem geçmiş dönemlerdeki despotizm fikrinin ve uygulamalarının tarihini anlatan literatür çok kapsamlıdır. Bu kitabın bölüm sonu notlarında verilen kaynakların ötesine geçmek isteyen okuyucular aşağıda kısa bir seçkisi yapılmış, konuyla çok yakından ilgili makalelere, kitapçıklara, kitaplara ve çevrimiçi kaynaklara başvurabilirler:

- Art, David, "What Do We Know about Authoritarianism after Ten Years?", *Comparative Politics*, 44(3), Nisan 2012, s. 351-373.
- Bobbio, Norberto, "Dispotismo", *Dizionario di politica*, der. Norberto Bobbio vd., Torino, 2004, s. 276-283.
- Boesche, Roger, *Theories of Tyranny from Plato to Arendt*, University Park, PA, 1996.
- Boulanger, Nicolas-Antoine, *Recherches sur l'origine du despotisme oriental*, Londra, 1762.
- Brown, Wendy, Gordon, Peter E. ve Pensky, Max, *Authoritarianism: Three Inquiries in Critical Theory*, Chicago, 2018.
- Curtis, Michael, *Orientalism and Islam: European Thinkers on Oriental Despotism in the Middle East and India*, Cambridge, 2009 [Türkçesi: *Şarkiyatçılık ve İslam: Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri*, çev. Mehtap Çakır, Matbu Yayınları, İstanbul, 1. baskı, 2015].
- Derathé, Robert, "Les philosophes et le despotisme", *Utopie et pragmatisme au XVIIIe siècle: Le pragmatisme des Lumières*, der. Pierre Francastel, Paris, 1963, s. 57-75.
- Dobson, William J., *The Dictator's Learning Curve: Inside the Global Battle for Democracy*, New York, 2012.
- Felice, Domenico (der.), *Dispotismo: Genesi e sviluppi di un concetto filosofico-politico*, iki cilt, Napoli, 2001-2002.

- Geddes, Barbara, Wright, Joseph ve Frantz, Erica, *How Dictatorships Work: Power, Personalization, and Collapse*, New York, 2018.
- Gessen, Masha, *The Man without a Face: The Unlikely Rise of Vladimir Putin*, Londra, 2012 [Türkçesi: *Putin: Yüzü Olmayan Adam*, çev. Gözde Soykan, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 1. baskı, 2015].
- Internet Archive, "Despotism" (yaklaşık 400.000 başlık içeriyor), <https://archive.org/search.php?query=despotism&sin=TXT>
- Kaiser, Thomas, "The Evil Empire? The Debate on Turkish Despotism in Eighteenth-Century French Political Culture", *Journal of Modern History*, 72(1), 2000, s. 6-34.
- Kelsen, Hans, "Foundations of Democracy", *Ethics*, 66(1), 2. Kısım, Ekim 1955, s. 1-101.
- Kurfirst, Robert, "J. S. Mill on Oriental Despotism, Including Its British Variant", *Utilitas*, 8(1), Mart 1996, s. 73-87.
- Latour, Bruno ve Weibel, Peter (der.), *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, Cambridge, MA, 2005.
- Linz, Juan J., *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown, and Reequilibration*, Baltimore, MD, 1978.
- Magyar, Bálint ve Vászárhelyi, Julia (der.), *Twenty-Five Sides of a Post-Communist Mafia State*, Budapeşte, 2017.
- Mandt, Hella, "Tyrannie, Despotie", *Geschichtliche Grundbegriffe*, cilt 6, der. Otto Brunner, Werner Conze ve Reinhart Koselleck, Stuttgart, 1972-1997, s. 651-706.
- Marx, Karl, "The British Rule in India", *Karl Marx/Friedrich Engels: Collected Works*, cilt 12, New York, 1975-2004, s. 125-133.
- , "The Future Results of British Rule in India", *Karl Marx/Friedrich Engels: Collected Works*, cilt 12, New York, 1975-2004, s. 217-222.
- McInerney, D. J., *James Mill and the Despotism of Philosophy: Reading "The History of British India"*, New York, 2009.
- Meierhenrich, Jens, *The Remnants of the Rechtsstaat: An Ethnography of Nazi Law*, Oxford, 2018.
- Minuti, Rolando, "Mito e realtà del dispotismo ottomano: Note in margine ad una discussione settecentesca", *Studi settecenteschi*, 1, 1981, s. 35-59.
- Moradi, Hassan Ghazi, *Despotism in Iran*, Pittsburgh, PA, 2017.
- Mujanović, Jasmin, *Hunger and Fury: The Crisis of Democracy in the Balkans*, Londra, 2018.
- Quesnay, François, "Despotisme de la Chine", *François Quesnay, Œuvres économiques complètes et autres textes*, cilt 2, der. Christine Théré, Loïc Charles ve Jean-Claude Perrot, Paris, 2005, s. 1005-1114.
- Ranum, Orest, "D'Alembert, Tacitus, and the Political Sociology of Despotism", *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, 191, *Transactions of the Fifth International Congress on the Enlightenment*, Oxford, 1980, s. 547-558.
- Richter, Melvin, "The Concept of Despotism and l'Abus des Mots", *Contributions to the History of Concepts*, 3, 2007, s. 5-22.
- , "Despotism", *Dictionary of the History of Ideas: Studies of Selected Pivotal Ideas*, cilt 2, der. Philip P. Wiener, New York, 1973, s. 1-18.

- Rosanvallon, Pierre, *Democratic Legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity*, Princeton, NJ, 2011.
- Rubiés, Joan-Pau, "Oriental Despotism and European Orientalism: Botero to Montesquieu", *Journal of Early Modern History*, 9(1-2), 2005, s. 109-180.
- Said, Edward, *Orientalism*, New York, 1978 [Türkçesi: *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, Metis, İstanbul, 10. baskı, 2017].
- Schabert, Tilo, *Boston Politics: The Creativity of Power*, Berlin, 1989.
- Scheppele, Kim, "Autocratic Legalism", *University of Chicago Law Review*, 85(2), 2018, s. 545-583.
- Snyder, Timothy, *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*, Londra, 2017 [Türkçesi: *Tiranlık Üzerine: Yirminci Yüzyıldan Yirmi Ders*, çev. Zeynep Enez, Olvido Kitap, İstanbul, 1. baskı, 2017].
- Urbinati, Nadia, *Me the People: How Populism Transforms Democracy*, Cambridge, MA, 2019.
- Valensi, Lucette, *Venise et la Sublime Porte: La naissance du despote*, Paris, 1987 [Türkçesi: *Venedik ve Bab-ı Ali*, çev. A. Turgut Arnas, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1. baskı, 1994].
- Xuetong, Yan, *Leadership and the Rise of Great Powers*, Princeton, NJ, 2019.

- II. Friedrich 237, 239
II. Katerina 237, 238, 277
II. Nikolay 205
V. Karl (Şarlken) 141
XIII. Louis 205
XIV. Louis 35, 239
XV. Louis 35, 237, 239
- A Dictionary of the English Language*
(Johnson) (İngilizce Sözlüğü) 199
- Abhazya 39
Abu Dabi 137, 138
Adams, John 242, 243
Adams, John Quincy 120
Afganistan 267, 271
Ağaçlar devrildiğinde maymunlar
kaçışmış (Çin atasözü) 92
Akayev, Askar 104
alışveriş 28, 57, 75, 87, 99, 118, 143,
177, 197, 213, 271
Alibaba Şirketi 123, 124, 279
Aliyev, İlham 159, 205, 252
Almanya 76, 116, 119, 200, 201, 212,
266
Altın Kalkan 162
Amerika Birleşik Devletleri, ABD 13,
16, 41, 71, 75, 76, 80, 83, 114,
120, 150, 156, 189, 221, 265, 268-
270, 288
Angkar 35
Anquetil-Duperron, Abraham-
Hyacinthe 234-237, 239
Ansiklopedi (1751) 202, 240, 250,
256
anti-sosyal medya platformları 266
arabuluculuk 57, 220
Arendt, Hannah 85, 119
Aristoteles 82, 105, 202
Arjantin 16
Asya toplumlarında despotizm 38
Aşkabat 43
Atwood, Margaret 274
Avrupa Birliği, AB 16, 69, 156, 212,
219, 267
Aytmatov, Cengiz (*Gün Olur Asra*
Bedel) 208
Azerbaycan 126, 148, 159, 205, 252
- bağımlılık ilişkileri 26, 78
ayrıca bkz. patronaj
bağlantıların önemi 47, 50, 54, 55, 57,
62, 70, 84, 175, 176, 211, 277, 282
Bahreyn 78, 143, 269
Barry, Michael Joseph 283

Bastos, Roa (*I, the Supreme; Ben, Yüce Olan*) 145
Batatu, Hanna 236
Beccaria, Cesare 237
Belarus 25, 40, 42, 91, 101, 111, 126, 206, 207, 269, 274
Berdimuhamedov, Kurbankul 144
bilgisayar korsanlığı 266
Birleşik Arap Emirlikleri, BAE 21, 23, 27, 87, 114, 119, 126, 137, 138, 203, 268, 269
Birleşik Devletler 13, 14, 23, 71, 78, 113, 191, 212, 220, 249, 266-268, 270, 278, 284, 289, 290
Blair, Tony 173
blockchain 177
Blue Map (aplikasyon) 181, 182
Bo, Şilai 171, 228
Bolkiah, Hassanal (Sultan) 42, 64, 101
Boulanger, Nicolas-Antoine 251
Bradbury, Ray 169
Brejnev, Leonid İlyiç 92
Britanya 36, 37, 76, 138, 147, 208, 229, 240, 241, 243, 249, 266, 268, 277, 278
Brunei 23, 42, 64, 87, 101, 114, 126, 208, 275
Bunma, Teng 62
Burke, Edmund 256
bürokratik yeni orta sınıf 59

Carra, Jean-Louis 240, 241
Castracani, Castruccio 140, 201
Ceenbekov, Sooronbay 198
Changsheng Biyoteknoloji Şirketi 173
Cinping, Şi 49, 92, 94, 101, 102, 121, 174, 192, 220, 230, 284, 289
Cisco Systems 165
commendatio 77
Crazy Rich Asians (film) (*Çılgın Zengin Aşyalılar*) 63, 288

Çeçenistan 178, 207
Çin Halk Cumhuriyeti 78, 100, 163, 173, 183, 214, 270, 289
Çin Merkez Televizyonu (ÇMT - CCTV) 102, 172

Çin'de golfun tarihi 226
Çing Hanedanı 216
çok partili rekabet 16, 126, 129, 288

Daglık Karabağ 39
Daidalos 54
Dalay Lama 191
D'Alembert, Jean-Baptiste le Rond 256
De Jaucourt, Chevalier 202
De la Boétie, Étienne, *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* 253
demagoglar 19, 42, 116
demokrasi 11-26, 29, 30, 32, 33, 36, 40, 41, 46, 65, 70, 72, 73, 78, 80, 82, 83, 85-87, 93, 100, 101, 118, 120, 121, 123-126, 129, 138, 139, 141, 145, 150, 152-154, 156, 176, 180, 185, 207, 211, 212, 217, 223, 227, 244-249, 257, 262-268, 271-284, 286-289, 292, 294-296
ayrıca bkz. hayalet demokrasi;
kontrollü demokrasi; nezaretçi [monitory] demokrasi
despotizm 20, 22, 24-36, 38-42, 45-60, 62-69, 72-78, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 89, 90, 96, 99, 101-103, 106-110, 114, 116, 117, 119-121, 124-129, 133-136, 139-142, 144, 147-151, 156-159, 161-163, 166, 168, 169, 175, 177-180, 182, 185, 187, 188, 192, 194, 197-200, 202, 203, 206, 209-216, 219, 221-225, 227, 228, 231-252, 254-259, 261-269, 271, 272, 274-296
acil durum yönetimi merkezleri 161, 180
ahlâki duyarsızlık 56
aydınlanmış despotizm 41, 45, 187, 238
bağımlılık 26, 55, 76-78, 106, 127, 179, 235
büyük ölçekli veri toplama 191, 192
danışmanlar 59, 61, 91, 99, 205, 284
demokrasilerle dalı budaklı ilişki kurulması 271

despotizmin teşvik edilmesi 287
devlet kapitalizmi 67, 69, 79, 81,
287-289
devlet yardımları 77, 139
dirdırlanma 108
dijital isyanlar 171, 172, 176, 202,
286, 293, 295
dijital yenilikler 182
direnc 46, 108, 178, 190, 258
esneklik ve kendini toplama gücü
275, 286
gerçekliğini değiştirme [gaslighting]
149
gönüllü kulluk 26, 46, 91, 106,
129, 251, 253-255, 257, 259,
262-265, 274, 276, 278, 279,
282
gözetim, 188, 213
grundbegriff (temel kavram) 242
hakkındaki şakalar 64, 98, 180
halkın egemenliği ilkesi 101, 104
hayalet demokrasilerdeki yenilikler
29, 30, 180, 275, 276, 281
hukuk ve hukuksuzluk 30, 34, 214,
215, 222, 227, 228, 292 (ayrıca
bkz. hukukun üstünlüğü; keyfi
iktidar)
ihalelerden alınan komisyonlar 37,
50, 57, 61, 72
ikili ekonomiler 66
iktidardakilerin endişeleri 89
iletişim araçları 74, 139, 160, 168,
247
işkence 186
kamuoyu 96, 166, 186-188, 193,
194, 197, 198, 224, 227, 246,
294
kamuoyu yoklamaları 187, 192,
194, 195, 294
kavramsal yanılgılar 30, 49
koltuk sevdası 95, 96
korku 34, 90, 199-201, 207, 210,
217, 222, 223, 236, 293
medya sihirbazları 142, 151, 152,
253
medya şirketleri 135, 137, 139,
151, 165, 190

medyayla baştan çıkarma 167
meşrulaştırma 61, 124, 236, 248
mimari 136
neden yeni kabul edildiği 34
orta sınıflar 26, 81-85, 87, 89, 107,
211, 276
parazit gibi demokrasiden
beslenmesi 33
plütokratlar 62-64, 66, 70, 72, 74
poligarklar 26, 57, 73, 89
sansür 136, 158-164, 166, 179,
185, 186
sessiz sadakat 116
siber-polislik 212
silah satışı antlaşmaları 113
sivil toplum 264, 292, 293, 295
şirketler 67, 68, 266, 280
temaşa etmek 111
toplumsal değerleri hiçe sayan
uyumluluk 89
vodvil tarzı yönetim 148, 150, 157
devlet kapitalizmi 66, 67, 69, 79, 81,
287-289
ayrıca bkz. kapitalizm
Diderot, Denis 240, 250, 254, 256,
291
dijital yenilikler 182
diktatörlük 23, 28, 32, 33, 36-38, 90,
124, 201, 206, 214, 228, 246
din 21, 143, 144, 201, 207, 234, 275
distopya romanları 273
Doğu Hindistan Kumpanyası 233,
244
Dubai 21, 81, 136, 138
Durkheim, Emile 245
Dünya Değerler Araştırması 12
Dünya Ticaret Örgütü 222, 288
ebu Kahir, Velid 207
egemen halk 99, 289
Endonezya 249
Engels, Friedrich 29, 261
Erdoğan, Recep Tayyip 21, 27, 42,
49, 60, 63, 87, 143, 151, 198, 205,
207, 208
es-Sisi, Abdül Fettah 43, 252

Facebook 113, 115, 118, 151, 167,
168, 170, 177, 266, 288
Ferguson, Adam 286
Filistinliler 280, 281
Financial Times 164
Finlandiya 15
Firechat (aplikasyon) 175
Fizyokratlar 237, 238
Foucault, Michel 104, 242
fracasomania (dogmatik kötümserlik)
15
Fransa 35, 46, 99, 229, 234, 239, 240,
242, 243, 249, 253, 266, 277
Freedom House 12, 41, 120
Freud, Sigmund 105, 108
Fuentes, Carlos 106
Fukuyama, Francis 20, 83
Gagiev, Aslan 213, 214
Gentile, Giovanni 116
gerçekliğini değiştirme 149, 150, 154,
156, 158, 275
ayrıca bkz. medya sansürü; sansür
gergedanlaşma (Eugene Ionesco)
204
gizli hapisaneler 159
Goethe, Johann Wolfgang von 96
Gogol, Nikolay 107, 153
Goldman Sachs 276, 279
Google 113, 165, 170, 265, 266
Gorani, Giuseppe 238, 239
Gorbaçov, Mihail 42
gönüllü kulluk 26, 46, 91, 106, 129,
251, 253-255, 257, 259, 262-265,
274, 276, 278, 279, 282
gözetim kapitalizmi 276, 280, 296
gri cübbeli 152
Guanxi (iş ilişkileri) 53, 221
Guardian (gazete) 164
Gülistan (Şeyh Sadi-i Şirazi) 56
Güney Afrika 36, 126, 249, 264, 270
Güney Osetya 39
Hacızade, Adnan 252
"hakikat-sonrası" karnavalları 19
halkla ilişkiler 27, 31, 113, 119, 140,
152, 193, 266

halkla ilişkilerdeki gücü karalama için
kullanma 27
Hamaney, Ali 63, 188, 189
Hamlet 146, 265
Handgang (karşılıklı bağlılık ifadesi) 77
Hao, Chu 64
Harun Reşit 180
Hatemi, Mohammad 189
Havel, Václav 95, 146
hayalet demokrasi 29, 30, 124, 180,
248, 275, 276, 281
ayrıca bkz. demokrasi; kontrollü
demokrasi; nezaretçi [monitory]
demokrasi
hayalet kamu (Walter Lippmann) 197
Herodot 201
Hindistan 17, 221, 233, 234, 243, 244,
249, 266, 278
Hitler, Adolf 38, 51, 116, 117, 200
Hobbes, Thomas 105, 199
Hodorkovski, Mihail Borisoviç 64
Hong Kong 174, 175, 223
Hu, Jintao 186, 192
Hua, Yu (China in Ten Words; On
Sözcükte Çin) 100
Huawei 81, 123, 160, 269, 289
hukuk firmaları 219, 266
hukuksuzluk 30, 34, 214, 215, 219,
222, 226-228, 246, 265, 280, 281,
292
ayrıca bkz. keyfi iktidar; hukukun
üstünlüğü
hukukun üstünlüğü 11, 12, 16, 27,
32, 145, 216-220, 222-224, 226-
228, 281
ayrıca bkz. hukuksuzluk; keyfi
iktidar
Huntington, Samuel P. 29
Huxley, Aldous 273
Hüsrevi, Mihaferid Emir 64
Innis, Harold 176
iktidar 16, 18-20, 23-43, 45-49, 51-
55, 57-59, 62-66, 69, 71-75, 77, 78,
82, 83, 86, 87, 89-100, 102-111,
114-117, 119-121, 124-130, 133-

- 135, 138-152, 154, 157-161, 165-171, 176-182, 185, 187-192, 194, 195, 197-207, 209-211, 213, 215-220, 222, 225-229, 231-233, 235-239, 241-249, 251, 253-259, 262-264, 270, 272-278, 282, 286, 288, 289, 291-295
despotizmin laneti 89
iktidarın suistimal edilmesi 96, 120, 170
iktidarla uyumlu hareket edilmesi 179, 227
keyfi iktidar 35, 46, 93, 199, 200, 217, 218, 227, 231, 236, 239, 241, 242, 246, 247, 249, 251, 252, 263, 273, 274, 276, 278, 291-293, 296
İktidar halkındır (Potestas in populo) 198
iletişim imkânlarının bolluğu 134, 135, 137, 139, 161
ayrıca bkz. medyanın bütün imkânlarının kullanılması
İllarionov, Andrey 61
İlyin, Ivan 156
imparatorluklar 23, 46, 261, 290
insan hakları grupları 156, 159, 169, 208
insansız hava aracı 175
internet yurttaşları (*netizens*) 122, 162, 169, 170, 174
ayrıca bkz. wǎngmín
İran 23, 35, 41, 56, 63-65, 72, 87, 88, 102, 120, 127, 128, 130, 144, 161, 168-170, 187-189, 202, 233, 269, 279, 283, 285-287
İran Mektupları (Lettres persanes; Montesquieu) 35, 47
İsrail 268, 280, 281
işkence 28, 186, 207, 211, 217, 229, 237, 262
İtalya 116, 118, 266
İtalyan faşizmi 116
Japonya 76, 181, 216, 266, 278
Jaucourt, Chevalier de 202
Jefferson, Thomas 242, 243
Johnson, Samuel 109, 199, 200
Jun, Lu 174
Kâbus, bin Said bin Teymur Ali Said 62, 63, 98, 205, 290
kadercilik 107, 108
kadınların oy kullanmasına getirilen yasaklar 126
Kafka, Franz 273
“kalabalıklardan kalabalıklara” 121
Kaliforniya 113, 138, 165
Kamboçya 35, 42, 53, 61, 62, 222, 267, 270, 289
kamuoyu 96, 121, 166, 170, 175, 181, 186-188, 190, 191, 193-195, 197, 198, 211, 217, 224-227, 239, 246, 272
gönüllü kulluk ve kamuoyu 26, 46, 91, 129, 251, 253, 255, 257, 262, 263, 276, 279, 282
kamuoyu yoklamaları 187-190, 192, 194, 195, 279, 294
Kanada 76, 83, 176
Kanunların Ruhu Üzerine (Montesquieu) 34, 35, 224, 234
kapitalizm 31, 41, 61, 66, 67, 69, 70, 76, 79, 81, 262, 276, 280, 287-289, 296
ayrıca bkz. devlet kapitalizmi
Kaşıkçı, Cemal 113, 206
Katar 74, 78, 136, 212, 213, 268
Kazakistan 25, 66, 70, 75, 117, 172, 208, 262, 271
Keping, Yu 91
ketman (takiye) 108
keyfi iktidar 35, 46, 93, 199, 200, 217, 218, 227, 231, 236, 239, 241, 242, 246, 247, 249, 251, 252, 263, 273, 274, 276, 278, 291-293, 296
ayrıca bkz. hukuksuzluk; hukukun üstünlüğü
Keynesçilik 76
Khoi, Ma 126
khsae (bağlantılar, ip) 53
Kırgızistan 198, 208, 267, 271
kibir 38, 45, 96, 97, 107, 213, 248, 292

- Kim Il-sung 35
Kim Jong-un 94
kitlesel olaylar 114, 171
kleptokrasi 74, 81
Knox, Vicesimus 240, 241
Kolney, Keat 62
kompromat (gizli bilgi) 275
kontrollü demokrasi 248
ayrıca bkz. demokrasi; hayalet
demokrasi; nezaretçi [*monitory*]
demokrasi
korku 14, 27, 28, 34, 35, 51, 90, 97,
105, 106, 141, 142, 161, 199-201,
207, 210, 213, 217, 218, 222, 223,
234, 236, 248, 286, 293
siyasi ölüm korkusu 97
Krasicki, Ignacy 65
Križanić, Juraj 91
krysha (çatı) 58
Ksenophon 93, 94
kuratory (aracı) 49
Kuveyt 78, 87, 269
Kuzey Kore 35, 37, 94
Kuzey Makedonya Cumhuriyeti 59

Laos 25, 128, 224, 289
Lasswell, Harold D. 246
Latin Amerika 16, 33, 265, 270
Le Bon, Gustave 105, 106
Lee, Hsien Loong 147, 167
Lee, Kuan Yew 147
Levada Center 194, 195
Li, Keqiang 80
Lippmann, Walter 197
Liu, Cixin 22
Liu, Ji 210
London, Jack 273
Londra 42, 112, 241, 266
Louis-Philippe, Ségur kontu 278
Lukaşenko, Aleksandr 40, 42, 101,
111, 198, 205, 207
Lübnan 143, 166

Ma, Jack 123
Ma, Jian 142
Macaristan 23, 25, 50, 58, 59, 112,
145, 148, 206, 217, 262, 270, 276
Macbeth 203
Machiavelli, Niccolò 12, 23, 27, 75,
91, 139, 140, 201, 202
ayrıca bkz. Prens (Machiavelli)
Maldivler 75
Marksizm 81
Marx, Karl 38, 68
McCain, John 41
McKinsey Şirketi 276
Medici Sarayı'ndaki taş banklar 168
medya sansürü 30, 160-166, 168, 170,
171, 175-177, 179, 180, 186, 193,
288
ayrıca bkz. gerçekliğini değiştirme;
sansür
medyanın bütün imkânlarının
kullanılması 29
ayrıca bkz. iletişim imkânlarının
bolluğu
Meksika 16
el-Mektum, Muhammed bin Raşid 21
melez rejimler 32
Mészáros, L. rinc 50
meşruiyet sorunu 127, 129, 140
Mill, James 243
Mill, John Stuart 47, 53, 244, 257
milliyetçilik 207, 266
mócangoc (bağlantılar) 53
Montesquieu, Charles-Louis de
Secondat 28, 34, 35, 41, 47, 87, 89,
98, 141, 156, 186, 224, 233-235,
245, 255
Mordaşov, Aleksey 72
Morozov, Yevgeni 177
Mugabe, Robert 36-38
Müslüman Kardeşler 43, 209

Nabokov, Vladimir 273
Nazarbayev, Nursultan 172
Netanyahu, Benjamin 265
Neumann, Franz 24, 211
New York 113, 266, 288
New York Times 164
nezaretçi [*monitory*] demokrasi 93,
185, 227, 248, 263, 286, 294, 295
ayrıca bkz. demokrasi; hayalet
demokrasi; kontrollü demokrasi

Nietzsche, Friedrich Wilhelm 31
Niyazov, Saparmurat 43, 106
Norveç 75
Nur-Sultan 75

Olçak, Erol 151
Orbán, Viktor 50, 58, 59, 92, 94, 95,
112, 114, 145, 147, 148, 151, 167
orta sınıflar 26, 81-85, 87, 89, 107,
211, 276
Orwell, George 147, 148, 169, 273
Oryantalist 24, 233-235, 238
Osmanlı İmparatorluğu 102, 144, 202,
233, 235, 236
otokrasi 30, 33, 34, 45, 90, 246, 251,
277
otorite 89, 99, 104, 106, 116, 129,
154, 165, 174, 177, 185, 187, 199,
209, 223, 249, 250
otoriterlik 29, 30, 109, 247-251, 265,
277

Özbekistan 52, 82, 102, 265, 269,
271

Paine, Thomas 46, 210, 241
Pakistan 25, 221, 267, 271
Pankartlı Kardeş 103
patronaj 47-49, 51, 62, 128, 256, 279,
281
ayrıca bkz. bağımlılık ilişkileri
pedantokrasi (J. S. Mill) 53
Peng, Liyuan 112
People's Daily 174
Peter İlkesi 95
Pew Araştırma Merkezi 192
Phalaris 204
piramida (iktidar piramidi) 28
"pirinç rakısından sarhoş olmak" (Çin
deyimi) 170, 171
Pisistratos 105, 139, 140
Platon 263
plütokrasi 30, 60, 61, 81, 104, 263,
275, 279, 281
poligarklar 26, 57, 73, 89
polis devletleri 200
poniatiia (mutabakat) 58

Popitz, Heinrich 110
popülizm 14, 19, 119
poshlost 107
praegustator (çeşneci) 94
Prens (Machiavelli) 23
ayrıca bkz. Machiavelli, Niccolò
Putin, Vladimir 20, 42, 45, 49, 61, 68,
74, 94, 106, 152-155, 167, 185,
194, 205, 207, 208, 224, 269, 285

Quesnay, François 238, 239

Rahman, İmamali 209
Rasoulof, Mohammad 56, 57
Rasputin, Grigori Yefimoviç 205
Raynal (Başrahip) [Guillaume Thomas
François Raynal] 240, 256
Reagan, Ronald 13
Remembrance of Earth's Past (Dünyanın
Geçmişini Hatırlama) (Liu Cixin)
22
Richelieu (Kardinal) 152, 205
Rogán, Antal 151
Roosevelt, Franklin Delano 150
Rusya 20, 23, 24, 27, 41, 42, 57, 64,
68, 72-74, 78, 81, 87, 88, 106, 118,
120, 130, 152, 154, 156, 163, 166,
169, 207, 213-215, 217, 221, 222,
225, 239, 248, 262, 269, 271, 275-
277, 283-285
Rutte, Mark 16

Salus populi suprema lex (halkın
emniyeti en yüce yasadır) 206
sansür 30, 99, 136, 158-166, 168, 170,
171, 175-177, 179, 180, 185, 186,
193, 208, 239, 249, 288
ayrıca bkz. gerçekliğini değiştirme;
medya sansürü
savaş 17, 19, 20, 27, 28, 59, 64, 103,
118, 119, 127, 142, 154, 156, 179,
203, 208, 209, 212, 241, 244, 261,
262, 268, 271, 283-285
seçimler 12, 18, 26, 29, 30, 36, 37, 50,
83, 93, 95, 119-131, 133, 139, 144,
185, 188, 249, 264, 266, 267, 272,
276, 280, 285, 295, 296

Bin Selman, Veliyaht Prens Muhammed 39, 112
Sen, Hun 42, 61, 62
sessiz sadakat 116
Silone, Ignazio 23
Sina şirketi (Çin) 166
Sincan Uygur Özerk Bölgesi 103, 185, 209, 268
Singapur 24, 25, 40, 63, 78, 81, 114, 115, 126, 147, 166, 167, 208, 275, 279, 289, 291
sistema 60
sivil toplum örgütleri 50, 156
siyasi partiler 18, 153, 261, 267
Sokrates 34
sosyalist despotizm 28
Sovyetler Birliği 20, 39, 68, 72, 203, 290
Su, Changhe 21, 22
Sultanizm 49
Surkov, Vladislav 152-154
Suudi Arabistan 23-25, 27, 36, 72, 74, 87, 112, 113, 126, 143, 157, 166, 203, 206, 222, 248, 252, 268-270, 276, 285, 291
sürekli seçim kampanyası yapıyormuş gibi yönetmek 123

Şanghay İşbirliği Örgütü 221
Şiaoping, Deng 60, 79, 219, 226
şiddet 16, 17, 19, 20, 24, 27, 29, 30, 36-38, 41, 59, 62, 73, 90, 91, 98, 99, 103-105, 127, 141, 144, 149, 171, 175, 178, 179, 185, 193, 197-204, 206-213, 218, 219, 230, 236, 239, 242, 250, 256, 262, 273, 275, 276, 278, 283-285, 292, 295
Şuvalov, Aleksandr 155

Tacikistan 23, 70, 114, 117, 129, 209, 267, 269, 271
Taksim Gezi Parkı 178
Talleyrand, Charles Maurice de 100, 140
tanish-bilish (bağlantılar) 52
Tavuğu öldürürken maymunu kaçırmak (Çin atasözü) 208

Tayvan 249
telefonnoe pravo ("telefon adaleti") 215
Telegram (aplikasyon) 175, 188
Tencent şirketi 166
Thiong'o, Ngugi wa 336
Thukydides 48
Thường, Võ Văn 151
Tiananmen Meydanı katliamı 165, 178, 193
Tibet 178, 190, 191
tiranlık 33, 34, 48, 49, 90, 148, 201, 206, 251, 263, 277
Tocqueville, Alexis de 86, 87, 246, 257-259, 261-264, 272, 275, 278, 292
torpil (bağlantılar) 53
totaliter yönetim 23, 36, 73, 118, 169, 244, 246
Transdinyester 39
Trump, Donald 113
Türkiye 21, 27, 42, 53, 63, 81, 87, 143, 151, 170, 185, 222, 262, 265, 274, 276, 279, 287, 290
Türkmenistan 43, 144, 271
Twitter 115, 168, 177, 265, 266

Ukrayna 153, 222, 266, 267
Umman 51, 62, 78, 98, 144, 205, 269, 290
Under the Dome (Kubbenin Altında) (belgesel) 175
Uygur halkı 178, 209, 268

üniversiteler 51, 113, 188

Vietnam 23, 25, 53, 64, 66, 69, 81, 82, 87, 94, 120, 126-128, 151, 187, 198, 219, 224, 275, 276, 288-290
Vodvil tarzı yönetim 142, 146-150, 157

Walzer, Michael 147
Wang, Huning 152
wǎngmín 122, 169
ayrıca bkz. internet yurttaşları (netizens)

wasta (bağlantılar) 53
WeChat 166, 173, 270
Weibo 162, 166, 172-174, 196
Wikipedia 164, 170
Wilde, Oscar 251
WYSIWYG prensibi 158

Xue Manzi 162

Yahoo 165
yargı vesayeti 27

yolsuzluk 11, 12, 14, 26, 29, 41, 57,
59, 63, 65, 67, 72, 86, 101, 118,
141, 144, 152, 173, 179, 183, 195,
211, 224, 225, 227, 228, 230, 264,
265, 275, 286, 288, 292
yolsuzlukla mücadele 29, 41, 224, 225
YouTube 168, 288

Zedong, Mao 228
zengin iş adamları 39, 63, 288
Zimbabwe 36, 37

“Yeni despotizm, eski dönemlerdeki gibi kodamanların, purosunu tuttürenlerin plütokrasisi değildir. Bu despotizm kaleler gibi, şiddetin acımasızca uygulanması gibi, insanları basit birer çark dişlisine dönüştüren devasa montaj hatları gibi imgelerle anlamak ya da halüsinasyon gördüren hazlarla, basının tamamen kontrol altına alınmasıyla ya da din kaynaklı kadın düşmanlığı ile uyuşturulup boyun eğmeye razı edilmiş tebaalar üzerinden düşünmek mümkün değildir.”

Hukuk, demokrasi, yargı, medya, iktidar, muhalefet, rejim... Bütün bu kavramların “bildiğimiz” anlamlarıyla toplumsal gelişmeler arasındaki makas açılıyor. Demokratik usullerde ve prensiplerde ısrar eden kesimler, toplumsal normların dönüşümünü anlamakla normları köklü dönüşümlerle sarsan iktidar biçimleriyle mücadeleyi birlikte yürütme çabası içinde.

John Keane *Yeni Despotizm*’de bu ikili mücadeleyi verebilmenin koşulunun günümüzdeki rejimlerin ve tahakküm biçimlerinin işleyişini, kapasitesini ve mantığını anlamaktan geçtiğini öne sürüyor. Keane, yeni despotizmin otoriterlik, totalitarizm, faşizm ve gönüllü kulluk gibi kavramlara sığmayan, “yediği şokların ardından hızla kendini toparlayabilecek kabiliyette bir hâkimiyet” türü olduğunu, bugün “demokrasi” sınıfında anılan rejimlere sızma kabiliyetiyle sahneyi kendiliğinden terk etmesinin de mümkün olmadığını hatırlatıyor.

Kitap bu yönüyle, direniş biçimleri üzerine yeniden düşünmeye de bir çağrı niteliği taşıyor.

